

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
Навчальний посібник

Видання 3-тє, перероблене та доповнене

За редакцією

доктора економічних наук, професора,
академіка АЕН України **Ю.Г.Козака**,
кандидата економічних наук, доцента **В.В.Ковалевського**,
кандидата економічних наук, доцента **О.В.Захарченка**

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Київ «Аврио»
2011

УДК 339.92(075.8)

ББК 65.5я73

М 58

Гриф надано

*Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4 /18-Г-1635 від 07.07.2008)*

Рецензенти:

Ю.В. Макогон – доктор економічних наук, професор, академік АЕН України, Донецький національний університет

С.А. Єрохін - доктор економічних наук, професор, ректор ВНЗ «Національна академія управління»

С.О. Якубовський - доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет

Автори:

Ю.Г.Козак, В.В.Ковалевський, О.В.Захарченко, А.А. Наумчик,
С.Н. Лебедева, Л.О.Сандюк, О.В.Сулим, О.С.Кіро, М.П.Сахацький, Ю.С.
Крутий, С.В.Ведернікова, М.В.Гронська, В.С.Ніценко, Л.Б.Сосновська,
Л.М.Ганущак-Єфіменко, Н.І.Антощишина

Ю.Г. Козак, В.В.Ковалевський, О.В.Захарченко та ін.
Міжнародні стратегії економічного розвитку: Навчальний посібник. – Київ,
Аврио, 2011 -262 с.

ISBN

У третьому, переробленому та доповненому виданні навчального посібника розглядаються теоретичні питання міжнародних стратегій економічного розвитку та їх практичне втілення на національному й інтеграційному рівнях. Значна увага приділяється аналізу специфіки стратегічних політик країн транзитивної економіки, передусім України.

Посібник призначається для викладачів, студентів економічних вузів та факультетів, а також для фахівців-практиків у галузі міжнародних економічних відносин.

©Козак Ю.Г., Ковалевський В.В.,
О.В.Захарченко та ін., 2011

© Аврио, 2011

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Частина I. Стратегії економічного розвитку в системі міжнародних економічних відносин.....	7
Розділ 1. Зміст поняття «стратегія економічного розвитку».....	7
Розділ 2. Середовище формування стратегій розвитку.....	18
Розділ 3. Глобалізація і стратегії розвитку.....	34
3.1. Суть і основні прояви глобалізації.....	34
3.2. Трансформація ролі держави в умовах глобалізації.....	52
3.3. Економічні стратегії держави в умовах глобалізації.....	55
Розділ 4. Варіативність економічних політик.....	67
4.1. Макроекономічні теорії як підґрунтя розробки стратегій економічного розвитку.....	67
4.2. Державне й ринкове регулювання економіки.....	81
4.3. Мікроекономічні стратегії розвитку.....	90
Розділ 5. Міжнародна координація економічних політик.....	93
5.1. Система міжнародного регулювання світової економіки.....	93
5.2. Економічні структури ООН як регулятори міжнародних економічних відносин.....	103
5.3. Роль Міжнародного валютного фонду у формуванні міжнародних стратегій розвитку.....	110
5.4. Кредитна політика Світового банку як чинник формування міжнародних стратегій економічного розвитку.....	115
5.5. Регулююча роль Світової організації торгівлі.....	118
5.6. Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) та консультативні групи держав як регулятори міжнародних економічних відносин.....	124
Частина II. Особливості національних та інтеграційних стратегій.....	128
Розділ 6. Особливості економічних стратегій розвинутих країн.....	128
6.1. Моделі економічного розвитку.....	128
6.2. Економічні стратегії Сполучених Штатів Америки.....	132
6.3. Стратегії економічного розвитку Японії.....	138
6.4. Стратегії економічного розвитку Федеративної Республіки Німеччини.....	146
6.5. Стратегії економічного розвитку Франції.....	154
6.6. Стратегії економічного розвитку Великої Британії.....	162
Розділ 7. Особливості формування стратегій розвитку країн транзитивної економіки.....	171
7.1. Передумови реформування економіки.....	171

7.2. Особливості реформування економіки в постсоціалістичних країнах.....	173
7.3. Особливості стратегій економічного розвитку Росії.....	179
7.4. Стратегії економічного розвитку Китайської Народної Республіки.....	189
Розділ 8. Специфіка економічних стратегій країн, що розвиваються....	198
Розділ 9. Стратегії макрорегіональних інтеграційних об'єднань.....	213
Розділ 10. Проблеми, принципи й напрямки формування стратегій економічного розвитку України.....	234
Тести.....	253
Рекомендована література.....	261

Передмова

Стратегія економічного розвитку є невід'ємною складовою системи політичного, економічного й соціального регулювання країни. Стратегія – це мета, якої прагне досягнути політикум і суспільство країни, а також методи, способи реалізації мети. Грамотно сформульовані стратегічні цілі й успішне їх досягнення надають суттєвий поштовх в подальшому розвитку держави, у вирішенні важливих економічних і соціальних проблем. Для України, яка знаходиться в стадії рішучої перебудови соціально-економічної системи, розробка й реалізація ефективних стратегій економічного розвитку має першочергове значення.

Для формування національних стратегій залучаються фахівці-економісти, політики, громадські діячі; для цього часто створюються відповідні науково-дослідні заклади. В процесі розробки стратегій враховуються всі фактори, які уможливають досягнення стратегічних цілей: природно-ресурсний потенціал країни, виробнича база, галузева структура, трудові ресурси, науково-технічний рівень.

В той же час слід мати на увазі, що економіка кожної країни розвивається не в узамкненому просторі. В умовах глобалізації відбувається дедалі зростаюча інтеграція національних економік в єдине ціле, в систему світової економіки. Формуються наднаціональні рівні й механізми регулювання економіки, якими підпорядковується певна частина національних інтересів країни. В цьому процесі особливо значною є роль міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій. З цим явищем слід рахуватися, розробляючи стратегії. Таким чином, національні стратегії стають частиною системи міжнародних стратегій. В першу чергу, ця система функціонує за рахунок тих елементів національних стратегій, які безпосередньо пов'язані з міжнародними економічними відносинами: це політика в галузі зовнішньої торгівлі, валютно-кредитних відносин, міжнародного обміну технологіями тощо.

Структура навчального посібника ґрунтується на врахуванні базових положень, які формують міжнародні стратегії економічного розвитку. Перша частина містить теоретичні питання міжнародних стратегій економічного розвитку. Спочатку розглядається зміст поняття «стратегії економічного розвитку». Це необхідно, оскільки під цими словами розуміються неоднакові речі. Тільки засвоївши чітко поняття стратегій розвитку, його складові частини, механізм формування цілей та їх реалізації, можна рухатися далі у вивченні міжнародних стратегій економічного розвитку.

На формування стратегій здійснює вплив низка факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Їх розгляду присвячено розділ про середовище стратегій розвитку. Оскільки серед цих факторів

глобалізація сьогодні відіграє вирішальну роль, її аналізу надано окремий розділ.

Економічні стратегії не розробляються «навмання»; вони ґрунтуються на наукових теоріях, які розроблені вченими протягом століть. Ці теорії, в тій частині, що стосуються формування стратегій, розглядаються також в самостійному розділі.

Теоретична частина навчального посібника завершується аналізом структур, що координують економічні політики на наднаціональному рівні. Це, насамперед, міжнародні організації, які виступають як міжнародні регулятори в реалізації міжнародних стратегій.

Друга частина книги містить аналіз конкретних стратегій, які здійснюються на різних рівнях і в різних регіонах. Це стратегії основних груп держав планети, а також економічні стратегії регіональних інтеграційних об'єднань. В окремому розділі розглядаються цілі, умови й проблеми формування стратегій економічного розвитку України. Необхідно ретельно вивчити досвід впровадження стратегій іншими країнами, проаналізувати умови, в яких та чи інша стратегія виявилася ефективною або мала негативні наслідки, щоб врахувати цей досвід при розробці й реалізації наших національних стратегій.

Особлива роль у вирішенні проблем формування стратегій економічного розвитку України належить майбутнім фахівцям у галузі економічних стратегій, що виховуються в економічних навчальних закладах. Досягненню цієї мети сприятиме цей навчальний посібник. Згідно з вимогами Болонського процесу про удосконалення системи вищої освіти наголос в книзі робиться на активізації самостійної роботи студента над курсом. З цією метою викладання тем курсу здійснюється таким чином, щоб не нав'язувати студенту однозначних рішень, «істин в останній інстанції»; залишається поле для самостійного роздуму, аналізу тієї чи іншої проблеми. В кінці розгляду кожної теми пропонуються запитання, над якими студент може поміркувати. Додаються тести з усіх тем курсу.

Навчальний посібник підготовлено спільно із провідними фахівцями Білоруського торгово-економічного університету, передусім із ректором цього університету А.А. Наумчик та завідувачем кафедрою світової та національної економіки С.Н. Лебедевою.

Відповідальні редактори і автори висловлюють щирю подяку докторам економічних наук, професорам С.А. Єрохіну, Ю.В. Макогону, С.О. Якубовському, дослідження та поради яких сприяли підготовці цього навчального посібника.

Частина I. Стратегії економічного розвитку в системі міжнародних економічних відносин

Розділ 1. Зміст поняття «стратегія економічного розвитку»

Ключові поняття

Моделі економічного розвитку країни. Стратегія економічного розвитку. Цілі економічного розвитку як складова частина стратегії. Методи досягнення цілей. Стратегічна політика. Механізм реалізації стратегічної мети. Предмет курсу «Міжнародні стратегії економічного розвитку».

Сучасна світова економіка розвивається в умовах дедалі зростаючого поглиблення міжнародного поділу праці, зміцнення й поширення інтеграційних процесів як на галузевому, так і на регіональному рівнях, інтернаціоналізації національних економік, прискорення процесу глобалізації. Розвиток світового господарства характеризується двома аспектами: з одного боку, глобалізація сприяє сплетінню національних економік у суцільну світову систему, стандартизує структурні елементи економік відповідно вимогам транснаціоналізації, забезпечує динамізм міжнародних економічних відносин; з іншого боку, поглиблюється розрив в рівнях розвитку між найрозвиненішими й найбіднішими країнами, посилюється відмінність соціально-економічного розвитку всередині основних груп країн.

Диверсифікація між країнами світу взагалі все ще досить виразна, і обумовлюється вона неоднаковим забезпеченням факторами виробництва, історико-економічними особливостями розвитку, геополітичним положенням. Ось чому, незважаючи на посилення інтернаціоналізації, сьогодні не існує єдиної для всіх країн моделі економічного розвитку. Намагання урядів окремих країн, що розвиваються, або країн з перехідною економікою повністю копіювати моделі найрозвиненіших країн чи некритично виконувати пропозиції й вимоги таких міжнародних організацій, як МВФ, Світовий банк, Світова організація торгівлі, часто виявляються або неспроможними, або дають протилежний ефект.

Кожна країна мусить узгоджувати вимоги об'єктивного процесу глобалізації в сфері економіки з особливостями своєї національної економіки. Справа в тому, що країни світу перебувають на різних етапах економічного розвитку; тому ті заходи по стимулюванню, регулюванню економіки, що виявляються ефективними для групи розвинутих країн, іноді виявляються малоефективними, а то й непридатними для інших країн. Але

моделі економічного розвитку розвинутих країн необхідно уважно вивчати з тим, щоб виявити методи, які можна застосувати в регулюванні економіки своєї країни.

Визначення власної **моделі економічного розвитку** - важлива й необхідна справа уряду й політичних сил країни. При її вирішенні необхідно враховувати сучасний стан економіки країни, її ресурсний потенціал (трудові й природні ресурси, науково-технічну базу), особливості соціально-політичних відносин, ступінь участі країни в міжнародному поділі праці, її геополітичне положення – тобто можливості країни. Виходячи з цього, слід визначити мету, якої має досягти держава в своєму соціально-економічному розвитку. Коли мета схвалена більшістю населення (це визначається, зокрема, підтримкою певних політичних сил на виборах), а нерідко й зафіксована в конституції, уряд країни розробляє й здійснює заходи по її досягненню. Ці заходи мають довгостроковий термін і є стратегією економічного розвитку.

Що ж являє собою **стратегія як поняття**? Саме слово походить з грецької, де воно означає складову частину військового мистецтва [stratos – військо + ago - веду], яка займається питанням підготовки, планування й ведення війни. Згодом словом «стратегія» стали означати майстерність керівництва суспільними, політичними процесами.

Все частіше поняття «стратегія» застосовується у сфері економічної теорії, економічної політики і бізнесу. Проте якоїсь однієї усталеної дефініції цього поняття немає. Найчастіше використовується таке визначення: «Стратегія – це плани вищого керівництва щодо досягнення довгострокових результатів відповідно цілям і завданням організації». Зарубіжні фахівці зі стратегічного менеджменту Г.Мінцберг, Б. Альстренд і Дж. Лемпел пропонують п'ять атрибутів економічної стратегії:¹

- стратегія є план, орієнтир, напрямок розвитку;
- стратегія - це принцип поведінки, дотримання певної моделі поведінки;
- стратегія – це позиція, тобто утворення найвигіднішого сполучення елементів економічної політики або бізнесу;
- стратегія – це перспектива, тобто основний спосіб дії організації або теорія бізнесу;
- стратегія – це засіб, маневр, за допомогою якого можна перехитрувати конкурента.

Економічна стратегія має декілька рівнів в залежності від об'єкта, до якого вона призначена: стратегія країни в цілому, регіону, адміністративного району, фірми, підприємства. З позицій бізнесу економічна стратегія являє собою комплекс планів і дій, спланованих на досягнення основних цілей бізнесу промислової, торговельної або будь-якої

---

¹ Генри Минцберг, Брюс Альстрэнд, Джозеф Лэмпел. Школы стратегий. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегий менеджмента. - «Питер». - Санкт-Петербург. - 2001. - С.16-19

іншої організації. Виробничі цілі – це економічні і соціальні прагнення, ради яких існує підприємство; стратегія є засобом досягнення цих цілей. Відповідно цілям підприємства розробляється виробнича, маркетингова, соціальна та інші стратегії.

В нашому курсі мова буде йти переважно про найвищий рівень економічної стратегії – стратегію економічного розвитку країни, яку розробляють і здійснюють керівні органи держави та впливові суспільні організації.

Таким чином, **стратегія економічного розвитку** (економічна стратегія) країни являє собою економічну політику уряду, розраховану на тривалий строк, спрямовану на досягнення основної мети соціально-економічного розвитку. Економічна стратегія – це довгострокові, найпринциповіші, найважливіші установки, плани, наміри уряду стосовно виробництва, надходжень і витрат бюджету, податків, капіталовкладень, цін, соціального захисту.

Розробка економічної стратегії починається з визначення **головної цілі розвитку**. Це – найбільш складний і відповідальний елемент стратегії. Ціль (мета) повинна відповідати таким вимогам:

1. Вона має бути об'єктивно реальною, тобто, такою, що може бути досягнутою взагалі. Інакше мета являтиме собою ілюзію, утопію. Прикладом можуть бути уявлення соціалістів - утопістів про ідеальне суспільство. Значна кількість сучасних філософів, економістів, політологів вважає утопією побудову комуністичного суспільства.
2. Здійснення визначеної мети реально можливе саме в цій країні, тобто мета повинна відповідати об'єктивним можливостям даної країни. Приміром, якщо невелика країна, що розвивається, з низьким рівнем виробництва й вкрай обмеженими ресурсами ставить собі за мету перетворення на найпотужнішу державу в світі, то реальність досягнення цієї мети маловірогідна.
3. Визначені строки досягнення мети повинні бути реальними. Якщо цілі стратегії не досягнуто у задекларований строк, то це підриває привабливість стратегічної ідеї в людських масах. Так, в 1961 році в Програмі КПРС було проголошено, що комунізм буде в цілому побудовано в СРСР вже у 80-х роках минулого століття. Нереальність цього плану була очевидною для фахівців, але маси в це вірили; через двадцять років велике розчарування охопило значну частину населення країни. До того ж, неправильно визначені строки досягнення мети, їх штучне прискорення ведуть до нераціонального використання ресурсів, зниження ефективності економіки в цілому. В Китаї, в пору «великого стрибка» було переведено нанівець значну частину матеріальних і людських ресурсів заради перемоги комуністичного устрою в найскоріші строки.

4. Цілі і строки стратегії повинні реально співвідноситись із наявними в країні матеріальними, людськими і фінансовими ресурсами, а також з можливим залученням кредитів, інвестицій та фінансової допомоги з інших країн та міжнародних організацій.
5. Ціль не визначається «раз і назавжди», вона не повинна стати догмою. Із суттєвою зміною внутрішніх і зовнішніх обставин змінюється і головна ціль, а відповідно і вся стратегія економічного розвитку країни.
6. Зміст мети повинен бути чітко, лаконічно сформованим і охоплювати найважливіші сфери соціально-економічного життя країни. Мета визначає, що являтиме собою економіка країни по завершенні строку стратегії. Визначаються найважливіші параметри: характер економічних відносин, структура економіки, макроекономічні показники, рівень життя населення. В стратегічній програмі можуть визначатися й проміжні цілі, наприклад, вступ країни до важливих міжнародних спільнот і організацій (наприклад, щодо України, - то це ЄС). Пріоритетною ціллю економічної стратегії демократичної держави є людина, піднесення її добробуту, створення гідних умов для всебічного розвитку особистості.

Стратегічна мета визначається як подолання несприятливого (або недостатньо сприятливого) сьогоденного стану економіки країни й досягнення більш високих параметрів її розвитку. Найчастіше стратегії розробляються тоді, коли економіка країни знаходиться у складному, а то й кризовому становищі. Так, наприклад, економічна стратегія, розроблена під керівництвом американського президента Ф. Рузвельта, являла собою план виходу США з економічної кризи 1929 – 1932 років. Зразу ж по закінченню другої світової війни уряди багатьох європейських країн розробили стратегії відбудови зруйнованого господарства. Найефективнішою виявилася економічна стратегія міністра, а згодом канцлера ФРН Л. Ерхарда.

В 90-х роках минулого століття постсоціалістичні країни, в тому числі Україна, опинилися перед необхідністю розробити стратегії перебудови економіки на ринкових принципах.

Ці стратегії мали за мету вихід із скрутного становища. В умовах, коли економіка країни перебуває у нормальному стані, метою стратегії є або стабілізація економіки, або досягнення ще вищого рівня її розвитку. Такі стратегії діють сьогодні у США та інших розвинутих державах. В багатьох країнах, що розвиваються, головною метою економічної стратегії є перебудова галузевої структури економіки.

Звичайно розробка стратегій, визначення головної мети і підпорядкованих цілей здійснюється у декілька етапів:¹

- обґрунтовується необхідність зміни пріоритетів розвитку; визначається напрямок стратегічних змін;

---

¹ Див.: Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. / За ред. Д.Г. Лук'яненка. - К. - 2001. - С. 453-454.

- формується основна мета, яку необхідно досягнути в результаті трансформаційних змін; визначаються цільові орієнтири, принципи та завдання розвитку;
- визначається послідовність дій намічених планів розвитку.

Після визначення головної мети наступним етапом розробки стратегії є визначення **методів її досягнення**. Сукупність заходів, що застосовує уряд для досягнення стратегічної мети, є **стратегічною політикою**.

Стратегічна політика починається з визначення необхідних фінансових, виробничих і людських **ресурсів**, які необхідні для реалізації поставлених цілей. Далі розробляється **механізм реалізації** стратегічної мети, тобто виявляються заходи уряду по регулюванню економіки в основних її сферах, створюються необхідні інститути, фонди, залучаються (в разі необхідності) іноземні й міжнародні кошти для вирішення тих чи інших стратегічних завдань.

В процесі реалізації стратегії уряд вирішує низку задач. Серед основних завдань на макрорівні є забезпечення повної зайнятості, стабільності цін, економічного росту, рівноваги платіжного балансу; на мікрорівні – ефективне використання ресурсів. Оскільки одночасне вирішення цих та інших завдань рідко буває можливим, виокремлюються **пріоритетні цілі** на кожному етапі здійснення стратегії.

Пріоритетні цілі звичайно групують по трьох напрямках: економічні, соціальні й екологічні.

Реалізація стратегічних цілей досягається звичайно за допомогою таких заходів, як контроль за рівнем цін та доходів; підтримка пріоритетних галузей і компаній; антимонопольна політика; регіональна політика; регулювання валютного курсу; податкова політика та ін.

Рис. 1.1. Схема формування національної стратегії економічного розвитку

Реалізація стратегії економічного розвитку передбачає формування відповідної законодавчої бази, що забезпечувала б впровадження необхідних заходів щодо реформування економіки й здійснення стратегічної політики (рис. 1.1.). Необхідною умовою ефективної дії механізму реалізації стратегії є зміцнення кредитно-фінансової системи держави, оскільки рішучі економічні перетворення вимагають значних бюджетних витрат та капіталовкладень з боку фірм, приватних банків тощо.

Визначення стратегії та її реалізація передбачає впровадження урядом певної економічної політики. Але активність уряду, глибина втручання владних структур в економічні процеси країни при цьому в різних стратегічних моделях неоднакова. Найбільш відомі дві протилежні моделі: кейнсіанська, яка передбачає активне втручання уряду, в тому числі й на мікрорівні, і ліберальна або монетаристська, при якій активність уряду обмежується лише загальним регулюванням економіки на макрорівні (податкова, фіскальна, валютна політика). Є й інші, проміжні моделі. Докладніше про них буде йти мова в наступних розділах.

Стратегія має бути науково обґрунтована, ретельно зважена, вивірена з огляду на реальні можливості країни. До її розробки залучаються кращі економісти-науковці, практики з великим досвідом роботи в економічній сфері, урядовці й політичні діячі. В деяких країнах існують спеціальні науково-дослідні заклади, які готують для уряду пропозиції щодо розробки стратегій. В багатьох країнах існує декілька таких закладів, розробляються різні варіанти стратегій і обирається оптимальний. Правда, слід зауважити, що при визначенні економічної стратегії уряд зазнає великого тиску з боку різних політичних сил, тому обраний варіант не завжди буває найкращим з точки зору інтересів всієї країни, а відповідатиме інтересам якоїсь впливової групи (партії, ТНК, клани і т.п.)

Здійснення кожної стратегії призначається на довгі строки, але не назавжди. По досягненню стратегічної мети дія даної стратегії закінчується й розробляється нова стратегія відповідно з новими умовами, що складаються в державі, і цілями, яких прагне досягти суспільство. За **строком дії** економічні стратегії поділяються на середньострокові (до 10 років) і довгострокові (понад 10 років). Найчастіше середньострокові стратегії розробляються на 5 років; типовим прикладом таких стратегій слугували п'ятирічні плани розвитку народного господарства СРСР, п'ятирічні плани існують у Китаї та у деяких інших державах. Довгострокові стратегії звичайно розробляються на 10, 15, 20 років. На більш тривалий строк стратегії, як правило, не розраховуються, бо дуже важко, практично неможливо, передбачити ситуацію в країні і навколо неї на декілька десятиліть уперед в умовах світу, який швидко змінюється.

В процесі розроблення довгострокової стратегії її автори спираються на **ідею** соціально-економічного розвитку, яка панує у суспільстві на даному етапі або нав'язується згори могутніми політичними силами. Ідея відповідає

на питання: «Яку країну ми хочемо мати в осяжному майбутньому?» Відповідь звичайно стисла й дуже загальна: «побудова комуністичної економіки», «країна з ринковою економікою», «держава спільного благоденства», «супердержава», «індустріально розвинута держава», «постіндустріальна економіка» тощо. В довгострокових стратегіях визначаються тільки найголовніші макроекономічні параметри, без мікроекономічної деталізації, й формулюється основний напрям досягнення мети. Найчастіше довгострокові стратегії розвитку приймаються в країнах зі стабільною економікою.

Середньострокові стратегії звичайно спрямовані на швидке й ефективно подолання кризових явищ, суттєве прискорення темпів розвитку економіки, технічну й структурну її перебудову. Вони характеризуються більш детальною розробкою параметрів розвитку і заходів по їх досягненню. Післявоєнні стратегії європейських країн і Японії були саме середньостроковими.

Часто довгострокові й середньострокові стратегії сполучаються. В такому разі середньострокова стратегія розглядається як проміжний етап здійснення довгострокової стратегії.

При розробці стратегії необхідно перш за все виходити з інтересів і можливостей своєї країни. Але в умовах глобалізації **вплив міжнародного середовища** на економічний розвиток країни дуже сильний. Найталановитіші розробитники стратегії навіть розвиненої країни мусять зважати на резонанс, який вона матиме серед іноземних партнерів їх країни, міжнародних організацій, ТНК, політичних кіл наймогутніших країн. В міжнародних відносинах панують «правила поведінки», які важко, а то й неможливо обминути. В цілому стандартифікація й уніфікація правил міжнародних відносин є явищем позитивним і об'єктивним, вони є наслідком поглиблення міжнародного поділу праці й процесу глобалізації. Проте правові норми й принципи міжнародного економічного спілкування, що склалися на сьогоднішній час, найбільш вигідні економічно розвинутим країнам; вони й розроблялися за ініціативою й активною підтримкою найпотужніших держав, в першу чергу, США. Щодо інших країн, то деякі принципи міжнародних відносин можуть ставати на перешкоді реалізації національних стратегій, принаймні, на певних етапах економічного розвитку.

Одним з принципів, що викликає найбільші теоретичні й практичні суперечки, є відкритість економіки. Вона полягає у зниженні, а то й ліквідації торговельних перешкод, у вільному доступі іноземного капіталу в країну, у транснаціоналізації в цілому. Економісти, політики й бізнесмени розвинутих країн, а також керівники МВФ наполегливо впроваджують теорії й моделі максимально відкритої економіки в міжнародні економічні відносини. Проте економіка слаборозвинутих країн, а також країн з перехідною економікою виявляється незахищеною перед натиском товарів і капіталів могутніх в економічному відношенні держав.

З іншого боку, політика автаркії, повного самозабезпечення країни неефективна навіть для країн з великими ресурсами. Це довела практика економічного розвитку СРСР в 30-х – 40-х роках і Китаю в 60-х роках минулого століття. Отже слід, при розробці стратегії, зважувати внутрішні можливості країни й вимоги світової економіки. В 90-х роках більшість країн з перехідною економікою орієнтувалися на модель відкритої економіки. Поступово стає очевидним, що такий підхід є недостатньо ефективним. Вченими країн Центральної і Східної Європи, в тому числі України, робляться спроби сформулювати адекватні як об'єктивним тенденціям світового економічного розвитку, так і практичним потребам своїх країн теоретичні концепції і підходи відкритості національних економік, з урахуванням національної специфіки.

Глибокого аналізу вимагає проблема впливу глобалізації на перехідні економіки; цей вплив виявляється як у позитивних, так і в негативних аспектах. Особливо це стосується валютних відносин, коли сучасні валютні ринки лише частково виконують функції забезпечення міжнародних розрахунків, пов'язаних з рухом реальних товарів чи послуг, а переважно акумулюють і перерозподіляють спекулятивний капітал. Аналогічно функціонують міжнародні біржові товарні ринки, ринки цінних паперів.

Неоднозначною для країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються, є роль міжнародних фінансових організацій. Рецепти, що нав'язує МВФ урядам цих країн при розробці стратегії, не завжди досягають відчутних економічних успіхів. Більш ефективною є політика, яка спирається на власну промислову й науково-технічну базу. Полягання на переважне використання величезних фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій може стати небезпечним для країни. Про це свідчить досвід ряду країн, що розвиваються, які мають багатомільярдні борги МВФ, Світовому банку та іншим подібним організаціям; сплатити ці борги вже нереально. Але зважена стратегічна політика дозволяє користатися цими коштами у розумних межах.

Отже, національна стратегія розвитку розробляється й здійснюється виходячи з інтересів і можливостей країни, але з обов'язковим урахуванням впливу міжнародних факторів. Оскільки національні економіки є елементами системи світового господарства, вони залежать одна від одної і взаємно впливають одна на одну; кожній системі притаманна взаємодія і взаємозалежність її елементів. Тому економічна стратегія кожної країни сьогодні так чи інакше впливає на динаміку розвитку міжнародної економіки, і це не байдуже для інших суб'єктів світового господарства. Економічна стратегія окремої держави може сприйматися схвально або негативно її партнерами, іншими державами та міжнародними організаціями. В процесі інтернаціоналізації економіки здійснюється зближення національних стратегій, вони набувають багатьох спільних рис, зокрема, в механізмі

досягнення цілей. Таким чином, **національні стратегії водночас є міжнародними стратегіями.**

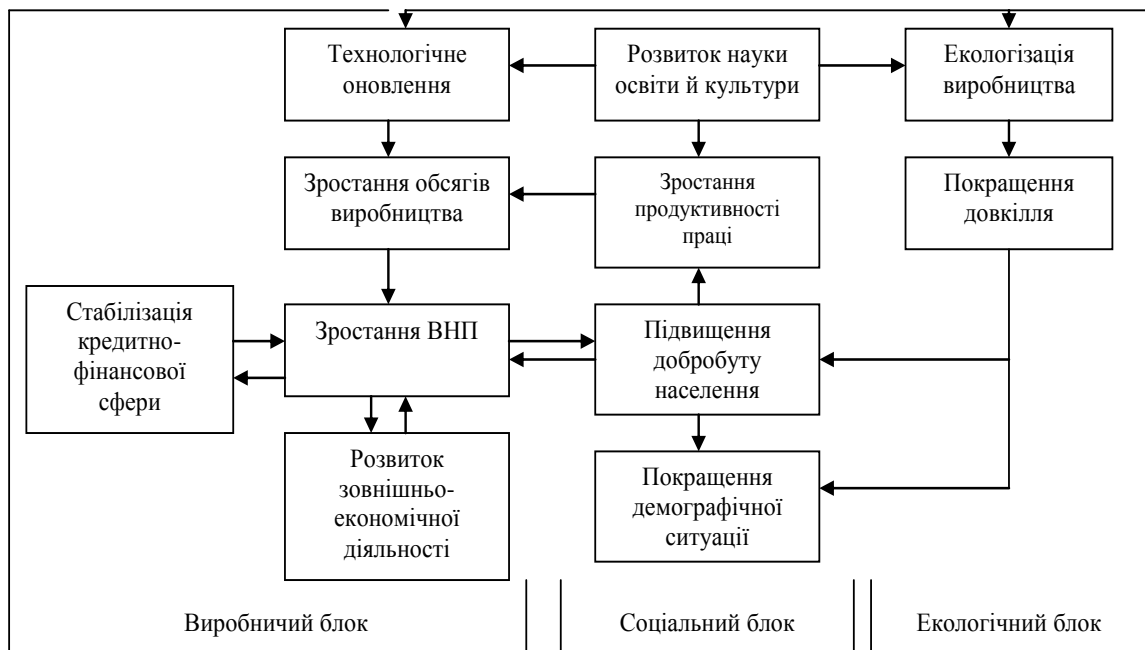
Важливим напрямком, складовою частиною національних стратегій є зовнішньоекономічна політика, яка безпосередньо залучає країну до глобального простору міжнародних економічних відносин. Але й внутрішня економічна політика держави формує хоч і опосередковано, міжнародний аспект національної стратегії (наприклад, впливаючи на темпи економічного зростання, галузеву структуру народного господарства, рівень цін на товари та послуги, ємкість внутрішнього ринку тощо).

Крім національних стратегій, реалізуються також стратегії на макрорегіональному й глобальному рівнях. Стратегії економічного розвитку з високим ступенем обґрунтування й деталізацією за напрямками розробляються Європейським Союзом; дещо менш деталізовані стратегії діють у інших регіональних інтеграційних формуваннях.

Стратегії економічного, соціального й екологічного розвитку розробляються також міжнародними організаціями; вони є своєрідними дороговказами при формуванні національних стратегій. А головне, - ці стратегії певною мірою визначають напрямки розвитку глобальної економіки. Так, наприклад, у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро на Всесвітній конференції з проблем розвитку й довкілля була сформульована модель сталого економічного розвитку; суть цієї моделі полягає в гармонізації економічного й екологічного розвитку. Глобальні стратегії розробляються структурами ООН. Найвідомішими є програми, що мають назву Декади економічного розвитку; вони розробляються на кожні десять років (починаючи з 1960 року). В 1991-2000 рр., зокрема, діяла міжнародна стратегія розвитку, спрямована на сприяння економічному прогресові в країнах, що розвиваються. Стратегічні плани конструюють також Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Світова організація торгівлі та інші глобальні організації.

Досі мова йшла про поняття «стратегії». Необхідно тепер визначити поняття **«економічний розвиток»**. Воно є багатограним, але можна виокремити найсуттєвіші риси:

- економіка повинна бути збалансованою по усім сферам;
- економіка має бути здатною до саморегулювання;
- економіка повинна характеризуватися поступальним динамізмом зростання позитивних показників;
- зростання економічних показників (ВВП, обсяги виробництва тощо) повинно супроводжуватися підвищенням життєвого рівня населення та покращенням інших соціальних показників.

Рис. 1.2. Структура стратегічних напрямків розвитку національної економіки

Усі складові економічного розвитку країни (рис. 1.2.) пов'язані між собою й формують цілісну систему. Але, зрозуміло, міжнародний аспект стратегічного розвитку національної економіки вимагає наголошення на розвитку зовнішньоекономічної діяльності, що включає міжнародний рух товарів, послуг, капіталу, робочої сили, участі держави в міжнародних економічних проектах тощо. Національна стратегія економічного розвитку стає міжнародною саме тоді, коли вона корелюється із загальним напрямком розвитку світового господарства і є активним елементом його системи.

Оскільки різні групи країн світу мають неоднаковий стан економічного розвитку, то й стратегічні цілі також неоднакові для високорозвинутих країн, країн, що розвиваються, й країн з транзитивною економікою. Про це докладніше буде йти мова у наступних розділах.

Узагальнюючи викладене, можна визначити **предмет курсу**: «Міжнародні стратегії економічного розвитку» вивчають формування й реалізацію довгострокової економічної політики, спрямованої на суттєве покращення соціально-економічних показників, стимулювання динамізму економічного розвитку на національному, регіональному та глобальному рівнях. В курсі вивчаються такі необхідні етапи розробки стратегічної політики, як аналіз сучасного стану економіки й визначення його проблем; формулювання головної мети стратегічного розвитку й будівництва «дерева цілей»; оцінка внутрішнього потенціалу розвитку й урахування зовнішніх факторів; формування механізму реалізації стратегії економічного розвитку; контроль за виконанням стратегічної політики й оцінка її ефективності; підготовка до розробки наступної стратегії економічного розвитку. Предмет

курсу включає також вивчення найтипівіших моделей розвитку на прикладі окремих країн.

Обрання ефективної стратегії розвитку особливо важливе для країн з перехідною економікою, які перебувають на серйозному зламі своєї економічної історії. Їм доводиться відкидати моделі соціалістичної економіки, які опрацьовувалися протягом багатьох десятиліть, і шукати нові моделі, розробляти нові стратегії, які були б адекватними сьгоднішнім напрямкам розвитку світової економіки. Наші урядовці й бізнесмени певний час були погано пристосовані до «правил гри» ринкової економіки. Через це економічна політика, яка здійснювалася в країнах з перехідною економікою в перше десятиліття постсоціалістичної епохи, була неефективною (за виключенням деяких країн Центральної Європи, про що мова буде йти далі). В Україні в першій половині 90-х років, по суті, взагалі не існувало чіткої стратегії переходу на ринкові відносини. Тому аж до кінця десятиліття країна знаходилася в стані глибокої кризи. Сьогодні вже у нас розробляються різні варіанти економічних стратегій. Їх ефективність залежатиме від того, в якій мірі вони узагальнюють і особливості національного розвитку, і накопичений досвід економічної політики інших країн. Ось чому необхідно вивчати міжнародні стратегії розвитку, їх суть, умови і наслідки їх реалізації.

Запитання для самоконтролю:

1. Що являє собою модель економічного розвитку?
2. В чому полягає різниця між моделлю й стратегією економічного розвитку?
3. Які є рівні розробки стратегій економічного розвитку?
4. Яким вимогам повинна відповідати головна мета стратегії?
5. Що таке «стратегічна політика»?
6. Як поділяються стратегії розвитку за строками дії?
7. В чому полягає суть поняття «економічний розвиток»?
8. Визначте предмет курсу «Міжнародні стратегії економічного розвитку».

Розділ 2. Середовище формування стратегій розвитку

Ключові поняття

Середовище формування стратегій. Світовий ринок. Світове господарство. Фактори виробництва. Стадії розвитку цивілізації. Інтернаціоналізація світового господарства. Транснаціоналізація економічних відносин. Міжнародна економічна інтеграція. Глобалізація. Науково-технічна революція.

Національні стратегії розвитку розробляються й реалізуються, як вже зазначалося, не в ізольованому просторі країни, обмеженому державними кордонами, а в світовому ринковому господарстві. Національне господарство країни входить в світове господарство як його структурний елемент, додає до нього свою неповторну частку, збагачуючи світову ринкову систему; водночас воно відчуває суттєвий вплив з боку системи, трансформуючись відповідно вимогам світового господарства, яке безперервно еволюціонує.

В попередньому розділі процес формування стратегій розвитку розглядався переважно в умовах внутрішнього середовища, з першочерговим урахуванням національних цілей, ресурсів, внутрішньої економічної політики. Тепер звернемо більш докладну увагу на чинники, що впливають на розробку стратегій із зовні, тобто на мобільні елементи й процеси світового господарства, що являють собою зовнішнє, глобальне середовище формування стратегій економічного розвитку. Серед таких чинників перш за все слід назвати функціонування світового ринку, мобільність факторів виробництва, інтернаціоналізацію світового господарства, його галузеву структуру, науково-технічний прогрес, транснаціоналізацію економічних відносин, міжнародну економічну інтеграцію, глобалізацію соціально економічних процесів.

Утворенню світового господарства передувало становлення світового ринку. **Світовий ринок** в своєму розвитку пройшов такі стадії:

- внутрішній ринок – початкова форма ринкових відносин країни; всі товари практично збуваються всередині країни. Ця стадія притаманна стародавнім державам;
- національні ринки - характерні тим, що певний сегмент цих ринків (переважно оптова торгівля) вже орієнтувався на іноземних покупців; прикладом може бути Новгород у складі Київської Русі;
- міжнародні ринки - являли собою локальні регіональні ринки, які склалися з тих сегментів національних ринків, що вже безпосередньо були пов'язані із зарубіжною торгівлею; такі ринки, зокрема, склалися в Середземномор'ї, північно-західній Європі (вздовж по Рейну, Фландрія, Ганза);

- нарешті, світовий ринок утворився під впливом Великих географічних відкриттів та промислової революції; він сформувався, в основному, в XIX столітті.

Світовий ринок характеризується інтенсивним обміном товарів та послуг між країнами, причому цей процес поширюється й розгалужується з поглибленням міжнародного поділу праці. Розвиток продуктивних сил і міжнародної торгівлі у світі призвів до того, що став переміщуватися не тільки товар, а й фактори виробництва. Так виникло світове господарство на зламі XIX й XX століть. Отже, світове господарство – це сукупність національних економік країн світу, сполучених між собою товарообміном і мобільними факторами виробництва.

Фактори виробництва звичайно об'єднуються в такі групи:

- природні умови та ресурси (земля, клімат, корисні копалини тощо);
- трудові ресурси (робоча сила);
- капітал;
- технології.

За походженням фактори виробництва іноді поділяють ще на такі дві групи:

- основні, такі, що дісталися країні від природи або є наслідком тривалого історичного розвитку, – географічне положення, природні ресурси, некваліфікована робоча сила;
- розвинуті, такі, що набуті країною внаслідок прогресивного економічного розвитку – сучасні технології, капітал, кваліфіковані кадри, науково-технічна база. Ця група факторів більш мобільна, ніж перша.

Обидві групи факторів є важливими для економічного розвитку країни. В залежності від забезпеченості тими або іншими факторами уряд країни розробляє свою економічну стратегію. Проте в умовах науково-технічного прогресу й інтенсифікації виробництва друга група факторів має набагато більше значення.

Фактори виробництва розподілені по країнам і регіонам дуже нерівномірно. Найзагальнішою закономірністю, що досить виразно виявляється в сучасній світовій економіці, є концентрація капіталу, високих технологій, висококваліфікованої робочої сили, наукового потенціалу в економічно розвинутих країнах, які складають переважачу більшість членів ОЕСР. Це дозволяє їм бути лідерами, що спрямовують в своїх інтересах тенденції розвитку світових економічних процесів, бути на гребені хвилі науково-технічного прогресу, хода якого невинно прискорюється. Стратегії розвинутих країн націлені на таку оптимізацію структури народного господарства, в якому провідну роль відігравали б наукоємні й капіталоємні виробництва при одночасному зменшенні ваги матеріаломістких і енергоємних галузей. Наявність великих обсягів надлишкового капіталу полегшує фірмам і ТНК цих країн завоювання світових ринків. Технологічна

перевага не тільки сприяє розширенню експорту найбільш складної й дорогої продукції, але й дозволяє завойовувати пануючі позиції при утворенні спільних підприємств в процесі експорту капіталу. Технологічна перевага в сукупності з величезною перевагою в експорті капіталу дає можливість розвинути країнам і ТНК суттєво впливати на структури народного господарства інших країн; при цьому вплив може бути як позитивний, так і негативний (з точки зору країн, що розвиваються, або країн з перехідною економікою).

Таким чином, факторна обумовленість стратегій розвинутих країн виявляється переважно в двох напрямках: в перебудові народного господарства на базі найновітніших технологій з метою збереження й посилення технологічного лідерства; в завоюванні нових товарних і фінансових ринків.

Іншим проявом закономірності в світовому розподілі факторів виробництва є спирання на природні ресурси й дешеву й некваліфіковану робочу силу в найменш розвинутих країнах. Корисні копалини або специфічні кліматичні умови часто є головним, а то й єдиним багатством цієї групи країн, яке можна використати як фактор економічного розвитку. За виключно сприятливих умов природний ресурс може надати відчутного імпульсу економічній динаміці країни. Найяскравішим прикладом є нафтовидобувні країни, зокрема, регіону Перської затоки, що вже декілька десятиліть вдало використовують сприятливу кон'юнктуру на ринку енергоносіїв. Завдяки тривалому припливу «нафтодоларів» деякі з цих країн поступово модернізують структуру економіки; поряд з видобутком нафти з'являються підприємства нафтохімії, енергоємні виробництва (виплавка алюмінію тощо). Проте в цілому природно-ресурсний фактор сьогодні не може бути ефективним стрижнем економічної стратегії розвитку, принаймні, в тривалій перспективі. Країни, що спираються лише на свої природні багатства, приречені на безнадійне відставання від розвинутих країн. На світових ринках з другої половини ХХ століття склалася стійка тенденція до зниження цін на сировину (за винятком енергоносіїв) і підвищення – на готову продукцію, особливо високотехнологічну. Крім того, ґрунтування економіки країни переважно на ресурсному факторі гальмує науково-технічний прогрес.

Несприятлива і, на перший погляд, несподівана ситуація склалася з факторною орієнтацією в колишніх радянських республіках, зокрема в Росії та Україні. Маючи потужну науково-технічну базу, інтелектуальний потенціал, розвинуту матеріальну базу промисловості, наші країни перетворилися на експортерів сировини й напівфабрикатів. Для Росії експорт нафти й газу, для України – чорних металів сьогодні є найголовнішим джерелом притоку іноземної твердої валюти. Понад 2/3 народногосподарського прибутку Росії сьогодні формується в паливно-

енергетичному комплексі та інших природоексплуатуючих галузях.¹ Причини такого становища полягають у невідповідності країн СНД до функціонування в умовах світового ринку на незвичних доти умовах, грубі помилки в економічній політиці, особливо в 90-х роках («шокова терапія» та ін.), певне відставання в технології виробництва, за винятком вузької сфери військово-промислового комплексу, а також несприятливі умови в міжнародній торгівлі, які штучно утворюють нашим країнам деякі потужні держави й міжнародні організації; це – і звинувачування у демпінгу, й високі тарифи на імпорт наших товарів, і жорсткі квоти, і вимоги якомога ширше «відкрити» нашу економіку. Якби така тенденція тривала довго, то ми остаточно втратили б наш унікальний інтелектуальний потенціал, який формувався протягом нашої історії, і перетворилися на сировинний придаток більш розвинутих країн.

Іншим основним ресурсом, як вже зазначалося, є некваліфікована робоча сила. Для багатьох країн, що розвиваються, вона є головним фактором розвитку, особливо в тих випадках, коли країні бракує природних ресурсів. Цей фактор відіграє важливу роль в країнах Південної й Південно-Східної Азії, а також в деяких країнах Латинської Америки. Дешева робоча сила, як відомо, знижує витрати виробництва, тому так вигідно в цих країнах розміщувати нескладне виробництво, наприклад, збирання побутової електронної техніки за готовими схемами і компонентами. Місцевий капітал спрямовується у легку й харчову промисловість, які не потребують особливо кваліфікованої робочої сили і високих технологій; до того ж, у цих галузях капітал швидко обертається. Сьогодні країни, що розвиваються, виробляють тканин, одягу й взуття більше, ніж розвинуті країни. За сприятливих умов дешева й численна робоча сила може стати фактором динамічного розвитку економіки країни. Це продемонстрували «східноазійські тигри» – Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Таїланд, - які починали індустріалізацію з легкої промисловості, з виробництва побутової техніки, а тепер вони є новими індустріальними країнами з диверсифікованою економікою. Але слід зауважити, що це стало можливим завдяки значним інвестиціям ТНК в трудомісткі галузі виробництва країн регіону. Навіть ті з нових індустріальних країн, що досягли найбільшого успіху (Республіка Корея, Бразилія, Таїланд) відчують дуже сильну залежність від іноземного капіталу й зарубіжних технологій.

Таким чином, факторна основа економічних стратегій більшості країн, що розвиваються, складається з природно-ресурсного потенціалу або з дешевої робочої сили. Поступово, у міру накопичення капіталу, утворюються умови для індустріалізації країни; розвиваються галузі промисловості, які спираються на ці фактори: або переробка наявних природних ресурсів (включно сільськогосподарську сировину), або легка промисловість та інші галузі, що орієнтуються на некваліфіковану робочу силу. Згодом, коли вже

---

¹ Д.С.Львов. Экономика развития. - М.: «Экзамен». – 2002. - С.164

побудовано каркас індустрії, створена відповідна інфраструктура, підготовлені національні кадри середньої і вищої кваліфікації, - країна приступає до наступного шаблю розвитку економіки, диверсифікує її галузеву структуру. Але цього етапу сьогодні досягли лиш окремі країни вказаної групи.

Крім факторів виробництва на вибір економічних стратегій розвитку великий вплив справляє **динаміка процесів у світовій економіці**. Серед них найважливішими є: еволюція цивілізаційних стадій економічного розвитку; інтернаціоналізація господарського життя; науково-технічний прогрес; світова економічна інтеграція; глобалізація економічного розвитку.

У сучасній економічній науці поширюється уявлення про **три стадії розвитку цивілізації**, яким відповідають три типи економічного розвитку, що послідовно змінюють один одного, – аграрний (доіндустріальний), індустріальний і постіндустріальний (інформаційний). Загальним (хоч і дещо умовним) критерієм віднесення країни до того чи іншого типу слугує показник питомої ваги сільського господарства, промисловості й послуг в галузевій структурі народного господарства. Цей показник розраховується двома способам: 1) як частка вартості виробленої продукції чи послуг у ВВП; 2) як частка зайнятих у галузі відносно усіх зайнятих в народному господарстві.

На **аграрній стадії** сьогодні залишилося небагато країн; це, як правило, найменш розвинуті країни, переважна частина яких знаходиться в Африці та в Азії. Наприклад, частина сільського господарства у ВВП складає: в Центральноафриканській Республіці – 55%, Ліберії – 77%, Малі – 45%, Мозамбіку – 28,8%, Сомалі – 65%, Танзанії – 41,6%, Непалі – 33%, Ефіопії – 42,9%, М'янмі – 43%, Республіці Чад – 50,5%, Гвінеї-Бісау – 62%. У структурі зайнятості картина ще більш вражаюча. Так, у сільському господарстві Афганістану зайнято 78,6% усіх робітників, в Анголі – 85%, Ефіопії – 85%, Гані – 56%, Гаїті – 66%, Лаосі – 80%, Непалі – 75%, Буркіна-Фасо – 90% (дані за 2009 р.)¹. У країнах аграрного типу відзначається найнижчий рівень життя, перед ними постають найскладніші проблеми, в тому числі у виборі й здійсненні економічних стратегій. Вони повністю залежать від іноземного капіталу й міжнародної фінансової допомоги. Так, за оцінкою експертів, розвиток економіки Бангладеш на 55% залежить від іноземної допомоги. Для цієї країни навіть створено консорціум допомоги (об'єднує низку розвинутих країн і міжнародних організацій), який щороку надає Бангладеш близько 2 млн. доларів.

Варіації при розробці стратегій в таких країнах обмаль, оскільки поле для їх опробувань дуже вузьке. Вони є постачальниками на світові ринки сільськогосподарської продукції; часто монокультури, тому залежність їх від коливань ринкової кон'юнктури надто висока, а це нерідко порушує стратегічні наміри уряду. В багатьох країнах цього типу експорт однієї чи

---

¹ www.cia.gov

двох-трьох культур землеробства дає понад половину валютних надходжень. Так, для Сенегалу це арахіс, для Сальвадору – кава, для Гондурасу – банани, для Бангладеш – джут. На експорт сільськогосподарської продукції Буркіна-Фасо (бавовна, арахіс) припадає 95% валютних надходжень в країну.

Аграрний тип економіки панував у світі протягом багатьох століть. З другої половини XIX століття більшість країн Західної Європи, а також США опановують **індустріальну стадію розвитку**. Перехід до неї став можливим після завершення промислової революції в цих країнах. Індустріальний тип економіки стає пануючим для розвинутих держав в першій половині XX століття. Індустріалізація була головною метою стратегій соціалістичних країн. Частка промисловості в структурі ВВП і усіх зайнятих в народному господарстві перевищувала 50%. Провідними галузями промисловості ставали такі, що виробляли дедалі складнішу продукцію. Якщо в першій половині XIX століття основою промисловості була легка, харчова промисловість, сільськогосподарське машинобудування, то в другій половині того ж століття на перші позиції висуваються металургія, електроенергетика, транспортне машинобудування (виробництво локомотивів, вагонів, суден). В першій половині XX століття пануючу роль в економіці продовжують відігравати електроенергетика й металургія, але швидкими темпами нарощують потужності хімічна промисловість (особливо хімія органічного синтезу), верстатобудування, автомобільна й авіаційна промисловість.

З другої половини XX століття відбувається суттєва трансформація структури промисловості розвинутих країн. Виробництво стає все менш матеріаломістким і більш наукоємним. Знижується значення видобувної й металургійної промисловості. Натомість з'являються й швидко поширюються такі галузі, як атомна енергетика, електроніка, авіакосмічна техніка, виробництво роботів, фармацевтика, лазерна техніка. Але наприкінці XX століття промисловість для найрозвиненіших країн вже не відіграє провідної ролі з огляду на її місце в структурі народного господарства. Так, частка промисловості у ВВП Японії становить 23%, Німеччини – 27%, Франції – 18,8%, Великої Британії - 24%, США – 21,9%. В структурі зайнятості ця частка в названих країнах становить відповідно 28%; 29,7%; 24,3%; 18,2%; 20,3%.

У соціалістичних країнах промисловість залишається провідною галуззю. Високою є її частка і в нових індустріальних країнах, хоч вона і поступається вже послугам. В Китаї частка промисловості становить у ВВП 43,4%, у числі зайнятих – 27,2%; в Північній Кореї відповідно 43% і 43%; в Південній Кореї – 39% і 25,1%; у Філіппінах – 31% і 15%; в Сінгапурі – 31% і 23,8%, Таїланді – 44 і 19,7, Індонезії – 47 і 18,6.

У країнах з перехідною економікою, особливо СНД, у зв'язку з глибокою кризою, що вразила перш за все промисловість, її частка знизилася. Все ж таки вона залишається досить високою. Так, частка промисловості у ВВП Білорусії становить 41,8%, Казахстану – 38%, Росії – 32,9%, України –

31,3%. Частка у числі зайнятих відповідно по країнах: 34,7%, 18,4%, 31,9%, 18,5%.

З останньої чверті ХХ століття в структурі економіки розвинутих країн відбуваються зрушення, які свідчать про перехід цієї групи до вищої, **постіндустріальної стадії економічного розвитку**. При наявності потужної, суперсучасної промисловості в цих країнах стрімко зростає роль сфери послуг, яка дає більше половини ВВП і охоплює переважаючу частину зайнятих у народному господарстві. Так, частка сфери послуг у ВВП США дорівнює 76,9%, Великої Британії – 77,1%, Японії – 76,5%, Німеччини – 72,6%, Франції – 79,4%. До сфери послуг сучасна міжнародна статистика відносить не тільки побутові послуги, а й транспорт, будівництво, торгівлю, кредит, освіту, охорону здоров'я, культуру та ін. Але головна увага приділяється сьогодні інформаційним послугам та кредитно-фінансовій сфері.

Постіндустріальний тип економіки базується на економічному використанні ресурсів, на задоволенні нематеріальних потреб людей. У середині 90-х років значна частина ВВП розвинутих країн приходилася на продукцію інформаційних галузей – телекомунікації, комп'ютерні центри, програмне забезпечення. В економіці США $\frac{3}{4}$ доданої вартості, створеної в промисловості, складав інформаційний фактор. Швидкими темпами розвиваються світові інформаційно-фінансові ринки, страхові, інвестиційні ринки, які в багатьох випадках по обороту перевищують традиційні товарні ринки. Отже, сьогодні економічна потужність країни визначається не кількістю споживаної речовини й енергії для матеріального виробництва, а ступенем споживання інформатики.

Таблиця 2.1.
Галузева структура ВВП деяких країн світу (2009 р., %)¹

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Послуги
Афганістан	31	26	43
Австралія	4	26	70
Білорусь	9,2	41,8	49
Бермуди	1	10	89
Бразилія	6,1	25,4	68,5
Канада	2,3	26,4	71,3
Китай	10,3	46,3	43,4
Ефіопія	43,5	13,4	43,1
Франція	1,7	18,8	79,4
Росія	4,7	32,9	62,4
США	1,2	21,9	76,9
Україна	10,4	31,3	58,3

¹ www.cia.gov

Слід зауважити, що сам по собі високий показник частки послуг у ВВП або у числі зайнятих не обов'язково свідчить про перехід країни до постіндустріальної стадії. Так, у багатьох невеликих країнах, що живуть за рахунок туризму або є офшорними зонами, частка послуг дуже висока: на Багамах вона становить 84,1% від ВВП, у Барбадосі – 78%, на Бермудах – 89%. Але ці країни не знаходилися на стадії індустріалізації, вони її обминули; назвати їх постіндустріальними не можна з тієї причини, що їх економіка структурно не збалансована, сучасна промисловість відсутня.

В постіндустріальних країнах сьогодні частка послуг також досить висока. В Росії вона становить 62,4% у ВВП, в Україні – 58,3%, Польщі – 63,7%, Казахстані – 51,2%, Естонії – 71%. Але це є свідомством не стільки успішного розвитку сфери послуг, скільки глибокого занепаду промисловості. Отже, неправомірно говорити про те, що ці країни вже перейшли до постіндустріального етапу. На цій стадії економічної еволюції, по суті, знаходяться поки що тільки високорозвинуті держави, які контролюють світовий інформаційний простір і потоки капіталу.

Зміцнення економічних зв'язків між країнами, поглиблення міжнародного поділу праці призводять до **інтернаціоналізації світового господарства**. Інтернаціоналізація як процес має такі основні прояви:

- інтернаціоналізація виробництва;
- інтернаціоналізація капіталу;
- утворення транснаціональних корпорацій.

Інтернаціоналізація виробництва полягає у встановленні стійких виробничих зв'язків між фірмами різних країн. Ці зв'язки ґрунтуються на поглибленні спеціалізації й кооперування. Сьогодні практично кожній країні немає сенсу виробляти абсолютно всі товари та послуги, що споживаються нею; вона спеціалізується на таких, які виробляються з витратами, нижчими за середньосвітові, а решту одержує на міжнародних ринках. Це зкономлює кошти, робочу силу, час і ресурси. Багато є галузей народного господарства, де ефективним є тільки масове виробництво товару; велика його кількість не може бути поглинута внутрішнім ринком, і тому виробництво заздалегідь орієнтується в значній мірі на ринки інших країн. Це ще більше підсилює спеціалізацію, яка, у свою чергу, стимулює виробниче кооперування. Міжнародні кооперативні зв'язки охопили велику кількість підприємств. Особливого розмаху вони досягли в автомобілебудуванні, електроніці та авіакосмічній техніці. Інтернаціоналізація виробництва призводить до взаємозалежності національних економік як на рівні окремих підприємств, так і на галузевих рівнях.

В науковій літературі поширена так звана *еклектична парадигма міжнародного виробництва* Дж. Дайнінга. Згідно з нею виокремлюється п'ять основних типів міжнародного виробництва в залежності від домінуючих факторів:

- виробництва, які ґрунтуються на ресурсній базі й спільному використанні капіталів, технологій, ринків;
- виробництва ринкової основи, які також спільно володіють капіталами, технологією, інформацією, а крім того використовують сучасний менеджмент і організаційний досвід;
- виробництва, що базуються на раціональній спеціалізації продукції або технологічних процесів;
- виробництва, що пов'язані з торгівлею й розподілом продукту; джерелом економії при цьому є скорочення витрат на виробництві й доступ на місцеві ринки, близькість замовників, післяпродажне обслуговування;
- змішані виробництва, які складаються із різних комбінацій перших чотирьох.¹

Інтернаціоналізація капіталу має прояв у посиленні міжнародного руху капіталу, в переливі капіталу за національні межі країни, у зміцненні контактів між великими банками різних країн, в контролі за рухом капіталу з боку транснаціональних банків, у формуванні великих ринків і центрів операцій з валютою. Транснаціональні банки контролюють сотні мільярдів доларів. Найбільшими ТНБ є банки США, Японії, Німеччини, Франції, Великої Британії.

Як відомо, капітал має форми підприємницького й позичкового. Обидві форми значно прискорили темпи міжнародного руху з другої половини ХХ століття. В контексті економічної інтернаціоналізації особливе значення має рух прямих іноземних інвестицій, які безпосередньо впливають на інтернаціоналізацію виробництва. В 90-х роках минулого століття приріст прямих інвестицій становив 20%. Станом на початок 2010 р. світовий обсяг ПІІ дорівнював 17,03 трлн. дол.

Основною тенденцією розвитку ринку ПІІ є підвищення частки розвинутих країн і зниження частки країн, що розвиваються. Так, у сфері імпорту інвестицій близько 73% припадає на промислово розвинуті країни, понад 24% - на країни, що розвиваються, і менше 3% - на країни Центральної і Східної Європи.

У сфері експорту інвестицій розвинуті країни концентрують понад 90%, країни, що розвиваються – 8%, а країни Центральної і Східної Європи – менше як 1%.

Основна частка загального обсягу вивозу (92%) і ввозу (80%) інвестицій припадає на США, Європейський Союз та Японію.² Так, в 2009 році Сполучені Штати Америки здійснили інвестицій в інші країни на суму 3,3 трлн. дол., а отримали 2,4 трлн. дол.; Японія відповідно 727 млрд. дол. і

¹ Див.: Dunning J.N. The Theory of International Production // The International Trade Journal. – 1998. - №1. - Р.36-55.

² Міжнародні фінанси. Навч. посібник/ за ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., Ржепішевського К.І. – К.: ЦУЛ. - 2003. - С.109

205 млрд. дол.; Франція – 1,8 трлн. дол. і 1,2 трлн. дол.; Велика Британія – 1,6 трлн. дол. і 1,0 трлн. дол.; Німеччина – 1,4 трлн. дол. і 1,0 трлн. дол.¹

Міжнародні кредитні і фінансові операції у 80-х роках ХХ століття склали 400 млрд. дол. на рік, а в 90-х роках їх обсяг обчислювався вже трильйонами доларів. Провідну роль в міжнародному русі капіталу відіграють ТНК і ТНБ, які, по суті повністю контролюють світовий ринок капіталу. Оскільки ці інституції є елементами структури економіки найрозвиненіших країн, стає очевидним, що країни ОЕСР сьогодні контролюють всю світову економіку. В 2009 р. в структурі світових золотовалютних резервів на долар припадало 61,5%, на євро – 28,1%, на фунт стерлінгів – 4,2%, на єну – 3,0%.

Останніми роками відбувається суттєвий перерозподіл золотовалютних резервів між країнами. На перше місце вийшов Китай – 2,426 трлн. дол. Далі йдуть Японія – 1,024 трлн. дол., Росія – 439,4 млрд. дол., Саудівська Аравія – 410,1 млрд. дол., Тайвань – 353 млрд. дол., Індія – 274,7 млрд. дол., Республіка Корея – 270 млрд. дол. США займають лише 17 позицію серед усіх країн світу за розміром золотовалютних резервів (130,8 млрд. дол.).

Характерною рисою є те, що обсяги фінансових угод набагато перевищують число реальних угод. Сьогодні розрив між фінансовими і товарними ринками настільки збільшився, що перші втрачають безпосередній зв'язок з другими. На частку фінансів, що обслуговують реальний сектор або потік товарних благ, припадає не більше 10-12% загального обороту світових фінансових ресурсів; решта – це спекулятивний капітал, що немає реального наповнення.² Така ситуація дуже небезпечна, бо вона дестабілізує фінансові ринки й часто ставить ті або інші країни на грань фінансового краху. Так було, наприклад, в 1997 році, коли фінансова криза охопила країни Азії; в серпні 1998 року, коли криза струснула економіку Росії та України.

Ще більш вразливими були наслідки світової економічної кризи 2008-2009 рр., яка була спровокована авантюристичною політикою деяких великих банків, в першу чергу американських. Світовий валовий продукт скоротився на 1%, але в деяких країнах падіння ВВП було значно сильнішим. В США скорочення становило -2,6%, у Великій Британії -4,3%, Німеччині -5,0%, Італії -5,0%, Росії -7,9%, Україні -15,1%, Латвії -18,0%.³

Виключно велику роль в інтернаціоналізації капіталу відіграють міжнародні фінансові і банківські організації, в першу чергу, Міжнародний валютний фонд (МВФ); Світовий банк (СБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), інші великі регіональні банки розвитку. Вони не тільки здійснюють регулювання міжнародних потоків капіталу, а й втягують в міжнародний капіталообмін нові країни, становлять їх у сувору

¹ www.cia.gov

² Д.С. Львов. Экономика развития. - С. 190.

³ www.cia.gov

залежність від інтернаціоналізації, об'єктивних вимог світового ринку капіталу. При цьому країна вже частково втрачає суверенітет над певними сферами економічної діяльності; натомість в міжнародних відносинах утворюються наднаціональні структури, які вже являють собою елемент глобалізації.

Інтернаціоналізація виробництва й капіталу створює умови для **транснаціоналізації економічних відносин**. Сплетіння виробництва й капіталу у великих масштабах веде до потужних корпорацій, головна компанія яких належить капіталу однієї країни, а філії розкидані по багатьох країнах. Частка ТНК у світовому промисловому виробництві становить близько 50%, близько 70% у його вільних валютних і промислових коштах. За деякими підрахунками, ТНК контролюють 70-90% світових ринків, послуг, технологій, а загальний обсяг реалізації 200 найкрупніших з них складає понад 30% світового валового внутрішнього продукту.¹

Саме діяльність ТНК посилює переплив капіталу, особливо в його підприємницькій формі, від одних країн до інших. Хоча переважна більшість прямих зарубіжних інвестицій припадає на розвинуті країни, проте в багатьох країнах, що розвиваються, позиції ТНК настільки сильні, що вони часто контролюють економіку й політику цих країн. Процес транснаціоналізації веде до того, що економічна влада держави над підприємствами слабшає, а ТНК здобувають реальну незалежність від своїх урядів. Економіка розвинутих країн і нових індустріальних країн є глибоко транснаціоналізованою. Транснаціоналізація поступово охоплює і країни з перехідною економікою. В деяких з них з'являються свої ТНК.

Інтернаціоналізація світової економіки супроводжується випереджаючими темпами **міжнародної торгівлі**. В 2007 р. світовий експорт склав 13,6 трлн. дол. Порівняно з 2006 р. він збільшився на 8%, тоді як світовий валовий продукт – тільки на 5%. При цьому експорт сільськогосподарської продукції збільшився на 6%, палива й мінералів – на 3%, а продукції обробної промисловості – на 10%. Якщо в 1900 р. обсяг світової торгівлі відносно світового валового продукту становив 12%, то в 2007 р. – 27%.²

Світова економічна криза значно знизила темпи міжнародної торгівлі та її обсяг. В 2009 році експорт становив 12,14 трлн. дол. Падіння становило порівняно з 2008 роком 12%. У 2010 році ситуація дещо покращилася – світовий експорт становив 14,9 трлн. дол.

Останнє десятиліття внесло політичні зміни щодо частки провідних країн у світовій торгівлі. На перше місце за експортом вийшов Китай, випередивши Німеччину та США; Південна Корея увійшла в першу десятку найбільших експортерів, одинадцятю стала Росія.

¹ Глобалізація й безпека розвитку. / Під кер. О.Г. Білоруса. - К. - 2001. - С. 341.

² Ю.Н. Пахомов и др. Международные стратегии экономического развития. – ДНУ: Киев- Донецк. – 2001. - С. 21.; www.cia.gov

Таблиця 2.2.

Найбільші експортери та імпортери товарів (2009 р.)¹

Країна	Експорт		Імпорт	
	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%
1. Китай	1194	9,8	922	7,6
2. Німеччина	1187	9,8	1022	8,4
3. США	995	8,2	1445	11,9
4. Японія	516	4,3	491	4,0
5. Франція	457	3,8	532	4,4
6. Нідерланди	398	3,3	359	3,0
7. Італія	369	3,0	359	3,0
8. Р. Корея	355	2,9	313	2,6
9. Велика Британія	351	2,9	474	3,9
10. Канада	299	2,5	305	2,5
Світ	12140	100,0	12140	100,0

Під впливом науково-технічного прогресу змінюється структура міжнародної торгівлі. За останні два десятиліття минулого століття питома вага товарів, виготовлених за високими технологіями, зросла в міжнародній торгівлі вдвічі (з 11 до 22%), за середніми технологіями – в 1,5 рази (з 22 до 32%) при одночасному скороченні товарів, виготовлених за низькою технологією (з 21 до 18%) і первинних продуктів (з 34% до 19%) (табл. 2.3.)

Дедалі більшого значення набуває торгівля послугами. Якщо пересічний показник приросту експорту у світі становив в 1990 – 99 рр. 5%, то щодо послуг відповідне значення було 6%. За період 2004-2006 рр. експорт товарів збільшився на 20%, а експорт послуг – на 25%. Провідне місце в міжнародній торгівлі посідає західна Європа. Її частка в експорті товарів у 2009 р. становила 41,2%, а в експорті послуг – 48%. Частка Північної Америки становила відповідно 13,2% і 19,2%.

Таблиця 2.3.

Товарна структура світового експорту (2009 р.)²

Товари	Світовий експорт, млрд. дол.	Світовий експорт, %
Сільгосппродукти:	1169	9,6
Мінерали, у т.ч.	2263	18,6
паливо	1808	14,8
Продукція обробної промисловості, у т.ч.	8355	68,6
чорні метали;	326	2,7
хімічна продукція;	1447	11,9
інші напівфабрикати;	1323	10,9
машини й обладнання;	847	7,0
тканини;	211	1,7
одяг.	316	2,6

¹ www.wto.org² www.wto.org

Одним з найважливіших проявів інтернаціоналізації світової економіки є **міжнародна економічна інтеграція**. Вона характеризує найвищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин. Економічна інтеграція відбувається на двох рівнях. На мікрорівні вона виявляється у злитті фірм, що, зокрема, веде до утворення ТНК. На макрорівні інтеграція розвивається на основі об'єднання національних економік країн, внаслідок чого виникають регіональні інтеграційні утворення. Основними формами регіональної інтеграції є: зона преференційної торгівлі; зона вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний і політичний союз. На досить високому рівні розвитку інтеграції національні економіки становлять єдине ціле, що характеризується єдиною виробничою структурою, спільною структурою регулювання з боку державних і недержавних інституцій, вільним рухом факторів виробництва і навіть політичною єдністю.

Серед найвідоміших регіональних об'єднань слід назвати Європейський Союз (ЄС), Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА), Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ). Спільний ринок Південного Конусу (МЕРКОСУР) та Співтовариство Незалежних Держав (СНД). Їхні основні параметри:

Таблиця 2.4.

**Частка регіональних об'єднань
у світових економічних показниках (2009, %) ¹**

Економічні показники	ЄС	ЄАВТ	НАФТА	СНД	МЕРКОСУР
Населення	7,4	0,2	6,7	4,2	4,0
ВВП (за ПКС)	28,0	0,9	24,4	4,4	4,5
Експорт	38,5	2,6	12,5	3,6	1,9

Сучасним процесам міжнародної економічної інтеграції притаманні такі особливості:²

- динамізм процесів міжнародної економічної інтеграції в цілому, зумовлений як дією об'єктивних факторів, так і реакцію країн світу на розвиток окремих інтеграційних угруповань;
- нерівномірність розвитку й реалізації форми міжнародної економічної інтеграції, яка спричинена проявами очевидних відмінностей економічного розвитку країн і регіонів світу;
- розвиток, поряд з інтеграційними, дезінтеграційних процесів, які мають глибокі корені в історичних, політичних економічних і соціальних закономірностях світового розвитку.

Подальший розвиток інтернаціоналізації обумовлює становлення інтеграції на глобальний рівень, тобто наслідком цього процесу стане

¹ www.en.wikipedia.org

² Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін.. Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ. – 2001. – С. 336.

глобальна економічна інтеграція, яка вбере в собі регіональні інтеграційні осередки.

Найрозвиненішим проявом інтернаціоналізації є **глобалізація**. В сучасній науці глобалізацію розглядають як просунуту стадію розвитку процесу інтернаціоналізації різних аспектів суспільного життя: економічних, політичних, культурних. На цій стадії інтернаціоналізація поступово охоплює усе світове співтовариство, досягаючи планетарних масштабів. Глобалізація надає взаємозв'язкам різних країн нові властивості.

Стимулюючою силою для появи й розвитку глобалізації стала **науково-технічна революція**. Початок процесу глобалізації пов'язується в часі з переходом індустріально розвинутих країн в постіндустріальну фазу розвитку. Особливе значення має бурхливий розвиток світової системи інформації, який сприяв транснаціоналізації виробництва і капіталу. Інформаційно-комунікативні системи дають можливість укладати економічні угоди в будь-який час незалежно від місцезнаходження агентів угод. Виключну роль в цьому процесі відіграє Інтернет. Світова інформаційна мережа забезпечує глобалізацію капіталу і децентралізовану концентрацію виробництва і праці. Утворюється світовий інформаційно-фінансовий простір.

Важливою стороною сутності глобалізації є утворення і швидкий розвиток наднаціональних структур у світовій економіці. Жодна країна сьогодні не може планувати свою економіку без огляду на світову економічну ситуацію.

Глобалізацію характеризують такі основні риси:

- посилення взаємозв'язку всіх дій країн в соціально-економічній сфері, політиці, культурі;
- територіальне поширення інтернаціоналізаційних процесів, які сьогодні охоплюють увесь світ;
- універсалізація міжнародних економічних процесів;
- зростання масштабу виробництва, концентрація і централізація капіталу;
- поглиблення науково-технічного прогресу, що супроводжується інформаційною революцією;
- посилення міжнародної економічної інтеграції і регіоналізації міжнародних відносин.

Глобалізація є об'єктивним і неухильним процесом. В цілому її слід оцінювати позитивно, оскільки вона об'єднує національні економіки в єдине організаційне ціле і тим самим підвищує ефективність світового господарства. Глобалізація сприяє зближенню не тільки економік, а й культур різних народів, полегшує порозуміння між ними. Проте цей процес супроводжується накопиченням серйозних проблем, які постають не тільки перед окремими країнами, але й перед усім людством.

Однією з найгостріших проблем, що несе глобалізація, є поступова втрата країнами частки національного суверенітету над економікою внаслідок її дерегуляції відповідно з вимогами ТНК, ТБН і міжнародних фінансових організацій. Особливо вразливо наслідки дерегуляції виявляються на світових фінансових ринках. Глобальний грошовий обіг і біржові трансакції за 1995 – 2000 роки збільшили у 10 разів. Небаченого розмаху набули глобальні валютні спекуляції, які завдають величезної шкоди валютам бідних країн. Глобальні фінансові системи все більше відриваються від реальної економіки. Так, номінальна вартість «віртуальних» деривативних угод сягає 50 трильйонів доларів, що вдвічі більше річного світового доходу. В таких умовах який-небудь потужний фінансовий центр може спровокувати глобальну фінансову кризу, що вже неодноразово мало місце.¹

Іншою проблемою є зростання нерівномірності між розвинутими й найменш розвинутими країнами, між найбагатшими й найбіднішими людьми у світі. Так, 225 найзаможніших людей світу володіють багатством у один трильйон доларів, що дорівнює річному доходу 47% людства. Якщо в 1960 р. 20% найбагатших людей світу отримували доходів у 30 разі більше ніж 20% найбідніших людей, то наприкінці 90-х років розрив збільшився до 60 разів.² Актуальною стає проблема створення глобального механізму перерозподілу виробничих цінностей з метою вирівнювання доходів країн і верств населення людства.

Деякі дослідники вбачають загрозу в тому, що через розвиток системи інформації (зокрема, через Інтернет) людина може стати знаряддям маніпуляції наднаціональних або недемократичних сил.

Ці та інші проблеми глобалізації чекають свого вирішення, проте сам процес глобалізації об'єктивний і неминучий. Розробляючи стратегію розвитку країни, її уряд, науковці й політичні діячі повинні зважувати на особливості цього процесу, щоб скористатися перевагами глобалізації й уникнути її вад. Докладніше про глобалізацію буде викладено в окремій темі.

Запитання для самоконтролю:

1. Якими рисами характеризується внутрішнє середовище формування стратегій розвитку?
2. Які чинники складають зовнішнє середовище формування стратегій розвитку?
3. Які стадії формування світового ринку можна визначити?
4. Що являє собою світове господарство як система?
5. Як фактори виробництва впливають на формування і реалізацію стратегій економічного розвитку?

¹ Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін.. Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ. – 2001. – С. 43

² Там само. – С. 44.

6. Яка існує залежність між стадіями цивілізаційного розвитку й формуванням стратегій?
7. Які риси характеризують інтернаціоналізацію світового господарства?
8. Що таке «транснаціоналізація економічних відносин» і як цей процес впливає на формування стратегій розвитку?
9. Які зрушення відбуваються в динаміці й структурі міжнародної торгівлі?
10. Які рівні й форми притаманні сучасним інтеграційним процесам?
11. Яку роль відіграє науково-технічна революція у формуванні стратегій розвитку?
12. Що є найвищим проявом інтернаціоналізації світового господарства?

Розділ 3. Глобалізація і стратегії розвитку

Ключові поняття

Глобалізація як метасистема. Інформаційна революція як умова глобалізації. Світовий фінансовий ринок. Транснаціоналізація світової економіки як прояв глобалізації. Міжнародні організації як регулятори світових економічних процесів. Глобальний наднаціональний простір. Зміна ролі держави в умовах глобалізації. Економічні стратегії держави в умовах глобалізації. Ступінь глобалізованості країни.

3.1. Суть і основні прояви глобалізації

Найважливішим, найвпливовішим процесом у середовищі формування стратегій розвитку сьогодні є глобалізація. Дослідники в галузі економіки, соціології й політології пов'язують з глобалізацією принципово новий етап в розвитку людства, що якісно відрізняється від попередніх історичних формацій. Зокрема, в економічному вимірі процес глобалізації узгоджується з переходом від індустріального суспільства до постіндустріального. Якщо так, то стратегії економічного розвитку країн, що знаходяться ще на аграрній або індустріальній стадіях, повинні бути націлені саме на постіндустріальні перспективи. З глобалізацією одні фахівці пов'язують надії на поширення соціального прогресу в масштабах усього людства, а інші виступають з песимістичними прогнозами щодо майбутнього розвитку світового суспільства. Така суперечливість у поглядах на глобалізацію має як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

Головною з них є те, що глобалізація як процес суперечлива в своїй основі, має неоднозначні прояви й наслідки. Що ж до суб'єктивних підходів до оцінки глобалізації, то розбіжності ґрунтуються на відсутності усталеного й чіткого визначення самого поняття цього процесу. Існують вузькі й широкі трактування глобалізації: від обмеження її тільки сферою економіки до поширення на всі прояви людської життєдіяльності. Часом будь-яке нове явище в розвитку світового суспільства об'являється формою вираження або наслідком глобалізації.

Уперше термін «глобалізація» з'явився в науковому обігу в 1983 році, в статті Т. Левіта, опублікованій в журналі «Гарвард бізнес ревію»; ним він так назвав феномен злиття ринків окремих продуктів, що виробляли багатонаціональні корпорації. З того часу поняття глобалізації значно розширилося й збагатилося дефініціями. Одне з найбільш розширених, але точних за основною ідеєю тлумачень глобалізації належить У.Т. Андерсону. В книзі «Все тепер пов'язано. Життя в першій глобальній цивілізації» він розглядає глобалізацію як «**систему систем**», що прискорено змінюється. Ця

система охоплює не тільки економіку, але й політику, культуру і навіть біосферу.¹

Аналогічне тлумачення глобалізації надає американський дослідник Р. Кеохане, який розглядає її як «стан світу, для якого характерні мережі взаємозалежності, що простягаються на трансконтинентальні відстані. Складовими частинами цих мереж можуть бути рух і вплив потоків капіталу й товарів, інформацій та ідей, людей і насильства, а також пов'язані з екологією біологічно ефективні субстанції».² Відповідно до цього відокремлюються чотири виміри глобалізації: економічна, військова, екологічна і соціально - культурна глобалізація.

За подібною трактовкою, термін «глобалізація» містить ідею, згідно з якою світовий ринок слід розглядати як цілісність. Таке можливо тільки тоді, якщо норми, пов'язані з існуванням держав-націй будуть значно послаблені.³

Узагальнене визначення глобалізації міститься в працях вітчизняних вчених: глобалізація – об'єктивний процес у сучасних міжнародних відносинах, вищий етап інтернаціоналізації, що ґрунтується на розвитку інформаційних технологій.⁴ Вона є продуктом епохи постмодерна, переходу від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку, формування основ ноосферо-космічної цивілізації.⁵

Отже, **глобалізація - це метасистема**, що характеризується прискоренням темпів розвитку усіх сфер суспільного життя, - економічної, соціальної, політичної, духовної. В основі глобалізації полягає інтернаціоналізація людської діяльності. Глобалізацію часто розглядають як ускладнену стадію або форму прояву інтернаціоналізації. При цьому слід зауважити, що глобалізація означає не тільки прискорення розвитку соціально-економічних процесів, але виводить їх на новий якісний рівень. Взаємозалежність між країнами, соціальними спільнотами, ринками, суб'єктами економіки набуває планетарного характеру й становить суцільну систему.

Найвиразніше глобалізація проявляється у сфері економіки, тут її вплив найбільш очевидний. Вона охоплює насамперед фінансову сферу, переважно в галузі короткострокових інвестицій та «гарячих грошей». На відміну від національних економік, становлення яких ґрунтується на торговельно-промисловому капіталі, глобалізація формується переважно на фінансовому капіталі. Глобалізація супроводжується легкістю переміщення капіталу, лібералізацією руху товарів і послуг, безпрецедентно швидкому впровадженню електронних засобів у валютно-кредитну і фінансову

---

¹ Див. W. T. Anderson. All Connected Now. Life in the First Global Civilization. - Westview Press. – 2001. - P. 1

² Цит. за: "Internationale politik". - № 7. - 2001. - С. 39

³ Домінік Мартен, Жан-Жак Мецжер, Філіп П'єр. Соціологія глобалізації. – К.: «КМ Академія». – 2005. – С. 14.

⁴ Дергачев В. Геоэкономический словарь-справочник. – Одесса. – 2004. – С. 35.

⁵ Д.В. Лукьяненко, Ю.В. Макогон, Ю.Н. Пахомов, А.С. Филипенко, М.Ю. Пивоносов. Международные стратегии экономического развития. Учебник. / По общей ред. Ю.В. Макогона. – Донецк. – 2009. – С. 334

діяльність, внаслідок чого здійснення міжнародних операцій з капіталом і валютою набуло нечуваного прискорення наприкінці ХХ століття. Глобалізація створює сприятливе середовище для поширення діяльності транснаціональних корпорацій та банків.

Американський професор Пітер Ратленд виокремлює шість ключових, на його думку, ознак глобалізації, чотири з котрих безпосередньо стосуються економічної сфери.¹

Революція в інформаційних технологіях. Глобальна ера пов'язана з комунікаційними системами – телебаченням, реактивними літаками, супутниками, комп'ютерами, мікросхемами, мобільними телефонами, Інтернетом, контейнерними перевезеннями тощо.

Економічна революція. Під нею П. Ратленд розуміє політику економічного зростання, що укладається в парадигму «Вашингтонського консенсусу». Вона включає такі елементи:

- плаваючі обмінні курси;
- пом'якшення торговельних перешкод;
- «зелена революція в сільському господарстві»;
- дешева енергія (зокрема, завдяки атомній енергетиці);
- прискорений розвиток сфери послуг;
- зростання значення транснаціональних корпорацій і заохочення їх випереджаючого розвитку;
- зменшення регулюючої ролі уряду в національній економіці.

Регіоналізація світової економіки. Поряд з глобалізацією міжнародних економічних відносин поширюється утворення регіональних інтеграційних угруповань (ЄС, НАФТА, СНД та ін.), значення яких у світовій економіці зростає.

Поляризація. Глобалізація, на думку П. Ратленда, поглиблює прірву в економічних рівнях високорозвинутих країн та країн менш розвинутих.

Така оцінка основних рис глобалізації десь в чому суб'єктивна і не всіма дослідниками сприймається однозначно. Проте ця схема вказує на найбільш істотні напрямки розвитку процесу, що зветься глобалізацією.

Найхарактернішою ознакою глобалізації є **посилення взаємодії і взаємозалежності в сучасному суспільстві**, завдяки чому формується, за думкою відомого соціолога М. Кастельса, «світове суспільство». Ядром цього суспільства є глобальна економіка, яка працює як єдина система у режимі реального часу і в масштабі усієї планети.²

Економіку як основу глобалізації визначає один з відомих російських дослідників глобалізації В. Медведєв. Він вважає, що глобалізація є ніщо інше, як прояв сучасної постіндустріальної стадії розвитку економіки

¹ Див. П. Ратленд. Глобалізація і посткомунізм. // МЭ и МО. - №4. - 2002. - С. 15-18

² Кастельс М. Информационная эпоха: экономика общества и культура. - М.: ГУ ВШЭ. - 2000. - С. 105.

й суспільства у відносинах між країнами світу. Це – новий ступінь інтернаціоналізації суспільного життя – економічних, політичних, соціокультурних, екологічних, демографічних зв'язків між народами. В його розумінні, основні імпульси глобалізації йдуть від економіки. Без врахування економічної складової втрачається основний аргумент, що підтверджує об'єктивний характер глобалізації як процесу неминучого й прогресивного у своїй основі, хоч і суперечливого.¹

Як основні ланки глобалізації МВФ визначає світову торгівлю, транснаціональні фінансові потоки, перетоки технологій, інформаційні мережі й взаємодії культур. ЮНКТАД наголошує увагу на глобалізації виробничих процесів через міжнародну виробничу кооперацію.²

Крім суто економічних проявів глобалізації дослідники визначають також такі їх форми, як зміцнення взаємодії різних культур, формування системи глобальних соціальних взаємодій як основи становлення планетарного соціуму, зростання чисельності державних і недержавних міжнародних організацій, руйнування адміністративних перепон між країнами.

За думкою французьких соціологів Д. Мартена, Ж.-Л. Мецжера і Ф. П'єра, «глобалізація постала перед нами як «тотальний соціальний факт», тобто як низка трансформувальних, які торкаються всіх аспектів суспільного життя: економічних, професійних, правових, культурних, політичних і навіть геополітичних стосунків».³

Як вважають вітчизняні вчені, серед головних ознак і показників глобалізації слід назвати зростаючу взаємозалежність економік різних країн, все більшу цілісність і єдність світового господарства, в основі яких – посилення відкритості національних ринків, поглиблення міжнародного поділу праці і кооперації праці.⁴

Таким чином, підсумовуючи наведені нижче ознаки глобалізації, можна висловити таке узагальнення щодо її змісту.

Глобалізація – це процес прискорення розвитку взаємозв'язків в усіх сферах людської діяльності і перетворення їх в суцільну планетарну метасистему. Глобалізація має в своїй основі інтернаціоналізацію суспільної діяльності, насамперед, економічної, але суттєво від неї відрізняється. Принципова різниця полягає в такому: якщо інтернаціоналізація – це посилення зв'язків між країнами світу при збереженні повної національної суверенності (міжнаціональний рівень), то

¹ Див.: МЭ и МО. - №2. - 2004. - С.3

² МЭ и МО. - №1. - 2004. – С. 4

³ Домінік Мартен, Жан-Жак Мецжер, Філіп П'єр. Соціологія глобалізації. – К.: «КМ Академія». – 2005. – С. 267.

⁴ Д.В. Лукьяненко, Ю.В. Макогон, Ю.Н. Пахомов, А.С. Филипенко, М.Ю. Пивоносов. Международные стратегии экономического развития. Учебник. / По общей ред. Ю.В. Макогона. – Донецк. – 2009. – С. 334

глобалізація означає перехід через національні кордони (наднаціональний рівень).

Найважливішими проявами глобалізації є:

- бурхливий розвиток системи засобів інформації, формування єдиної світової інформаційної мережі і системи комунікацій;
- прискорене зростання значення фінансової сфери в міжнародній економічній діяльності;
- поширення діяльності ТНК, посилення транснаціоналізації світової економіки;
- формування системи міжнародних організацій, які вкупі з ТНК утворюють наднаціональний механізм управління світовою економікою, збільшення числа недержавних суб'єктів міжнародного життя;
- посилення «відкритості» національних економік;
- в процесі трансформації співвідношення «національне – наднаціональне» змінюється роль держави в управлінні національною економікою;
- виявляється тенденція нерівномірності розвитку найбільш розвинутих і менш розвинутих країн;
- регіоналізація світової економіки;
- соціальна трансформація в планетарному вимірі, яка виражається в інтеграції окремих елементів суспільства в глобальні світові структури, в ослабленні традиційних зв'язків й орієнтації на уніфіковані цінності;
- прискорення взаємодії культур.

Ці характерні прояви глобалізації впливають досить істотно на світові економічні процеси і на національні економічні політики, їх необхідно враховувати при розробці стратегій економічного розвитку. Тому доцільно складові метасистеми глобалізації розглянути докладніше. Пам'ятаймо, що кожна із складових є системою, що знаходиться в динаміці.

Прогрес в системі інформатики і комунікацій. Чому саме з цього слід починати аналіз механізму глобалізації, адже «серцевиною» її є економіка як світова система? Справа в тому, що сучасна трансформація економічних процесів була б неможливою без інформаційної революції і опанування комунікаційної системи новими засобами транспорту й зв'язку. Саме блискавичність, з якою інформація, наприклад, про валютні курси поширюється з будь-якого фінансового центру на протилежний бік планети, уможливило швидке перекачування величезних валютних коштів між країнами й валютними ринками. Сучасні засоби зв'язку, Інтернет набагато збільшили масове залучення населення планети до взаємних контактів, в тому числі ділових. Розвиток автотранспорту й реактивної авіації дає можливість здійснити безпосередні контакти між діловими партнерами різних країн без суттєвих витрат часу на переміщення у просторі.

Революція в інформатиці й телекомунікаціях розпочалася в останній чверті ХХ століття. Протягом тридцяти років минулого століття потужність загального числа комп'ютерів у світі подвоювалася пересічно протягом вісімнадцяти місяців. Обсяг інформації на кожному квадратному сантиметрі дисків, починаючи з 1991 р., збільшувався в середньому на 60% на рік. Вартість переносу інформації скоротилася в багато разів.¹

Завдяки розвитку сучасних телекомунікаційних засобів здійснюється фактично руйнування національних кордонів для поширення інформації. Утворюється єдиний світовий інформаційний простір, в межах якого формуються єдині культурні, світоглядні, етичні стандарти, що оволодівають широкими масами населення планети (з позитивними й негативними наслідками). Утворюється, за висловом У. Андерсона, світовий «кіберпростір», в якому зберігається й обробляється інформація, йде інтенсивний обмін нею. Намагання деяких урядів перекрити доступ до інформації обертаються для їх країн істотними економічними втратами. Цей простір зростає прискореними темпами. За деякими підрахунками, тільки за перші три роки ХХІ століття було створено більше інформації, ніж за попередні 300 тис. років людської історії.²

Протягом останньої чверті ХХ століття індустрія інформації провідних країн реально перетворилася в особливу, якісно нову галузь загальної структури економіки. Тут почалося продукування товару нового типу – глобального товару з новими економічними властивостями – безмежного відтворення й накопичення багаторазового використання. Тому мова вже йде про виникнення нового нетрадиційного джерела вартості, яке стає її основним джерелом і яке пов'язано з реалізацією інтелектуального потенціалу. В умовах інформаційної економіки вартість здатна породжувати понадвартість, так само як в умовах індустриальної економіки капітал породжував понадкапітал.³

Інформаційна революція ґрунтується на розвитку науково-технічного прогресу, в першу чергу, на удосконаленні й здешевленні інформаційних технологій. Так за десятиліття (1985-1996 рр.) вартість одного мегабайта комп'ютерного диска зменшилася в 2 тис. разів, витрати на виробництво однієї операції за двадцять років (1975-1995 рр.) знизилася в 23 тис. разів.⁴ Щорічний приріст світового ринку інформаційно-комунікаційних технологій протягом 90-х років складав пересічно 6-8%, а в таких країнах, як Китай, В'єтнам, Польща, - навіть 25-27%. Проте розподіл цього ринку між різними регіонами світу досить нерівномірний. Так на США припадає 34% світового ринку ІКТ, на Європу – 29%, Японію – 12% й на решту країн – 25%.

¹ Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление. // «Свободная мысль – XXI». - 2000. - № 11. - С. 29

² Anderson W. T. All Connected Now. Life in the First Global Civilization. - P. 136.

³ Д.В. Лукьяненко, Ю.В. Макогон, Ю.Н. Пахомов, А.С. Филипенко, М.Ю. Пивонов. Международные стратегии экономического развития. Учебник. / По общей ред. Ю.В. Макогона. – Донецк. – 2009. – С. 348-349

⁴ МЭ и МО. - № 3. - 2000. - С. 6.

У зв'язку з поліпшенням економічної ситуації в світі почали збільшуватися витрати на ІТ. За оцінками експертів, в 2010 році світовий ринок ІТ виріс на 5,3% і досяг 3,4 трлн. дол., причому найбільше зростання - 6,4% буде спостерігатися в сегменті обладнання, 3,1% - в області програмного забезпечення та 1,5% - послуг.¹

У Китаї та Індії збільшується обсяг інвестицій в нові технології і сервіси - це необхідно для підтримки зростання галузей, що працюють на експорт. У США державне стимулювання економіки сприяє зростанню витрат на ІТ обладнання.

Слабкою ланкою виглядає Західна Європа, на яку припадає приблизно третина світового ринку ІТ: фінансова криза в Греції зробила невизначеним перспективи економіки ЄС на короткостроковий період. Але і до цієї події ІТ сегмент в даному регіоні відновлювався відносно повільно. В 2010 р. обсяг західноєвропейського ринку залишився на рівні попереднього року (а в 2009 р. тут спостерігалось падіння на 6,5%).

Ще один регіон, де аналітики не очікують зростання - Японія. Якщо в 2009 р. обсяг ІТ ринку цієї країни впав на 11,1%, то в 2010 р. падіння становило всього 2,2%. В інших країнах Азії є хороші перспективи зростання, до 13,7% в Китаї і 13,8% в Індії.

У 2011 р. аналітики очікують поступового відновлення ринків Європи і Японії і прогнозують зростання ІТ сегмента на 5,5%.

Інформація – це, в першу чергу, знання. Роль знань як фактора економічного розвитку швидко зростає. За даними Світового банку, в країнах ОЕСР протягом останніх 15 років минулого століття зростання додаткової вартості в галузях, що базуються на знаннях, пересічно складало 3 % (темпи загального економічного росту не перевищували 2,3%). Частка цих галузей в сукупній додатковій вартості збільшилася в Німеччині з 51 до 60%, у Великій Британії – з 45 до 51%, у Фінляндії – з 34 до 42%. Але 85% сукупних світових інвестицій в науку здійснюють країни ОЕСР, 11% - нові індустріальні країни, а на решту країн (серед них і Україна) припадає лише 4%.

Інформатика, крім того, це засіб комунікації. Найбільш виразно вона виявляється у сфері телекомунікацій, яка стрімко розширюється. Тут також спостерігається досить великий розрив між регіонами. На США й Канаду припадає 66% Інтернет – вузлів, на Західну Європу – 22%, на Японію, Австралію, Нову Зеландію – 6%, на решту країн – 6%. Рівень охоплення населення фіксованими телефонними лініями в Україні складає в 2000 році 30%, в Європі – 40%; мобільними телефонами в Україні – 5,5%, в Європі – 50%; Інтернетом в Україні – 4,5%, в Європі – 36%. В 2007 р. на країни ЄС припадало 24% усіх інтернет – користувачів у світі, на США – 20%, на Китай – 16%, на Росію – 2,5%, на Україну – 0,5%.² Проте, становище в нашій країні не найгірше. На початку ХХІ століття 80% людей у світі ні разу не користувалися телефоном і 93% не використовували комп'ютер.³

Із глобалізацією інформаційних технологій пов'язано явище, яке одержало назву «digitale divide», що приблизно можна перекласти як «поділ у засвоєнні». Це поняття використовується для описання нового поділу між державами і всередині суспільства щодо тих, хто має доступ до інформації, й тих, хто не має такої можливості з фінансових причин або за браком освіти.

¹ http://www.kommersant.ua/index-news.html?ext=news&id=154248&id_themes=11&page=1&newsrubric=9

² www.cia.gov

³ Згуровський М. Общество знаний и информации – тенденции, вызовы, перспективы. / «Зеркало недели». - №19. - 2003. - С. 17.

Інформаційну революцію краще вважати не проявом чи слідством, а передумовою, чинником глобалізації. Без перевероту в інформаційно-комунікативних технологіях процес глобалізації був би неможливим.

З інформаційною революцією тісно пов'язана революція **технологічна**, яка визначається поступом науково-технічного прогресу. Новою технологічною базою й основною технологічною структурою суспільства стає повна комплексна системна автоматизація виробництва, управління, обслуговування, розподілу, транспортування, що базується на електроніці й інформатиці. Суть і особливість цієї повної технологічної бази полягає не тільки в максимально високому рівні автоматизації, а й у тому, що, по-перше, її технологічні структури вже будуть здатні до розвитку само відтворюючих структур за принципами розширеного відтворення, а, по-друге, - це буде по суті глобально інтегрована технологічна база, пов'язана зсередини засобами глобальної технотронної інформатизації. Відтак, постіндустріальну глобальну економіку слід визначати як глобальну технотронно-інформаційну економіку.¹

Формування світового фінансового ринку. Його передумовою як раз і стала інформаційна революція. Нові інформаційні технології з'єднали основні фінансові центри і суттєво знизили трансакційні витрати фінансових угод і час, необхідний для їх здійснення.

Важливим чинником глобалізації в фінансовій сфері стали зміни умов діяльності фінансових інститутів у зв'язку з дерегулюванням банківської діяльності. В процесі дерегулювання було знято перешкоди на проведення банками й іншими фінансовими закладами різноманітних фінансових операцій. Внаслідок цього виникають фінансові холдинги, що надають клієнту будь-які послуги в галузі фінансового посередництва. Саме холдинги сьогодні домінують на світовому фінансовому ринку.²

Особливістю фінансових ринків в умовах глобалізації стало зростання невизначеності відносно валютних курсів і курсів цінних паперів. З'явилися нові види цінних паперів — деривати, які є похідними від інших цінних паперів. Це відкрило можливості для масових спекуляцій й прискорило процес відособлення валютно-фінансової сфери від реальної економіки. Щоденний обсяг операцій на валютно-фінансових ринках в десятки разів перевищує реальні потреби фінансування міжнародної торгівлі; цей обсяг майже дорівнює сукупним валютним резервам всіх національних банків світу. Обсяг ринку вторинних цінних паперів в декілька разів перевищує світовий валовий продукт.³

Про масштаби розвитку світової фінансової системи свідчать такі цифри. За останні 20 років минулого століття щоденний обсяг угод на

¹ Д.В. Лукьяненко, Ю.В. Макогон, Ю.Н. Пахомов, А.С. Филипенко, М.Ю. Пивоносов. Международные стратегии экономического развития. Учебник. / По общей ред. Ю.В. Макогона. — Донецк. — 2009. — С. 355

² Иванов Н. Вызовы глобализации: экономический аспект. // МЭ и МО. - № 9. - 2002. - С. 5.

³ А. Неклесса. Реквием XX веку. // МЭ и МО. - № 2. - 2000. - С. 11.

світових валютних ринках збільшився з 1 млрд. дол. до 1200 млрд. дол. (тобто в 1200 разів), тоді як обсяг світової торгівлі товарами та послугами - всього лише на 50%.¹ Капітал в усе зростаючих розмірах іде не у виробництво у вигляді прямих інвестицій, а в спекуляцію. Переважає транскордонне переміщення капіталу у вигляді короткострокових портфельних інвестицій. Це переміщення виходить з під контроль урядових структур; навіть в найрозвиненіших країнах тільки 30% ринку цінних паперів контролюється державою. В економіці виникає ситуація «мильної бульки»: номінальна ринкова вартість цінних паперів перевищує їх реальне наповнення, а це призводить до економічної нестабільності, а то й небезпеки для країни (ефект «мильної бульки» розглянуто на прикладі економіки Японії).

Є підстави вважати, що характерною рисою глобалізації є формування в масштабах всього світу не просто фінансового або інформаційного ринку, але утворення фінансово-інформаційного простору, в якому дедалі більше здійснюється не тільки комерційна, а й уся діяльність людства.²

Транснаціоналізація світової економіки. Одним з найвиразніших проявів глобалізації є утворення транснаціональних корпорацій і посилення їх впливу на світові економічні процеси. Можна навіть стверджувати, що система ТНК є головною рушійною силою глобалізації як метасистеми. Відкритість національних економік, що є одним з ключових вимог згідно з Вашингтонським консенсусом, найбільше відповідає саме інтересам ТНК. Інтернаціоналізація виробництва дозволяє ТНК захоплювати ринки, обминаючи митні перешкоди. Транснаціональні корпорації все більше відриваються від країни базування в своїй діяльності, в них все менше залишається «національного» і все більше – «глобального». Так, наприклад, американська компанія «Екссон» 75% своїх доходів отримує за межами США. ТНК виходять з-під опіки своїх урядів і стають, по суті, незалежними суб'єктами економічної діяльності.

Наприкінці ХХ століття транснаціоналізація відбувалася прискореними темпами. В 1999 р. загальна сума злиття між фірмами різних країн й поглинання місцевих фірм іноземними складала 720 мільярдів доларів. Закордонними філіями вироблялось товарів на 5 трильйонів доларів. Очікується, що до 2020 року інвестиції ТНК досягнуть 800 млрд. дол., а вартість товарів, вироблених їх закордонними філіями, становитиме 20 трильйонів доларів.³

У світі нараховується понад 810 тис. зарубіжних філій, якими володіють 82 тис. материнських компаній. Мережа філій невпинно розширюється. Число зайнятих у 2008 році нараховує приблизно 77 млн. чол., що вдвічі більше ніж загальна кількість робочої сили в Німеччині.

¹ Иванов Н. Вызовы глобализации: экономический аспект. // МЭ и МО. - № 9. - 2002. - С. 5.

² Див. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. - М. - 2000. - . 133-134.

³ «Свободная мысль- XX». - №11. - 2000. - С. 30-31.

Темпи і масштаб транснаціоналізації світової економіки проілюстровано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1.

Показники транснаціоналізації світової економіки¹

Основні показники	Роки				
	1990	1995	2000	2006	2008
Число материнських ТНК	36 600	44508	63312	78 000	82 000
Число зарубіжних філій ТНК	174900	276659	821818	780000	810000
Активи зарубіжних філій, млрд. дол.	5 744	7 091	21 102	51 187	57 000
Обсяг продаж зарубіжних філій, млрд. дол.	5 467	5 933	15 680	25 177	61 000
Обсяг експорту зарубіжних фірм, млрд. дол.	1166	1841	3 572	4 707	...
Число зайнятих в зарубіжних філіях, млн. чол.	23,7	30,8	45,6	73	77
Частка зарубіжних філій ТНК, %:					
• у світовому експорті	34,0	37,0	54,8	34,5	...
• у світовому виробництві	6,3	4,9	10,3	...	...

Показником транснаціоналізації може слугувати рух прямих іноземних інвестицій. Їх річний обсяг зріс з 57 млрд. дол. у 1980 році до 1271 млрд. дол. в 2000 р., а накопичена величина за той же період збільшилася з 615 млрд. дол. до 6314 млрд. дол. тобто більш ніж вдесятеро (табл. 3.2.). В 2006 р. накопичена величина ПІІ складала вже понад 12 трлн. дол. За прогнозами у 2010 році річні ПІІ мали збільшитися до 1,7 трлн. дол. порівняно з 1,2 трлн. у 2009 р.

Таблиця 3.2.

Динаміка прямих іноземних інвестицій у світовій економіці (млрд. дол.)²

Показники	Роки								
	1980	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2006	2009
Річні ПІІ	57	172	331	1271	824	651	653	1306	1200
Накопичені ПІІ	615	1496	2937	6314	7138	7789	8442	12474	17350

Успішність, з якою ТНК просуваються на міжнародні ринки, ґрунтується на їх конкурентних перевагах, насамперед, завдяки технологічному лідерству. ТНК мають можливість відраховувати значні кошти на утримання науково-дослідних закладів, на високу заробітну плату найкваліфікованіших інженерів, менеджерів. Найбільшими компаніями в світі створено понад 100 великих дослідницьких центрів, в тому числі й за межами країни базування.

¹ МЭ и МО. - №2. - 2003. - С. 43.; UNCTAD. World Investment Report 2007.

² Укладено за: МЭ и МО. - №2. - 2003. -С. 43; www.td.ru; UNCTAD. World Investment Report 2007, 2009

Переважна більшість материнських компаній (79%) розташована в розвинутих країнах. Останнім часом вони стали виникати і в нових індустріальних країнах (Сінгапур, Республіка Корея, Бразилія), а також в Китаї та Росії.

Таблиця 3.3.
Перші ТНК світу за розміром іноземних активів в 2008 р.¹

Компанія, країна базування	Активи, млрд. дол.	Обсяг продажу, млрд. дол.	Число зайнятих, тис. чол.
General Electric, США	401,2	182,5	323
Royal Dutch/Shell Group, Велика Британія	222,3	458,3	102
Vodafone Group Plc, Велика Британія	201,5	69,2	79
BP PLC, Велика Британія	188,9	365,7	92
Toyota Motor Corporation, Японія	169,5	203,9	320
ExxonMobil Corporation, США	161,2	459,5	79,9
Total SA, Франція	141,4	234,5	96,9
E.On, Німеччина	141,1	126,9	93,5
Electricite De France, Франція	133,6	94,04	160,9

500 найбільших ТНК зосереджують понад $\frac{1}{4}$ світового виробництва товарів та послуг, $\frac{1}{3}$ експорту промислової продукції та $\frac{3}{4}$ торгівлі технологіями й управлінськими послугами.² Тільки на ТНК розвинутих країн припадає 84% загальносвітового вивозу ПІІ, 10% світового ВВП й третина світового експорту.

Вплив транснаціональних корпорацій ґрунтується на фактичному контролюванні значної частини транснаціонального капіталу, що функціонує на міжнародних фінансових ринках, які в своїй більшості мають олігополістичну структуру. Однією з переваг ТНК є можливість використання замкненого внутрішньофірмового ринка, що забезпечує їм меншу залежність від економічної політики урядів, а також успішне обминання торговельних перешкод. Понад третину світових товарних потоків припадає на внутрішньофірмову торгівлю ТНК, яка здійснюється за трансфертними цінами.³

Позиції ТНК міцні й у економічній політиці. В країнах базування вони формують потужне лобі, яке здійснює значний вплив на уряди розвинутих держав. На уряди держав, де розташовані їх філії, ТНК часто здійснюють тиск в жорстких формах, вимагаючи проведення економічної політики в своїх власних інтересах, нерідко на шкоду національним інтересам приймаючих країн.

¹ <http://www.unctad.org>

² МЭ и МО. - №2. - 2004. - С.8

³ Ф. Губайдуллина. Прямые иностранные инвестиции, деятельность ТНК и глобализация. // МЭ и МО. - №2. - 2003. - С. 44.

Поведінка ТНК викликає стурбованість в політичних колах світової громадськості. В керівництві ООН розглядається пропозиція про створення Світової конвенції з контролю за «демократичною репутацією» провідних ТНК. Дванадцять великих неурядових організацій США й Великої Британії розробили проект, який передбачає перевірку діяльності таких велетнів, як «Екссон», «Карбайд», «Монсанто», «Шелл», «Бенеттон» та інших.¹

Транснаціоналізація має як негативні, так і позитивні наслідки. До негативів, як уже відзначалося, належить ослаблення регулюючої ролі держави в економічних процесах. Навіть в країнах базування материнських компаній (а це переважно високорозвинуті держави) економічний контроль над діяльністю ТНК стає все менш дієздатним. Однією з причин такого становища є те, що транснаціональна корпорація може уникати оподаткування в країні базування, переводячи виробничі потужності в ті країни, де рівень оподаткування нижчий. Позитивна сторона транснаціоналізації як складова процесу глобалізації полягає в інтенсифікації потоків інвестиційних і фінансових коштів, в прискоренні темпів міжнародної торгівлі, в залученні все більшого числа країн до світового економічного простору, до нових технологій. Не в останню чергу завдяки ТНК утворилися так звані нові індустріальні країни, які зайняли досить помітне місце у світовій економіці.

Посилення ролі міжнародних організацій в регулюванні світових економічних процесів. Міжнародні організації, в першу чергу економічні, стали здійснювати суттєвий вплив на міжнародні економічні відносини з другої половини ХХ століття; цей вплив дедалі зростає. Серед міжнародних економічних регуляторів слід особливо відзначити діяльність таких організацій як Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку, Світова організація торгівлі, регіональні банки розвитку (зокрема, ЄБРР), деякі економічні органи ООН (ЮНКТАД, ПРООН, ЕКОСОП).

Зростання ролі МВФ і Світового банку спричиняється безпрецедентним розвитком світового фінансового ринка й зростанням зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, та країн із транзитивною економікою. Сума боргу країн, що розвиваються, наприкінці 90-х років минулого століття складала 2 трлн. дол., а обслуговування цього боргу становило 200 млрд. дол. на рік. При цьому сума боргу в цих країнах складає значний відсоток від ВВП. Так, у 2009 р. він становив у Бразилії 14,5%, Аргентині - 35,8%, Республіці Кореї - 41,8%, Туреччині – 45,1%.²

Найбільші за обсягом борги належать Сполученим Штатам Америки та деяким новим індустріальним країнам. Проте величезний економічний потенціал США дозволяє врівноважувати їхній борг (табл. 3.4.).

---

¹ МЭ и МО. - № 9. - 2002. -С.24.

² www.cia.gov.

Хоч більшість країн, що розвиваються, мають менші за абсолютними значеннями зовнішні борги, але співставно з ВВП вони є відчутним тягарем для національної економіки.

Таблиця 3.4.

Зовнішній борг деяких країн в 2009 р., млрд. дол.¹

Країна	Борг
1. США	13 450
2. Велика Британія	9 088
3. Німеччина	5 208
4. Франція	5 021
5. Нідерланди	3 733
5. Іспанія	2 410
6. Італія	2 328
7. Ірландія	2 287
8. Японія	2 132
9. Люксембург	1 994
10. Швейцарія	1 339
.....	.....
35. Україна	89
Світ	56 900

У таких умовах МВФ і Світовий банк мають вигідні позиції для здійснення тиску на уряди країн-боржників. Авторитет цих організацій в міжнародних економічних відносинах такий великий, що він поширюється на великі міжнародні банки, які кредитують суб'єкти економічної діяльності (в тому числі уряди) в різних країнах. Отже, вирішення проблеми реструктуризації боргу, надання чергового кредиту країнам-боржникам залежить в першу чергу від позицій МВФ і СБ. Це дає їм можливість безпосередньо втручатися в економічну політику урядів і ще більше підсилювати свою роль як світових економічних регуляторів.

З метою розв'язати або пом'якшити проблему міжнародної заборгованості МВФ, Світовий банк, а також ОЕСР розробляють спеціальні плани. Керівна роль в їх розробці належить урядові США. В 1985 р. було оголошено «план Бейкера», який передбачав, як основну умову надання кредитів, проведення ліберальних економічних реформ країнами-боржниками. В 1989 р. з'явився «план Брейді», згідно з яким реструктуризація та часткове списання боргів обумовлене проведенням реформ, схвалених МВФ і під його жорстким контролем. В 1999 р. «Сімка» прийняла рішення про списання 90% боргу найбільш бідніших країн за умови, що

¹ www.cia.gov.

вони здійснюють програму структурних реформ протягом шести років (це стосується лише 2% загальної заборгованості країн, що розвиваються).¹

Таким чином, МВФ, СБ, СОТ здійснюють свою діяльність не тільки на міжнародному рівні, але й на національному просторі суверенних держав. Оскільки провідну роль в керівництві цих організацій відіграють розвинуті держави, багато державних діячів і економістів вважають їх політику неврівноваженою. Так, один з експертів Комісії ЄС вважає, що міжнародні фінансові інститути перетворилися на провідників гегемонії розвинутих країн замість того, щоб бути інструментом регулювання ринку в інтересах всього світового співтовариства.² За думкою політиків лівого напрямку Світова організація торгівлі (СОТ) є найяскравішим вираженням всієї системи глобального корпоративного управління і необхідно зупинити ескалацію її впливу на сферу міжнародних економічних відносин, оскільки діяльність цієї організації спрямована на захист інтересів ТНК за рахунок більшості країн світу.³

Аналогічну оцінку діяльності СОТ надають і деякі з наших вітчизняних економістів. Висловлюється впевненість у необ'єктивності дій організації, яка має «чіткі орієнтири відносно того, де, так би мовити, «її справи», а до чого їй немає діла».⁴ Тобто, вона закриває очі на явні порушення встановлених правил лібералізації з боку найрозвиненіших держав і прискіпливо припиняє будь-які спроби менш розвинутих держав захистити свою економіку протекціоністськими заходами.

Проте існує й точка зору, що регулюючу роль міжнародних економічних організацій необхідно зміцнити. Її прихильниками є, в першу чергу, керівництво цих організацій. Так, колишній директор МВФ М. Камдессю вважає за необхідне посилення політики Фонду. Він висловив впевненість, що колективні рішення, прийняті під егідою міжнародних інститутів, повинні стати обов'язковими. А один з провідних керівників МВФ А. Уолтерс стверджував, що з глобалізацією фінансів світ має потребу в центральному банку, і МВФ - природна основа для його створення. МВФ необхідно звільнити від його гамівної сорочки, зробити його незалежним від урядів.

Таким чином, чітко простежується тенденція до перетворення міжнародних економічних організацій на цілком незалежних від національних урядів структур, що здійснюють регулювання світової економіки на наднаціональному рівні і набувають функцій світового уряду. Суверенні права держав при цьому обмежуються не тільки в проведенні

---

¹ МЭ и МО. - № 9. - 2002. - С. 7.

² МЭ и МО. - № 9. - 2002. - С. 8.

³ Див. «Свободная мысль-XXI». - № 12. - 2000. - С. 21.

⁴ Новицкий В. Национальные интересы Украины в контексте цивилизационных детерминант и экономической глобализации. // Экономика Украины. - № 7. - 2003. - С.16

власної економічної політики, але й на національну власність. В американських фінансових колах висувуються пропозиції щодо уведення нового інструменту по боргах: «debt-for-nature swaps» – обмін боргу на право проведення екологічних програм в країнах-боржниках, тобто право контролювати їх територію; «debt-for-equity swaps» – обмін боргу на майно. В керівництві МВФ і Світового банку розглядається концепція про застосування норм приватного комерційного права, на основі яких держава-боржник може бути об'явленою банкрутом і щодо неї вводиться зовнішнє управління економікою.¹

Отже, міжнародні економічні організації вкупі з ТНК і ТНБ формують **глобальний наднаціональний простір**. Глобальна орієнтація транснаціональних корпорацій і банків зменшує для них значення національних економік. Вони сьогодні роблять «економічну погоду». Середні ж і дрібні суб'єкти міжнародного бізнесу вимушені рівнятися на ТНК й пристосовуватись до їхньої політики. Як висловився один з відомих фахівців з міжнародної економіки професор Ю. Шишков, «рядові багатомільйонної армії мікроекономічних суб'єктів господарських відносин уважно прислухаються до того, як змінюються котирування акцій «блакитних фішок» на фондових біржах Нью-Йорка, Франкфурта або Токію, як поведуть себе світові ціни на нафту, пшеницю або золото, які тенденції проявляє курс долара, євро або ієни. Подібно до того, як кожний з нас прислухається до метеозведень і прогнозів погоди, яку ми не можемо ні змінити, ні ігнорувати, а вимушені лише пристосовуватись до неї».²

З процесом глобалізації тісно пов'язане таке поняття як **відкритість національної економіки**. Відкритість означає ступінь інтенсивності, з якою країна «занурюється» в міжнародні економічні відносини. Характеристиками відкритості є величина експорту та імпорту товарів та послуг, експорт та імпорт капіталу, лібералізація законодавства щодо зовнішньоекономічної діяльності резидентів і нерезидентів тощо. Найпоширенішим показником відкритості є індекс залученості країн у міжнародну торгівлю (The Enabling Trade Index), який розраховує Всесвітній економічний форум.

За цим індексом найбільш «відкритою» країною у 2010 році став Сінгапур (значення індексу – 6,06). Серед інших країн, економіка яких також вважається «відкритою» є наступні країни: Гонконг (2 місце – значення індексу – 5,7), Данія (відповідно 3 – 5,41), Швеція (4 – 5,41), Швейцарія (5 – 5,37). США займають лише 19 місце з показником 5,03. Україна знаходиться на 81 місці серед 125 країн з показником – 3,84, а Росія тільки на 114 місці – 3,37. Найбільш «закритою» країною у світі є Бурунді – 2,79.³

¹ МЭ и МО. - № 9. - 2002. - С. 8.

² Ю. Шишков. Глобализация – враг или союзник развивающихся стран? // МЭ и МО. - №4. - 2003. - С. 5.; www.cia.gov

³ http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2010.pdf

Ступінь відкритості національної економіки залежить від зовнішньоекономічної політики, яку здійснює уряд країни. З другої половини ХХ століття сформувалася тривала тенденція до лібералізації зовнішньоекономічної політики більшості країн світу. Сталося це під тиском ГАТТ/СОТ, яка послідовно провадить у дію принципи лібералізації торгівлі. Внаслідок цього значно знизилися ставки тарифів у світовій торгівлі; якщо на початку 50-х років у середньому вони перевищували 40%, то наприкінці 90-х років - менше 3%.

Відкритість національних економік сприяє інтенсифікації міжнародних відносин, поглибленню міжнародного поділу праці і зростанню ефективності світової економіки в цілому. Дослідження Мічиганського університету (США) показують, що зменшення торговельних бар'єрів у галузі сільського господарства, товарів та послуг на одну третину призвело б до зростання обсягу світової економіки на 613 млрд. доларів.¹ Проте є розбіжності в оцінках впливу відкритості на економічний розвиток різних груп країн. Безперечно, що лібералізація міжнародних економічних відносин вигідна економічно розвинутим країнам, бо вона знімає перешкоди для просування їх товарів і капіталів на ринки інших країн. Так, США протягом 90-х років отримали від зростання експорту майже третину приросту свого ВВП.² Для країн, що розвиваються, ситуація складніша. З одного боку, приток іноземних інвестицій сприяє економічному розвитку цих країн, вони отримують деякі пільги щодо експорту своїх товарів на ринки США, ЄС, Японії. Але, з іншого боку, коли знято перепони на шляху імпорту товарів з розвинутих країн, національна економіка опиняється незахищеною від її конкуренції, а панування іноземного капіталу може зруйнувати оптимальну структуру економіки й порушити національні економічні плани. Така ж сама проблема стоїть й перед країнами з транзитивною економікою.

Глобалізація супроводжується **поглибленням нерівномірності економічного розвитку** між різними групами країн. Розвинуті держави збільшують свій відрив від бідніших країн; збільшується контраст між високорозвинутим центром, в якому мешкає менше 1/6 населення, і периферією, в якій зосереджена основна маса населення планети.

Згідно з даними Доповіді про світовий розвиток в 2000-2001 рр., що була підготовлена Світовим банком, з 6 млрд. чоловік населення планети 2,8 млрд. (тобто майже половина) живе менш ніж на 2 долари в день, а 1,2 млрд. – менш ніж на 1,0 долара. Середні доходи в 20 найбагатших країнах в 37 разів перевищують середні доходи в 20 найбідніших. У країнах з транзитивною економікою кількість людей, що живе менш ніж на 1 долар в

¹ Див. "Internationale politik" № 7, 2001, с. 43.

² В. Cutter, J. Spero, L. Tyson. New World, New Deal. A Democratic Approach to Globalization. – "Foreign Affairs", 2000. March /April, p. 97.

день, збільшилася в 90-х роках у 20 разів.¹ Статки 200 найбагатших людей земної кулі перевищують сукупні доходи 41% населення Землі.²

Розрив у доходах між п'ятою частиною світового населення багатих країн і п'ятою частиною населення бідних країн за період з 1960 р. до 1997 р. збільшився з 30 разів до 74 разів. При цьому верхня п'ята частина найрозвиненіших країн створює 86% світового валового продукту, дає 82% світового експорту і 68% прямих зарубіжних інвестицій, а частка п'ятої частини найбідніших країн за всіма показниками не перевищує 1%.³

Таблиця 3.5.

ВВП першої десятки країн у 2009 р., млрд. дол. (за ПКС)⁴

Країна	ВВП	У % до СВП
1. США	14 260	20,3
2. Китай	8 791	12,5
3. Японія	4 141	5,9
4. Індія	3 561	5,1
5. Німеччина	2 812	4,0
6. Велика Британія	2 165	3,1
7. Росія	2 117	3,0
8. Франція	2 113	3,0
9. Бразилія	2 024	2,9
10. Італія	1 756	2,5
Світ	70 290	100,0

Синтетичним показником рівня розвитку країни є душевий дохід. Так ось, в Японії він у 10 разів вище, ніж у Індії, в Швейцарії в 40 разів вище, ніж в Ефіопії (табл. 3.6.).

Таблиця 3.6.

ВВП на душу населення деяких країн в 2009 р., дол. (за ПКС)⁵

Люксембург.....	77 600	Росія.....	15 200
США.....	46 400	Білорусь.....	11 600
Швейцарія.....	41 600	Китай.....	6 500
Канада.....	38 400	Україна.....	6 400
Японія.....	32 600	Індія.....	3 100
Німеччина.....	34 200	Ліберія.....	500
Франція.....	32 800	Ефіопія.....	900
Велика Британія.....	35 400	Зімбабве.....	200

Розвинуті країни концентрують багатства, не тільки створені своїми силами, але й перерозподілені за рахунок світових ресурсів. Так, на США з їх 5% світового населення припадає 25% використання ресурсів світу, а всього на країни «золотого мільярду» – до 80%. Мова йде про природні ресурси:

¹ Доклад о мировом развитии 2000/2001 года. Борьба с бедностью. Вашингтон. - 2001. - С. 3

² www.cia.gov

³ Human Development Report 1999/ UNDP. N.Y., 2000. p. 3.

⁴ www.cia.gov

⁵ www.cia.gov

паливо, руди, землю, воду, деревину. Обмеженість ресурсів планети створює велику проблему для світового економічного розвитку, в тому числі в контексті ліквідації розриву в економічних рівнях. Для того, щоб підняти рівень життя більшості населення планети до сьогоденного рівня країн Заходу, прийшлося б збільшити обсяг споживання ресурсів десь у 20 разів, що перевищує граничну спроможність навколишнього середовища.¹

Не слід, втім, вважати, що нерівномірність розвитку між розвинутими країнами і такими, що розвиваються, є тільки наслідком процесу глобалізації. Причин більше, і вони досить серйозні. Це й різниця у вихідних, стартових рівнях розвитку: колишні колонії в момент здобуття незалежності (переважно 40-60 роки минулого століття) були або зовсім не індустріалізовані, або мали тільки паростки індустріалізації. Це також «демографічний вибух», під якого прийшовся для цих країн на 60-80-ті роки; приріст населення в багатьох країнах випереджав темпи зростання ВВП. Іншими причинами є брак кваліфікованих кадрів; соціальні заворушення й регіональні війни, які тривали десятиліттями; корупція чиновництва й правлячої верхівки.

Водночас в економічному середовищі країн, що розвиваються, спостерігаються й позитивні тенденції. Поліпшилася структура їх економіки. Частка обробної промисловості в матеріальному продукті збільшилася з 26% в 1950 р. до 55% в 2000 р., а частка сільського господарства зменшилася відповідно з 68% до 20%. З 1965 р. до 2000 р. обсяг промислової продукції цієї групи країн збільшився в 4,5 рази, тоді як в розвинутих країнах – тільки в 2,9 рази. За двадцять останніх років минулого століття (1980-2000 рр.) обсяг реального ВВП країн, що розвиваються, збільшився в 2,4 рази, а розвинутих країн – в 1,6 рази.² В 2007 р., наприклад, темп зростання ВВП становив у Єгипті 7,2%, в Ефіопії 9,8%, Індії 8,5%, тоді як у США 2,2%, Японії 2,0%, Німеччині 2,6%. В кризовому 2009 році темпи зростання ВВП становили в Єгипті 4,5%, Ефіопії 6,5%, Індії 6,5%, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник був від'ємним: США -2,4%, Японії -5,7%, Німеччині -5,0%, в Європейському Союзі в цілому -4,0%.³

Досягнення країн, що розвиваються, багато в чому як раз і стали можливими завдяки глобалізації. Іноземні інвестиції супроводжуються впровадженням передових технологій в економіку країн, що розвиваються. ТНК переносять туди великі потужності трудомістких і матеріаломістких виробництв. Найефективніше цим скористалися «нові індустріальні країни (НІК)». Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, Китай вже у 80-х роках стали випереджати розвинуті країни за темпами росту ВВП на душу населення вдвічі, а Індія, М'янма, Чилі – від 1,5 до 2 разів.

¹ МЭ и МО. - №5. - 1999. - С. 49.

² МЭ и МО. - №4. - 2003. - С.11.

³ www.cia.gov

Проте у найменш розвинутих країн (їх 49 з населенням, що складає 10% від світового) ситуація значно гірша. Доходи на душу населення тут ростуть повільно, або навіть скорочуються. Вони не мають ні привабливих для інвесторів природних ресурсів, ні кваліфікованих кадрів, які могли б оволодіти сучасними технологіями. Ці країни потребують особливої допомоги від світової спільноти, зокрема, через структури ООН, міжнародних організацій. Їм надаються пільги в зовнішній торгівлі, пільгові кредити. Але ця допомога поки що малопродуктивна. В 60-х роках минулого століття американський економіст, Нобелівський лауреат Дж. Тобін запропонував план – відраховувати з кожної міжнародної фінансової угоди податок в 0,1% на користь найменш розвинутих країн. Але «план Тобіна» так і не реалізовано.

3.2. Трансформація ролі держави в умовах глобалізації

З формуванням наднаціонального рівня регулювання міжнародних відносин змінюються функції урядових структур в цій сфері. Ці зміни не можна оцінити однозначно, оскільки простежуються різні вектори трансформації – в одних напрямках функції держави звужуються, в інших вони розширюються. У зв'язку з цим серед дослідників - глобалістів існують протилежні точки зору на майбутнє інституту держави в умовах глобалізації.

Більш поширеною є думка, що скорочення функцій держави має незворотний характер і в кінцевому рахунку вони будуть вичерпані, принаймні в економіці. Характерною в цьому плані є оцінка перспектив держави, висловлена Ю.Шишковим: «Глобалізація об'єктивно веде до розмиву й знеціненню регулюючих функцій національної держави, яка вже не може, як раніше, захищати національну економіку від небажаних зовнішньоекономічних впливів. Вона тим більше не в змозі регулювати ті економічні, соціальні і культурні процеси, що виплескалися за межі національних кордонів, набули самостійності, стають некерованими».¹ Досить значна кількість теоретиків глобалізації, зокрема американських, вважають, що держава вже не буде надалі домінуючою силою на світовій арені, оскільки глобальні ринкові сили в особі багатонаціональних корпорацій і банків стають все більш сильними й незалежними. Посилюється дія транснаціональних і локальних структур. Створюються нові форми соціальної організації, які замінюють нації-держави. Глобальний ринок послаблює основи суверенності й звужує сферу діяльності національних урядів. Економічна глобалізація є підґрунтям політичної глобалізації, яка завершиться утворенням єдиного світового уряду десь на

---

¹ МЭ и МО. - №4. - 2003. - С.5.

початку ХХІІ століття. ¹ Деякі дослідники, прогнозуючи зникнення інституту держави, говорять про «кінець географії», тобто про світ без національних кордонів. «Нація, - пише Р. О'Брайен, - стає недоречною, хоч вона ще існує. Чим ближче ми підходимо до глобального інтегрального цілого, тим ближче ми до кінця географії».²

Такі оцінки й прогнози мають певні підстави в реальних економічних відносинах, що трансформуються під впливом глобалізації. Збільшується число суб'єктів міжнародної економіки, зростає їх потужність, і національні уряди змушені віддавати їм частину своєї влади. Цими суб'єктами є ТНК і ТНБ, міжнародні урядові й неурядові організації, а також регіональні інтеграційні об'єднання. Посилюються транснаціональні процеси, внаслідок чого суб'єкти внутрішньої економіки все менше залежать від рішень свого уряду і все більше - від міжнародних фінансових центрів або навіть від політики інших держав. Держава втрачає контроль над рухом капіталу. Навіть держави «Сімки» контролюють не більше 30% ринка цінних паперів.

Чим менш розвинута держава економічно, тим скоріше вона віддає свої функції наднаціональним силам. У світовій економіці, за висловом А. Неклесси, формується система глобального управління ресурсами планети, перерозподілом світового доходу, а також всією економічною діяльністю.³ Недержавні суб'єкти міжнародної діяльності часто володіють не меншими фінансовими ресурсами, ніж уряди багатьох держав. Більше того, великі функціонери фінансового ринка можуть «знекровити» валютну систему багатьох країн практично в одну мить, як це сталося в 1998 р., коли внаслідок спекуляцій з цінними паперами величезні суми грошей (портфельні інвестиції) покинули країни Південно-Східної Азії, а також Росію. Навіть у правовій сфері держава поступається своїми позиціями, оскільки міжнародне право має пріоритет над національним.

Але існують також інші напрямки впливу глобалізації на функціональну трансформацію інституту держави. Дійсно, наднаціональні структури беруть на себе все більше регулюючих функцій у світовому економічному просторі; проте реалізують свою діяльність вони, використовуючи елементи державного управління, такі, як податкову, кредитну, митну політику, механізм регулювання цін, встановлення режиму для іноземних інвесторів тощо. Отже, світовий фінансовий ринок, його головні суб'єкти зацікавлені в чіткій організації державного управління економікою, і глобалізація, таким чином, цьому сприяє.

---

¹ Див.: R.Falk. World Orders, Old and New. - "Current History". - January 1999. - P.31; S.Strange. The Retreat of State. The Diffusion of Power in the World Economy. - Cambridge. - 1996. - P.4.; "World Policy Journal". - Summer 1999. - P.18.

² O'Brien R. Global Financial Integration. The End of Geography. - L. - 1992. - P.5.

³ МЭ и МО. - №4. - 1999. - С.40.

Як вважають вітчизняні дослідники, глобалізація вже увійшла у фазу глибокої кризи, яка безперервно поглиблюється. Зі сфери фінансів й економіки «глобальний капітал» перейшов до сфер соціальної, гуманітарної та політичної. Некерована, насильна глобалізація погрожує вже не тільки бідним і відсталим країнам, але й державам-лідерам. За короткий час всередині цього світового процесу зародився й розгортається його антипод – внутрішня криза.¹ Світова економічна криза 2008-2009 рр. підтвердила справедливість цього висновку. Отже, некерованість глобальними процесами загрожує основам планетарного суспільства, тому національні й наднаціональні структури управління економікою не можуть бути осторонь кризових явищ, що стимулюються глобалізацією.

Незважаючи на зростаючий вплив на міжнародні економічні процеси, олігопольні структури не в змозі регулювати стихію світового ринку, запобігти кризові явища як в глобальному, так і в локальному масштабах; в цьому вони спираються на інститут держави. Формується і міцніє механізм співробітництва держави і наддержавних структур. Це, перш за все, міжурядові міжнародні організації і неформальні об'єднання провідних держав (наприклад, регулярні наради «Великої Сімки»). Спільно розробляються норми й методи регулювання процесів світової економіки. Важливим важелем впливу держави на національну економіку і міжнародні економічні відносини є центральні банки, які знаходяться під керівництвом урядових органів.

Як зауважують Д. Мартен, Ж.-Л. Мецжер і Ф. П'єр, «звичайно, державам-націям доводиться рахуватися з різними транснаціональними акторами, але при цьому вони лишаються найбільш адекватною основною соціалізації та політичного регулювання і правовим суб'єктом у міжнародних стосунках. Виникнення «постнаціонального» ще значною мірою ґрунтується, в цьому сенсі, на волі державних акторів, які згодні відмовитися від національних прерогатив тільки тією мірою, якою створення регіональних союзів дає їм вищі гарантії».²

На внутрішньому рівні держава виступає як гарант соціально-економічної стабільності. Витрати на соціальні цілі в держбюджетах безперервно зростають у розвинутих країнах. Так, наприклад, витрати на «розвиток людських ресурсів» в США збільшилися з 49% у 1990 р. до 62 наприкінці ХХ століття.³ Частка державних сукупних витрат у порівнянні до ВВП у розвинутих країнах світу в 1999 р. складала 46%, що є дуже високим показником. При цьому вона зростає від десятиліття до десятиліття.⁴ (таб.3.7.)

¹ Д.В. Лукьяненко, Ю.В. Макогон, Ю.Н. Пахомов, А.С. Филипенко, М.Ю. Пивоносов. Международные стратегии экономического развития. Учебник. / По общей ред. Ю.В. Макогона. – Донецк. – 2009. – С. 367

² Домінік Мартен, Жан-Жак Мецжер, Філіп П'єр. Соціологія глобалізації. – К.: «КМ Академія». – 2005. – С. 270.

³ Политическая система США. Актуальные измерения. - М. - 2000. - .197.

⁴ МЭ и МО. - №1. - 2003. - С.5.; www.cia.gov

Таблиця 3.7.

Сукупні державні витрати деяких країн ОЕСР, % ВВП

Країни	Роки					
	1913	1960	1980	1990	1999	2007
США	7,5	27,0	32,7	33,7	36,0	36,9
Японія	8,3	17,5	28,1	34,7	31,2	36,0
Німеччина	14,8	32,4	45,1	43,3	45,0	44,7
Велика Британія	12,7	32,2	39,9	41,8	40,3	44,9
Франція	17,0	34,6	46,5	49,1	51,4	53,4
Швеція	10,4	31,0	57,6	64,6	62,8	54,1

Соціальні трансфери держави (соціальне забезпечення, допомога безробітним, пенсії, охорона здоров'я) зростали ще швидше. За період з 1913 до 1999 р. їх частка у відсотках до ВВП зростає у США з 0,6 до 13,9; в Японії з 0,2 до 17,6; у Франції з 0,8 до 28,2; у Швеції з 1,0 до 28,1.¹

Державні органи надають гарантії для іноземних інвесторів, що не тільки сприяє інтенсифікації потоків міжнародного капіталу, але й забезпечує зростання національної економіки. Держава бере все більш активну участь в розвитку науково-технічного потенціалу; звичайно під реалізацію першої черги великих проектів надаються державні кошти. Важливість ролі держави як на міжнародних, так і внутрішніх економічних теренах визначив свого часу навіть президент Світового банку Дж. Вулфенсон: «Історія неодноразово демонструвала, що добрий уряд – не розкіш, а життєва необхідність. Без ефективної держави стійкий розвиток, і економічний, і соціальний, неможливий».²

3.3. Економічні стратегії держави в умовах глобалізації

Отже, глобалізація трансформує функціональну структуру держави як на міжнародному, так і на внутрішньому рівнях, причому її вплив здійснюється у протилежних напрямках. З одного боку, держава поступається деякими своїми функціями на користь наддержавних структур, з іншого – її позиції зміцнюються у певних сферах. Принаймні, в оглядовому майбутньому держава буде існувати як важливий суб'єкт світової економіки. Водночас уряд кожної країни мусить враховувати зміни умов, що відбуваються в процесі глобалізації, при розробці національних стратегій розвитку.

Одним з найголовніших завдань економічної політики держави в умовах глобалізації стає створення сприятливих умов для підвищення **конкурентних переваг** національної економіки. В першу чергу, необхідно

¹ МЭ и МО. - №1. - 2003. - С.5.

² The State in a Changing World. The World Bank. - Oxford University Press. - 1997. - P.56

активізувати внутрішні ресурси країни. Американський економіст М. Портер визначив чотири основні детермінанти, що забезпечують конкурентні переваги:¹

- параметри факторів виробництва (кваліфікована робоча сила, запаси сировини, виробничі потужності, капітал, науковий потенціал);
- наявність конкурентоспроможних споріднених галузей;
- характер попиту на внутрішньому ринку;
- стратегія фірм.

Ці детермінанти в сукупності утворюють «**національний ромб**» (в графічному вираженні). Особливе значення має активізація урядом такої складової «ромбу», як інтелектуальний потенціал країни, професійна майстерність, науково - технічна база. Кваліфіковані кадри формуються всередині країни. Держава, як вже відзначалося, може надати імпульс інноваційному розвитку економіки, фінансувати наукоємне виробництво. Саме держава витрачає найбільші кошти на розвиток «людського чинника» економіки – на освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення.

Підтримка інноваційної діяльності фірм з боку держави сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності на світовому ринку нових технологій і зміцнює їх позиції на внутрішньому ринку. Державні інвестиції в економіку мають бути націлені на прогресивні зміни в її галузевій структурі, на випереджаючі темпи розвитку конкурентоспроможних галузей і виробництв. Держава концентрує зусилля на формуванні інноваційної структури національної економіки – створення технологічних парків, венчурних фондів, бізнес-інкубаторів.

Глобалізація становить різні завдання перед урядами країн неоднакового рівня розвитку в розробці економічних стратегій. Розвинуті країни завдяки глобалізації зміцнили свої позиції в світовій економіці, і їх головна мета полягає у збереженні цих позицій. Інші країни є представниками «доганяючої економіки», перед ними постають інші проблеми. Розглянемо основні особливості стратегій розвитку, що випливають у різних соціально-економічних групах країн під впливом глобалізації.

Стратегії **розвинутих держав** спираються на неоліберальні тенденції економічної політики. Держава повинна створювати умови для ефективного функціонування ринку, що зокрема, включає систему гарантії прав власності і обов'язкового виконання контрактів. Важливою функцією держави є забезпечення конкуренції в економічному середовищі країни; вона виражається в антимонопольному законодавстві, в обмеженні імпорتنих перешкод, в ціновому регулюванні для підтримки молодих фірм.

---

¹ Див.: Porter M. The Competitive Advantages of Nations. - N.Y. - 1990.

Держава вирішує проблеми, які інші ринкові суб'єкти, навіть ТНК, вирішити не в змозі або байдужі до них. Це екологічні проблеми, проведення базових наукових досліджень, розвиток соціально-економічної інфраструктури (комунікації, освіта, охорона здоров'я тощо).

Основні завдання стратегій розвинутих держав можна згуртувати по трьох напрямках:¹

1. Створення загальних передумов для економічного зростання й ефективного господарювання.
2. Задоволення потреб суспільства, які не спроможний задовольнити ринок.
3. Ослаблення негативних наслідків стихії ринкових сил.

Ці завдання вирішуються застосуванням комплексу заходів, що становлять її основні функції. В узагальненому вигляді вони поділяються на такі групи:

- законодавча і правоохоронна діяльність по захисту приватної власності й підприємництва;
- виробництво суспільних благ, неподільних при споживанні (оборона, будівництво шляхів, каналізація й водопостачання тощо);
- розвиток системи освіти, науки, культури, охорони здоров'я;
- захист навколишнього середовища;
- забезпечення умов для безперервної ринкової конкуренції, регулювання діяльності природних монополій (енергетика, транспорт, зв'язок та ін.);
- соціальні витрати;
- антиінфляційне й антициклічне регулювання.

Значна роль урядами розвинутих країн приділяється зовнішньоекономічній експансії, і глобалізація цьому сприяє. Створюються пільгові умови для розширення міжнародної діяльності ТНК, материнські компанії яких базуються в розвинутих країнах. Зовнішня торгівля розглядається як важливий чинник економічного зростання країни, тому уряди розвинутих держав докладають багато зусиль для подальшої лібералізації міжнародних економічних відносин. На максимально відкритих міжнародних ринках розвинутих країнам легше завойовувати нові сектори для своїх товарів і капіталу.

Таким чином, неоліберальна політика, яку пропагують і здійснюють уряди країн-лідерів, не ототожнюється з відмиранням держави або суттєвим ослабленням її функцій в економічній сфері. Творець «німецького економічного дива» Людвіг Ерхард таким чином висловив місце держави в умовах лібералізації економічних відносин: «Той, хто й досі ще схильний розуміти під вільним господарством невтримне мародерство епохи

---

¹Див. А.Ельянов. Государство и развитие. // МЭ и МО. - №1. - 2003. - С.8-9.

ранішньої і вищої стадії капіталізму, так само віддалений від уявлень про динамічну ефективну економіку, як і той, хто змішує планову економіку з бюрократичним, бездушним і руйнівним господарюванням».¹

Стратегії економічного розвитку **країн, що розвиваються**, розробляються також в умовах глобалізації, але їх цілі дещо інші. Більшість країн цього типу значно відстає в економічному розвитку, тому вони не мають часу для тривалої природної еволюції економічних структур, що відповідали б сучасним стандартам розвинутих країн. У таких умовах роль держави в регулюванні економічних процесів повинна бути істотно вищою.

У нових індустріальних країнах, що досягли найбільших успіхів в економічному розвитку, уряди енергійно втручалися у розвиток фінансової системи, в регулювання зовнішньої торгівлі, в процес залучення іноземних інвестицій. Великою була роль урядів в процесі перетворення економік цих країн з імпортозаміщуючих на експортоорієнтовані.

У багатьох країнах, що розвиваються, держава ініціює індустріалізацію шляхом державних інвестицій у пріоритетні галузі, податковими пільгами, а то й адміністративними методами.

Важливими завданнями держав, що розвиваються, є створення умов для освіти широких мас населення, формування достатньої маси кваліфікованих кадрів, виховання менеджерів, що відповідають вимогам сучасної економіки. Держава повинна докладати чималих зусиль щодо зменшення соціально-економічної нерівності населення й забезпечення соціальної стабільності.

Одним з найгостріших питань для урядів країн, що розвиваються, є ступінь відкритості економіки. Глобалізація, як вже зазначалося, супроводжується лібералізацією міжнародних економічних відносин й зростаючою тенденцією до відкритості національних ринків. Проте, оскільки менш розвинуті країни знаходяться в нерівних стартових умовах з більш розвинутими, їх економіка часто опиняється у незахищеному становищі. З іншого боку, спроби «закрити» національну економіку для іноземних товарів, капіталів, діяльності ТНК також можуть мати негативні наслідки. Отже, урядам цих країн доводиться дуже вправно «балансувати» між лібералізацією й протекціонізмом в економічній політиці.

Як позитивний факт слід розцінити рішення Європейського Союзу відкрити свій ринок для 49 найбідніших країн, що розвиваються.

Деякі економісти, переважно «лівої» спрямованості (наприклад, У. Белло), вважають, що в умовах глобалізації країнам, що розвиваються, слід орієнтувати економіку переважно на внутрішній ринок, а не на експорт; сприяти розширенню внутрішнього ринка; спрямувати більшу частину фінансових ресурсів на внутрішній розвиток; підтримувати як приватні, так і

---

¹ Эрхард Людвиг. Полвека размышлений. Речи и статьи. - М. - 1993. - С.40.

кооперативні й державні підприємства; дотримуватися демократичної процедури прийняття економічних рішень, не поступаючись диктату ринку.¹

Є певний сенс в політиці пріоритетної опори на внутрішні ресурси. Але в епоху глобалізації неможливо зосереджуватися лише на проблемах внутрішнього ринку, оскільки відгородження від світового економічного простору, ігнорування глобальних процесів, що відбуваються на міжнародних фінансових ринках, об'єктивно обумовить технологічне відставання країн, що розвиваються, і відповідно їх економічне відставання від найрозвиненіших країн. Нові технології сьогодні в країни «доганяючої економіки» приходять з індустріально розвинутих країн, в основному, за посередництвом ТНК. Тут, звісно, є небезпека «технологічного закабалення». Але водночас цей процес значно скорочує термін індустріалізації менш розвинутих країн і їх перехід до постіндустріальної стадії розвитку. При малопотужності сучасної виробничої бази, при відсутності висококваліфікованих кадрів, при ще низькій культурі виробництва основних мас населення країн, що розвиваються, їм потрібно було б багато десятиліть, щоб опанувати сучасною технологією виробництва й управління економікою самотужки. Розвинуті країни за цей час відірвалися б набагато далі.

Важливою проблемою країн, що розвиваються, є їх величезна зовнішня заборгованість. Так, наприклад, за даними на 2009 р. заборгованість Аргентини складала 109 млрд. дол., що дорівнює 20% від ВВП; Туреччини відповідно 279 млрд. дол. (32%); Іраку 50 млрд. дол. (45%).² Слід визнати, що глобалізація провокує її зростання. Розширення діяльності Міжнародного валютного фонду, Світового банку, транснаціональних банків, формування глобального фінансового ринку роблять міжнародні кредити більш доступними. Але уряди багатьох країн, що розвиваються, використовують їх неефективно. Вони часто витрачають гроші на престижні з політичної, але недоцільні з економічної точки зору проекти (стадіони, розкішні палаци тощо). Багато коштів втрачається через брак висококваліфікованих фахівців, менеджерів, що вміли б розпорядитися отриманими грошима. Нарешті, має місце корупція, тобто крадіжка досить великих коштів, що надаються державі із зовні. Отже, однією з найважливіших цілей стратегій найменш розвинутих країн є упорядкування відносин з міжнародними валютно-кредитними організаціями, суб'єктами міжнародного фінансового ринку – з одного боку, і в наведення порядку у використанні одержаних коштів – з іншого боку.

Країни з перехідною (транзитивною) економікою опинилися в процесі глобалізації в дуже складний період свого розвитку, тому перед їх урядами, що розробляють економічні стратегії, постають найгостріші проблеми. Нарощування темпів глобалізації співпало з докорінною

¹ МЭ и МО. - №12. - 2001. - С.54

² www.cia.gov

перебудовою економічних відносин в колишніх соціалістичних країнах, яка супроводжувалася падінням виробництва і втратою важливих позицій на світових ринках. Для вирівнювання положення й забезпечення економічного ривка необхідний час, але глобалізація «не могла чекати», оскільки світові економічні процеси поступальні й незворотні.

Глибина економічного «відката» в колишніх радянських республіках вражаюча. За роки економічної перебудови (1991-1999 рр.), наприклад, в Україні, ВВП скоротися на 60%; виробництво товарів та послуг складало в 1999 р. лише 48% від рівня 1989 р.; інвестиції в основні фонди в 2000 р. склали 24% від рівня 1990 р.; чисельність зайнятих продуктивною працею зменшилася за 1990-2000 роки з 24 млн. чол. до 16,3 млн. чол. або на 32%.¹

Практично всі соціалістичні країни напередодні соціально-економічних перебудов перебували на індустріальній стадії розвитку. Їх перехід до постіндустріальної стадії, як це вимагає об'єктивний хід глобалізації, ще більше загальмувався, оскільки в багатьох з них відбуваються негативні зрушення в структурі економіки. Частка високотехнологічних виробництв падає, а зростає натомість частка матеріалоемних і енергоємних галузей, що йде у розріз із основним напрямком науково-технічного прогресу. Так, в Україні частка машинобудування в промисловій структурі знизилася з 31% в 1990 р. до 13% в 2000 р.; частка ж чорної металургії зросла відповідно з 11% до 27% паливно-енергетичного комплексу – з 9% до 22%.² Подібна ситуація склалася й у інших пострадянських країнах, що погіршує їх позиції на світових ринках, де найвищим попитом користуються високотехнологічні товари; кон'юнктура ж на продукцію «старих» галузей несприятлива.

Такі умови погрожують серйозним відставанням країн перехідної економіки від високорозвинутих країн. Для того, щоб надолужити втрачене в 90-х роках, необхідно мати щорічні темпи ВВП, які б перевищували 5%; тільки тоді можна сподіватися на перехід із стану «доганяючої» економіки у високорозвинуту. Початок нового тисячоліття для України в цьому відношенні був обнадійливим: в 2000 році приріст ВВП становив 5,8%, в 2001 р. – навіть 9,1%. В 2002 р. він складав тільки 4,1%, в 2003 р. – 9,3%, в 2007 р. – 7,3%. Проте криза 2008-2009 років відкинула нашу економіку назад. За 2009 р. ВВП України скоротився на 14%. В 2010 році почалося поступове зростання економічних показників, що є обнадійливим фактом.

Які ж цілі постають перед розроблювачами стратегій економічного розвитку країн перехідної економіки у світлі вимог глобалізації? Можна виокремити три основні проблеми: структурна перебудова економіки; визначення оптимального режиму відкритості економіки у зовнішній простір; оптимізація відносин з міжнародними економічними організаціями.

¹ Гош. А. Определяющий фактор возрождения производительных сил Украины. // Экономика Украины. - №6. - 2003. - С.52.

² Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році». - К. - 2001. - С.35

Однією з першочергових і найскладніших задач є **галузева й технологічна перебудова економіки** відповідно науково-технічному прогресові й особливостям поширення глобалізації в економічній сфері. Оскільки однією з головних характеристик глобалізації є безпрецедентне поширення інформаційних технологій, то саме на цій проблемі й на стимулюванні впровадження новітніх досягнень науки й техніки у виробництво повинна бути зосереджена увага урядових структур.

Структурно-інноваційний тип економіки для свого становлення вимагає неабияких організаційних зусиль і коштів. Уряд повинен стимулювати розвиток новітніх галузей і виробництв шляхом надання податкових пільг та інвестиційних «вливань». У власності держави повинні залишатися стратегічно важливі підприємства, що виробляють продукцію на найвищому світовому рівні; тому роздержавлення повинне здійснюватися розумно й обережно. Держава повинна всіляко підтримувати науково-дослідний сектор, піклуватися про збереження й зростання інтелектуального потенціалу нації; необхідно різко збільшити кошти на науково-дослідницькі роботи, на підготовку висококваліфікованих кадрів для науки й виробництва.

Структурно-інноваційна перебудова економіки постсоціалістичних країн вимагає значних коштів. Більшість пострадянських країн, в тому числі Україна, за рахунок тільки внутрішніх резервів в короткий термін мобілізувати їх не в змозі. Тому нагальним завданням є створення сприятливих умов для залучення прямих іноземних інвестицій. Саме за рахунок ПІІ країни Центральної Європи змогли суттєво перебудувати структуру своєї економіки в напрямку до світових стандартів. За підрахунками наших економістів для структурної перебудови української економіки необхідно від 50-60 млрд. дол. до декількох сотен мільярдів дол.; значну частину цієї суми мають складати іноземні інвестиції¹. Проте іноземні інвестиції надходять в Україну в дуже обмеженій кількості. На 1 жовтня 2010 р. їх накопичена сума становила 42,511 млрд. дол. Для порівняння: в Польщі вона дорівнювала 168 млрд. дол., Чехії 119 млрд. дол., Румунії 79 млрд. дол. Найбільшими інвесторами в економіку України є такі країни: Кіпр – 22,5%, Німеччина – 16,5%, Нідерланди – 9,6%, Росія – 7,0%, Австрія – 6,3%, Велика Британія – 5,4%.²

Іншою проблемою при розробці економічних стратегій для урядів країн перехідної економіки є знаходження **оптимального співвідношення між лібералізацією зовнішньоекономічних відносин і захистом національної економіки**. З самого початку економічних реформ, тобто в першій половині 90-х років, практично всі постсоціалістичні країни вдалися до політики міжнародної лібералізації, що виявилось, зокрема, у зниженні, а то й ліквідації митних тарифів на імпорт і експорт, усунення перешкод на

¹Богиня Д., Волинский Г. Структурная перестройка экономики в условиях глобализации и информатизации. // Экономика Украины. - №7. - 2003. - С.27

² www.ukrstat.gov.ua

вивезення капіталу за кордон та ін. Головною метою при цьому ставилося якнайшвидше входження країни у світовий економічний простір. Така політика, крім того, узгоджувалася з положеннями «Вашингтонського консенсусу», який передбачає максимальну відкритість економіки країни.

Проте дуже скоро покvapливiсть цих заходiв стала очевидною для країн перехідної економіки. Вони знаходяться в нерівному положенні з розвинутими країнами, які просунулися значно далі на шляху модернізації своєї економіки. Конкурентоспроможність товарів і послуг розвинутих країн значно вища, можливість організованого проникнення на чужі ринки набагато більші. За таких обставин цілі галузі в економіці постсоціалістичних країн були «придушені» конкуренцією розвинутих або нових індустриальних країн. Глобалізація, таким чином, обернулася для країн перехідної економіки своєю негативною стороною.

Вирішення проблеми захисту національної економіки в умовах глобалізації для цієї групи країн полягає в посиленні ролі держави в економічному регулюванні. Лібералізація зовнішньоекономічних відносин повинна здійснюватися обережно й зважено. Пріоритетні для національної економіки галузі повинні бути захищені тарифними і нетарифними методами, що, до речі, практикується і розвинутими країнами. Уряд зобов'язаний поставити перешкоди для проникнення в країну недоброякісних товарів, що не відповідають технічним, екологічним й санітарним вимогам. Ця проблема є актуальною й для України, споживачі якої потерпають через недостатні заходи уряду щодо сертифікації імпорту й контролю за якістю імпортованої продукції.¹

Із лібералізацією зовнішньоекономічних відносин тісно пов'язана проблема **оптимізації відносин пострадянських країн з міжнародними економічними організаціями**. Як вже говорилося, такі організації, як МВФ, Світовий банк, СОТ наполягають на дотриманні всіма державами положень «Вашингтонського консенсусу», в тому числі на політиці максимальної відкритості національних економік. Спираючись на зростання своєї могутності у міжнародних економічних відносинах, ці організації диктують умови урядам країн перехідної економіки при наданні кредитів, фінансової допомоги або сприяючи доступу їх на світові ринки. Зростання впливу міжнародних економічних організацій об'єктивно обумовлено глобалізацією, і держави перехідної економіки не можуть і не повинні ігнорувати цей вплив. Але співробітництво з ними необхідно будувати на засадах, які б не зачіпали національних інтересів.

Так, вступ України та деяких інших пострадянських республік до СОТ потенційно матиме два наслідки: з одного боку, відкриваються нові ринки,

---

¹Див.: В Новицкий. Национальные интересы Украины в контексте цивилизационных детерминант и экономической глобализации. // Экономика Украины. - № 7. - 2003. - С. 18.

оскільки знімуться перешкоди для експорту товарів наших країн; з іншого боку, - й наші ринки будуть відкриті, що полишить захисту цілих галузей економіки від іноземної конкуренції. Для країн, у яких здійснюється трансформація в економіці, СОТ передбачає пільговий період (7-8 років), за який конкурентоспроможність національної економіки повинна стати врівень із світовою. Якщо цього не станеться, втрати від вступу до СОТ будуть набагато перевищувати вигоди.

Узагальнюючи аналіз ролі держави в умовах глобалізації, можна зробити такий висновок: лібералізація економіки не повинна супроводжуватися ослабленням регулюючих функцій держави. Відомий український економіст Ю. Пахомов впевнений, що економічні негаразди України в 90-х роках минулого століття саме і є наслідком некритичного втілення моделі «Вашингтонського консенсусу» в економічні терени нашої країни. Необхідно було, вважає він, спочатку реформувати державу, зробити її ринково орієнтованою і поступово переводити жорстко регульовані процеси у стан все більшої свободи.¹ Регулююча роль держави повинна трансформуватися не за рахунок відмови від керівництва економікою, а за рахунок перерозподілу регулюючих функцій між державою, неурядовими і наднаціональними суб'єктами економічних відносин.

Розвиваючи далі тезу про роль держави в країнах з транзитивною економікою, а також у багатьох країнах, що розвиваються, Ю. Пахомов вважає, що ця роль в сучасних умовах повинна посилитися. Ліберальна модель, що панувала тривалий час, на його думку, все більше змінюється новою ідеологією та соціально-економічною практикою, які поєднують ринок з державністю, а демократію – з елементами авторитаризму. Претенденти на нове лідерство (в першу чергу, БРІК – Бразилія, Росія, Індія, Китай) потребують, упевнений, Ю. Пахомов, елементів авторитаризму для подолання складності переходу від індустріальної моделі розвитку до постіндустріальної. «Справа в тому, - зауважує він, - що ринок сам собою з високотехнологічними інноваціями справитися не може. Ринок тут за своєю природою є провальним через цьогочасність його інтересів. У таких випадках на допомогу ринку приходять держава».²

Глобалізація супроводжується посиленням **регіоналізації** світової економіки. На перший погляд, ці два процеси є такими, що виключають один одного. Але слід згадати, що в основі регіоналізації полягає міжнародна економічна інтеграція, яка активізується глобалізацією. Регіональні економічні угруповання можна розглядати як осередки, що складають глобальний економічний простір; в них процеси, притаманні глобалізації (інтернаціоналізація усіх сфер життєдіяльності), здійснюються набагато швидше, ніж в цілому на Земній кулі.

¹ Див. «Зеркало недели». - №26. – 2002. - С. 13.

² Ю. Пахомов. Біфуркаційний стан світового ядра напередодні зміни світових лідерів // Економіка України. - №4. – 2008. – С. 13.

У регіональних інтеграційних організаціях високого рівня розвитку створено єдиний економічний простір без митних перешкод та обмежень на шляху руху капіталу, технологій і робочої сили. Активно йдуть процеси виробничого кооперування. Формується спільна валютна система з єдиною валютою, як це має місце в ЄС. Наднаціональні органи регулювання економікою в таких об'єднаннях набувають досить великих владних позицій. Так, усі права на проведення кредитно-грошової політики Європейського Союзу передано Центральному Європейському банку. Таким чином, утворюються структури регіонального об'єднання, які беруть на себе важливі функції урядів країн ЄС. Посилюється координація і в інших галузях – правовій, екологічній, інформаційній, - де також утворюються відповідні наддержавні органи.

В основі концепції європейської інтеграції полягає принцип субсидіарності (доповненості), що означає багаторівневу систему прийняття рішень. Можна виокремити чотири рівні: комунальний, регіональний, національний і наднаціональний; вирішення кожної конкретної проблеми належить до компетенції тієї влади, яка забезпечить її оптимальне рішення.¹

Регіональна інтеграція стимулює розвиток міжнародних економічних зв'язків всередині об'єднання. Оскільки усунуто торговельні перешкоди між країнами, їх взаємна торгівля зростає швидкими темпами. Так, наприклад, частка внутрішньорегіональної торгівлі (експорт) тільки за період 1990-1996 рр. зросла в АТЕС з 69 до 73%, в НАФТА – з 43 до 48%, в АСЕАН – з 20 до 25%, в МЕРКОСУР – з 9 до 23%.² За період 2000-2006 рр. внутрішньорегіональний експорт зріс в об'єднанні НАФТА на 32,4%, МЕРКОСУР – на 45,4%, АСЕАН – на 85,6%, ЄС – на 184%.

Регіональні зв'язки мають тенденцію до поглиблення економічної інтеграції та територіального розширення й організаційної трансформації. Так, США домовилися про створення до 2010 року зони вільної торгівлі між країнами-членами АТЕС. До 2005 року передбачалося утворення зони вільної торгівлі в усій Західній півкулі, а в більш віддаленій перспективі – такої зони між США та ЄС. Таким чином, регіоналізація за своєю суттю все більше набуває глобального характеру і перетворюється на найактивнішу складову механізму глобалізації.

Можна спрогнозувати, що у майбутньому відбудеться злиття усіх окремих регіональних угруповань в суцільну глобалізовану інтеграційну систему. Така тенденція проглядається вже сьогодні. Вже багато держав є членами не однієї, а декількох регіональних організацій. Наприклад, США є членом не тільки НАФТА, але й АТЕС, «Плану Коломбо», Південнотихоокеанського форуму (ПТФ), Організації американських держав

---

¹ Иванов Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития. // МЭ и МО. - № 3. - 2000. - С. 13.

² МЭ и МО. - № 3. - 2001. - С. 5.

(ОАД). Росія є учасницею СНД, ОЧЕС, АТЕС, Ради держав Балтійського моря (РДБМ). Виникають також і транскордонні регіональні зв'язки й мережі. Прикладом можуть слугувати «єврорегіони», серед них – шість, в яких бере участь Україна («Нижній Дунай», «Верхній Прут», «Карпати», «Буг», «Слобожанщина», «Дніпро»). Транскордонні регіональні утворення можна розглядати як такі, що активізують інтеграційні процеси, проміжний осередок, ланку, яка єднає економіку сусідніх країн і регіональних інтеграційних організацій.

Слід мати на увазі, що регіональні інтеграційні угруповання також формують наднаціональні органи (економічні ради, парламенти, суди та ін.), що є одним з характерних проявів глобалізації. Країна, яка входить до регіональної організації, мусить віддати частину своїх владних функцій на користь спільної справи організації. З економічної точки зору це виправдано; з політичної – може викликати протидію певних сил всередині країни. В Європейському Союзі долання політичної протидії формування наднаціональних структур здійснювалося протягом тривалого часу й в цілому завершилося успішно. В багатьох інших регіональних організаціях цей процес йде дуже важко. Можна стверджувати, наприклад, що низький ступінь інтегрованості в СНД пояснюється в першу чергу тим, що наднаціональні органи цієї організації або не сформовані, або існують тільки формально.

Чи можна виміряти **ступінь глобалізованості**? Журнал «Foreign Policy» разом з однією з фірм, що працює в галузі стратегічного консалтингу, розробили «індекс глобалізованості», який визначає ступінь глобалізованості окремої країни. Індекс вимірює рівень особистих контактів за межами даної країни шляхом комбінування даних про телефонні дзвінки, туризм, грошові перекази та інші міжнародні трансферти. Індекс глобалізованості вимірює також ступінь економічної інтеграції; він простежує рух товарів та послуг, вивчаючи зміну частки кожної країни в торгівлі, вимірює відкритість національних економік, рух іноземних інвестицій, ураховує членство країни в міжнародних організаціях.

У 2010 р. розрахунком індексу глобалізованості була охоплена 181 країна, що об'єднують близько 90% населення планети й світової економіки. Як і очікувалося, перші місця посіли розвинуті країни, але не найбагатші. Перше місце дісталось Бельгії (індекс 92,95), друге – Австрії (92,51), третє – Нідерландам (91,9), четверте – Швейцарії (90,55), п'яте – Швеції (89,75). США опинилися тільки на 27-му місці (78,8), Японія на 45-му (68,16). Росія посіла 42-е місце (68,91), Україна – 46-е (68,15).¹ Індекс глобалізованості є цікавим показником, але не слід його переоцінювати при визначенні місця країни в глобальних процесах. Так, він не враховує економічного потенціалу країни, ступеня її впливу на міжнародні стосунки. Не випадково ніхто з «Великої сімки» не потрапив до першої п'ятірки. Індекс глобалізованості

---

¹ www.globalization.kof.ethz.ch

можна використати як допоміжний показник в глибокому й всебічному аналізі розвитку глобалізації.

Запитання для самоконтролю:

1. Які є погляди на суть поняття «глобалізація» в науковій літературі?
2. Які основні риси притаманні процесу глобалізації?
3. Яким чином проявляється глобалізація в міжнародних відносинах?
4. Як глобалізація впливає на процес транснаціоналізації світової економіки?
5. Яку роль відіграють міжнародні організації в регулюванні світових економічних процесів?
6. Що таке «глобальний наднаціональний простір»?
7. Як проявляється нерівномірність економічного розвитку між різними групами країн в процесі глобалізації?
8. Назвіть позитивні й негативні прояви глобалізації для різних груп країн.
9. Як трансформується роль держави в процесі глобалізації?
10. Як впливає глобалізація на формування стратегій економічного розвитку різними групами держав?

Розділ 4. Варіативність макроекономічних політик

Ключові поняття

Макроекономічні теорії. Державне й ринкове регулювання економіки. Інноваційна політика. Цільові програми розвитку. Науково-технічні стратегії. Директивне та індикативне планування. Фіскальна політика. Промислова політика. Зовнішньоекономічна політика. Динамічна рівновага економіки. Антициклічне регулювання.

4.1. Макроекономічні теорії як підґрунтя розробки стратегій економічного розвитку

Як вже зазначалося, однією з найважливіших складових економічної стратегії є економічна політика. Особливе значення має розробка адекватної соціально-економічним реаліям національної макроекономічної політики. Для визначення оптимальної моделі національної економічної стратегії необхідно глибоко оволодіти науковими **макроекономічними теоріями** і проаналізувати ефективність їх практичного втілення в різних країнах. Доцільно просліджувати еволюцію поглядів на цілі й механізм здійснення макроекономічної політики.

Однією з найперших макроекономічних теорій, пристосованих до ринкового господарства, був, як відомо, **меркантилізм**. Наукове обґрунтування йому надали, зокрема, Т. Мен і А. Монкретьєн, а найбільш послідовне втілення в практику здійснив французький міністр Ж.Б. Кольбер. Оскільки меркантилісти багатство країни ототожнювали з накопиченими грошима у вигляді золота й срібла, їх завданням стала розробка такої державної політики, яка б сприяла утриманню грошей в країні й збільшенню їх кількості. Головним механізмом цієї політики вважався контроль над зовнішньою торгівлею. Основною метою держави меркантилісти оголошували здобуття позитивного сальдо грошового і торговельного балансу. Для цього необхідно було утримуватися від закупівлі товарів за кордоном і стимулювати експорт власних товарів. Таким чином формулювалася політика протекціонізму. Представники пізнього меркантилізму для забезпечення позитивного сальдо торговельного балансу вважали за необхідне всіляко підтримувати розвиток мануфактури в країні, щоб не залежати від імпорту відповідних товарів.

При цьому важливо, щоб сировина не експортувалася, а перероблялась удома в готові товари. До речі, цей елемент протекціонізму активно впроваджував у Росії Петро Перший, який всілякими методами насаджував у країні мануфактурну промисловість.

В розвитку мануфактури провідна роль належить урядові, який надає субсидії й інші пільги національним мануфактурістам. Монкретьєн

висловлював думку, що країна тільки тоді буде багатою, якщо матиме промисловість. Водночас він відстоював інтереси купців, обґрунтовуючи правомірність здобуття торговельного прибутку.

Томас Мен називав баланс зовнішньої торгівлі регулятором багатства країни. Проте він не протестував проти вивозу грошей за кордон, якщо вивезені гроші «зароблять» для країни ще більші гроші. В Росії ідеї, близькі до меркантилізму, висловлював І. Посошков. Він також вважав за необхідне розвивати мануфактури з метою обмеження імпорту іноземних товарів.

Таким чином, ранній меркантилізм ґрунтувався на теорії грошового балансу: головною метою ставилося залучити якомога більше грошей у країну й зберегти їх удома. Для цього обмежувався імпорт й заборонялося вивезення благородних металів з країни. Пізній меркантилізм ґрунтується на розвитку мануфактури. Пануючою стає теорія торговельного балансу, головною метою якої є стимулювання експорту й обмеження імпорту. Механізмом такої політики є протекціонізм, який у модифікованому вигляді зберігся як один з елементів економічної політики й у наші часи.

Важливим положенням меркантилізму є необхідність активного втручання державної влади у господарське життя країни; особливо впливовим воно має бути у зовнішньоторговельній політиці.

Незважаючи на те, що в цілому теорія меркантилізму застаріла й була піддана суворій критиці представниками класичної школи економічної теорії, деякі вчені вважають, що окремі положення меркантилізму актуальні й сьогодні, зокрема, для України.¹ Це стосується проблеми нагромадження капіталу в країні, підтримки національних товаровиробників, репатріації з-за кордону капіталів тіньового сектора економіки.

З середини XVIII століття набуває поширення протилежний меркантилізму погляд на регулювання міжнародної торгівлі. Зусиллями переважно англійських і французьких вчених (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Міль, Ж. Сімонді, Ж.Б. Сей) розроблено теорію саморегулювання економіки в умовах вільної торгівлі. Система теоретичних положень цих вчених одержала назву **класичної теорії саморегулювання економіки**.

Основна суть класичної теорії полягає в тому, що ринок сам регулює співвідношення між попитом і пропозицією, тому втручання держави в ринкові процеси небажане. Країна в умовах вільної (тобто нерегламентованої) торгівлі буде спеціалізуватися на виробництві тих товарів та послуг, які мають тут найсприятливіші умови; в першу чергу, їх виробництво обійдеться з найменшими витратами праці. Такі товари будуть експортуватися, інші ж доцільно імпортувати. Якщо ж уряд вдається до протекціоністських заходів з метою захистити неконкурентоспроможні

---

¹ Див: С.І. Соколенко. Глобалізація і економіка України. - К.: Логос. - 1999. - С.14.

галузі, то країна в цілому втрачає дохід через надмірну витрату ресурсів, ефективність економіки знижується.

Прибічники класичної теорії вважали, що рушійною силою виробництва є вільна конкуренція, яка забезпечує як вигоди окремих осіб, так і вигоди суспільства в цілому. Виходячи з цього, Д.Рікардо, зокрема, виступав проти державного регулювання заробітної плати. З метою повного прояву позитивного значення вільної конкуренції слід відкрити кордони для іноземних товарів, оскільки конкуренція посилиться. Таким чином, протекціонізм визначається шкідливим заходом. Взагалі, держава не повинна втручатися в економіку, яка автоматично здатна досягти повної зайнятості й оптимальних обсягів виробництва.

Крім негативного ставлення до протекціонізму, класики застерегували уряд щодо інфляції як згубної для національної економіки (Джеймс Мілль).

Класична теорія, розвиваючись її послідовниками (Т. Мальтус, Джон С. Мілль, Ж.Б.Сей), охоплювала все нові сфери економічної політики. Так, Томас Мальтус у своїх працях, присвячених дослідженню народонаселення, вважав недоречною соціальну підтримку найбільш вразливих верств населення з боку уряду, оскільки це заважатиме природноеконімічній саморегуляції зростання населення. Мальтус виступав за стабілізацію фонду заробітної плати на «природному рівні» тобто за його замороження. Суттєвим моментом в теорії Мальтуса є обґрунтування необхідності стабілізації попиту як найважливішого чинника розвитку виробництва.

Теорію фрітрейдерства (вільної торгівлі) розвинув з класичних позицій Джон Стюарт Мілль. Він вважав, що не слід спиратися тільки на показник позитивного або негативного сальдо в торгівлі, а треба порівнювати віддачу від експорту та імпорту для національної економіки в цілому. Щодо ролі держави в регулюванні економіки, то Мілль проявляє зважене міркування. Основним економічним важелем державної політики він вважає податки. Саме через податкову систему держава може (й повинна) здійснювати політику на користь підприємцям й усій нації. Проте уряд не повинен втручатися в економічні процеси безпосередньо.

Жан-Батист Сей, аналізуючи процес ціноутворення, приділив належну увагу співвідношенню попиту й пропозиції на ринку товарів та послуг. Він зробив висновок, що рівновага між попитом і пропозицією встановлюється автоматично ринковим механізмом. Це положення (закон попиту та пропозиції) уже в наші часи стало предметом палких дискусій між кейнсіанцями й неолібералами.

Заперечуючи активне втручання держави в економічні процеси, представники класичної школи політекономії посилялися на закон особистої заінтересованості в економічних відносинах. Вони вважали, що індивідуалізм протидіє будь-якому втручання держави в економічну сферу.

Проте, згодом ставлення класиків до ролі держави в регулюванні економіки починає переглядатися в економічній науці. Представники

критичного напрямку політичної економії, навпаки, виступають за суттєве підвищення активності уряду. Так, ще Ж. Сімонді вважав, що уряд повинен здійснити економічну реформу таким чином, щоб поєднати працю та власність. Для цього він пропонував поділити виробництво між дрібними власниками як в сільському господарстві, так і в промисловості. Сімонді також критикував положення про вирішальну роль особистого інтересу в економічному розвитку держави.

Соціалісти-утопісти, як відомо, вважали за необхідне перетворення приватної власності у колективну і, в кінцевому рахунку, націоналізацію власності (Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен та ін.). Роль держави при цьому неодмінно зростає. Вона стає єдиним власником усіх знарядь праці, які вона розподіляє відповідно до суспільних потреб. Ці положення були підтримані марксистською школою і в своїй основі втілені в економіці соціалістичних країн.

Серйозній критиці класичної політекономії завдали представники **німецької національної політекономії** в XIX ст., зокрема, А.Мюллер і особливо Ф.Ліст. Вони категорично заперечували гедоністичний принцип вирішальної ролі особистих інтересів в економіці, а також принцип невтручання держави в економічне життя суспільства. Німецькі економісти, як і взагалі представники альтернативної школи політичної економії, вважали, що індивідуальні й суспільні інтереси в економічній сфері не збігаються, тому автоматичної їх гармонізації не відбудеться. Саме держава має узгоджувати ці інтереси. Чим міцніша держава, чим сильніша її регулююча роль, тим краще реалізуються як індивідуальні, так і суспільні інтереси в країні.

А. Мюллер вважав, що держава формує ідеологію економічного розвитку нації (тобто економічну стратегію) і створює необхідні умови для її реалізації.

Ф. Ліст також підкреслював визначальну роль держави в економічних процесах. При цьому він наголошував на тому, що економічні інтереси різних країн світу не збігаються у відкритій економіці, всупереч твердженням «класиків», тому держава в кожній конкретній ситуації має визначити національні інтереси та їх відстоювати. Ф. Ліст позитивно оцінював протекціоністську політику, яка захищає національну економіку від іноземної конкуренції. Протекціонізм, за його думкою, особливо стає корисним, коли економіка країни знаходиться у процесі становлення і програє в конкурентній боротьбі іншим державам. Ф. Ліст у такій ситуації вважає за доцільне навіть застосовувати демпінг. Держава, за Ф. Лістом, повинна впливати також на раціоналізацію структури народного господарства, а для цього доцільно створити державний сектор економіки.

Певний внесок у розвиток політичної економії (у зрізі формування стратегій розвитку, який ми розглядаємо) зробили представники **німецької нової історичної школи**, зокрема, В. Зомбарт і М. Вебер. Так, В. Зомбарт

обґрунтував концепцію соціального плюралізму. Він намагався об'єднати планомірність господарської діяльності з ринковими засадами господарювання. Особливістю теорії Зомбарта було також визначення ролі «духу нації» в економічних процесах; це призвело його до реакційних концепцій «життєвого простору» і «геополітики».

З середини ХІХ ст. зароджується **марксистська економічна теорія**, яка знайшла практичне втілення в економічній політиці соціалістичних держав в ХХ столітті. Нагадаємо ті основні положення цієї теорії, які мають безпосереднє відношення до формування стратегії економічного розвитку.

Головним постулатом марксизму є ліквідація приватної власності на засоби виробництва. Власність перебуває у двох формах – державній та кооперативній. Практика соціалістичного господарювання довела, що фактично в переважній більшості держав, в тому числі в СРСР, залишилася тільки державна власність, оскільки колгоспно-кооперативний сектор був жорстко підпорядкований державній владі. Повна концентрація економіки в державному секторі супроводжується адміністративними методами її керування. Управління народним господарством здійснюється на основі планування, плани мають директивний характер, тобто обов'язкові до виконання. В СРСР та деяких інших соціалістичних країнах розроблялися п'ятирічні (іноді семирічні та десятирічні) плани розвитку господарства, які, по суті, були стратегіями економічного розвитку.

Директивно-плановий метод керування економікою вкупі з жорстким адмініструванням здатний вирішити певні економічні проблеми протягом нетривалого строку, як правило, в критичних ситуаціях. Так, в СРСР в 30-х роках минулого століття вдалося швидко збудувати індустріальну базу, створити потужний військовий потенціал підчас Другої світової війни. Але в довгостроковому плані ця система виявилася неефективною, особливо в умовах науково-технічної революції.

Сьогодні марксизм залишається науковим підґрунтям економічної політики в Китаї, КНДР та на Кубі. Проте в КНР марксистська теорія зазнала суттєвої модифікації у зв'язку з ринковими перетвореннями у цій країні, про що мова піде далі.

Наприкінці ХІХ ст. набуває поширення новий напрям в політичній економіці – **маржиналізм**, що спричинив певний вплив на формування макроекономічних політик. Він ознаменував становлення неокласичного напрямку в економічній теорії. Особливої уваги заслуговує австрійська школа граничної корисності (К. Менгер, Ф. фон Візер, Е. Бем-Баверк). В основі вчення цієї школи є постулат про пріоритет споживання перед виробництвом. Саме попит споживача формує ринок, тому його необхідно стимулювати для розвитку економіки країни в цілому.

Неокласичні традиції розвинула **Кембріджська школа**, найяскравішим представником якої був А. Маршалл. Він започаткував теорію, яка поєднала елементи трудової теорії вартості з теорією граничної

корисності. Маршалл встановив, що ціна продукту на ринку визначається двома факторами: ціною попиту і ціною пропозиції. Він зв'язав з ціною товару еластичність попиту на нього.

Одним з найважливіших наукових положень А. Маршалла є висновок про «людський капітал» як активізуючий фактор виробництва. Він віддавав належне рівневі освіти, кваліфікації, культури працівника, вважаючи це капіталом; кінцевий результат, за його думкою, залежить від способу застосування знань.

Ще один представник кембріджської школи, А. Пігу, розробив концепцію економіки добробуту. В його концепції центральною ідеєю є перерозподілення доходів через активну податкову політику держави; при цьому податкова система має формуватися за принципом пропорційного зростання доходу. Роль держави, за думкою А. Пігу, залежить від конкретних умов: в звичайній ситуації вона має бути опосередкованою (регулювання через податкову політику), а з посиленням монополій необхідно безпосереднє державне втручання (контроль за цінами, обсягами випуску продукції та ін.).

Представником кембріджської школи був також Р. Хоутрі, якого вважають засновником неокласичної монетаристської теорії. В центрі уваги його досліджень були гроші, а головним напрямом регулятивної діяльності держави він визначав кредитно-грошову політику, яка повинна бути гнучко пов'язана з політикою у сфері заробітної плати. Кредитування банками виробників і торговців збільшує доходи, що впливає на доходи й витрати споживачів, стимулює інвестиції й зайнятість.

Класична школа (та її неокласичний варіант) переважала як теоретичне підґрунтя розробки економічних політик урядів більшості європейських держав і США у другій половині XIX ст. і в першій третині XX ст. Проте надалі світова економічна ситуація почала суттєво змінюватися, що викликало необхідність перегляду засад економічних політик і розробки нових стратегій економічного розвитку.

За часів чистої конкуренції теоретичні висновки представників класичної школи в цілому підтверджувалися. Але в монополістичній стадії розвитку економіки, коли почала проявлятися його циклічність, аргументи на користь необмеженої лібералізації торгівлі вже не працювали так бездоганно. Світова економічна криза 1929-1933 років виявила необхідність наукового обґрунтування нової економічної політики. Це здійснив Дж. Кейнс.

Основне положення **кейнсіанської теорії** полягає в необхідності активного втручання держави в хід економічних процесів. Кейнс спростував пануючу до нього тезу, що у стані економічної рівноваги спостерігається повне використання всіх виробничих ресурсів і відсутність безробіття. Він довів, що економічна рівновага не виключає безробіття і що сукупний попит не завжди співпадає з сукупною пропозицією товарів.

Рушійною силою економічних процесів Кейнс вважав попит. Рівень національного доходу країни залежить від сукупного ефективного попиту, який поділяється на споживчий попит (дві третини усіх закуплених товарів та послуг) та виробничий попит (інвестиції).

За Кейнсом, загальний обсяг зайнятості визначається трьома факторами: схильністю людей до споживання; граничною ефективністю капіталовкладень (рентабельність капіталу); нормою процента. Він сформулював «основний психологічний закон», згідно з яким люди схильні збільшувати своє споживання із зростанням доходу, але не такою самою мірою, як зростає дохід. Виходячи з цього, Кейнс вважав за доцільне заохочувати всілякі види споживання, і тут уряд має проявляти активність.

Одним з найважливіших положень загальної теорії зайнятості Кейнса є положення про вирішальну роль інвестицій у визначенні загального обсягу зайнятості. Інвестиції повинні компенсувати недостатнє зростання споживчого попиту. Кейнс виходив із міркування, що підприємець розширює інвестиції доти, доки гранична ефективність капіталу (норма прибутку) знижується до норми проценту.

Важливим висновком Кейнса є твердження, що ринковий механізм сам по собі не в змозі автоматично запобігти й знешкодити кризу й безробіття. Тільки втручання держави може забезпечити безкризовий розвиток, вважав він.

Кейнс вважав безробіття похідною від недостатнього попиту. Обсяг зайнятості, на його думку, залежить не від руху заробітної плати, а від рівня національного доходу, під яким розуміється сукупний ефективний попит на споживчі й виробничі товари та послуги. Він завдає критиці положення, згідно з яким зайнятість можна розширити, зменшуючи рівень заробітної плати. Навпаки, наполягає Кейнс, найрозумнішою політикою є підтримання стійкого загального рівня грошової заробітної плати. Взагалі, вважає він, безробіття є притаманним капіталізму явищем, і економіка може бути збалансованою навіть за високого рівня безробіття й інфляції.¹ Ціни на продукцію та заробітна плата в короткостроковому періоді є нееластичними, сукупний попит є нестабільним. В такій ситуації безробіття може зростати й зберігатися тривалий час, тому, з метою соціальної стабілізації, необхідно активне макроекономічне втручання держави.

У регулюванні економічного розвитку велике значення надається встановленню норми процента. Утримання низької норми Кейнс вважав однією з головних умов високої господарської активності. Значна роль в регулюванні належить кредитним закладам, які впливають на норму процента. Дешеві кредити - стимул господарської активності. Крім того, підприємців необхідно фінансувати за рахунок державного бюджету.

---

¹ Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег. - М. - 1996. - С. 368

Важливою функцією держави, за Кейнсом, є підтримка інвестиційної діяльності підприємців. При цьому держава не тільки мусить створювати сприятливі умови для інвестування, але й сама в кризових ситуаціях може стати інвестором, що надасть поштовху, стимулу інвестиційному процесові. Одну з можливих форм державного інвестування Кейнс вбачав у організації громадських робіт.

Серед наукових здобутків Кейнса є відкриття механізму мультиплікації витрат в умовах неповної зайнятості, стабільності цін і відсутності державного сектора. Мультиплікатор – коефіцієнт, що показує зміни в рівні доходу внаслідок одержання додаткової одиниці доходу. Тобто на скільки одиниць в закритій економіці збільшиться дохід внаслідок зростання інвестицій на одиницю. В умовах відкритої економіки будь-які суттєві макроекономічні зміни в одній країні відбиваються й на інших країнах. Зростання доходів у країні з потужним внутрішнім ринком збільшує її імпорт, внаслідок чого збільшується дохід країн, з яких йде цей імпорт. В свою чергу, зростання доходу торговельних партнерів стимулює їх імпорт з даної країни. Отже, через механізм мультиплікації імпульс економічного зростання поширюється на увесь світ.

Важливою складовою частиною кейнсіанської теорії є розробка фіскальної політики уряду. Метою цієї політики є стабілізація національної економіки через систему державних замовлень, оподаткування і трансфертних платежів. Фіскальна політика, яка спрямована на зростання обсягів виробництва й зайнятості населення, передбачає збільшення державних витрат і зниження оподаткування. Але внаслідок цього зростає дефіцит державного бюджету. Якщо його покривати за рахунок емісії грошей, то виникає інфляція. Помірну інфляцію Кейнс не вважав небезпечною для економіки. Якщо ж вона досягає загрозливих розмірів, необхідно знизити державні витрати й підвищити податки.

Вчення Кейнса було розвинуто його послідовниками, зокрема Е. Хансеном, С. Харрісом, Р. Харродом, П. Самуельсоном, Д. Хіксом; модифікація його ідей визначила напрям, який одержав назву **«неокейнсіанства»**.

Неокейнсіанці наголошували увагу на проблеми динамічної рівноваги, циклічних коливань в економічному розвитку. Циклічність, на їх думку, залежить від коливання динаміки інвестицій, тому регулюванню інвестиційного процесу надавалося першочергове значення. Зростаючу роль відіграє науково-технічний прогрес, необхідність безперервного технологічного переобладнання виробництва, що стимулює все нові капіталовкладення. Нові інвестиції сприяють розширенню виробництва, що збільшує обсяг сукупного доходу, а зрештою – сукупний попит. Так досягається динамічна рівновага, тобто рівновага на новому рівні розвитку економіки.

Неокейнсіанці вважали цілком можливим приборкання циклу за умов, що держава буде активно регулювати інвестиційний процес. Якщо економіка на спаді, держава має стимулювати інвестиційну діяльність; якщо спостерігається «перегрів» економіки, держава гальмує її через механізм підвищення процентної ставки та іншими заходами. В цьому ж напрямі має діяти податкова політика держави. За умов занадто швидких темпів зростання економіки податкові ставки підвищуються, на спаді – зменшуються. В кризових ситуаціях держава повинна стимулювати попит, збільшуючи бюджетні витрати, зокрема, через систему державних закупівель.

Неокейнсіанці, особливо шведської школи (Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль, Б. Олін та ін.), наполягали на тому, що ефективною інвестиційною політикою держава може стабілізувати економіку й утримати безробіття на невисокому рівні.

Одним з напрямків неокейнсіанства є ідея індикативного планування, яка була започаткована французьким економістом Ф. Перру. Ця ідея ґрунтується на можливості ефективного сполучення дій ринкового механізму та державного планування. Індикативні плани, на відміну від директивних, мають рекомендаційний характер; незважаючи на це, держава через механізм податкової політики, процентних ставок та державних інвестицій може впливати на розвиток національної економіки у визначеному напрямі.

Кейнсіанська теорія була покладена в основу економічної політики Ф. Рузвельта в 30-х роках минулого століття, яка виявилася дуже плідною при виході з глибокої економічної кризи. Ідеї Кейнса про вирішальну роль держави в регулюванні економіки також були застосовані й успішно реалізовані в післявоєнній економіці деяких західноєвропейських країн і Японії.

Президент США Ф. Рузвельт під час економічної кризи 1929-1933 рр. розробив політику «Нового курсу», яка ґрунтувалася на засадах теорії Кейнса. В життя була запроваджена програма громадських робіт, державного фінансування будівництва господарських об'єктів. Тобто держава здійснила інвестиційний поштовх, який стимулював подальший розвиток економіки й вихід з кризи. В США було прийнято «Закон про зайнятість», який містив положення про плановий розвиток економіки.

Кейнсіанські теорії активно застосовувалися на практиці у перші післявоєнні десятиліття. Зокрема, в США ідеї Кейнса поділяли радники президентів Дж. Кеннеді, Л. Джонсона та Р. Ніксона. Особливий наголос при цьому робився на зменшенні безробіття. Кейнсіанські теорії мали поширення в Німеччині 60-х років, коли уряд Кісінжера використовував дефіцитне фінансування, помірну інфляцію, регулював ставку відсотку. Практичне

застосування вчення Кейнса використовувалося в повоєнній Великій Британії, з першочерговою метою забезпечення високої зайнятості.¹

У 30-х роках і в перші два повоєнних десятиліття кейнсіанська теорія відповідала світовій економічній реальності і довела свою ефективність. Але з кризою Бреттон-Вудської системи, падінням купівельної спроможності долара, бурхливим зростанням цін на нафту і поширенням інфляції економісти й урядовці почали спиратися на так звану **неокласичну теорію** регулювання економіки. Головне в цій теорії полягає в тому, що економічний цикл має грошову природу, зумовлену нестабільністю попиту на гроші. Відтак держава повинна здійснювати активну кредитно-грошову політику, не втручаючись в інші сфери ринкової економіки. В межах неокласичної теорії виокремлюються три основних напрями: консервативний, неоліберальний та неокласичний синтез.

Представники **консервативної течії** (Дж. Б. Кларк, Р. Солоу, Дж. Мід та ін.) надавали великого значення ролі факторів виробництва в досягненні економічної рівноваги та позитивної динаміки суспільного виробництва. Виробнича функція розглядається як основа внутрішньогалузевих балансів економічного розвитку. Визначаються пріоритетні напрями розвитку. Особливістю цієї течії є визнання визначальної ролі науково-технічного прогресу як фактора економічного зростання.

Неоліберальний напрям ґрунтується на постулаті саморегулювання економіки та принципах економічної свободи. Держава має тільки забезпечувати умови для конкуренції на ринку. Неолібералізм поділяється на декілька шкіл.

Представник англійської школи Ф. Хайек був прибічником максимальної, нічим не обмеженої свободи для підприємця. Він вважав, що порядок у національній економіці й у світовому господарстві формується спонтанно і є наслідком збігу обставин, притаманних даному відрізку часу; держава ж своїми діями цей порядок порушує. Функція держави, за Хайєком, полягає в охороні природного соціального порядку – свободи монополії, свободи конкуренції, свободи вибору. Інше втручання з боку держави Хайек заперечує, в тому числі й перерозподіл доходів, тобто соціальну функцію. Він вважав, що державне регулювання соціальної сфери (страхування, освіта, охорона здоров'я, рівень цін, соціальні гарантії) утискує свободу і порушує природний соціальний порядок. Хайек був упевненим у тім, що соціальна нерівність є закономірним явищем, а соціальні субсидії, які надає держава незаможним верствам населення, ослаблюють стимули до праці.²

Ідея обмеження функцій держави тільки створенням сприятливих умов для формування конкурентного господарства була пануючою і для

¹ Див.: Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М. та ін. Історія економічних учень. Підручник. - К. - 1999. - С. 368-370

² Там само. - С. 400-404

представників фрейбурзької школи (В. Ойкен, В. Репке, А. Мюллер-Армак та ін.). Такі умови держава забезпечує за допомогою раціональної фіскальної політики. На відміну від Хайєка, вони визнавали за державою право перерозподілу національного доходу заради соціальної справедливості. Важливим елементом державного регулювання Мюллер-Армак вважав податкову політику, яка має стимулювати економічну діяльність індивідів. Не менш важливою складовою економічної політики держави є політика стабілізації грошової маси з метою уникнення інфляції. Взагалі, на відміну од Кейнса, неоліберали засуджували використання урядом інфляції для вирішення проблем зайнятості та стимулювання виробництва. Економічні концепції фрейбурзької школи втілював у практику німецький міністр господарства, а згодом канцлер Л. Ерхард, про що мова йтиме докладніше у відповідному розділі.

Французька школа неолібералізму (Ж.-Л. Рюер, М. Алле) також відстоювала ідею ринкової саморегуляції, а важливим елементом її механізму визначала монополії. Функції держави, за думкою Алле, мають зосередитися на контролюванні грошово-кредитної сфери, антициклічному регулюванні й розвитку соціальної сфери. Він також визнає допустимість індикативного планування економіки («дирижизм»).

Найвідомішою і найважливішою школою неолібералізму є американська, вчення якої одержало назву **монетаризму**. Прибічники монетарної теорії кон'юнктури вважають, що грошово-кредитні фактори є вирішальними в розвитку економічного циклу і його регулюванні. У найбільш поглибленому вигляді монетаристська теорія міститься в працях М. Фрідмена.

Головна ідея Фрідмена полягає в тому, що найкраще економіка розвивається в умовах найменшого втручання держави. Уряд може здійснювати регулювання за допомогою лише грошово-кредитної політики.

Основні положення монетаризму збігаються до таких тверджень:

- не попит (як у Кейнса), а пропозиція є рушієм розвитку економіки;
- держава може лише тільки тоді впливати на економіку, якщо центральний банк буде здатний впливати на діяльність підприємницьких і комерційних структур, комерційних банків шляхом встановлення дисконтної ставки відсотка;
- необхідно здійснювати політику стимулювання приватного підприємництва;
- політика регулювання грошової маси є головним інструментом управління економікою.

Фрідмен, як і інші неоліберали, висхідною позицією своєї концепції вважав визнання необхідності економічної свободи, завдяки якій реалізується суспільна рівновага. Економічна свобода реалізується невтручанням держави в економіку. Вплив держави в економічний розвиток країни обмежується грошовою політикою. Фрідмен упевнений, що циклічність економічного

розвитку має грошову природу; надмірна емісія грошей призводить до інфляції й до дестабілізації економіки. З іншого боку, недостатня кількість грошей в обігу гальмує виробництво. Отже, уряд має визначити оптимальну кількість грошової маси на кожний період розвитку економіки.

Засуджуючи інфляцію, Фрідмен стверджує, що вона не забезпечує зростання зайнятості, як гадають кейнсіанці. Він вважає, що зайнятість, як і виробництво, має циклічний характер. Найкращим регулятором зайнятості є ринок. Більше того, резерв робочої сили забезпечує рівновагу економіки, а безробіття на рівні 4-5% цілком виправдане. Держава не повинна втручатися у встановлення рівня заробітної плати; також слід заборонити це профспілкам. Ринок сам відрегулює заробітну плату на оптимальному рівні.

Важливим моментом в концепції Фрідмена є збалансованість державного бюджету. Видатки не повинні перевищувати надходження. Щодо оподаткування, то Фрідмен засуджував прогресивну систему оподаткування, зауважуючи, що держава перекладає тягар на найрентабельніші підприємства, а це дестабілізує економіку.

Зовнішньоекономічна політика держави, за Фрідменом, повинна ґрунтуватися на принципах відкритості економіки.

Монетаристська концепція виходить з провідного значення регулювання грошових потоків. Водночас Фрідмен виступає проти втручання держави у встановлення валютних курсів; він вважає, що ринок сам встановлює валютну рівновагу. Виходячи з цього, Фрідмен наполягає на запровадженні плаваючих (а не фіксованих) режимів валют.

Таким чином, основна ідея Фрідмена полягає в тому, що ринкове господарство саморегулюється; що ж до держави, то її функції мають бути обмежені макроекономічним регулюванням, а саме – контролем за грошовим обігом, стабільною фіскальною політикою й підтримкою бюджетної рівноваги. Свою ідею у вигляді рекомендацій М. Фрідмен висловив так: «Фінансові органи повинні слідкувати за тими параметрами, які вони можуть контролювати, а не за тими, які їм непідвласні».¹ Інша його рекомендація урядам – «уникати різких рухів» при здійсненні монетарної політики. Суспільство має пристосуватися до деякого усталеного темпу зростання певного грошового агрегату. Точна величина темпу, так само як і тип агрегату, не настільки важлива як звичка до сталого й наперед визначеного темпу.²

Монетаристська теорія була застосована в економічній політиці президента США Р.Рейгана у 80-х роках минулого століття, а згодом і прем'єр-міністром Великої Британії М. Тетчер. У цілому вона мала тут позитивні наслідки, оскільки економічне положення стабілізувалося. Проте зросло соціальне розшарування суспільства, згортання соціальних програм.

¹ Милтон Фрідмен. Если бы деньги заговорили. - М.: Дело. - 2002. - С. 142.

² Там само. - С. 143-144

У другій половині ХХ ст. набуває поширення теорія **неокласичного синтезу**. Висхідні положення цієї теорії ґрунтуються на неокласиці, проте в деяких ситуаціях допускається використання окремих елементів кейнсіанства. Видатними представниками неокласичного синтезу є Дж. Хікс, Ф. Модільяні й особливо П. Самуельсон. Ідея цього напряму полягає в тому, що не слід дотримуватися раз і назавжди однієї економічної політики, яка б ґрунтувалася б на одного разу обраній теорії. В залежності від конкретної економічної ситуації, в якій знаходиться в даний час країна, можна орієнтуватися або на монетаризм, або на кейнсіанство. Так, Самуельсон, віддаючи перевагу ринковим силам регулювання економіки, допускає втручання держави в окремих випадках. Монополізація економіки, недосконала конкуренція, безробіття, інфляція, циклічність – усе це ринок автоматично не врегулює, тому саме держава повинна активізувати тут свої зусилля. Державне регулювання має здійснюватися на макроекономічному рівні; механізм регулювання складається з податкової політики, державного субсидування та ін.

На відміну від монетаристів, які рушійною силою економічного зростання вважали пропозицію, Самуельсон віддає належне також і попиту. Ще однією відміною є визнання необхідності соціального регулювання; досягнення високих темпів розвитку економіки не повинно здійснюватися за рахунок малозабезпечених соціальних верств населення країни.

У зовнішньоекономічній політиці прихильники неокласичного синтезу велику увагу приділяють коливанням валютного курсу, який залежить від ситуації на міжнародному ринку капіталів. Вони вважають, що держава має мало важелів для ефективного впливу на валютний курс, оскільки валютна рівновага у кінцевому підсумку встановлюється силами світового ринку. З огляду на ринкове саморегулювання економіки, вважається недоцільним здійснення політики протекціонізму.

Одним з напрямків економічної науки, що має вплив на формування макроекономічних політик, є **інституціоналізм**. Його прихильники вважають, що поряд із суто економічними явищами у регулюванні економіки слід враховувати також соціальні, політичні, етичні, правові проблеми. Інституціоналісти почали конструювати психологічну теорію економічного розвитку.¹ Вони рушієм економічного розвитку визнають психологію колективу, суспільства, інстинкти, навички і схильності людей. Характерно, що інституціоналісти вважають здатність ринкового механізму регулювати економічні процеси обмеженою, недостатньою. Так, Дж. Р. Коммонс, якого вважають автором концепції «регульованого капіталізму», надавав великого значення державі і профспілкам у врегулюванні соціальних конфліктів.

---

¹Див.: Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М. та ін. Історія економічних учень. Підручник. - К. - 1999. - С. 454-455

Значного поширення одержав такий напрям інституціоналізму як **теорія «індустріального суспільства»**, найвідомішими представниками якого є У. Ростоу, Ж. Еллюль, Р. Арон, П. Дракер, Дж. Гелбрейт. Основою економіки визнаються великі корпорації, міць яких ґрунтується на науково-технічному прогресі. Звідси випливає необхідність стимулювати великі капіталовкладення як у виробництво, так і в наукові дослідження й дослідно-конструкторські розробки. Дж. Гелбрейт вважає доцільним збільшувати витрати на освіту й підвищення кваліфікації. В цьому важливу роль повинна відіграти держава, яка забезпечить значні витрати на активізацію науково-технічного прогресу та впровадження його здобутків у виробництво. Гелбрейт уводить в науковий оборот поняття «техноструктури», визначаючи її як союз знань і кваліфікації.¹

Важливим положенням теорії Гелбрейта є необхідність планування. Аргументується це тим, що ринковий механізм вже нездатний регулювати економіку в умовах складної техніки й великих капіталів. Корпоративна діяльність підлягає плануванню. Система планування прогнозує діяльність підприємств, корпорацій і державне регулювання. Взагалі, функції держави, за Гелбрейтом, мають бути значно посилені в економічній сфері; при цьому планування повинно стати однією з провідних функцій. Уряд регулює державний попит, перерозподіляє національний дохід через систему податків.

Останнім часом набуває поширення **концепція сталого розвитку**. Вона пов'язана з ім'ям американського економіста Г. Дейлі, який у 90-х роках минулого століття використав визначення «суспільство сталого розвитку (sustainable state society)». Але ще в 1987 р. на сесії ООН комісією «Наше спільне майбутнє» було вживано словосполучення «сталий розвиток». Це поняття визначено як таке, що задовольняє потреби сучасного покоління: не ставить під загрозу можливість для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.² Уваги комісії була зосереджена на тому, що прискорене зростання економіки в країнах світу веде до виснаження природних ресурсів і забруднення довкілля. Отже, теорія сталого розвитку багато в чому повторює застереження Римського клубу, сформовані ще в 60-х роках. В 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася конференція ООН з проблем довкілля, концепція сталого розвитку була підтримана учасниками.

Існує декілька визначень поняття сталого розвитку. Найбільш повним і точним вважається таке: сталий розвиток – це теорія, що передбачає регулювання умов життя на основі чотирьох принципів:

- задоволення основних потреб усіх людей, що живуть нині;
- рівні стандарти цього задоволення для усього населення планети;
- обережне, зберігаюче використання природних ресурсів;

¹ Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. - М. - 1969. - С. 113.

² Л. Корнійчук. Економічне зростання і сталий розвиток. // Економіка України. - №4. - 2008. - С. 85.

- збереження можливостей для майбутніх поколінь реалізовувати основні потреби.¹

За визначенням Г. Дейлі, «сталий розвиток – це розвиток без зростання масштабу економіки понад якийсь розмір, що перебуває в межах підтримуючої спроможності довкілля».² Стабільна економіка означає якісний розвиток, а не кількісне зростання. Отже, як роблять висновок вчені, сталий розвиток – це розвиток без зростання, тобто без виходу ресурсопотоку за межі можливостей довкілля. Його метою є достатнє, а не максимальне багатство на душу населення. Розвиток повинен ґрунтуватися не на кількісному нарощуванні переробленої сировини, випуску маси товарів, а на удосконаленні технологій і гармонізації соціальних потреб. Перехід на принципи сталого розвитку має відбуватися в рамках раціонального поєднання ринкової системи і державного регулювання економічних відносин, удосконаленої координації дій усіх інститутів держави.³

Докладніше про реальне втілення економічних теорій в розробку стратегій розвитку буде йти мова у наступних розділах. Тут тільки зауважимо, що в різних конкретних соціально-економічних ситуаціях необхідно використовувати елементи тієї макроекономічної теорії, яка найбільше відповідає даній ситуації.

Центральним питанням кожної з проаналізованих макроекономічних теорій є питання про **роль держави в регулюванні економіки**, ступінь її участі в економічних процесах. Знову ж таки відзначимо, що цей ступінь залежить від конкретної ситуації і обраної стратегії. Але є загальні тенденції в розвитку сучасної світової економіки, що визначають місце держави в регулюванні економіки незалежно від рівня її розвитку. Глобалізація підсилює універсалізацію економічних політик різних країн. Проте є й деякі особливості в ролі держави по групах країн - в розвинутих країнах вона дещо інша, ніж в країнах, що розвиваються, або в перехідних економіках.

4.2. Державне й ринкове регулювання економіки

Роль держави в регулюванні національної економіки звичайно підсилюється, коли країна знаходиться в екстремальних економічних ситуаціях: підчас війни, глибокої економічної кризи або соціальних потрясінь. В таких умовах уряди навіть країн з розвинутою ринковою економікою вдаються до жорстоких адміністративних заходів керування народним господарством.

---

¹ Концепция устойчивого развития в контексте глобализации. Материалы научного семинара. // МЭ и МО. - №6. - 2007. - С. 67.

² Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. - К.: Інтелсфера. - 2002. - С. 200.

³ Л. Корнійчук. Економічне зростання і сталий розвиток. // Економіка України. - №4. - 2008. - С. 89.

Посилення регулюючої ролі держави виявилось в європейських державах вже в роки першої світової війни. Особливо рішучими були дії німецького та російського урядів.

В Німеччині на початку 1915р. була запроваджена монополія хлібної торгівлі, створена державна хлібна палата, що розподіляла хліб. Були утворені центри для регулювання промислової діяльності. Промисловці під примусом гуртувалися у військово-акціонерні товариства, які діяли під керівництвом Військового управління. Цей орган мав п'ять основних відділів: сировини, праці, зовнішньої торгівлі, продовольства, боєпостачання.¹ Держава втручалася в справи акціонерних компаній, регулюючи ціни й навіть асортимент продукції. Більша частина прибутку мала віддаватися державній скарбниці.

В Росії підчас війни також посилювалося втручання держави в економічні процеси. З метою централізації розподілу сировини й палива створювалися Особливі наради з регулювання сировини, палива й продовольства. Центральним регулюючим органом була Особлива нарада з оборони. Запроваджені такі жорсткі заходи, як продрозкладка («продрозверстка»), фіксовані ціни, нормування споживання продовольства. Державне регулювання охоплювало практично всі сфери народного господарства – банківську систему, фінанси, внутрішню і зовнішню торгівлю. В державному секторі було чимало промислових підприємств і залізниць.

Друга світова війна ще більше підсилила втручання урядів воюючих держав в економічні процеси. Якщо не враховувати СРСР, де після революції вся економіка була під владою держави, то найбільшої глибини втручання держави відчула економіка фашистської Німеччини. Вже у процесі підготовки до війни (1933-1939 рр.) було здійснено централізацію керування економікою. Керівним органом стала Генеральна рада господарства, до якої увійшли найбагатші промисловики й банкіри. Було запроваджено жорстке регулювання розподілом ресурсів, встановлювалися межі обсягу виробництва. Більша частина продукції фермерів постачалася державі примусом й за низькими цінами. Була уведена система позаекономічного примусу, запроваджена загальна трудова повинність.

У мирні часи активізація регулюючої ролі держави відбувається під час економічних криз. Особливо показовою в цьому відношенні була світова криза 1929-1933 років, а також кризове становище європейських держав та Японії по закінченню другої світової війни, що зруйнувала економіку багатьох країн.

Найцікавішим прикладом політики виходу з економічної кризи є «Новий курс» президента США Ф. Рузвельта. Велика депресія, що вразила США, мала небачено для такої багатой країни руйнівний характер.

---

¹ Див. докладніше: Лортикян Э.Я. История экономических реформ. – Харьков: «Консум». – 1999. - С. 44-48.

Національний дохід США скоротився більш ніж удвічі, безробіття сягнуло 17 млн. чоловік, різко знизився життєвий рівень населення, впали прибутки підприємців. У таких умовах Ф. Рузвельт розробив політику, що спиралася на ідеї інституціоналізму та кейнсіанства.

Стрижневим положенням «Нового курсу» було планування американської економіки. Реформи розпочалися в 1933 році з банківської сфери. «Здорові» банки отримали допомогу держави, а «слабі» були закриті. Була здійснена девальвація долара на рівні 35 доларів за унцію золота. В тому ж році була створена Адміністрація з відбудовування промисловості, яка стала головним плановим органом. Регулюванню підлягали ціни на промислову продукцію, ринки її збуту.

Найвідомішим наслідком політики «Нового курсу» було скорочення безробіття методом запровадження програми суспільних робіт, які фінансувалися з бюджету держави. Будувалися автодороги, залізниці, мости, іригаційні споруди і т. ін. В 1933 р. було утворено Федеральну адміністрацію суспільних робіт.

Для підтримки фермерства була створена Адміністрація регулювання сільського господарства. З метою підняття цін на сільськогосподарську продукцію фермерам запропоновано скоротити посівні площі; за це фермери отримували від держави компенсацію. Крім того, уряд закуповував частину продукції для підтримки збуту.

Ф. Рузвельт наполегливо втілював планову систему в економіку країни. В 1933 р. було утворене Національне планове управління, яке в 1939 р. перейменоване в Національне управління планування ресурсів. Програма цього органу передбачала посилення регулюючої ролі держави. Водночас вона була спрямована й на підтримку приватного сектора.

В європейських країнах вихід з кризи 1929-1933 років також стимулювався підвищенням регулюючої ролі держави. Так, уряд Великої Британії відійшов від традиційної політики фрітрейдерства й почав здійснювати протекціонізм. Уряд Франції запровадив політику підсилення планового регулювання економіки; ця політика одержала назву «дирижізм». В 1936 р. до влади прийшов уряд Народного фронту, який здійснив ряд заходів соціального порядку: підвищив пенсії, заробітну плату деяким категоріям робітників; для робітників організовувалися громадські роботи. Запроваджена була прогресивна система оподаткування. Було здійснено націоналізацію усіх залізниць та підприємств військового комплексу. Негативним наслідком цієї політики було утворення значного дефіциту державного бюджету.

По закінченню другої світової війни постало завдання відновити зруйновану економіку в якомога коротші строки. Західноєвропейські держави, а також Японія вирішували його з позицій кейнсіанської теорії, тобто шляхом активного втручання держави в економічні процеси (виняток становила ФРН за часів Л. Ерхарда, про що мова буде йти в іншому розділі).

В Японії економічні реформи здійснювалися під керівництвом американського радника Д. Доджа. Було утворено спеціальний фонд для кредитування японських компаній. Зберігався державний контроль у виробничій сфері, що було задіяно ще у роки війни. Запроваджено індикативне планування. Поступово було досягнуто оптимального балансу між державним і ринковим регулюванням економіки.

Відбудова економіки Франції супроводжувалася націоналізацією важливих галузей економіки – електроенергетики, вугільної промисловості, частково автомобільної й авіаційної промисловості; націоналізовано також повітряний та морський транспорт. Націоналізовано було 20% виробничих потужностей країни.¹ У французькій економіці широко використовувалося індикативне планування. Очолював цей процес Генеральний комісаріат планування, якому були підпорядковані галузеві комісії з модернізації. Генеральний комісаріат складав проект плану макроекономічного розвитку, який являв, по суті, національну стратегію розвитку.

Політика державного регулювання, яка мала назву дирижизму, відзначалася у Франції прямими адміністративними методами втручання держави в економіку. Здійснювався контроль за цінами, емісією цінних паперів.

Націоналізація певних галузей економіки була запроваджена у перші післявоєнні роки і у Великій Британії. Було націоналізовано вугільну, газову, металургійну промисловість, а також електроенергетику, транспорт, Англійський банк. Лейбористський уряд запровадив елементи планування економіки: було утворено два планових органа: Рада національних інвестицій та Комітет емісії капіталів. Річні й багаторічні плани складало Планове економічне управління.

Таким чином, державне втручання в регулювання економіки підсилюється під час кризових ситуацій в країні; коли ж економіка стабілізується й знаходиться на піднесенні, пріоритет в регулюванні переходить до ринкових важелів.

Незважаючи на схильність до монетаризму в провідних розвинутих країнах і активну пропаганду МВФ ідеї дерегулювання економіки спостерігається тенденція до зростання ролі держави в економічній сфері.

Регулююча роль держави спирається на державний сектор в економіці й важелі макроекономічного регулювання. Державна власність у різних країнах у різні часи становить неоднакову частку. Так, в США державний сектор ніколи, навіть за часів Ф. Рузвельта, не становив істотної частки в економіці в цілому, хоча в абсолютному обсязі вона не така вже й мала. В країнах Західної Європи (особливо в Італії) та Японії ця частка вища; вона збільшується звичайно тоді, коли держава запроваджує активні заходи щодо виходу з кризової ситуації. Але навіть тоді, коли держава у своїй власності не

---

¹ Лортикян Э.Л. История экономических реформ. - С. 141-142.

має суттєво великої кількості підприємств, вона може контролювати значні національні ресурси. Так, сьогодні в розвинутих країнах держава володіє 33% національного багатства, через бюджети розподіляється близько 50% національного продукту, частка держави в інвестиціях перебільшує 20%.¹

Головний наголос в державному регулюванні економіки розвинутих країн сьогодні робиться на застосуванні макроекономічних методів, тоді як роль централізованих адміністративних методів зменшується. Метою державного регулювання стає забезпечення умов для стабільного, безперервного процесу відтворення національного господарства як єдиної інтегрованої системи.

Основними напрямками державного регулювання розвинутих країн є підсилення контролю над фінансами й поглиблення перерозподілу національного доходу. Завдяки акумуляції значних коштів в своїх руках держава посилює свій вплив на економічні процеси. Крім того, економічна роль уряду зростає з розширенням державного підприємництва.

У розвитку регулюючих функцій держави з'являються нові тенденції. Сьогодні в багатьох країнах держава бере на себе основний тягар по охороні довкілля, оскільки на це потребуються дуже великі кошти; крім того, екологічна політика повинна здійснюватися системно, що під силу тільки державі. В центрі уваги урядів знаходяться технологічний і соціальний розвиток. Держава приділяє велике значення формуванню сучасних ринкових систем, сприяє узгодженню ринкових і неринкових механізмів, вважає за необхідне забезпечити раціональні пропорції й зв'язки між централізованим державним і ринковим регулюванням.

Особливе значення серед функцій сучасної держави набуває **інноваційна політика**. Держава витрачає великі кошти на підтримку розробки і втілення у виробництво новітніших технологій, наукових досягнень, що мають практичне значення. Частка витрат на НДДКР постійно зростає в державному бюджеті. Загальні витрати на науку у відношенні до ВВП становили в 2008 р. в США 2,77%, Німеччині - 2,64%, Японії - 3,42%, Франції - 2,02%. В США величина витрат на НДДКР дорівнювала 344 млрд. дол.² Щоправда, частка державних інвестицій у загальному обсязі капіталовкладень у науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки поступово знижується (у США - 25%, Німеччині - 10%, Японії - 1%). Уряд зосереджує зусилля на створенні сприятливих умов для поширення науково-технічного прогресу в економіці.

Державні органи розробляють **комплексні цільові програми розвитку технології і виробництва**. Ці програми передбачають податкові пільги, передачу технологій, ліцензійне стимулювання, стимулювання наукової діяльності, розвиток венчурного бізнесу. Одним з ефективних шляхів стимулювання НТП є утворення університетсько-промислових

¹ Ю.Н.Пахомов и др. Международные стратегии развития. - С.33.

² www.oecd.org

дослідницьких центрів, що фінансуються державою. Формуються спеціальні органи в державному апараті для регулювання процесу НДДКР. Так, в США діє Управління з питань оцінки технології, в Німеччині - Комісія з оцінки технології, у Франції - Парламентське управління з питань селекції в галузі науки й техніки. Європарламент створив Управління з питань пріоритетів і вибору в галузі науки й техніки. Ці та інші структури розробляють **науково-технічні стратегії**, що ґрунтуються на ретельному аналізі й прогнозуванні тенденцій науково-технічного прогресу. Ці стратегії визначають пріоритети державної інноваційної політики.

Макроекономічна політика уряду передбачає утворення відповідного **механізму регулювання**. В основі економічних стратегій полягає довгострокове державне регулювання у формі стратегічного економічного **програмування**. Як зазначають дослідники, майже в усіх країнах світу зростає роль системи стратегічного структурного програмування й **індикативного планування**.¹ Основними методами регулювання є, насамперед, кредитні й бюджетні. Фінансово-кредитна система набуває все більшого значення в загальній системі державного регулювання економіки розвинутих країн. Державний бюджет і національний банк є суттєвими важелями макроекономічного регулювання.

У механізмі державного економічного регулювання значна роль належить **фіскальній політиці**. Зокрема, важливим завданням є встановлення оптимальних ставок оподаткування населення й корпорацій. В різних конкретних ситуаціях рівень ставок неоднаковий; проте тенденцією є поступове зниження податкових ставок. У розвинутих країнах прибуткова частина бюджету формується не за рахунок високого рівня ставок, а за рахунок маси доходу й податку на прибуток. Таким чином, розрахунок базується на тому, що через зниження рівня податків стимулюється підприємницька діяльність, зростає доход населення, а це формує додаткову масу податків при невисокому рівні ставок.

На сучасному етапі розвитку економіки і під впливом монетаристських ідей уряди розвинутих країн велике значення приділяють здійсненню антиінфляційної політики. Постає завдання утримувати інфляцію на низькому рівні, забезпечити стабільність національної валюти й зберегти оптимальні пропорції між попитом і пропозицією. Проте тривала дефляція також небажана, оскільки вона стримує підприємницьку діяльність, погіршує умови для національного експорту й стимулює імпорт у країну. Одним з методів приборкання інфляції в деяких розвинутих країнах є заморожування цін, заробітної плати й доходів корпорацій. Проте ці методи застосовуються лише у кризових ситуаціях, коли інфляція набуває загрозливого характеру.

Однією зі складових макроекономічної політики є державна промислова політика. Вона повинна органічно узгоджуватися з іншими

---

¹Ю.Н.Пахомов и др. Международные стратегии развития. - С.40.

елементами загальної економічної політики. В залежності від обрання економічної моделі розвитку державна промислова політика може бути або **ліберальною** (з мінімумом втручання), або **дирижистською** (активне втручання), або поєднувати елементи того та іншого підходів.

Промислова політика держави поділяється на два типи - **загальносистемний і селективний**.

Загальносистемна політика спрямована на макроекономічне регулювання з метою створення сприятливих умов для економіки в цілому й промисловості зокрема. Ця політика містить заходи щодо законодавчої бази підприємництва, трудового законодавства, податкового, грошового, кредитного, митного режимів.

Селективна політика спрямована на підтримку окремих галузей і навіть конкретних народногосподарських об'єктів, окремих регіонів, певних видів діяльності (підготовка кадрів, забезпечення інформацією, створення науково-дослідницьких закладів тощо). Ця політика має переважно макроекономічний характер.

Селективна політика може бути ефективною лише тоді, коли здійснено необхідні макроекономічні заходи щодо стабілізації економіки. Так, в умовах інфляції підтримка конкретних об'єктів і тим більше галузей дуже утруднюється, а то й зовсім неможлива. Тому селективна політика застосовується на етапі виходу економіки з кризового стану.

Визначення промислової політики повинно відповідати деяким основним **критеріям**, які подані нижче:

1. Наявність і надійні перспективи платоспроможного попиту на окремі види продукції й послуг (як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках). Тільки той об'єкт заслуговує державної підтримки, продукція якого може зацікавити споживача.
2. Наявність конкурентних переваг того чи іншого виду виробництва. Держава допоможе завоювати нові ринки.
3. Достатня рентабельність об'єкта, що обраний для державної підтримки.
4. Якомога більший мультиплікативний вплив розвитку об'єкта, що обирається.
5. Відсутність або наявність інфляційних наслідків державної підтримки підприємств.

У здійсненні промислової політики використовуються певні **методи**. Серед них слід назвати, в першу чергу, такі:

1. Інформаційні методи - полягають у забезпеченні об'єкта підтримки необхідною інформацією про економічну ситуацію в країні, про світові ринки певних товарів, валютну політику держави. До цієї групи методів входять також маркетингові дослідження, надання консалтингових послуг.
2. Методи макроекономічного регулювання.

3. Ресурсні методи. Вони включають систему державних закупівель і замовлень, адресні субсидії, кредити, а також підготовку й перепідготовку кадрів, витрати на імміграцію трудових ресурсів, витрати соціального характеру.
4. Інституційні методи полягають у створенні відповідних структур щодо регулювання промислового розвитку, створення необхідної правової бази. Вони ж передбачають втілення в практику певних норм і нормативів (наприклад, квоти, тарифи, ліцензії, стандарти, санітарні норми, екологічні нормативи тощо). Інституційні методи включають також політику ціноутворення й регулювання цін, упорядкування відносин власності. Держава сприяє утворенню різних концернів, холдингів, фінансово-промислових груп, спеціальних економічних зон та інших структур.

Промислова політика може бути стимулюючою або дестимулюючою в залежності від конкретної галузі, об'єкту, а також характеру економічної ситуації в країні.¹

Стимулювання промислового розвитку в країні може здійснюватися за допомогою **зовнішньоекономічної політики**. Насамперед, це використання механізму зовнішньої торгівлі й заходи щодо залучення іноземних інвестицій.

Для захисту національної промисловості від іноземної конкуренції уряд запроваджує протекціоністські тарифи і обмежувальні квоти на імпорт. Водночас приймаються заходи щодо стимулювання експорту продукції промисловості: встановлюються субсидії, податкові пільги, а іноді використовується й демпінг. Проте здійснення протекціоністської політики з метою захисту національного виробництва в сучасних умовах наштовхується на опір з боку світового співтовариства й особливо Світової організація торгівлі (СОТ).

Тенденцією з другої половини ХХ століття є лібералізація світової торгівлі. Це призвело до суттєвого зниження тарифних ставок і скорочення нетарифних обмежень. Якщо наприкінці 40-х років минулого століття середні тарифні ставки становили 40%, то сьогодні - пересічно 3%. Значну роль в цьому процесі відіграє ГАТТ/СОТ, яка встановлює досить жорсткі «правила гри» в міжнародній торгівлі. Головною метою СОТ є лібералізація міжнародної торгівлі, усунення дискримінаційних перешкод на шляху товарів та послуг, вільний доступ до національних ринків і джерел сировини. Серед принципів СОТ, що впливають на розробку національної зовнішньоторговельної політики, є: принцип найбільшого сприяння (країна мусить надати своєму партнерові по СОТ такі ж самі привілеї, які вона надає будь-якій іншій країні); принцип національного режиму (іноземні торговельні партнери повинні мати на ринку країни такі ж самі умови, як і

---

¹ Международные стратегии экономического развития. / Под ред. Ю.В. Макогона. – К.: Знання. – 2007. – С. 102-122.

національні продавці); принцип сприяння справедливій конкуренції та деякі інші. Докладніше про роль СОТ, її вплив на розробку міжнародних стратегій економічного розвитку буде розглянуто в 5-й темі.

Все ж таки повного відкриття національних ринків для іноземних товарів та послуг сьогодні не відбувається навіть у високорозвинутих країнах. Тільки 20% товарів на міжнародних ринках повністю звільнено від імпорتنих обмежень. До того ж, регіональні економічні об'єднання (наприклад, ЄС) відгороджені митними бар'єрами від третіх країн, і це дозволяється з боку СОТ.

У той же час є деякі принципові установки, якими уряди країн повинні керуватися. Так, якщо країна все ж таки мусить увести імпорتنі тарифи для захисту своєї промисловості, то це мають бути саме митні тарифи, а не торговельно-політичні заходи (квоти, дискримінаційні стандарти тощо). Експортні субсидії й демпінг засуджуються.

Тривала боротьба країн, що розвиваються, за встановлення «нового економічного порядку» має наслідком надання цій групі країн певних привілеїв у міжнародній торгівлі. Одним із принципів СОТ щодо бідних країн є «принцип невзаємності»: якщо багата країна надає бідному члену організації якісь пільги, то вона не повинна очікувати від нього відповідних еквівалентних дій.

Країни з перехідною економікою також стоять перед непростюю проблемою узгодження відкритості національних ринків і захисту економіки від іноземної конкуренції. Це одна з найважчих проблем у розробці національних економічних стратегій.

Однією з найголовніших цілей державного регулювання є підтримка **динамічної рівноваги економіки**. Економічна рівновага означає усталену взаємну збалансованість основних економічних структур, таких як пропозиція й попит, виробництво й споживання, розподіл, обмін та інші. Економічна рівновага не є чимось статичним, вона знаходиться в постійній динаміці, переходячи з одного рівня на інший.

Представники неокласичних теорій вважають, що економічна рівновага – це здатність економіки до саморегулювання. Основним регулятором об'являвся механізм досконалої конкуренції. Проте за останнє століття на світовому ринку відбулися такі зміни, що чистої конкуренції практично вже немає. Вільна конкуренція змінилася на монополію, утворилися олігополістичні угруповання. Вже з кінця XIX століття виникає система державного монополізму. З другої половини XX століття відчутну роль в регулюванні міжнародної економіки відіграють ТНК. У таких умовах здатність економіки до саморегулювання істотно знижується, і держава повинна взяти на себе функції «контролера» й «наладчика».

Відбуваються зміни також і в структурі змісту економічної рівноваги. Якщо раніше вважалося, що основою її механізму є рівновага між платоспроможним попитом населення й пропозицією, то сьогодні

ускладнюється структура попиту. Не потреби середньостатистичного жителя, а колективні й виробничі потреби все більше формують суспільний попит. На структуру попиту зростає вплив таких явищ, як інтелектуалізація, екологізація; все більшого значення набуває інформатика. Це покладає ще більшу відповідальність на державні структури регулювання економіки. Держава не повинна бути антагоністом ринку. Оптимальним вирішенням проблеми підтримки динамічної рівноваги економіки є раціональне об'єднання конкурентних ринкових переваг і державного регулюючого механізму в єдину інтегровану народногосподарську систему.

4.3. Мікроекономічні стратегії розвитку

Міжнародна мікроекономіка – це розділ теорії міжнародної економіки, що вивчає закономірності міжнародного руху конкретних товарів і факторів їх виробництва, а також їх ринкові характеристики (попит, пропозицію, ціну та ін.). Головними елементами мікроекономіки є товари, послуги, капітал, робоча сила, технології. Складовою частиною мікроекономіки є мікроекономічна політика, яка передбачає регулювання руху мікроекономічних елементів, а також їх організаційних форм.

Як вже відзначалося в попередніх темах, регулювання сучасної міжнародної економіки здійснюється різними суб'єктами економічної діяльності. Крім державних органів, до найактивніших з них належать міжнародні організації й корпорації (акціонерні товариства). З кінця ХХ століття в економіці розвинутих країн корпорації виявили найбільший динамізм. В США їх частка в загальному обсязі реалізації продукції становить 90%, а в цілому по групі розвинутих країн на корпоративну форму власності припадає 80-90% реалізації продукції.¹

Уряди розвинутих країн здійснюють політику підтримки корпорацій, зокрема, шляхом надання великих податкових пільг. Метою підтримки є «соціалізація корпоративної власності». Зростає питома вага корпорацій, в яких власність повністю належить трудовим колективам. Так, в США на початку 90-х років такі корпорації вже охоплювали 10% всього зайнятого населення. В розвинутих країнах кожний третій дорослий громадянин є акціонером.

Для постіндустріальної стадії економічного розвитку характерною рисою є зміна наголосу в структурі власності. Основною ланкою структури суспільного виробництва стає інформатика, а сама **інформація** перетворюється на домінуючий об'єкт власності. Інформація є специфічним товаром; на відміну від звичайного товару вона є об'єктом багаторазового перепродажу і при цьому не відокремлюється від свого власника. Інформація є глобальним товаром.

---

¹Ю.Н.Пахомов и др. Международные стратегии экономического развития. - Киев-Донецк – 2001. С.87.

Великого значення в мікроекономічній політиці надається підтримці державою **малого і середнього підприємництва**. В США на малих підприємствах працює 54% усього працездатного населення, в Італії – 73%, у Японії – 78%. Продукція малих підприємств складає відповідно ВВП у США 50-52%, в Італії – 57-60%, Японії – 52-53%.¹ В Україні на малих підприємствах в 2007 р. було зайнято 39% працюючих.

Однією з найважливіших проблем економічного регулювання є вибір стратегії впливу на **циклічність розвитку економіки**. Циклічність притаманна динамічній економіці. Економічний розвиток являє собою циклічний рух від одного рівня рівноваги до більш високого рівня через руйнування попереднього. Циклічні трансформаційні складаються з циклів різної тривалості: малі цикли (3-4 роки); середні (7-11 років), великі (тривалі економічні хвилі – 40-60 років). Найбільший вплив на економіку справляють середні цикли, які найчастіше виявляються світовими.

Незважаючи на об'єктивний характер циклічного розвитку економіки, уряди намагаються пом'якшити наслідки їх негативних фаз. В розвинутих країнах запроваджена **система антициклічного регулювання** й стратегічного антициклічного планування на рівні промислових корпорацій. Проте, світова криза 2008-2009 років виявила недостатню ефективність існуючих схем і методів антициклічного регулювання.

Тривалі економічні цикли обумовлені тільки внутрішніми факторами економічного розвитку. В їх основі лежить структурне оновлення технологічного способу виробництва. Проте тільки технологічними змінами розвиток циклу не обмежується; трансформації відбуваються також і в організаційно-економічній структурі суспільства.

До сьогодні у світі відбулося чотири тривалих цикли економічного розвитку. Перший цикл розпочався з промислової революції й завершився кризою 1878 р.; він відбувався в епоху домонополістичного підприємництва. Другий цикл тривав до кризи 1929 р. в умовах монополістичного підприємництва. Третя хвиля (до кризи 1974-75 рр.) відповідала державно-монополістичній системі регулювання економіки.

Четвертий цикл розпочався з другої половини 70-х років і характеризується транснаціоналізацією світової економіки. В технологічній основі цього циклу знаходиться електроніка, комп'ютеризація, автоматизація, інформація, біотехнологія. За прогнозами економістів ця хвиля буде тривати до кінця першої чверті XXI століття й означає завершення індустріальної стадії розвитку світового суспільства. Постіндустріальна трансформація стане глобальною.

---

¹ Соколенко С.І. Глобалізація і безпека України. - К.: Логос. - 1999. - С.353-354.

Запитання для самоконтролю:

1. Яку роль відіграють макроекономічні теорії у формулюванні стратегій економічного розвитку?
2. Які положення меркантилізму використовуються в сучасних стратегіях розвитку?
3. В чому полягають позитивні аспекти класичної теорії саморегулювання економіки з точки зору формування стратегії розвитку?
4. Які недоліки вбачають в класичній теорії її критики?
5. Назвіть положення кейнсіанської теорії, які лягли в основу сучасних стратегій розвитку.
6. Які визначальні риси характеризують неоліберальний напрям в економічній теорії?
7. Чому монетаризм став найпоширенішою теорією, на якій ґрунтуються економічні теорії з останньої чверті ХХ століття?
8. В чому полягають особливості інституціоналізму?
9. В яких умовах підсилюється роль держави в регулюванні економіки?
10. Якими є головні напрями державного регулювання економіки на сучасному етапі розвитку світової економіки?
11. Які існують особливості в промисловій політиці держави?
12. В чому полягає суть мікроекономічних стратегій розвитку?

Розділ 5. Міжнародна координація економічних політик

Ключові поняття

Суб'єкти регулювання міжнародних економічних відносин. Еволюція інститутів регулювання МЕВ. Система координації економічної політики. Міжнародні економічні організації. Економічні організації в структурі ООН. Міжнародний валютний фонд. Група Світового банку. Світова організація торгівлі. Механізм координації економічної політики.

5.1. Система міжнародного регулювання світової економіки

Поширення й поглиблення процесу інтернаціоналізації світового господарства, глобалізація формують ситуацію, за якої регулювання міжнародних відносин тільки на державному рівні, тобто на рівні міжурядових стосунків, стає недостатнім. Як вже говорилося в попередніх розділах, частину своїх функцій в керуванні національною економікою держава вимушена віддавати наднаціональним органам. В сьогоденні умовах розвитку світової економіки це необхідно, інакше міжнародні економічні відносини в певній мірі набули б хаотичного характеру, а темпи розвитку світової економіки були б значно нижчими. Такими наднаціональними структурами є міжнародні економічні організації, органи міжнародних інтеграційних об'єднань (наприклад, в ЄС це – Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія, Європейський парламент та ін.), транснаціональні корпорації, транснаціональні банки. Вони, вкупі з відповідними державними органами країни, є суб'єктами регулювання міжнародних економічних відносин.

З другої половини ХХ століття все більш вагомою стає частка **міжнародних економічних організацій** в регулюванні світових економічних процесів. Їх вплив на формування міжнародних стратегій розвитку дедалі зростає. Слід розглянути особливості становлення й розвитку системи міжнародних організацій.

Початок формування цілісної **системи міжнародних організацій** припадає приблизно на середину ХІХ сторіччя. Відтоді й до нашого часу можна виокремити такі основні етапи розвитку системи:

I етап (середина ХІХ ст. – середина 40 – х років ХХ ст.) – становлення системи міжнародних організацій;

II етап (середина 40 – х років – кінець 50 – х років ХХ ст.) – формування системи Об'єднаних Націй;

III етап (кінець 50 – х років – кінець 80 – років ХХ століття) – активізація процесу утворення й поширення міжнародних регіональних організацій;

IV етап (з початку 90 – років XX століття) – трансформація характеру діяльності міжнародних інституцій внаслідок розпаду світової соціалістичної системи.

Ця схема має дещо умовний характер, оскільки чіткі межі між етапами намалювати неможливо. Так, регіональні організації виникали ще в 40 – х роках (наприклад, РЕВ). Проте, кожний з етапів характеризується найтипівішим аспектом розвитку системи, тому її виокремлення цілком виправдане.

Простежимо основні віхи на шляху утворення міжнародних організацій.

1. Становлення системи міжнародних організацій (середина XIX ст. – середина 40 – х років XX ст.). Важливим спонукальним чинником утворення міжнародних організацій була промислова революція, яка завершилась в більшості європейських країн, США та Японії до 70 – х років XIX сторіччя. Європа та Північна Америка вкрились густою мережею залізниць, парове судноплавство з'єднало континенти регулярними рейсами, з'явились телеграфне сполучення. Світ став «тісним», поштові зв'язки між людьми різних країн та регіонів ставали дедалі більш поширеним явищем. Але існування в кожній країні своїх норм, тарифів, методів управління, зрештою, звичаїв в сфері транспорту й зв'язку гальмувало процес утворення світової системи сполучення. Виникла потреба в міжнародних організаціях, які б упорядкували національні норми в єдину функціональну систему. І такі організації з'явилися.

В 1865 р. було утворено Світовий телеграфний союз, а в 1875 р. – Світовий поштовий союз. Ці дві організації, що існують і досі, до певної міри стали взірцем для створення пізніше вузькогалузових організацій глобального характеру, зокрема, в морському й авіаційному транспорті.

Процес упорядкування розпочався й у сфері міжнародних валютних відносин. В 1867 р. відбулася Паризька конференція, яка визначила основні правила валютної системи, основаної на золотомонетному стандарті. До них належать: встановлення золотого змісту валют; забезпечення конвертованості валюти в золото; вільний продаж золота на міжнародних ринках; забезпечення стабільності валюти органами валютного контролю країни; формування вільно плаваючих валют в межах «золотих точок» та ін. В результаті роботи Паризької конференції не було утворено постійних міжнародних органів, але вона забезпечила умови, завдяки яким система золотомонетного стандарту діяла досить ефективно аж до Першої світової війни.

Після війни система золотомонетного стандарту розладилась. Розмежування держав воєнними діями сильно утруднило міжнародні валютні потоки. Післявоєнна економіка була зруйнована, і це спричинило ослаблення національних валют. Необхідно було встановити нові правила в міжнародних

валютних відносинах, котрі відповідали б новому етапові розвитку світової валютної системи.

Це завдання мала вирішити Генуезька міжнародна економічна конференція (1922 р.), яка проголосила встановлення золото-девізного стандарту. Іноземна валюта провідних країн стала використовуватись в міжнародних розрахунках нарівні із золотом. Як резервну валюту найчастіше вживали долар США та фунт стерлінгів. Золоті паритети були збережені, відтворено режим вільного коливання валютних курсів. Валютне регулювання здійснювалось активною валютною політикою урядів, рішенням міжнародних конференцій та нарад. Генуезька валютна система виявила відносну ефективність до 1929 р., але світова економічна криза (1929-1933 рр.), що супроводжувалась і валютною кризою, по суті спростувала її.

На тлі валютно-кредитних криз, що частішали, все більше відчувалась відсутність наднаціональних постійно діючих організацій, які б координували політику національних банків і фінансових інститутів різних країн. Такою організацією став Банк міжнародних розрахунків (БМР), утворений в 1930 р. в м. Базелі (Швейцарія) на основі міжнародної угоди шести держав (Бельгія, Велика Британія, Німеччина, Італія, Франція, Японія), до яких згодом приєднались ще декілька країн. За головну функцію БМР ставив сприяння співробітництву між центральними банками країн, полегшення умов міжнародних фінансових операцій, міжнародне регулювання валютно-кредитних і фінансових відносин. Хоча БМР до кінця другої світової війни не зміг повністю досягнути поставленої мети, все ж він був першим закладом такого типу в валютно-кредитній сфері.

Процес інтернаціоналізації економічної діяльності, що поступово набирала сили, обумовив появу міжнародних регуляторів у сфері промисловості й торгівлі. В 1883 р. було прийнято Паризьку конвенцію з охорони промислової власності. В 1919 р. утворено Міжнародну торговельну палату (МТП) – неурядову організацію, яка об'єднала приватних підприємців, компанії різних країн світу. МТП ставить за мету сприяння розвитку підприємництва шляхом заохочення торгівлі, інвестицій, вільного руху капіталів, тобто її діяльність виходить за суто торговельні рамки.

В тому ж 1919 р. було засновано Міжнародну організацію праці (МОП), яка мала статус міжнародної комісії для розробки конвенцій і рекомендацій з питань трудового законодавства і поліпшення умов праці.

На першому етапі розвитку системи міжнародних організацій з'явилися утворення переважно монофункціонального, вузькоспеціалізованого характеру. Регіональних організацій практично не існувало, якщо не враховувати нетривалі воєнні союзи (Антанта, наприклад). Щодо глобальних організацій загального, багатофункціонального типу, то спробою такого утворення була Ліга Націй, яка з'явилась в 1920 р. (офіційно заснована в 1919 р.) як політична реакція на наслідки Першої світової війни. Її метою був

розвиток співробітництва між народами і гарантія миру та безпеки. Але інтереси європейських держав в цей час були настільки протилежні, що співробітництво налагодити не вдалось. Після виходу з Ліги двох найсильніших в Європі держав – Німеччини (1934 р.) і СРСР (1939 р.) – стало ясно, що організація неспроможна досягти поставлених цілей. Ліга Націй була офіційно розпущена в 1946 р., але фактично вона припинила функціонування вже напередодні Другої світової війни.

2. Формування системи Об'єднаних Націй (середина 40 – х років – кінець 50 – х років ХХ ст.). Другий етап формування системи міжнародних організацій був недовгим, але насиченим важливими подіями. Найголовніша з них – поява Організації Об'єднаних Націй (ООН) – унікального міжнародного утворення, яке являє собою світовий форум народів, є органом, що регулює практично всі сфери міжнародної діяльності. ООН – не просто організація; це складна, розгалужена, багатофункціональна система, що об'єднує десятки організацій різного рівня, комісій, інститутів тощо. З появою ООН у народів світу з'явилася надія на припинення протистояння між країнами, урегулювання міжнародних проблем. Хоча ці надії виправдалися далеко не в повній мірі, досягнення ООН в справі зміцнення довіри і порозуміння між народами – безперечні.

ООН була утворена в 1945 р. як прояв рішучості лідерів антигітлерівської коаліції держав назавжди покінчити з фашизмом і світовими війнами. Враховуючи сумний досвід Ліги Націй, засновники нової організації вважали за доцільне побудувати її на принципово нових засадах, передбачаючи відповідальність найсильніших держав за мир і безпеку в усьому світі. Ідея солідарності народів світу була виражена в самій назві організації - Об'єднані Нації. Вважається, що цей вислів (United Nations) сформулював президент США Ф. Рузвельт.

Головною метою ООН при її заснуванні вважалось збереження миру і демократизація міжнародних відносин. Вона й зараз посідає чільне місце в діяльності організації. Але вже дуже швидко сфера її діяльності почала поширюватись, і ООН перетворилася на багатофункціональний міжнародний організм. Крім головних органів, що складають структуру ООН (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки та ін.), їй підпорядковано багато організацій, найавторитетніших в світі, таких як Світовий банк або Міжнародний валютний фонд. ООН увібрала в себе навіть деякі організації, що утворились задовго до її появи (Міжнародна організація праці, Міжнародний союз електрозв'язку – колишній Світовий телеграфний союз та ін.). компетенція ООН простягається на економіку, гуманітарну сферу, екологію, політику.

Утворення ООН – дійсно визначальна подія другого етапу розвитку системи міжнародних організацій. Але розпочався він трохи раніше, в 1944 р., з відкриття Бреттон-Вудської валютно-фінансової конференції. Серед важливих її рішень – введення золото-дев'язного стандарту, оснований на золоті й двох резервних валютах (долар і фунт стерлінгів), прирівняння

долара до золота, введення фіксованих валютних паритетів. Але найголовнішим рішенням було заснування міжнародних валютних організацій – Міжнародного валютного фонду й Міжнародного банку реконструкції й розвитку, які розпочали діяльність в 1945 р. Вони входять в систему ООН як спеціалізовані заклади.

З інших впливових спеціалізованих закладів ООН, що утворились на цьому етапі, слід назвати Продовольчу і сільськогосподарську організацію (ФАО), Організацію з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Міжнародну організацію цивільної авіації (ІКАО).

Важливою подією було утворення в 1948 р. Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) – організації, що спричинила вплив на міжнародні відносини, який не можна оцінити однозначно. Панування в цій організації розвинутих країн, в першу чергу «Великої сімки», стало підставою для звинувачення її з боку соціалістичних країн і деяких країн, що розвиваються, в дискримінаційній політиці. Незважаючи на це, ГАТТ, яка трансформувалась в Світову організацію торгівлі (СОТ), і сьогодні є найвпливовішою й найавторитетнішою організацією в сфері світової торгівлі.

На кінець 40-х – початок 50-х років ХХ століття припадає становлення системи регіональних організацій. Спочатку вони мали переважно характер політичних союзів (Ліга арабських держав, Організація американських держав, Рада Європи), воєнно-політичних (Західноєвропейський союз) та воєнних (НАТО, згодом Варшавський договір). Та поступово все більше утворюється організацій, в яких економічна функція стає домінуючою. Це – організація європейського економічного співробітництва (1948 р.), що стала попередницею ОЕСР; Рада економічної допомоги (РЕВ, 1949 р.); «План Коломбо» (1951 р.); Європейське об'єднання з вугілля й сталі (1951 р.). Але все ж таки найвищого піднесення процес регіональної інтеграції набуває на наступному етапі.

3. Активізація процесу утворення й поширення міжнародних регіональних організацій (кінець 50-х років – кінець 80 – років ХХ століття). Початком цього етапу можна вважати його найважливішу подію – формування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), яке згодом перетворилось на економічний союз. В 1957 р. в Римі було підписано угоду про утворення на базі сполучення трьох об'єднань – Європейського об'єднання вугілля і сталі, Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) і Європейського економічного співтовариства – організації, яка одержала офіційну назву «Європейське економічне співтовариство» і неофіційну «Спільний ринок». ЄЕС розпочало функціонувати з 1958 року. Його засновниками були шість західноєвропейських держав – Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург. Вже досить швидко співтовариство продемонструвало свою ефективність. Темпи зростання зовнішньої торгівлі між членами організації значно випереджали світовий

показник; зміцнювались кооперативні виробничі зв'язки; поширювався інвестиційний процес всередині ЄЕС.

Зростання економічної могутності «шістки», її впливу на ринках Західної Європи викликали занепокоєння інших країн регіону, насамперед, Великої Британії. Як противагу ЄЕС, в 1960 р. було утворено Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ), до якої увійшли сім держав: Велика Британія, Данія, Норвегія, Австрія, Швеція та Швейцарія. Трохи пізніше до «сімки» приєдналися Фінляндія, Ісландія та Ліхтенштейн. Проте ЄАВТ неспроможна була стати гідним конкурентом Європейському Співробітництву. Її внутрішній ринок виявився значно вужчим, оскільки тільки Велика Британія мала економічний потенціал, порівняльний з потенціалом ФРН, Франції чи Італії. Країни «сімки» відставали в темпах інтеграції від країн ЄЕС і поступово перетворювались на аутсайдерів на західноєвропейському просторі. На початку 70-х років ЄАВТ зазнала відчутного «розколу»: Велика Британія, що була економічним лідером і фактичним засновником цієї організації, вийшла з неї і приєдналася до ЄЕС в 1973 році; разом з нею до такої ж дії вдалася і Данія, а згодом (1985 р.) і Португалія. Це дуже послабило ЄАВТ, і вона так і не змогла в інтеграційному розвитку піднятися вище ступеню зони вільної торгівлі.

Європейське Економічне Співтовариство дедалі міцнішало й поширювалось географічно. До кінця 80-х років до нього увійшли також Ірландія, Греція, Іспанія; учасників «Спільного ринку» стало дванадцятьоро. Співтовариство упорядкувало організаційну структуру, впровадило основні положення спільної економічної політики. В 1979 р. почала діяти Європейська валютна система (ЄВС), що істотно стабілізувало валютні відносини в Співробітництві; введена спільна розрахункова грошова одиниця – екю. В 1958 р. засновано Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) і Європейський фонд розвитку, в 1973 р. – Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС). Поступово ліквідувались всі перешкоди на шляху внутрішнього руху факторів виробництва: капіталу, робочої сили, технології. Шенгенською угодою (1985 р.) скасовано прикордонний контроль над пересуванням громадян в межах ЄЕС.

ЄЕС все більше набуває рис політичного союзу, виходить за межі суто економічної організації. В 1979 р. починає діяти Європейський Парламент. В 1987 р. набув чинності Єдиний європейський акт, який, по суті, констатував завершення розвитку стадії спільного ринку і накреслив шляхи до досягнення вищого рівня – економічного і політичного союзу. Таким чином, економічна інтеграція і політичне співробітництво були сполучені в єдиний процес.

На ці роки припадає розгортання діяльності Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), яка сполучила майже всі соціалістичні країни: СРСР, НДР, Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Румунію, Болгарію, Монголію, В'єтнам та Кубу. В 1971 р. була прийнята Комплексна програма

соціалістичної інтеграції країн РЕВ, яка мала за мету перетворити організацію в суцільний економічний простір з високим рівнем співробітництва, в єдиний народногосподарський організм. Органами РЕВ стали: Міжнародний банк економічного співробітництва (МБЕС), утворений в 1963 р. для полегшення міждержавних розрахунків, і Міжнародний інвестиційний банк (МІБ), який засновано в 1970 р. для кредитування великомасштабних проектів в країнах-членах. Проте РЕВ, по суті, не перетворився на справжнє інтеграційне угруповання; в неринкових умовах коопераційні й інші економічні зв'язки налагоджувались штучно, вольовими методами і не могли скласти органічно цілісної системи. Вже наприкінці 80-х років неефективність РЕВ стала очевидною.

Третій етап розвитку системи міжнародних організацій характеризується винятковою інтенсивністю процесу регіональної інтеграції. Не в останню чергу під впливом успіху ЄЕС, в різних регіонах світу утворюються десятки організацій, що мають за мету економічну інтеграцію. Найбільша кількість угруповань цього типу з'явилась саме тоді. Ось перелік найбільш відомих:

1. в Азії: Рада арабської економічної єдності (1964 р.); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, 1967 р.); Організація Ісламська конференція (1971 р.); Рада із співробітництва арабських країн Перської затоки (1981 р.); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АПЕК, 1989 р.);
2. в Африці: Організація африканської єдності (ОАЄ, 1963 р.); Центральноафриканський митний і економічний союз (1966 р.); Економічне співтовариство західноафриканських держав (ЕКОВАС, 1976 р.);
3. в Латинській Америці і Карибському басейні: Андська група (1969 р.); Карибський спільний ринок (1973 р.); Латиноамериканська економічна система (1975 р.); Латиноамериканське інтеграційне об'єднання (1982 р.); Міжамериканське інвестиційне співробітництво (1989 р.).

Економічним стимулом процесу регіональної інтеграції мали стати регіональні банки розвитку. Спочатку міркувалось, що ці банки будуть складатися тільки з представників регіональних організацій; але вже невдовзі виявилось, що більшість з них не може існувати на власні кошти, отже, за невеликим винятком (наприклад, Ісламський банк), до їх складу входять і деякі розвинуті країни.

Система регіональних банків розвитку утворилась саме на третьому етапі, коли були засновані банки: Міжамериканський банк розвитку (МаБР, 1959 р.); Центральноамериканський банк економічної інтеграції (1960 р.); Африканський банк розвитку (АфБР, 1966 р.); Азіатський банк розвитку (АзБР, 1966 р.); Карибський банк розвитку (1970 р.); Західноафриканський банк розвитку (1973 р.); Арабський банк економічного розвитку в Африці

(1973 р.); Банк розвитку держав Центральної Африки (1975 р.); Східноафриканський банк розвитку (1976 р.).

Крім того, було утворено різні регіональні фонди і програми допомоги країнам, що розвиваються (Арабський фонд економічного і соціального розвитку, Африканський фонд розвитку, Арабський валютний фонд та ін.). Ці фонди звичайно засновувались регіональними організаціями або регіональними банками розвитку.

Процес регіоналізації міжнародних відносин знайшов відбиток в завершенні побудови структури регіональних органів ООН, комісій з розвитку регіонів. Ще на попередньому етапі були утворені Економічна комісія для Європи (ЕКЄ), Економічна і соціальна комісія для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО) та Економічна комісія для Латинської Америки й Карибського басейну (ЕКЛІАК). До них тепер додалися Економічна комісія для Африки (ЕКА) та Економічна і соціальна комісія для Західної Азії (ЕСКЗА).

На третій етап припадає активізація процесу розвитку інституціональної структури міжнародного валютно-кредитного ринку. Складається група Світового банку на чолі з МБРР: в 1956 р. утворюється Міжнародна фінансова корпорація (МФК), в 1960 р. – Міжнародна асоціація розвитку (МАР), в 1966 р. – Міжнародний центр з регулювання інвестиційних спорів, в 1988 р. – Багатостороннє агентство з гарантії інвестицій (БАГІ).

Третій етап характеризується піднесенням процесу утворення й функціонування міждержавних організацій з експорту товарів; вони, по суті, являють собою своєрідні міжнародні синдикати. Серед них найбільш впливовою є Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), яка заснована в 1960 р. групою нафтодобувних країн, що розвиваються. На початку 70-х років ОПЕК вдалося запровадити вигідні для себе світові ціни на нафту, що навіть викликало неабияку енергетичну кризу.

Триває удосконалення й розгалуження системи ООН. Під її патронатом утворюються організації, що обіймають якусь вузьку сферу економіки. Це – Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ, 1957 р.), Міжнародна морська організація (ІМО, 1958 р.), Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР, 1977 р.); особливий статус щодо ООН має Світова туристська організація (СТО, 1975 р.).

З метою координації економічних відносин в сфері світової торгівлі, поліпшення умов торгівлі, особливо з урахуванням інтересів країн, що розвиваються, утворено важливий орган ООН – Конференцію з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД, 1964 р.). На відміну від ГАТТ, ця організація відкрита для будь-якої країни. Якоюсь мірою вона мала стати альтернативою жорсткому курсові ГАТТ; втім, вона її не замінила. Відбулося певне розгалуження функцій ГАТТ і ЮНКТАД, а для координації їх дій було утворено спільний Міжнародний торговельний центр (МТЦ, 1964 р.).

Регулювання міжнародних відносин в промисловій сфері, сприяння індустріалізації країн, що розвиваються, було покладено на Організацію Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО).

Третій етап розвитку системи міжнародних організацій виявився дуже плідним. Відбувався процес галузевої диверсифікації (залучення до системи все нових сфер міжнародної економіки); водночас система розвивалася вшир, охоплюючи все нові країни й регіони. Паралельно йшов розвиток регіоналізації системи та її глобалізації. Останнє стверджується не тільки зміцненням взаємодії організацій всередині системи, але й перетворенням деяких регіональних організацій у світові. Так, в 1961 р. з'явилася Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), яка «виросла» з регіональної Організації європейського економічного співробітництва. Глобалізація в розвитку системи міжнародних організацій проявляється також у тому, що вже багато країн беруть участь у декількох організаціях водночас, тобто відбувається безперервне, багатостороннє співробітництво майже всіх країн світу в єдиній системі міжнародних організацій.

4. Відновлення єдиної системи міжнародних економічних відносин (з 90-х років ХХ ст.). Об'єктивний хід розвитку міжнародної економіки, поглиблення глобалізації міжнародних відносин все більше виявляли неприродність розколу світового господарства на дві системи – ринкову і неринкову, соціалістичну. Все яснішою ставала нагальна необхідність економічних і соціально-політичних перетворень в соціалістичних країнах.

Знаменною віхою в процесі зближення двох систем став Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі, який було підписано в Гельсінкі ще в 1975 р. В ньому передбачались заходи щодо зміцнення довіри між країнами. В 1990 р. учасники Ради прийняли Паризьку хартію для нової Європи, декларуючи кінець ери конфронтації і початок ери демократії, миру і єдності. В 1995 р. Рада набула нової назви – Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Сьогодні в ОБСЄ беруть участь майже всі європейські держави, азіатські країни СНД, а також США і Канада.

Головною метою ОБСЄ проголошується мир між європейськими країнами, що сприятиме миру і безпеці в усьому світі. Вона сформулювала відомі «десять принципів», на яких мають будуватись відносини між державами.

Для підтримки переходу країн Центральної та Східної Європи до ринкової економіки в 1990 р. було утворено Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), який надалі виділяв значні кошти на здійснення реформ в колишніх соціалістичних країнах.

Гельсінський акт можна з повною підставою вважати провозвісником нової ери економічних і політичних зносин між країнами не тільки в Європі, а й в усьому світі. 90-ті роки стали епохою розпаду соціалістичної системи в цілому, а також зникнення найбільшої соціалістичної держави – СРСР.

Утворилась принципово нова світова ситуація, яка не могла не вплинути істотно і на стан системи міжнародних організацій.

Ліквідуються такі великі блоки, як Організація Варшавського договору та Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ). Натомість утворюються регіональні організації, які сполучають як нові незалежні держави, так і колишні соціалістичні країни Європи. Значною мірою цей процес має характер «заповнення вакууму»: на теренах постсоціалістичного простору просто-таки мали з'явитися організації, які б не дали згаснути інтеграційному руху. Так утворилася Співдружність Незалежних Держав (СНД, 1991 р.). Колишні балтійські республіки СРСР (Естонія, Латвія, Литва), а також Росія і Польща об'єдналися з іншими країнами Балтії в Раду держав Балтійського моря (1992 р.). Казахстан, Азербайджан і колишні радянські республіки Середньої Азії стали членами Організації економічного співробітництва, яке було сформоване ще в 1985 р. з ініціативи Ірану, Пакистану й Туреччини.

Утворена колишніми радянськими республіками Співдружність Незалежних Держав виявила недостатність стимулювання інтеграційного процесу через низку причин; тому глибина й обсяг економічного співробітництва всередині СНД поки що не відповідає тим цілям, заради яких ця організація була заснована, - перетворення пострадянського простору у гармонійну економічну систему на принципах державної незалежності й органічної господарської взаємодопомоги.

Щоб подолати неефективність системи, у межах СНД відбуваються спроби активізувати інтеграційні процеси на локальному рівні. Так, була утворена організація ГУУАМ – Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова – для зміцнення економічних відносин на південній «окраїні» СНД; зокрема, передбачалося побудувати надійний газонафтовий коридор, відновити «шовковий шлях». Згодом Узбекистан вийшов з організації під приводом її надмірної заполітизованості, й абревіатура набула форми ГУАМ.

Найтісніші взаємовідносини в межах СНД склалися між Росією й Білоруссю, які фактично сьогодні мають форму митного союзу, а в недалекому майбутньому можуть перетворитися на економічний та валютний союз. В 2010 р. було офіційно затверджено утворення митного союзу у складі Росії, Білорусі й Казахстану. Рівень зони вільної торгівлі має ЄврАзЕС – Європейсько – Азійське економічне співробітництво, до якого входять Росія, Білорусь, Казахстан, Узбекистан.

В 2004 році було затверджено угоду про формування на принципах зони вільної торгівлі Єдиного економічного простору (ЄЕП) за участь України, Росії, Білорусі й Казахстану. Проте, ця зона практично не створена, хоч сама ідея не відкинута.

Другою за значенням подією на цьому етапі розвитку системи міжнародних організацій було переростання Європейського економічного співтовариства в Європейський Союз, що було підтверджено

Маастріхтською угодою 1992 року (увійшла в дію 1993 р.). Суть трансформації полягає в тому, що економічний союз, який вже до цього часу сформувався, доповнився валютним і політичним союзом. Суттєвої реконструкції зазнала валютна система ЄС. Замість ЄФВС було утворено Європейський валютний інститут (1994 р.), який здійснив валютну реформу. Сучасні валютні відносини країн ЄС базуються на Європейській системі центральних банків на чолі з Європейським центральним банком (ЄЦБ, 1999 р.). Впроваджено спільну валюту – євро.

Авторитет ЄС, його вплив на міжнародну економіку дедалі зростає. Він стає взірцем економічного порядку для багатьох країн, насамперед, для європейських, які прагнуть вступити до нього, або хоча б встановити з ним особливі партнерські стосунки. В 1995 р. число членів ЄС становило 15.

В 2004 році до складу ЄС увійшли ще 10 європейських країн (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Латвія й Литва), в 2007 р. до них приєдналися Румунія й Болгарія. Європейський Союз територіально впритул наблизився до України, якій надано статус «сусіда».

Процеси регіоналізації поширюються. В 1994 р. укладено Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА), що об'єднала США, Канаду та Мексику. Тоді ж утворюються: Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА), який трансформувался із зони преференційної торгівлі, Західноафриканський економічний і валютний союз (УЕМОА), а в 1995 р. – Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР).

Важливою подією стало перетворення в 1995 р. ГАТТ на Світову організацію торгівлі (СОТ) із істотним розширенням функцій.

Найсуттєвіший вплив на формування міжнародних стратегій розвитку мають економічні структури ООН, Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку й Світова організація торгівлі, Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР).

5.2. Економічні структури ООН як регулятори міжнародних економічних відносин

Організація Об'єднаних Націй була заснована 24 жовтня 1945 р. Вона є універсальною міжнародною організацією багатофункціонального напрямку діяльності. Серед її головних цілей є забезпечення міжнародного співробітництва по вирішенню міжнародних економічних, соціальних, культурних і гуманітарних проблем.

У розгалуженій структурі ООН є чимало органів та організацій, які так чи інакше регулюють міжнародні економічні відносини й, таким чином, впливають на формування стратегій розвитку. Так, головний орган ООН – Генеральна Асамблея – серед своїх функцій має в Другому комітеті

економічні й соціальні питання, а в Третьюму – соціальні й гуманітарні. Рада безпеки своїм рішенням може застосовувати економічні санкції проти країни, яка порушує міжнародне право; ці санкції можуть включати ліквідацію пільг у торгівлі з країною – порушником, припинення кредитування й фінансування, позбавлення технічної допомоги і навіть введення певного ембарго на економічні зносини з країною. Чи варто говорити, що такі заходи можуть серйозно порушити стратегічні плани розвитку економіки країни.

Головним координуючим органом ООН у сфері економіки й соціальних відносин є Економічна й соціальна рада (ЕКОСОР). Найважливіші економічні й соціальні проблеми, що постають перед світовою спільнотою, розглядаються й вирішуються в ЕКОСОР та в численних її підрозділах. Вона координує діяльність таких міжнародних велетнів як МВФ, Світовий Банк, Світова організація торгівлі та інших галузевих міжнародних організацій. Через посередництво ЕКОСОР узгоджують свої відносини з іншими органами й організаціями ООН регіональні економічні організації (ЄС, СНД, НАФТА та ін.), а також неурядові міжнародні економічні організації (МНЕО). Економічна і соціальна рада перетворилася на форум, де зіставляються й узгоджуються точки зору представників країн світу з економічних й гуманітарних питань, виробляються спільні принципи міжнародних економічних відносин.

ЕКОСОР має розгалужену організаційну систему. До її складу входять дев'ять функціональних комісій, п'ять регіональних комісій, шість постійних комітетів; їй також підпорядковано 18 спеціалізованих закладів, програми, центри тощо.

Функціональні комісії ЕКОСОР:

1. Статистична комісія;
2. Комісія з народонаселення й розвитку;
3. Комісія з соціального розвитку;
4. Комісія з прав людини;
5. Комісія зі становища жінок;
6. Комісія по запобіганню злочинності;
7. Комісія з наркотиків;
8. Комісія з науки й техніки;
9. Комісія зі стійкого розвитку.

Функціональні комісії охоплюють переважно соціальну сферу діяльності ЕКОСОР; принаймні, 6 з них (з 2-ї по 7-му) прямо займаються вирішенням актуальних соціальних проблем. Щодо Статистичної комісії, то її функція полягає в добірці й обробці величезного фактичного матеріалу з економічного й соціального становища всіх країн світу. Завдяки цій комісії людство має найточнішу й найповнішу інформацію про соціально-економічне становище будь-якого регіону, країни, окремих верств населення. Важлива роль належить статистичній комісії в підготовці дослідів, доповідей по міжнародним питанням з економічних, соціальних,

екологічних проблем. Комісія з науки й техніки ставить перед собою завдання розповсюджувати інформацію про новітні відкриття в цій сфері та сприяти втіленню наукових досягнень і технологій у виробництво, особливо в країнах, що розвиваються. На підвищення економічного розвитку членів ООН, в першу чергу найбідніших країн, спрямована діяльність Комісії зі стійкого розвитку.

Регіональні комісії ЕКОСОП утворені для координації міжнародних економічних відносин на рівні регіонів. Ось ці комісії:

1. Європейська економічна комісія (ЄЕК);
2. Економічна комісія для Африки (ЕКА);
3. Економічна і соціальна комісія для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО);
4. Економічна й соціальна комісія для Західної Азії (ЕСКЗА);
5. Економічна комісія для Латинської Америки і Карибського басейну (ЕКЛАК).

Розглянемо їх діяльність трохи докладніше.

Європейська економічна комісія (ЄЕК) була утворена ще в 1947 році. До складу її членів, поряд з європейськими країнами, входять також США і Канада, Ізраїль і азіатські республіки колишнього СРСР. Керівні органи ЄЕК містяться в Женеві. Головна мета Комісії – аналіз економічної й соціальної ситуації, що утворюється на просторі Європи й Північної Америки. Для цього ЄЕК регулярно організує наради, практикуми, семінари, наукові поїздки. До участі в них залучаються міжнародні галузеві організації, фахівці, представники ділових кіл. Програма цих заходів передбачає обмін інформацією, розробку правил і стандартів, планування й виконання оперативних проєктів. **Пріоритетними напрямками діяльності ЄЕК є:**

- навколишнє середовище;
- енергетика;
- транспорт;
- статистика;
- торгівля;
- економічний аналіз.

В 90-х роках минулого століття докільля поступове виходить на одне з чільних місць в сфері інтересів ЄЕК. Для цього в її структурі утворені: Програма дій в галузі навколишнього середовища в Центральній і Східній Європі; Програма захисту навколишнього середовища в Європі; Загальноєвропейська стратегія з біологічної й ландшафтної різноманітності.

Кардинальні соціально-економічні й політичні зміни, що сталися в Центральній і Східній Європі, надали нового імпульсу й нових напрямків в діяльності ЄЕК. Для сприяння реформам в країнах з перехідною економікою в рамках ЄЕК розроблено План дій, в якому передбачено основні принципи діяльності й заходи щодо цієї групи країн. Для реалізації Плану утворена Координаційна група з оперативної діяльності. Вона організує конференції й наради з актуальних проблем реформування економіки. Зокрема, в 1997 році

під її егідою в Україні була проведена Робоча нарада по малим і середнім підприємствам та їх ролі в міжнародній торгівлі. Європейська економічна комісія встановила й активізувала свої стосунки з СНД і Організацією чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС).

Зважаючи на економічні труднощі, що існують в країнах Центральної й Східної Європи, ЄЕК фінансує участь представників цих країн в нарадах, семінарах та поїздках.

По результатах обговорень ЄЕК готує рекомендації для ЕКОСОП. Структурно Комісія складається з десяти допоміжних органів – комітетів та інститутів, - кожний з яких відає певною галуззю економіки (енергетика, транспорт, сільське господарство, торгівля, наука й техніка тощо).

Найважливіші й найцікавіші висновки економічного аналізу ЄЕК публікує в журналах «Economic Survey of Europe» і «Economic Bulletin for Europe».

Економічна й соціальна комісія для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО). Заснована також в 1947 р. До її складу входять 45 азіатських держав (в тому числі Росія й азіатські республіки колишнього СРСР), США, Австралія, Франція, Велика Британія; крім того, 10 держав (острівні країни Тихого океану) є асоційованими членами. Штаб-квартира знаходиться в м. Бангкок (Таїланд).

Головною метою ЕСКАТО є сприяння економічному й соціальному розвитку в регіоні. Основними напрямками діяльності Комісії визначено:

- регіональне економічне співробітництво;
- пом'якшення проблем злиденності шляхом економічного й соціального розвитку;
- навколишнє середовище.

Так само, як і ЄЕК, ЕСКАТО являє собою форум для обговорення найактуальніших проблем регіону в економічній та соціальній сферах. Особливої уваги надається забезпеченню технічної допомоги для країн, що розвиваються. В рамках ЕСКАТО засновано Статистичний інститут для Азії й Тихого океану (знаходиться в Токіо), який готує висококваліфікованих фахівців для країн регіону.

Під головуванням ЕСКАТО утворено низку комітетів і програм для втілення рішень конференцій та нарад. Серед них: Комітет по Меконгу (освоєння водних ресурсів басейну однієї з найбільших азіатських рік); Комітет по координації спільної розвідки мінеральних ресурсів на азіатському шельфі.

Спільно з ЄЕК в рамках ЕСКАТО розроблено Спеціальну програму для країн Центральної Азії (СПЕКА). Вона спрямована на підтримку азіатських країн з перехідною економікою, що утворились після розпаду СРСР (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан).

Секретаріат ЕСКАТО складається з відділів, які координують співробітництво країн на галузевому рівні (промисловість, сільське господарство, торгівля, докілья тощо).

Економічна й соціальна комісія для Західної Азії (ЕСКЗА) була утворена в 1973 році. Виокремлення цього регіону з великого Євразійського континенту обумовлено специфічними політичними й економічними умовами. Всі члени ЕСКЗА (їх 13) – арабські країни, майже всі вони мають значний видобуток нафти. Це регіон нестабільний в політичному відношенні, отже зміцнення співробітництва між членами ЕСКЗА є нагальним завданням. Це є головною метою Комісії. Вона досягається шляхом аналізу проблем економічного й соціального характеру й вироблення відповідних рекомендацій як країнам-членам, так і ЕКОСОП в загалі.

ЕСКЗА організує конференції й семінари, де ці проблеми обговорюються, публікує відповідну інформацію. Провідними напрямками досліджень і обговорень є: сільське господарство й продовольство, докілья, населенні пункти, промисловість, міжнародна торгівля, демографія, транспорт та ін.

Штаб-квартира Комісії міститься в Аммані (Йорданія).

Економічна комісія для Африки (ЕКА) утворена в 1958 р., керівництво міститься в Аддис-Абебі (Ефіопія). В її роботі беруть участь представники 53 африканських держав. Головною метою Комісії є сприяння економічному й соціальному розвитку в Африці. Для цього вона застосовує такі форми діяльності: організує зустрічі голів держав, голів урядів і міністрів африканських країн для всебічного обговорення економічних і соціальних проблем континенту; розробляє програми соціально-економічного розвитку; надає консультативні послуги з питань управління господарством; організує навчальні заклади для підготовки кваліфікованих фахівців. Під патронатом ЕКА знаходиться Африканський навчальний і науково-дослідний інститут зі становища жінок, Всеафриканська служба документації й інформації.

В рамках ЕКА утворені Багатонаціональні центри з планування й оперативного управління, які розробляють і втілюють соціально-економічні програми по окремих регіонах Африки. Галузеві відділи Комісії координують практичну реалізацію програм і наукових досліджень по галузям народного господарства (сільське господарство; промисловість; торгівля; природні ресурси; туризм; людські ресурси тощо).

Економічна комісія для Латинської Америки і Карибського басейну (ЕКЛАК) заснована в 1948 р. До її складу входять представники 41 держави; поряд з латиноамериканськими країнами це також США, Канада, Франція, Італія, Португалія, Велика Британія, Нідерланди. Присутність європейських держав пояснюється тим, що вони на момент заснування Комісії були метрополіями низки залежних країн в цьому регіоні або мають з

ними тісні економічні зв'язки. Керівництво Комісії знаходиться в Сант-Яго (Чилі).

Головне в діяльності ЕКЛАК – аналіз соціально-економічної ситуації в регіоні та розробка планів розвитку. Вона організує міжурядові наради, здійснює дослідження, надає інформацію й технічну допомогу, готує висококваліфікованих фахівців народного господарства.

Основні напрямки діяльності: розвиток; довкілля; продовольство й сільське господарство; міжнародна торгівля; енергетика; транспорт; наука й техніка.

До складу ЕКЛАК входять Інститут економічного й соціального планування Латинської Америки і Карибського басейну та Латиноамериканський демографічний центр.

Крім функціональних і регіональних комісій до складу ЕКОСОР входять постійні **комітети** й комісії, що координують співробітництво Ради з іншими організаціями та об'єднаннями, а також керують окремими програмами. Комітетів шість:

1. Комітет з програми й координації;
2. Комітет з природних ресурсів;
3. Комітет по неурядовим організаціям;
4. Комітет по переговорах з міжурядовими закладами;
5. Комісія по транснаціональним корпораціям;
6. Комісія з населених пунктів.

Особливу увагу слід звернути на Комітет по неурядовим організаціям і Комісію по транснаціональним корпораціям, оскільки вони координують відносини ООН з об'єднаннями, що не входять до складу Організації. Саме через ЕКОСОР Міжнародні неурядові організації, в тому числі економічні (МНЕО), приймають участь в роботі ООН і спілкуються з міжурядовими організаціями.

ЕКОСОР координує роботу **спеціалізованих закладів ООН**, які є, по суті, самостійними, досить потужними й авторитетними організаціями. Їх вісімнадцять:

1. Міжнародний валютний фонд (МВФ);
2. Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР);
3. Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
4. Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
5. Багатостороння агенція з гарантій інвестицій (БАГІ);
6. Продовольча й сільськогосподарська організація (ФАО);
7. Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО);
8. Міжнародна морська організація (ІМО);
9. Міжнародна організація праці (МОП);
10. Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ);
11. Світовий поштовий союз (СПС);
12. Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР);

13. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО);
14. Світова організація охорони здоров'я (СООЗ);
15. Світова організація інтелектуальної власності (СОІВ);
16. Світова метеорологічна організація (СМО);
17. Організація з промислового розвитку (ЮНІДО);
18. Світова організація торгівлі (СОТ).

Економічній та соціальній раді підпорядковані також окремі **програми, фонди й центри**; деякими з них ЕКОСОР керує спільно з Генеральною Асамблеєю. До них, зокрема, відносяться: Світова продовольча програма (СПП); Центр з населених пунктів (Хабітат); Програма розвитку ООН (ПРООН); Фонд розвитку ООН для жінок (ЮНІФЕМ).

До складу ЕКОСОР входять також **органи експертів**: Комітет з розвитку планування; Спеціальна група експертів з міжнародного співробітництва в галузі оподаткування; комітет з транспортування небезпечних вантажів; комітет з економічних, соціальних і культурних прав; комітет по національним ресурсам; комітет з нових джерел енергії; Народи експертів з державного управління й фінансів.

Поза структурою ЕКОСОР в системі ООН є також низка економічних програм і фондів, які підпорядковуються безпосередньо Генеральній Асамблеї або спільно ГА та ЕКОСОР. Серед них необхідно виокремити **Програму розвитку ООН (ПРООН)**.

Головна мета ПРООН – надання допомоги країнам, що розвиваються, для прискорення їх економічного зростання. Програма фінансується за рахунок добровільних внесків; найбільші донори – розвинуті країни (США, Японія, Нідерланди, Данія, Швеція, Німеччина, Норвегія).

До **основних функцій ПРООН** належать:

- розробка проектів і програм розвитку;
- розподіл коштів на втілення проектів;
- технічна допомога;
- консультативні й експертні послуги;
- організація семінарів і навчання національних фахівців за кордоном;
- підготовка національних управлінських кадрів;
- сприяння здійсненню реформ;
- надання допомоги в надзвичайних ситуаціях.

Головними сферами діяльності ПРООН є: боротьба із злиденністю; розвиток управлінської діяльності; технічне співробітництво між країнами, що розвиваються; навколишнє середовище; раціональне використання природних ресурсів; участь жінок в соціальному управлінні.

Структурно до ПРООН входять такі блоки:

- програма «Добровольці ООН»;
- Глобальний екологічний фонд;

- Фонд ООН для розвитку в інтересах жіноцтва;
- Фонд капітального розвитку ООН.

Фонд капітального розвитку фінансує перспективні проекти розвитку, пов'язані з інфраструктурою життєзабезпечення населення, покращення життя людей в найменш розвинених країнах. Глобальний екологічний фонд спрямований на запобігання екологічних криз і відшкодування наслідків забруднення навколишнього середовища. Програма «Добровольці ООН» виявляється у надсиланні фахівців у найменш розвинені країни для надання технічної допомоги. Фонд для інтересів жіноцтва спрямований на підтримку й підвищення статусу жінок в суспільстві, особливо їх ролі в управлінні соціально-економічними й політичними процесами.

Допомога ПРООН надається тільки урядам або через їх посередництво. Останнім часом серед цілей Програми з'явилося сприяння в проведенні економічних реформ країнам з перехідною економікою; особлива увага при цьому приділяється розвитку приватного сектора.

5.3. Роль Міжнародного валютного фонду у формуванні міжнародних стратегій розвитку

МВФ сьогодні є чи не найвпливовішою організацією з огляду на формування стратегій економічного розвитку. Особливе значення позиція Фонду має в розробці економічної політики країн, що розвиваються, і країн з транзитивною економікою. Від того, чи надасть МВФ належну фінансову допомогу (а якщо надасть, - то за яких умов), часто залежить реальність поставлених стратегічних цілей уряду країни. Крім того, авторитет МВФ враховується іншими потенційними кредиторами; фінансування або кредитування Фондом якоїсь країни відкриває довіру до неї з боку МБРР, транснаціональних банків, урядових організацій розвинутих країн тощо. Міжнародний валютний фонд є головним регулятором міжнародних валютних відносин, що має значення для валютної політики держави, яка формує свою стратегію.

Розглянемо основні цілі, функції та кредитно-фінансову політику МВФ, оскільки саме це слід найбільше враховувати при розробці міжнародних стратегій економічного розвитку.

Основні цілі МВФ:

- Зміцнення міжнародного співробітництва в галузі валютної політики;
- Забезпечення життєздатності міжнародної системи платежів і стабілізація ринку іноземної валюти;
- Надання кредитів країнам-членам.

З самого свого заснування МВФ мав на меті сприяти подоланню проблем неконвертованості валют, торговельних і платіжних обмежень, нестабільності валютного ринку, які панували в 30-ті й 40-ві роки. Найскладнішою є проблема стабілізації валютного ринку. Суттєва зміна

позицій ключових валют (долар США, євро, фунт стерлінгів) може дестабілізувати світові фінансові ринки. Для зниження валютного ризику центральні банки країни можуть скоротити операції з іноземною валютою, і це також зменшує ефективність функціонування міжнародного валютного ринку. Щоб запобігти такій ситуації, МВФ вдається до цілого комплексу заходів, які будуть розглянуто нижче.

Функції Міжнародного валютного фонду.

МВФ виконує такі групи функцій: нагляд за валютною політикою країн-членів; кредитно-фінансова діяльність; технічна допомога; емісія СДР.

Нагляд являє собою спостереження за політикою країн-членів в галузі встановлення валютних курсів. Кожна країна зобов'язана надати МВФ за його запитом інформацію, необхідну для здійснення нагляду. Це – інформація про реальний грошовий, бюджетний і зовнішній сектор економіки, про структурну політику уряду (приватизація, ринок праці, навколишнє середовище). В процесі нагляду виявляються потенційні дисбаланси, які можуть дестабілізувати валютні курси. За підсумками нагляду МВФ надає урядам відповідні рекомендації.

Нагляд здійснюється в трьох основних формах: консультації, багатосторонній нагляд, поглиблений нагляд.

Консультації являють собою підсумкову діяльність місій МВФ, котрі щороку навідують країну-члена й ведуть переговори з керівниками основних економічних інститутів, з міністрами фінансів, економіки, директорами центральних банків. По результатах переговорів місія складає свою думку про стан економіки країни й розробляє відповідні рекомендації. Ці документи доповідають на засіданні Виконавчої ради, яка приймає остаточне рішення.

Багатосторонній нагляд здійснюється в формі аналізу Виконавчою радою міжнародної економіки в цілому. Аналіз міститься в спеціальній доповіді «Світовий економічний огляд» («World Economic Outlook»), на основі якого складається прогноз розвитку світової економіки на найближчі 2-3 роки. Прогноз включає визначення темпів росту реального ВВП, інфляції, стану платіжних балансів, розміру зовнішнього боргу, умов торгівлі, обсягів міжнародних резервів. В процесі аналізу виявляється місце кожної країни-члена в міжнародній економіці й специфіка її проблем.

Поглиблений нагляд здійснюється на прохання уряду країни з метою виправлення макроекономічних дисбалансів. Звичайно він проводиться тоді, коли країна опиняється у важкому фінансовому становищі, має велику зовнішню заборгованість і просить перенести строки платежів по зовнішньому боргу. В такому разі МВФ здійснює поквартальний аналіз економіки країни. По наслідках аналізу розробляються рекомендації по корегуванню економічної політики, цим рекомендаціям уряд повинен неухильно слідувати.

Кредитно-фінансова діяльність є однією з найважливіших функцій МВФ. Вона полягає у використанні фінансових ресурсів МВФ країнами-членами й кредитуванні за допомогою залучених ресурсів.

Формування ресурсів МВФ. Структура ресурсів фонду складається з двох блоків:

- внесок кожної країни в уставний капітал МВФ відповідно з її квотою;
- запозичені кошти: кредитні лінії від урядів і центральних банків його членів.

Квоти. Внесок кожної країни в капітал Фонду здійснюється на 25% в іноземній твердій валюті (раніше - золотом), а решта – в національній валюті. Розміри квот встановлюються на основі питомої ваги країни в світовій економіці. При цьому враховується: розмір ВВП країни; пересічномісячні резерви; пересічнорічні поточні платежі й надходження. В зв'язку з цим квоти серед членів розподіляються нерівномірно.

Фонд також використовує **запозичені кошти**. За узгодженням з «Групою десяти» (Г-10) МВФ користується кредитом «Десятки» в межах ліміту до 17 млрд. СДР. Крім того, Фонд одержує позики у центральних банків і казначейств Саудівської Аравії і деяких інших держав. Загальна величина запозичених коштів не повинна перевищувати 60% загального обсягу квот.

Кредитно-фінансова діяльність МВФ здійснює в двох модифікаціях:

- угода або трансакція (transaction), яка полягає в наданні країнам коштів із власних ресурсів Фонду;
- операція (operation), яка полягає в наданні посередницьких фінансових і технічних послуг за рахунок запозичених коштів

Кредитні операції здійснюються тільки з центральними банками і стабілізаційними фондами.

Угода або трансакція не є кредитуванням у повному розумінні цього слова. Це фінансова допомога. Вона являє собою обмін національної валюти на відповідну суму іноземної валюти. Коли країна бере кредит МВФ, вона здійснює купівлю іноземної валюти за власну; коли сплачує борг – здійснює зворотну операцію: викупає власну валюту за іноземну.

Країни-члени можуть використати ресурси МВФ відповідно з їх квотами. Квота поділяється на 4 частини, які називаються **траншами**. Перший кредитний транш – до 25% квоти. Ця частина квоти називається **першою часткою квоти**; вона може бути використана автоматично за першою вимогою. Перша частка квоти називається також **резервною часткою**. Сума позик, що надається Фондом понад резервну частку країни, називається її **кредитною позицією**. Резервна частка і кредитна позиція вкупі утворюють **резервну позицію** країни.

Якщо ж країна бажає одержати кошти, що перевищують її резервну позицію, то МВФ виставляє більш жорсткі вимоги для її отримання. Особливо вони зростають при наданні третього і четвертого траншів. Умови,

які при цьому висуває МВФ, стосуються проведення урядом країни певної економічної політики. Вона повинна бути спрямована на зниження дефіциту національного бюджету до визначеного відсотка від ВВП, поліпшення торговельного балансу, обмеження номінальної заробітної плати до певного рівня. Стабілізаційні програми Фонду включають також скорочення державних витрат на освіту, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення. Вони містять часто вимоги збільшення податків, особливо непрямих, скасування субсидій на продовольчі товари. Іноді однією з вимог є девальвація національної валюти. У зв'язку з цим виконання жорстких програм МВФ в країнах з дефіцитом платіжного балансу часто призводить (принаймні, на деякий час) до обмеження життєвого рівня населення. Так, умовами надання Україні кредиту стенд-бай на суму 15,2 млрд. дол. в 2010 році (розрахованого на два з половиною роки) стало підвищення пенсійного віку для жінок (до 60-ти років), підвищення ціни на газ для населення та деякі інші вимоги.

Механізм фінансування. Фінансові ресурси МВФ надаються в формі трьох модифікацій, які називаються «фінансовими можливостями»: регулярні, концесійні і спеціальні.

1. Регулярне фінансування, в свою чергу, поділяється на короткострокове й подовжене.

Короткострокове або «стенд-бай» (stand-by) здійснюється в межах резервних угод строком на 12-18 місяців. Це фінансування для виправлення короткострокових макроекономічних дисбалансів. Надається траншами в 25% від квоти. Купівля валюти здійснюється на умовах 2-7% щорічних. Крім того, надаючи кредит, МВФ стягує одноразовий комісійний збір в розмірі 0,5% від суми угоди. Викуп валюти має відбутися через 5 років.

Подовжені угоди укладаються строком на три роки. Вони спрямовані на підтримку економічних реформ в країнах-членах. Викуп валюти має відбутися не пізніше, ніж через 10 років.

2. Концесійне фінансування призначене для найменш розвинутих країн, чий доход на душу населення не перевищує 825 доларів. Цей вид фінансування надається на пільгових умовах під 0,5% щорічних з виплатою боргу через 10 років.

3. Спеціальне фінансування надається у зв'язку з надзвичайними обставинами. До них належать стихійне лихо, соціальні заворушення, різке падіння цін на експортні товари або підвищення їх – на імпортні; спеціальне фінансування труднощів перехідного періоду, що відноситься, зокрема, до країн Центральної та Східної Європи.

Для такого виду фінансування створено **спеціальні фонди:**

- **Фонд компенсаційного й непередбаченого фінансування** надає можливість давати допомогу державам-членам в разі збитків від стихійного лиха й інших зовнішніх причин;
- **Фонд фінансування буферних запасів** призначено для відновлення запасів сировини або накопичення його резервів;

- **Фонд системної трансформації** надає фінансову допомогу країнам, що відчують труднощі в торговельній та платіжній системах у зв'язку з переходом до ринкової економіки;
- **Фонд структурної адаптації** призначено для надання допомоги в проведенні структурних економічних реформ в країнах, що розвиваються й мають низький дохід, а також для реалізації середньострокових макроекономічних програм. Цей фонд обслуговує також країни з перехідною економікою.

Кошти, одержані зі спеціальних фондів, є доповненням до кредитних часток країн-членів; вони дозволяють збільшити в МВФ запас їх національної валюти понад встановлені межі.

Розміри фінансування. В рамках регулярного фінансування країна може одержати коштів до 300% своєї квоти; за концесійною угодою – до 50%; спеціальне фінансування здійснюється в розмірі до 30% квоти.

Кредитні операції МВФ. Попри фінансових операцій Фонд здійснює й чисто кредитні. До середини 70-х років кредити надавалися переважно розвинутим країнам; потім ситуація різко змінилася, і практично всі кредити йдуть в країни, що розвиваються, і в країни з перехідною економікою.

МВФ часто укладає угоду з країною-членом із зобов'язанням надати певну суму кредиту в момент її звернення до Фонду. В такому разі країна одержує не готівку, а домовляється про позику на означену суму. Країна може використати цю суму на передбачених угодою умовах. Такі кредити можуть бути подовжені на строк, що перевищує започаткований.

Найменш розвинутим країнам кредити надаються на пільгових умовах.

Кредити МВФ, попри прямого призначення, відіграють роль гаранта для одержання країною коштів від інших кредиторів. Якщо МВФ дав кредит, то це – вираження довіри до країни відносно її платежездатності.

Технічна допомога МВФ полягає в сприянні країнам-членам у здійсненні ними грошової, валютної політики, банківського нагляду, бюджетної і податкової політики, упорядкуванні статистики, в розробці фінансового й економічного законодавства.

Технічна допомога здійснюється шляхом направлення місій МВФ в центральні банки й міністерства фінансів країни. Така допомога надається за проханням країни. Експерти місії працюють в країні звичайно 2-3 роки.

Для підготовки кадрів в рамках технічної допомоги у Вашингтоні утворено інститут МВФ. Він організує курси і семінари по підвищенню кваліфікації державних службовців із країн-членів МВФ.

Випуск СДР є специфічною функцією МВФ для поповнення міжнародних валютних резервів.

СДР (СПЗ) – спеціальні права запозичення (Special Drawing Rights - SDR) – це міжнародний валютний актив. Вони призначені для поповнення офіційних валютних резервів, погашення дефіциту платіжного балансу країни й розрахунків її з Фондом.

СДР поділяються між країнами-членами пропорційно їх квотам. Країни, що мають свій рахунок в СДР, можуть придбати в інших країнах-членах їх валюту на відповідну суму. За зберігання СДР понад розподілених лімітів МВФ сплачує їх власникам відсоткові ставки, які коливаються в межах в 1 до 14%.

5.4. Кредитна політика Світового банку як чинник формування міжнародних стратегій економічного розвитку

Формування Групи Світового банку було розпочато рішенням Бреттон-Вудської Конференції про заснування МБРР водночас з МВФ. Ці два інститути тісно зв'язані між собою за основними цілями, а також організаційно. Так, членом МБРР може стати тільки учасник МВФ. Структурою обидва вони входять до системи ООН.

Спочатку діяльність МБРР була пов'язана з кредитуванням розвинутих країн, в першу чергу європейських, що постраждали підчас Другої Світової війни. Після відбудови їх економіки, а також внаслідок появи великої групи нових держав, що звільнились від колоніальної залежності, цілі й функції МБРР змінюються. Постає необхідність створити інститут, структурно пов'язаний з банком, який би зосередився на допомозі країнам, що розвиваються. З цією метою в 1956 р. була утворена Міжнародна фінансова корпорація. Для сприяння економічним перебудовам в найменш розвинутих країнах в 1960 р. розпочала діяльність Міжнародна асоціація розвитку.

Однією з цілей Світового банку є заохочення інвестування країн-членів в інші країни, особливо такі, що розвиваються. Проте соціально-політична нестабільність в деяких регіонах робить інвестування там ризикованим. Щоб убезпечити своїх учасників від фінансових втрат, Світовий банк формує в 1988 р. організацію, яка б гарантувала відшкодування можливих втрат від некомерційних ризиків, - Багатосторонню агенцію з гарантії інвестицій. З проблемами інвестування пов'язано утворення в 1966 р. Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів. Таким чином, сформувалася Група Світового банку із п'яти організацій.

Незважаючи на певну різницю у функціях, всі організації Світового банку тісно зв'язані, перш за все, єдністю цілей: сприяння стабільному економічному зростанню країн-членів, допомога в реконструкції господарства країн, що розвиваються, заохочення розвитку приватного сектора, заохочення іноземного інвестування. Група єдина й організаційно: практично всі структури підпорядковані єдиному керівникові – Президенту Світового банку, мають спільну адміністративну систему. Водночас за функціями інститути Світового банку мають специфічні розбіжності. Розглянемо їх.

Міжнародний банк реконструкції й розвитку – МБРР (International Bank for Reconstruction and Development - IBRD). Заснований в 1945 р.

Місцеперебування – Вашингтон. В число учасників банку входить 182 країни, також і Україна (увійшла в 1992 р.).

Основні цілі:

- сприяння країнам-членам в розвитку економіки шляхом надання їм довгострокових позик і кредитів;
- заохочення іноземного інвестування через надання гарантій або участь в позиках та інших інвестиціях приватних кредиторів;
- стимулювання тривалого збалансованого зростання міжнародної торгівлі, підтримка збалансованості платіжних балансів країн-членів.

Кредитна політика МБРР. Основне призначення кредитів – стимулювання розвитку приватного сектору в країнах-членах. До прийняття рішення про надання кредиту в країну прямує місія МБРР, яка вивчає економічну ситуацію, оцінює доцільність здійснення проектів, під які плануються кредити. Місія складає свій висновок і рекомендації, які країна мусить прийняти, інакше може й не одержати кредиту.

Кредити надаються тільки урядам, відповідно їх центральним банкам для фінансування великих проектів під гарантії урядів.

Кредити надаються на строк 15-20 років. Ставка кредиту в середньому перевищує на 0,5% ставку по позиковим коштам банку. Оскільки МБРР залучає позики з розрахунку 7% щорічних, то кредитна ставка складає в середньому 7,5%.

Для країн, що розвиваються, ставка дещо нижча. Найбіднішим країнам МБРР може надати безвідсотковий кредит.

Однією з особливостей діяльності МБРР є відмова від реструктуризації заборгованості клієнтів: випадків неповернення кредитів ще не було. Хоч прибуток не є головною метою МБРР, він працює прибутково.

МБРР спочатку кредитував конкретні об'єкти, переважно інфраструктури, ретельно їх відбираючи. Це обмежувало позичальникам можливість маневру, що викликало їх невдоволення. З 80-х років кредити стали менше прив'язуватись до конкретних об'єктів. Крім підприємств приватного сектора банк став кредитувати й державні підприємства, але під гарантії уряду. Банк кредитує і галузі, куди приватний капітал йде неохоче через їх високу капіталоемність або низьку рентабельність (енергетика, транспорт, сільське господарство).

Надання кредитів Світовим банком має демонстраційний ефект: його авторитет стимулює приватних інвесторів та інші банки спрямовувати капітали в країни, що одержали кредити від МБРР. Таким чином, Світовий банк спричиняє дуже сильний вплив на весь валютно-кредитний ринок.

Міжнародна фінансова корпорація – МФК (International Finance Corporation - IFC) заснована в 1956 році. Штаб-квартира – Вашингтон. Нараховує 174 члени, серед них Україна (з 1993 року).

Головна мета МФК – сприяння економічному зростанню країн, що розвиваються, через заохочення приватного підприємництва у виробничому секторі.

Кредитна діяльність. МФК, як правило, кредитує тільки високорентабельні підприємства в нових індустріальних країнах. Менш розвиненим країнам важче одержати кредит через високу кредитну ставку, яка вище пересічних ставок на основних ринках позичкових капіталів. Привабливою ж стороною цих кредитів є те, що вони спрямовані на реалізацію таких проектів, які не одержали б коштів з інших джерел. Звичайно МФК фінансує не більше як 25% загальної вартості проекту, решта коштів відшукується за рахунок приватних компаній і комерційних банків.

На відміну від МБРР для інвестування коштів МФК не вимагає урядових гарантій. Це відгороджує приватні компанії від державного контролю. Іншою відміною є те, що МФК не тільки надає кредити, але й здійснює інвестиції в акціонерний капітал підприємств, що створюються, з наступним перепродажем акцій приватним інвесторам.

Попри своєї головної функції – заохочення приватних інвестицій – МФК надає країнам-членам також і **технічну допомогу**. В 1986 р. вона заснувала Консультативну службу з іноземних інвестицій для надання допомоги урядам країн, що розвиваються, щодо ефективного використання інвестицій. Сфера консультування – капітали, технологія, менеджмент. Видається регулярний довідник «База даних» по новим ринкам.

Міжнародна асоціація розвитку – МАР (International Development Association - IDA) утворена в 1960 р. Місцезнаходження – Вашингтон. Нараховує 160 країн-учасниць, які поділяються на дві групи. До першої групи входить 22 високорозвинуті країни, а також Кувейт і Об'єднанні Арабські Емірати. Другу групу складають країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою.

Основні цілі МАР:

- сприяння економічному розвитку країн-членів;
- підвищення продуктивності праці;
- зростання рівня життя в державах-членах, в першу чергу, таких, що розвиваються.

Діяльність МАР спрямована, головним чином, на допомогу країнам, що розвиваються, через заохочення розвитку приватного сектора, мобілізації внутрішніх і зовнішніх джерел капіталу.

Розподіл ресурсів. МАР надає безпроцентні позики найбільш бідним країнам. Критерієм «бідності» є рівень ВВП на душу населення, що не перевищує 925 доларів. Позики МАР мають 10-річний пільговий період й погашаються протягом 35-40 років. Решті країн кредит надається за ставкою 5% щорічних.

Кредити прямують в основному в розвиток інфраструктури і в сільське господарство. Іноді МАР і МБРР спільно кредитують один і той же

об'єкт, якщо на нього необхідні великі кошти. Кредити МАР надаються тільки урядам під їх гарантії. МАР сформувала Фонд для скорочення боргів у 100 млн. доларів; його призначено для найбільш бідніших країн. Кредити надаються в національній валюті держав.

Багатостороння агенція з гарантії інвестицій – БАГІ (Multilateral Investment Guarantee Agency - MIGA) заснована в 1988 році. Місцезнаходження – Вашингтон. Нараховує 145 членів. Україна стала членом БАГІ з 1995 року.

Основні цілі:

- сприяння збільшенню притока інвестицій в країни, що розвиваються, через надання гарантій, включно страхування, по некомерційним ризикам;
- здійснення досліджень, збір і поширення інформації для сприяння інвестуванню;
- надання технічної допомоги країнам, проведення консультацій з інвестиційних питань.

Основні напрямки діяльності БАГІ. Вона була утворена з тим, щоб забезпечити потенційних інвесторів до країн, що розвиваються, від некомерційних ризиків і таким чином стимулювала туди потоки інвестицій. До некомерційних ризиків належать: війни, соціальні вибухи, експропріація вкладеного капіталу, неможливість перевезення прибутку за кордон і таке інше.

Гарантії надаються тільки інвесторам із країн-членів БАГІ. Строк гарантій – 15-20 років по прямих інвестиціях, по позиках – понад три роки. Основна вимога надання гарантій: інвестор повинен бути резидентом країни-члена БАГІ; інвестиція ж може призначатися для будь-якої країни, навіть такої, що не входить до БАГІ.

Гарантії БАГІ, по суті, є страховкою, за одержання якої треба сплатити від 0,25% до 1,25% за кожні 100 доларів вартості гарантії.

5.5. Регулююча роль Світової організації торгівлі

Світова організація торгівлі (СОТ) – головний міжнародний регулятор світової торгівлі товарами, послугами та інтелектуальною власністю. Вона перетворена з Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) в 1995 році. У свою чергу, ГАТТ було засновано в 1948 році.

Головною метою ГАТТ було забезпечення умов для розвитку міжнародної торгівлі, послаблення торговельних бар'єрів й урегулювання торговельних спорів. Угода містила такі основні положення:

- визначення сфери застосування режиму найбільшого сприяння в міжнародній торгівлі;
- порядок митного оподаткування;

- правила торговельної політики (національний режим щодо внутрішнього оподаткування, застосування податків, субсидій в торгівлі тощо);
- сприяння розвитку зовнішньої торгівлі країн, що розвиваються.

Світова організація торгівлі є спадкоємицею ГАТТ і містить усі положення, зафіксовані нею. Але якщо ГАТТ своєю метою мала регулювання товарів, то СОТ, крім того, регулює міжнародну торгівлю послугами і інтелектуальною власністю. В структурі СОТ для цього додатково утворена Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС) та Рада з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС). Отже, структурно СОТ складається з ГАТТ, ГАТС і ТРИПС.

Членами СОТ є 153 держави (2010 р.). Україна вступила до цієї організації в травні 2008 р. На країни-члени СОТ припадає близько 95% обсягу світової торгівлі.

Головною метою СОТ є лібералізація міжнародної торгівлі, усунення дискримінаційних перешкод на шляху потоків товарів та послуг, вільний доступ до національних ринків і джерел сировини. Досягнення цієї мети забезпечить зміцнення світової економіки, зростання інвестицій, розширення торговельних зв'язків, підвищення рівня зайнятості й доходів в усьому світі.

Функції СОТ:

- нагляд за станом світової торгівлі й надання консультацій з питань управління в галузі міжнародної торгівлі;
- забезпечення механізмів улаштування міжнародних торговельних спорів;
- розробка й прийняття світових стандартів торгівлі;
- нагляд за торговельною політикою країн;
- обговорення нагальних проблем міжнародної торгівлі.

Основні принципи діяльності СОТ¹:

1. **Принцип найбільшого сприяння** (принцип недискримінації). Він полягає в тому, що країна мусить надати своєму партнерові по СОТ такі ж самі привілеї, які вона надає будь-якій іншій державі. Якщо уряд країни застосовує якусь нову пільгу в торгівлі з іншою державою, то ця пільга має обов'язково поширитись на торгівлю з рештою країн-членів СОТ. Тобто не може бути односторонніх пільг, бо це означатиме дискримінацію інших партнерів.
2. **Принцип національного режиму.** Його суть в тому, що країни-учасниці повинні встановлювати для товарів своїх партнерів по СОТ такий самий режим, як і для своїх товарів, на власному ринку.
3. **Принцип захисту національної промисловості.** Якщо все ж таки країна мусить ввести імпорتنі тарифи для захисту своєї промисловості,

¹ И.Н.Герчикова. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. – М.: Консалтбанкпир. - 2000. – С. 146-148

то це мають бути саме митні тарифи, а не торговельно-політичні заходи (квоти, дискримінаційні стандарти тощо). Справа в тому, що багато урядів країн намагаються адміністративно обмежити імпорт. Іноді вони вдаються до дотепних заходів. Так, в 60-х роках, в розпал «автомобільних війн» між розвинутими державами, Японія прийняла жорсткі стандарти щодо вихлопу шкідливих речовин з авто, завчасно перебудувавши технологію виготовлення своїх автомобілів. США й країни Західної Європи до цього готові не були, й поставки їх машин в Японію практично припинилася на деякий час.

4. **Принцип утворення стійкої основи торгівлі.** Це означає, що тарифні рівні, які узгоджені в рамках СОТ, не можуть переглядатися окремою країною-членом в односторонньому порядку.
5. **Принцип сприяння справедливій конкуренції** має відношення до субсидій і демпінгу. Ці заходи засуджуються. Якщо ж якась країна їх застосовує, то її торговельний партнер має право використати компенсаційні заходи, які б нівелювали ці дії. Але основна позиція СОТ полягає в забороні застосування субсидій та демпінгу.
6. **Принцип дії в надзвичайних ситуаціях.** Якщо країна потерпає від якогось непередбаченого лиха (стихія, соціальні заворушення), то вона може тимчасово вийти за межі взятих на себе торговельних обов'язків (може підвищити тариф, увести квоти тощо), але за узгодженням зі СОТ.
7. **Принцип регіональних торговельних домовленостей** означає, що для регіональних інтеграційних угруповань може встановлюватись особливий режим, виключення з узгоджених правил. Наприклад, в ЄС країни-члени встановили між собою найсприятливіший торговельний режим, без усяких обмежень. Такі надзвичайні пільги жодна країна ЄС не надає іншим партнерам по СОТ, що є порушенням принципу найбільшого сприяння. Розв'язання цієї суперечливості вбачається у створенні міжрегіональних зон вільної торгівлі, де усі торговельні бар'єри будуть усунені. Наприклад, ЄС і ЄАВТ утворили в 1994 р. Європейський економічний простір (по суті, зону вільної торгівлі).

Принцип найбільшого сприяння, який, за задумом, має стати стрижневим принципом в міжнародному торговельному механізмі, в практичному застосування викликає значні суперечливості між країнами. Різні рівні економічного розвитку держав-членів становлять їх в неоднакові умови в процесі усунення тарифних і нетарифних перепон. Слабкіша країна, в якій промисловість тільки-но проростає, виявляється беззахисною перед натиском товарів індустриально розвинутої держави. Ось чому країни, що розвиваються, вже тривалий час ведуть боротьбу проти формальної рівності всіх членів організації. В 1965 р. (в рамках так званого «Кеннеді-раунда») їм вдалося відстояти резолюцію, за якою для них було проголошено «принцип невзаємності». Він означає: якщо багата країна надає бідному члену

організації якісь пільги, то вона не повинна очікувати від нього відповідного еквівалентного поступлення. Тобто, якщо розвинуті країни мусять знімати торговельні бар'єри, то країни, що розвиваються, мають право їх зберігати в деякій мірі й на деякий час.

Водночас розвинуті країни наполягали на прийнятті «принципу градації», за яким бідна країна позбавляється пільгового режиму «невзаємності», якщо її індустріальний рівень підвищився.

Сфера діяльності СОТ охоплює: митно-тарифне урегулювання; антидемпінгове урегулювання; використання субсидій і компенсацій; нетарифні обмеження; діяльність митних союзів і зон вільної торгівлі; торговельні аспекти захисту прав інтелектуальної власності; торгівлю окремими товарами (текстиль, сільгосппродукція, авіатехніка тощо); торговельні аспекти інвестиційних заходів та ін.

Найактуальнішою проблемою залишається удосконалення торговельних правил, які б задовольнили всіх учасників СОТ. В першу чергу, це стосується ліквідації тарифних і нетарифних обмежень, а також встановлення єдиних технічних стандартів на товари. Щодо торговельних аспектів інвестицій, то передбачається поширити на зарубіжні інвестиції такий же режим найбільшого сприяння, що існує в міжнародній торгівлі. Зберігається політика надання пільг країнам, що розвиваються: їх товари мають доступ на ринки розвинутих країн без тарифних обмежень і квотування. На першій Конференції СОТ (Сінгапур, 1996) одним з найважливіших завдань проголошено сприяння інтеграції країн, що розвиваються, найменш розвинених країн і країн з перехідною економікою в «багатосторонню систему регулювання світової торгівлі».

Вступ до СОТ має важливе значення для більшості країн світу, це надає країні певної переваги в міжнародній торгівлі. Водночас, з боку низки країн висловлюється певні побоювання щодо ущемлення їх інтересів в разі їх перебування в СОТ. Керівництво СОТ навіть визначило 10 безумовно позитивних наслідків функціонування цієї організації і 10 хибних, з його точки зору уявлень про негативні наслідки.¹

До **позитивних** аспектів діяльності СОТ віднесені:

1. Зміцнення міжнародної стабільності: світова торговельна система сприяє збереженню миру, запобігає виникненню військових конфліктів внаслідок створення можливості розв'язання торговельних суперечок і гармонізації економічних інтересів.
2. Ефективний механізм розв'язання суперечок: інституційні механізми організації, створені в межах СОТ, дозволяють конструктивно розв'язувати торговельні суперечки.

---

¹ Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ / Під керів. Т.М.Циганкової. - К.: КНЕУ. - 2003. - С.555-566.

3. Забезпечення однакових можливостей для всіх учасників: діяльність СОТ ґрунтується на правилах, вироблених і ухвалених усіма країнами-членами, а не під впливом окремих країн.
4. Зниження вартості життя: лібералізація світової торгівлі об'єктивно веде до зникнення високих внутрішніх цін на національному ринку.
5. Ширший вибір товарів та послуг на національних ринках.
6. Підвищення рівня доходів: усунення бар'єрів у торгівлі дозволяє виробникам виходити на широкий світовий ринок.
7. Піднесення зайнятості: торгівля стимулює економічне зростання та створення нових робочих місць.
8. Підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності.
9. Боротьба з корупцією: система міжнародних правил і норм щодо торгівлі й торговельної політики стимулює роботу урядів країн-учасниць, сприяє підвищенню дисципліни й порядку.
10. Захист від лобіювання: механізм торговельної системи сприяє формуванню більш широкого погляду урядів на національну торгову політику, запобігаючи практиці реалізації інтересів вузьких груп тиску.
Разом з тим, політики й економісти багатьох країн відзначають певні недоліки у функціонуванні СОТ. Їх також можна згрупувати по десяти позиціях. На думку критиків СОТ, ці **негативи** полягають у такому:
  1. Захист інтересів ТНК: СОТ сприяє діяльності та захищає інтереси тільки транснаціональних корпорацій.
  2. Неефективність механізму розв'язання торговельних суперечок: чинний механізм розв'язання торговельних суперечок є багатоступеневим і бюрократичним.
  3. Диктат з боку СОТ та втрата національного суверенітету: СОТ диктує урядам політику, що призводить до підризу національного суверенітету. Під тиском економічних санкцій уряди не можуть довго діяти на благо суспільства.
  4. Скорочення робочих місць через конкуренцію іноземних товарів на національному ринку.
  5. Пріоритет комерційних інтересів над проблемами розвитку.
  6. Домінування комерційних інтересів над проблемами довкілля.
  7. Домінування комерційних інтересів над проблемами охорони здоров'я (насамперед це стосується прав на інтелектуальну власність великих фармацевтичних компаній, захист яких блокує доступ населення найбідніших країн до дешевих ліків).
  8. Бідні країни не мають альтернативи приєднанню до СОТ: вони змушені приєднуватися до СОТ, яка є інструментом реалізації інтересів розвинутих країн.
  9. Маленькі країни в СОТ безсилі, вони не можуть впливати на прийняття рішень.

10. Недемократичність СОТ: рішення приймається на користь розвинутих країн та їхніх транснаціональних корпорацій.

Керівництво СОТ, зрозуміло, намагається спростувати ці звинувачення; проте, претензії до СОТ з'явилися не на пустому місці, багато в чому вони мають свою підставу.

Уряд і політики України також аналізують можливі позитивні й негативні наслідки вступу нашої країни до цієї організації¹. До очікуваних здобутків належить:

- забезпечення виходу на ринки держав-членів організації;
- захист ліберального торговельного режиму, який є найбільш сприятливим для первинних економічних агентів;
- прийняття державою юридично зафіксованих зобов'язань стосовно рівнів тарифного захисту;
- поява широких можливостей забезпечення справедливого регулювання торговельних суперечок;
- зменшення тарифних та нетарифних обмежень для українських товарів на всіх світових ринках;
- кількісне та якісне поліпшення української торгівлі.

Водночас існують деякі побоювання щодо негативних наслідків членства України в СОТ. Вони зводяться, в основному, до такого:

- посилення впливу світової кон'юнктури на економіку України в середньостроковому та довгостроковому періодах, що зумовить зростання економічних ризиків країни в періоди глобальної економічної нестабільності;
- ускладнення у сфері державного регулювання економічного розвитку, які, зокрема, обумовлюються заборонаю використання таких традиційних важелів економічної політики, як застосування пільг до оподаткування, мита та інших платежів; списання заборгованості підприємств перед державою; використання державних закупівель як інструмента стимулювання вітчизняного виробництва та ін.

Проте переваги членства у СОТ для України значно більші, ніж можливі втрати. Перехідний період у декілька років, що надається новому члену, дозволить нашій країні адаптуватися до норм і стандартів СОТ; до того ж, усі вимоги цієї організації Україна виконала завчасно.

---

¹ Див.: Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ / Під керів. Т.М.Циганкової. К., КНЕУ, 2003. С.570-574

5.6. Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) та консультативні групи держав як регулятори міжнародних економічних відносин

Поряд з міжнародними організаціями традиційного типу на формування міжнародних стратегій економічного розвитку великий вплив має позиція окремих держав, в першу чергу, найпотужніших, та їх угруповань. Такими угрупованнями є ОЕСР, яка об'єднує найрозвиненіші країни, та так звані консультативні групи держав.

Свою назву й сучасну цілеспрямованість ОЕСР здобула в 1960 році. Вона стала спадкоємицею Організації європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), що була утворена в 1948 р. для сприяння реалізації «плану Маршала». Нагадаємо, що цей план був спрямований на економічну допомогу США країнам Європи, які постраждали внаслідок світової війни. За відомих політичних обставин «планом Маршала» були охоплені тільки західноєвропейські країни. Вже до середини 50-х років план практично був виконано, Західна Європа не тільки відновила зруйноване господарство, але й перевершила довоєнний рівень. Більше того, найбільші країни цього регіону – ФРН, Франція, Велика Британія, Італія – по деяким економічним параметрам наблизились до США і не мали вже колишньої потреби в допомозі з боку США й Канади. Вони вже самі були здатні на економічну допомогу менш розвинутим країнам.

В цих умовах цілі організації змінилися. Із регіональної організації, якою, по суті, була ОЄЕС, нове об'єднання перетворилося на організацію глобального типу, яке сполучає наймогутніші в економічному (та й в політичному) відношенні країни світу. Сьогодні ОЕСР – своєрідний клуб найбагатших держав. «Перепусткою» у цей клуб є: розвинуті ринкові відносини, високий рівень життя, демократизація країни. Якщо нова країна входить до ОЕСР, то це означає, що вона вже належить до типу економічно розвинутих країн.

Основними **цілями ОЕСР** є:

- сприяння стійкому розвитку світової економіки;
- забезпечення високого рівня економічного зростання, зайнятості й добробуту в країнах-членах;
- забезпечення фінансової стабільності як в країнах-членах, так і в усьому світі;
- сприяння розширенню світової торгівлі на багатосторонній недискримінаційній основі згідно з міжнародними обов'язками;
- лібералізація руху капіталів;
- сприяння ефективному використанню економічних ресурсів;
- заохочення досліджень і професійної підготовки в галузі науки й техніки;

- сприяння економічному розвитку країн, що розвиваються.

Ми бачимо, що цілі ОЕСР виходять за суто корпоративні межі й мають глобальну спрямованість. Це означає, що метою засновників ОЕСР є організація, яка б координувала й регулювала міжнародні зв'язки у широкому світовому просторі. Таким чином, ОЕСР набуває рис ООН, дублює її функції в сфері економіки. Проте діяльність її заходів вища, враховуючи політичну монолітність країн-членів і потужні важелі економічного впливу. Рішення, що приймає ОЕСР, беруться до уваги при розгляданні відповідних проблем економічними органами ООН.

Консультативні групи держав – це об'єднання держав для вирішення нагальних проблем економічного характеру. Консультативні групи не є організаціями в повному розумінні цього слова (відсутність статуту, постійних керівних органів), але їх функції, по суті, співпадають з функціями міждержавних економічних організацій, тому доречно познайомитися хоча б в загальних рисах з їх діяльністю.

Консультативні групи держав мають назву або клубів (Паризький клуб), або груп. Групи держав формуються для вирішення проблем міжнародної економіки, які постають в процесі розвитку міжнародних відносин. Країни групуються в залежності від спільності інтересів в сфері світової економіки. Назва груп відповідає їх чисельності.

Найвідоміші **консультативні групи країн** з проблем міжнародної економіки: Група Семи; Група Дев'яти; Група Десяти; Група Одинадцяти; Група П'ятнадцяти; Група Двадцяти чотирьох; Група Семидесяти семи.

Група Семи (Г-7) – найвпливовіша у вирішенні економічних проблем. Її склад: США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Канада. Це країни з найпотужнішим економічним потенціалом, тому від позиції Г-7 багато в чому залежить напрямку розвитку світової економіки. Група Семи («Велика Сімка») була утворена в 1975 р. для обговорення глобальних економічних проблем, переважно валютного й фінансового характеру. Засідання групи проводяться один раз на рік на рівні голів країн або урядів і постійно – на рівні міністрів фінансів, керівників центральних банків. На нарадах Г-7 обговорюються кардинальні проблеми світової економіки, ситуація з курсами валют, питання збалансованості національних економік. Підсумком нарад є розробка спільного економічного курсу «Сімки», визначення їх позиції до найважливіших проблем.

Група Семи обговорює не тільки економічні, але й політичні проблеми в тих аспектах, які мають відношення до економіки. Останнім часом в роботі Г-7 приймає участь і Росія, тому інколи «Сімку» називають «Вісімкою». Проте участь Росії обмежується, здебільшого, обговоренням саме політичних проблем.

Група Дев'яти (Г-9) включає Австрію, Бельгію, Болгарію, Данію, Фінляндію, Угорщину, Румунію, Швецію, Сербію. Вона призначена для

вирішення проблем економіки Європи з наголошенням на Центральну Європу.

Група Десяти (Г-10) сполучає Бельгію, Канаду, Францію, Італію, Німеччину, Японію, Нідерланди, Швейцарію, Велику Британію і США. Спостерігачами в групі є: Банк міжнародних розрахунків (БМР), Європейська комісія, МВФ і ОЕСР. Це потужна і впливова група, що акцентує свою увагу на вирішенні валютно-кредитних проблем як в глобальному вимірі, так і особливо в Європі.

Група Одинадцяти (Г-11) включає латиноамериканські держави й призначена для обговорення економічної ситуації в регіоні та прийняття узгодженої економічної політики.

Група П'ятнадцяти (Г-15) охоплює досить різноманітну групу держав, сполучених не за географічною ознакою, а через спільність економічних проблем, що постають перед ними. Це країни, що розвиваються, в Азії (Індія, Індонезія, Малайзія), Африці (Єгипет, Алжир, Нігерія, Сенегал, Зімбабве), Латинській Америці (Аргентина, Бразилія, Мексика, Перу, Венесуела); від Європи в групі присутня Сербія. Склад Г-15 показує, що вона поєднує країни переважно «нові індустріальні».

Група Двадцяти чотирьох (Г-24) складається майже з усіх тих, що входять до Г-15, а також деяких інших країн, що розвиваються (Ефіопія, Габон, Гана, Гватемала, Пакистан, Шрі-Ланка та ін.). Функції практично такі самі, як і в Г-15.

Група Семидесяти семи (Г-77) сполучає майже всі країни, що розвиваються, а також соціалістичні країни (Китай, КНДР, Куба), деякі країни з перехідною економікою (Монголія, Румунія, Сербія). Метою Г-77 є сприяння реформування економіки, підняття економічного рівня країн, які мають суттєві проблеми розвитку соціально-економічної сфери.

Таким чином, роль міжнародних організацій в координації економічної політики досить велика й дедалі зростає. Система міжнародних організацій поступово стає головним координатором міжнародних економічних відносин, відбираючи все більше функцій національних урядів у цій сфері. Це - об'єктивний процес, обумовлений поширенням глобалізації на усі сфери людської діяльності.

Запитання для самоконтролю:

1. Які суб'єкти складають систему міжнародного регулювання світової економіки?
2. Які етапи розвитку характеризують становлення системи міжнародних організацій?
3. В чому полягають функції економічних структур ООН в системі міжнародного регулювання світової економіки?

4. Яким чином впливає Міжнародний валютний фонд на формування національних стратегій економічного розвитку?
5. В чому полягають особливості кредитної політики групи Світового банку?
6. В чому полягає регулююча роль Світової організації торгівлі?
7. Яку роль відіграє Організація економічного співробітництва й розвитку в міжнародних економічних відносинах?
8. Які регулятивні функції виконують консультативні групи країн?

Частина II. Особливості національних та інтеграційних стратегій

Розділ 6. Економічні стратегії розвинутих країн

Ключові поняття

Моделі економічного розвитку. Економічна політика. Стратегії економічного розвитку економічно розвинутих країн. Стратегічні пріоритети.

6.1. Моделі економічного розвитку

Як вже зазначалося в 1-му розділі посібника, економічні стратегії країни значною мірою ґрунтуються на моделі економічного розвитку, притаманній даній країні. Незважаючи на тісну спільність соціально-економічного устрою розвинутих країн, що стала наслідком спільних історико-економічних умов розвитку, в економіці цих країн можна виокремити декілька моделей, які є типовими. Спільним у моделях розвинутих держав є те, що механізмом їх дії є розвинута економіка ринкового типу; відрізняються вони деякими рисами економічних відносин, що ґрунтуються на національних традиціях або входять з конкретної соціально-політичної ситуації всередині країни.

Слід зауважити, що кожна модель розвитку не є чимось усталеним на тривалий час. В залежності від домінуючих тенденцій світового чи національного економічного розвитку моделі зближуються за своїм змістом; з цих же причин якась країна може змінити звичну модель розвитку на іншу. Відносно групи розвинутих країн визначаються такі моделі: ліберальна, корпоративістська та соціально-ринкова.¹ В окремі періоди розвитку застосовувалася політика регулювання економіки, що одержала назву дирижизму.

Ліберальна модель розвитку притаманна США, Канаді, в меншій мірі Великій Британії та Ірландії. Вона характеризується мінімальним втручанням

---

¹ Див. також: Ломакін В.К. Мировая экономика. - М.: «Финансы». – 1999. - С.352-356

урядових структур у механізм взаємодії підприємців і робітників. Роль профспілок дуже послаблена порівняно з іншими країнами. Підприємці укладають контракти з найманцями, виходячи з конкретної ситуації на ринку праці й часто не узгоджують свої дії з профспілками. Підприємець може звільнити робітника без згоди профспілкової організації. Це надає гнучкість поведінки в ситуаціях, коли економічна кон'юнктура вимагає оперативного скорочення персоналу. Стосунки між підприємцем та робітником будуються, у першу чергу, на професійних якостях робітника: кваліфікації, освіті, сумлінній праці.

Але це не означає, що профспілки в цих країнах взагалі не відіграють ніякої ролі. В США, наприклад, діє профспілкове об'єднання «Американська федерація праці – Конгрес виробничих профспілок (АФП - КВП)», яка нараховує понад 13 млн. членів (16% загальної чисельності робітників). Проте воно вирішує соціальні проблеми й захищає трудівників, так би мовити, на вищих рівнях соціально-економічної структури країни: впливає на прийняття Конгресом законодавства з питань праці, на регулювання імміграційного руху і таке інше. Профспілки США свої дії тісно ув'язують з урядовими інститутами та об'єднаннями підприємців. Уряд регулює соціально-економічні процеси переважно на макрорівні, законодавчо впливає на рівень цін в країні, банківську облікову ставку, зайнятість, тощо.

В цілому ліберальна модель виявила свою ефективність. Високий рівень доходів і заробітної плати (вищий, ніж в більшості інших країн) мирить американських робітників із деякими обмеженнями своїх прав у трудових стосунках з підприємцями. Законодавство США надає власникам фірм свободу дій у досить широких межах, і це стимулює їх підприємницьку ініціативу. Приватний сектор в США й Канаді є основою економіки, державні підприємства мають незначну частку.

Корпоративістська модель передбачає активну роль держави в регулюванні соціально-економічних відносин й високий рівень соціального партнерства між робітниками й роботодавцями. Ця модель має два різновиди: демократичний корпоративізм та ієрархічний корпоративізм.

Модель *демократичного корпоративізму* найбільш поширена в скандинавських країнах, особливо в Швеції. Ідея соціального партнерства є основою цієї моделі. Сильні профспілки здійснюють великий вплив на трудове законодавство й трудові стосунки. Завдяки ним встановлено високий рівень мінімальної заробітної плати, якого підприємці мусять неухильно дотримуватися. Наймання й звільнення працівника здійснюється тільки за узгодженням з профспілкою. Держава витрачає великі кошти на пенсійне забезпечення, на освіту й професійну підготовку робітників, на охорону здоров'я. Соціальні витрати в країнах цієї групи досить великі; у Швеції, наприклад, вони складають до 29% доходів трудового населення. В

скандинавських країнах рівень бідності – найнижчий в групі розвинутих країн.

Позитивною стороною демократичного корпоративізму або так званої шведської моделі є високий рівень захищеності працівників і малозабезпечених та економічно неактивних верств населення (пенсіонери, діти, інваліди, студенти). В той же час значні кошти на соціальні потреби лягають досить відчутним тягарем на підприємців, бо підвищуються податкові ставки, відрахування до пенсійного фонду. Підприємці обмежені у своїх діях в разі економічного спаду, погіршення кон'юнктури; вони не можуть лише за своїм бажанням скоротити штат робітників, навіть якщо ситуація цього вимагає, - потрібна згода профспілки, яка неохоче дає на це згоду. Проте в цілому угода між підприємцями й працівниками досягається на основі консенсусу шляхом взаємних поступок; соціальні конфлікти виникають рідко.

Демократичний корпоративізм забезпечує міцну соціальну стабільність в країні, але дещо гальмує темпи економічного зростання; так, частка Швеції у світовій економіці поступово знижується. Все ж таки завдяки високому рівневі соціальної забезпеченості модель демократичного корпоративізму є взірцем для багатьох інших країн, особливо країн з транзитивною економікою.

Ієрархічний корпоративізм притаманний Японії, тому він одержав ще назву японської моделі. Її характерною особливістю є активне втручання уряду в економічне регулювання при незначній частці державної власності в економіці. Держава розробляє і втілює в життя програми економічного розвитку, регулює інвестиційну діяльність в країні, фінансові ринки, здійснює активну соціальну політику, стимулює ділову активність, зокрема, методами податкової політики.

Іншою характерною рисою японської моделі є система довічного найму працівників. Якщо робітник чи службовець сумлінно працює, фірма триматиме його на роботі аж до виходу на пенсію; навіть у скрутних для фірми ситуаціях підприємець намагається зберегти контингент кадрових робітників, переводячи їх, наприклад, на неповний робочий тиждень. Трудові відносини мають патерналістський характер: робітник відданий своїй фірмі й особисто її власнику (керівнику); керівник, у свою чергу, турбується про свого робітника, входячи навіть у справи його особистого життя. Фірма функціонує за принципом жорсткої субординації. Підлеглий підпорядкований тільки своєму безпосередньому начальнику, він не може «через голову» начальника звернутися до того, хто стоїть щаблем вище у ієрархічній структурі керівництва фірми. Саме тому ця модель називається ієрархічним корпоративізмом.

Третьою характерною рисою цієї моделі є постійне піклування про безперервне підвищення кваліфікації робітника. Існують відповідні для цього інституції, «гуртки самоосвіти». На це витрачаються значні кошти від

держави і фірм, але така форма організації праці сприяє підвищенню її продуктивності.

Соціально-ринкова модель розвитку найбільш характерна для Німеччини. Важливою її рисою є підтримка малозабезпечених верст населення й взагалі тих, хто має потребу в соціальній підтримці. Це дрібні фермери й фірми, молодь, люди похилого віку, безробітні, іммігранти. Держава в цій справі відіграє найактивнішу роль, відволікаючи бюджетні й позабюджетні кошти на соціальні витрати. В цілому така політика знаходить підтримку підприємців і взагалі заможного населення. Проте останнім часом володарі великих фірм висловлюють невдоволення високим рівнем податків, що є неминучою платою за великі соціальні виплати. Підприємцям стає невідгідним розширювати виробництво в економічному просторі Німеччини. Вони також намагаються скорочувати контингент робочої сили, зекономлюючи на відрахуваннях у соціальні фонди. Це сприяє тому, що в Німеччині рівень безробіття дещо вищий ніж в більшості інших держав Європейського Союзу: так, в 2007 р. він становив 9,1%, тоді як у Великій Британії – 5,4%, Нідерландах – 4,5%, Бельгії – 7,6%, Австрії – 4,3%. У кризовому 2009 р. рівень безробіття в Німеччині досяг 7,5%, у Великій Британії – 7,6%, Франції – 9,1%, Японії – 5,1%, США – 9,3%. Уряд Німеччини, стурбований такою ситуацією, розглядає можливості корегування традиційної моделі у бік зниження рівня соціальних витрат.

Модель «дирижизму» була притаманна Франції й Італії в період між двома світовими війнами й у перші повоєнні роки. Суть дирижизму полягає у досить активному втручанні держави в економічні процеси. Це виражається, насамперед, у створенні потужного державного сектора в національній економіці. Так, у Франції в державній власності після другої світової війни опинилася значна частина промисловості інфраструктури, енергетика, підприємства авіаційної й автомобільної промисловості. Навіть у 80-х роках минулого століття під контроль держави перейшли великі банки й промислові групи. В Італії в 30-х роках виникла велика напівдержавна організація - Інститут реконструкції індустрії (ІРІ). Після війни виникла ще низка великих державних об'єднань, серед яких, наприклад, Національне нафтогазове об'єднання (ЕНІ).

Дирижизм, крім існування державного сектора, включає такий вид економічного регулювання, як *індикативне планування*. Державними органами складаються прогнози щодо майбутнього розвитку національної економіки в цілому й окремих галузей і надаються пропозиції щодо використання виробничих потужностей і перерозподілу інвестицій.

Інші розвинуті країни тяжіють до якоїсь з означених моделей, хоч основні риси кожної моделі проступають тут не так виразно. З останньої чверті ХХ століття все більш популярною стає ліберальна модель економічного розвитку. Водночас серед низки науковців існує думка, що ліберальна модель вже відживає свій час. Уповільнення темпів економічного

розвитку провідних країн і піднесення розвитку нових індустріальних країн, начебто, підтверджує такий висновок. Так, Ю. Пахомов надає перевагу азійській моделі соціально-економічного розвитку. Якщо західні моделі в своїй основі мають суто споживацький інтерес, то азійська збагачена духовними ціннісними орієнтирами. Нова планетарна специфіка з її викликами актуалізує конкуренцію не тільки технологій, але й культурних цінностей. Азійська модель, на думку Ю. Пахомова, тому є конкурентоспроможною, що вона підвищує роль держави в економічному розвитку й поєднує не тільки ринок з державою, але й демократію з авторитаризмом (тобто з сильною владою), а також надає пріоритету духовним цінностям людини.¹

Розглянемо особливості стратегій економічного розвитку провідних розвинутих країн.

6.2. Економічні стратегії Сполучених Штатів Америки

Сполучені Штати Америки – найрозвиненіша країна світу. Її ВВП в 2009 р. становив 14 330 млрд. дол., що дорівнює (в розрахунку за ПКС) 20,3% валового світового продукту. За площею території (9,8 млн. кв. км.) США знаходяться на третьому місці в світі, за чисельністю населення (310,2 млн. чол.) – на третьому. Країна має величезні природні й трудові ресурси. Роль США у світовій економіці є незрівнянною до будь-якої іншої країни. На Сполучені Штати припадає 8% світового експорту і 12% імпорту (2009 р.), вони є найбільшими інвесторами у світі й найбільшими отримувачами іноземних інвестицій. Американські компанії, які в переважній мірі є основою світової мережі ТНК, контролюють виробництво товарів та послуг у багатьох країнах. Найголовнішим чинником впливу США на розвиток світової економіки сьогодні є, безумовно, їх технологічне лідерство. Протягом усього минулого століття майже всі визначальні для науково-технічного прогресу винаходи запроваджувалися у масове виробництво найперше в США, навіть якщо винахід було здійснено фахівцями іншої держави. Цьому сприяє наявність потужної мережі науково-дослідницьких закладів в країні й значні капіталовкладення в НДДКР. Технологічний відрив США від своїх конкурентів особливо відчутний в таких галузях, як авіакосмічна техніка, електронно-обчислювані машини, біоінженерія, атомна технологія – тобто в тих галузях, які сьогодні визначають основні напрямки науково-технічного прогресу.

Беззаперечним є вплив США на діяльність міжнародних організацій, особливо на ОЕСР, Світовий банк, МВФ, Економічну й соціальну раду ООН, Світову організацію торгівлі. США мають найбільшу частку у фондах найавторитетніших організацій, що дає їм відповідно найбільшу кількість

---

¹ Див. Ю. Пахомов. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів // Економіка України. - №4. – 2008. – С. 4 – 14.

голосів. Так, в Міжнародному валютному фонді США мають 18%, тоді як Японія й Німеччина – по 5,5%, Франція й Велика Британія – по 5%. В МВФ квота США складає 17%. І хоч США поодиночі не можуть заблокувати прийняття небажаного для себе рішення, вага їхнього голосу має значний вплив при голосуванні.

Лідруюче положення США у світовій економіці обумовлює її **геополітичне положення** в цілому. Після зникнення СРСР Сполучені Штати на сьогодні перетворилися на єдину наддержаву, що не має серйозних конкурентів на планеті ні в економічному, ні у військовому, ні в політичному відношенні. Така ситуація обумовлює **головну мету** американської стратегії: вся планета об'являється сферою інтересів США, в тому числі економічних. Про це відверто заявляють американські політики, в тому числі й президент. Відповідно цій меті формується міжнародна політика США. Сполучені Штати є лідером процесу глобалізації, спрямовуючи його в певне русло й активізуючи цей процес.

Сучасна економічна стратегія США ґрунтується на **ліберальній моделі**; відповідно до неї уряд здійснює економічну політику, теоретичною базою якої є монетаризм і яка найбільш послідовно втілюється у практику починаючи з другої половини 70-х років минулого століття. Проте лібералізм не завжди був домінуючою політикою США. Вже говорилося (розд. 4) про «Новий курс» президента Ф. Рузвельта, в основі якого полягала кейнсіанська теорія. Ця теорія була базовою не тільки в часи подолання «Великої депресії» 30-х років і років другої світової війни, але й у повоєнні десятиліття ХХ століття.

На відміну від європейських країн та Японії, економіка яких була зруйнована війною, Сполучені Штати вийшли з війни ще більш потужними економічно. Так, наприклад, з 1939 р. по 1945 р. виробництво електроенергії в США збільшилося на 74%, виплавка сталі – на 50%, видобуток нафти – на 35%, а загальний обсяг промисловості країни в 1943 р. удвічі перевищив рівень 1937 р.¹ Зростання обсягів виробництва значною мірою було досягнуто за рахунок державних інвестицій, які за роки війни склали дві третини усіх інвестицій у промисловість.

По закінченні війни регулююча роль держави в американській економіці не тільки не знизилася, але й деякий час навіть посилилася. Президент Г. Трумен, який став до влади в 1945 році, також як і Рузвельт, стояв на позиціях кейнсіанства. Він оголосив так званий «середній курс» економічного розвитку. Середнім він звався через те, що дистанціювався як від системи соціального планування (що притаманне соціалізму), так і від ринкової стихії. Цей курс визначався як «державне регулювання економіки». Його суттю було поєднання підприємницької ініціативи з державною діяльністю у господарстві змішаного типу. Ринкові відносини одержали подальший розвиток. Роль держави полягала у збільшенні урядових

---

¹ Э.Л. Лортиян. История экономических реформ. – Харьков: «Консум». - 1999. - С.115

закупівель, наданні субсидій приватним фірмам, в ефективній податковій політиці. Держава взяла на себе завдання щодо зниження безробіття. В 1946 р. було видано «Акт про зайнятість», в якому йшлося про те, що уряд відповідає за координацію зусиль і заходів щодо організації суспільних робіт, а також за симулювання бюджетної політики у сфері зайнятості.

Виходячи з кейнсіанської теорії, американські економісти С. Харріс та Е. Хансен в основу економічної політики пропонували покласти збільшення державних витрат для підтримання оптимальної кон'юнктури, упередження криз й зменшення безробіття в країні. Уряд повинен був не просто стимулювати інвестиції в економіку, але й розширювати саме державне інвестування. Кейнсіанці розуміли, що збільшення державних витрат спровокує дефіцит бюджету, але вважали це явище навіть позитивним, таким, що стимулює динаміку економічного розвитку.¹

Після другої світової війни активізувалася зовнішньоекономічна політика уряду США. Було висунуто ідею створення «світового картелю», що діяв би під американським головуванням. Американські політики й економісти обґрунтували положення, за яким стабільність американської економіки може бути забезпечена не тільки внутрішньою політикою, але й плануванням світового господарства, тобто активним втручанням в міжнародні економічні відносини. З цією метою передбачалося широко використовувати надання позик іноземним державам та інвестування в зарубіжні країни. Це, з одного боку, стимулюватиме американський експорт, а з іншого боку, - зміцнить позиції США у світовій економіці.

Одним з дієвих інструментів зовнішньоекономічної стратегії США став «план Маршалла», названий на честь державного секретаря, який запропонував в 1947 р. ідею економічної допомоги європейським країнам. Суть плану полягала в наданні значних коштів на відбудову зруйнованої війною європейської економіки. На ці цілі було виділено 12 млрд. доларів, які надходили до європейських країн протягом чотирьох років (1948-1952 рр.). Учасницями плану Маршалла були 17 країн Західної Європи. Кошти на відбудову надавалися у вигляді позик, поставок товарів та інвестицій, причому адміністрація США жорстко контролювала їх використання. У відповідь європейські країни мусили знизити митні тарифні ставки на імпорту товарів із Сполучених Штатів. Для контролю за реалізацією плану Маршалла в США була утворена Адміністрація економічного співробітництва.

Слід визнати, що завдяки плану Маршалла економіка західноєвропейських країн одержала суттєвий поштовх до відбудови. В порівняно короткі строки піднялися з руїн підприємства галузей важкої індустрії, було приборкано інфляцію, збалансовано державні бюджети. За планом Маршалла ці країни отримували також військову допомогу.

---

¹ Див. докладніше: Э.Л. Лортикян. История экономических реформ. - Харьков: «Консум». - 1999. – С.118-119

Водночас позиції США у Західній Європі значно зміцніли, їх авторитет у регіоні виріс. Утворення НАТО, куди увійшли західноєвропейські держави, США і Канада, ще більше посилили провідну роль США в світовій політиці. Підвищенню регулюючої ролі США у світовій економіці сприяло також утворення Міжнародного валютного фонду й Світового банку, в яких позиція США одразу ж стала домінуючою.

Економічні стратегії США формувалися на засадах кейнсіанства аж до початку 70-х років минулого століття. Криза 1973-1975 років виявила необхідність переходу до інших методів регулювання економіки. Сполучені Штати до цього часу вже втратили майже неподільні позиції у світовій економіці, їх частка у світовому виробництві знизилася під тиском європейських країн та Японії, почав втрачати силу долар, зростала інфляція. В таких умовах президент Р. Рейган, який прийшов до влади у 1981 році, запропонував нову програму, яка базувалася на монетаристській теорії американського економіста М. Фрідмена. Уряд Р. Рейгана запропонував й реалізував програму, яка звалася «Нові засади для Америки». В її основі містилася всіляка підтримка приватного підприємництва при одночасному послабленні державного втручання в мікроекономічні процеси. Ця економічна політика одержала неофіційну назву **«рейганоміки»**.

На відміну від кейнсіанської теорії, яка проголошувала пріоритет стимулювання попиту, нова політика ґрунтувалася на стимулюванні пропозиції. Головним інструментом регулювання економіки було визначено податкову політику. Податки на корпорації було значно знижено, було запропоновано відмовитися від прогресивного оподаткування. В 1981 р. було прийнято Закон про оподаткування, який передбачав поступове зниження податкового податку на 23%, скорочення максимальної податкової ставки на доходи з капіталу з 70% до 50%. В 1986 р. було прийнято новий закон, за яким максимальна ставка особистих податкових доходів скорочувалася з 50% до 28%, а податку на прибутки корпорацій – з 46% до 34%. Найменш забезпечені громадяни були звільнені від сплати податків.

Застосування монетаристських заходів надало американській економіці нового імпульсу. Темпи зростання реального ВВП підвищилися до 3-4% на рік, знизилася інфляція й безробіття. У 80-х роках було створено 18 мільйонів нових робочих місць – вдвічі більше, ніж створили за цей час країни Західної Європи та Японії, разом узяті. Інвестиції в інформаційні технології зростали щороку в середньому на 13%.

«Рейганоміка» діяла ефективно майже до кінця 80-х років, коли виявився черговий спад в американській економіці. Темпи зростання виробництва різко знизилися. Державний бюджет зводився із значним дефіцитом (не в останню чергу – через зниження надходжень податків), сформувалося велике від'ємне сальдо платіжного балансу по поточних операціях. Погіршилося становище найбідніших і незахищених верств

населення через скорочення витрат на соціальні потреби. Інвестиційна активність в країні помітно впала.

Уряд Б. Клінтона повернув від монетаризму до політики, яку називають «**неокейнсіанством**». Вона не передбачає такої жорсткої регламентації економічної діяльності, як класичне кейнсіанство, проте активізує роль уряду в економічній сфері. Головною метою уряду визначалося сприяння притоку інвестицій в економіку. Зросли обсяги державних вкладень в основний капітал країни. Основна увага приділялася заохоченню інвестування в новітні галузі виробництва, які визначають науково-технічний прогрес. Збільшилися соціальні витрати держави, особливо на охорону здоров'я й освіту. Водночас підвищилися податки.

Успіх неокейнсіанської політики продемонструвала динаміка основних показників економіки в 90-х роках. Наприкінці десятиріччя вперше з'явилася тенденція зменшення державного боргу США – з 3,8 трлн. дол. до 3,4 трлн. дол. в 2000 р.¹ Проте деякі експерти й політики висловлювали побоювання щодо перспектив подальшого безхмарного розвитку американської економіки. Її зліт в 90-ті роки минулого століття, як вважав багато хто з них, ґрунтувався на нечуваному «бумі» інвестування в інформаційні технології. Коли цей «бум» мине через насичення ринку інформаційною технікою, то темпи американської економіки мають загальмуватися. Події 11 вересня 2001 р. (теракт) додали нервування й невпевненості щодо її розвитку. Криза 2008-2009 рр. повністю підтвердила прогнози експертів.

Наступний президент США Дж. Буш – молодший повернувся до основних засад економічної політики свого батька, який був прихильником **монетаризму**. Його програма, яка також мала назву «Нові засади», передбачала, перш за все, зниження податків, скасування податку на спадщину, ставки якого досягали 50%. Було встановлено податкові пільги на наукові розробки й дослідження. Бюджетна програма передбачала жорстку економію з метою подальшого скорочення державного боргу. На відміну від «рейганоміки» адміністрація Дж. Буша обережніше ставилась до скорочення витрат на соціальні потреби. Набула підтримки пенсійна система й система медичного обслуговування людей похилого віку «Медікейр». Розроблена програма освіти для дітей з бідних сімей, 70% яких не вміють читати навіть у четвертому класі.

Проте економічні програми уряду Дж. Буша не були виконані повністю. У зв'язку з активною участю США у війнах в Афганістані й Іраку різко зросли бюджетні витрати на армію. В 2004 фінансовому році (закінчився у вересні) дефіцит американського бюджету став рекордним – 413 млрд. доларів (в той час як за уряду Б. Клінтона мав місце профіцит). В 2006 р., правда, цей дефіцит скоротився й складав 250 млрд. дол. Але в 2009 р. він становив вже 1 416 млрд. дол. У 2010 році експерти очікували ще

---

¹ МЭ и МО. - №8. - 2001. - С. 73

більше зростання дефіциту – до 1 560 млрд. дол., або 10,6% від ВВП¹. Однак Білий дім очікує, що зможе добитися скорочення бюджетного дефіциту в 2011 і 2012 роках: до 1,27 трлн. дол., або 8,3% ВВП, і 828 млрд. дол., або 5,1% ВВП відповідно. Неприємним для подальшого розвитку американської економіки стає демографічний фактор: наближається час масового виходу на пенсію покоління так званого «бебі-бума» – людей, що народилися в перші повоєнні роки і становлять велику кількість. Вони вже не будуть сплачувати податки, але потребують соціальних пільг.

Втім, порівняно з іншими розвинутими країнами, економіка США виглядає непогано в динаміці. Так, наприклад, в 2003 році приріст реального ВВП в США становив +3,1%, тоді як у Великій Британії +2,2%, Канаді +1,7%, Японії +2,7%, Франції +0,5%, Італії +0,4%, а в Німеччині навіть був від'ємним: -0,1%. В 2004-2006 роках пересічний приріст ВВП у США становив 3,6%. Але з 2007 р. зростання американської економіки загальмувалося; приріст ВВП складав лише тільки 2,0% (менше, ніж в Німеччині й Великій Британії, не кажучи вже про нові індустріальні держави), приріст промислового виробництва всього 0,5%.

В 2008 р. американська економіка зіткнулася з фінансовою проблемою, курс долара став неухильно падати відносно провідних валют світу. У кризовому 2009 році ВВП США скоротився на 2,6%; в більшості ж розвинутих держав падіння було більш глибоким: у Великій Британії -4,3%, в Німеччині -5%, Японії -5,7%, Італії – 5%.

З кінця минулого століття в США відбувається рішуча реструктуризація економіки. Енергійно форсується розвиток інформаційних технологій і програмних продуктів. Відбувається перехід до «індустрії інформації»; поряд з цим вживаються терміни «деіндустріалізація» й «делокалізація» стосовно американської економіки. З одного боку, зростає попит на людей розумової праці високої кваліфікації; з іншого боку, постає проблема масової перекваліфікації робітників переробної промисловості. Так, ще в 50-х роках минулого століття в обробній промисловості працював кожній третій працюючий американець, то сьогодні – лише кожний дев'ятий.² В 2009 р. промисловість США мала 21,9% частки ВВП, тоді як послуги – 76,9%. Серед американських економістів і політиків виникає побоювання, що індустрія поступово буде відходити з території США («делокалізація») в країни, що більш динамічно розвиваються (в НІК, БРІК), а американці будуть інформаційно обслуговувати чужу економіку.³

Зовнішньоекономічна політика США спрямована на зміцнення їх позицій у світовій економіці. Вона здійснюється як через механізм діяльності ТНК, так і відстоюванням інтересів США їх представниками в

¹ <http://www.rosbalt.ru/2010/02/01/708846.html>

² МЭ и МО. - №4. – 2007. – С. 19.

³ Там само.

міжнародних організаціях. Зокрема, США постійно відстоюють політику відкритої торгівлі, фрітрейдерства з метою доступу своїх товарів на міжнародні ринки. Водночас вони (всупереч принципам цієї політики) вводять протекціоністські бар'єри для обмеження внутрішнього ринку від товарів своїх конкурентів. Часто таке обмеження набуває форм антидемпінгових заходів, спонукання торговельних партнерів до «добровільного» обмеження експорту. Така політика пояснюється величезним дефіцитом зовнішньоторговельного балансу. Так, у 2009 р. дефіцит становив 378,4 млрд. дол. – більше, ніж у будь-якій країні.

США надають великого значення участі в інтеграційних процесах. Основні напрямки їх міжнародної економічної інтеграції – американські континенти (з перспективою розширення НАФТА на всю Латинську Америку) й Азіатсько-Тихоокеанський регіон (з перспективою перетворення АТЕС на спільний ринок). У процесі глобалізації США претендують на світове економічне лідерство; ці претензії виправдовуються їхнім величезним економічним потенціалом і стабільно позитивною динамікою зростання американської економіки. Правда, у світовій економіці лідируючі позиції США поступово знижуються; так, ще в 2003 р. на них припадало 30% валового світового продукту, 10% світового експорту й 18% імпорту. Пояснюється це більш динамічним розвитком економіки нових індустриальних країн і країн транзитивної економіки. Прогнозується, що і найближчим десятиліттям США будуть втрачати свої позиції у світовому валовому продукті. Але суттєва перевага у технологіях, інформатиці, продуктивності праці ще надовго забезпечить США фактичне лідерство у міжнародних економічних відносинах.

У 2008 і 2009 рр. США спіткала економічна криза. Вона саме почалася зі США, а потім переросла у світову. Банкрутство деяких великих страхових компаній і банків струснуло згодом всю американську економіку. Зокрема, виявилася хибною політика надання у необмеженій кількості незабезпечених кредитів; спекуляції з цінними паперами призвели до утворення «мильної бульки», яка луснула в 2008 році. Уряд Барака Обама ставить мету здійснювати більш врівноважену економічну політику, зокрема, намагається скоротити дефіцит бюджету за рахунок великих витрат на обслуговування військових контингентів за кордоном (наприклад, за рахунок виведення контингенту з Іраку). Барак Обама і його уряд намагаються підвищити соціальне спрямування економічної стратегії США.

6.3. Стратегії економічного розвитку Японії

Серед високорозвинутих країн Японія посідає друге місце за рівнем економічного потенціалу. В 2009 р. її ВВП становив 4 211 млрд. дол. в розрахунку за ПКС; за цим показником Японія посідає третє місце у світі після США і Китаю. Японія знаходиться серед світових лідерів за

виробництвом чорних металів, електроенергії, автомобілів, суден і особливо електронної техніки. Вона посідає друге місце у світі за тоннажем торговельного морського флоту і перше місце за виловом риби. Японія є значним експортером капіталу, вона – найбільший кредитор у світі, її банки – серед найпотужніших на світовому кредитно-фінансовому ринку. Японські готові товари, в першу чергу, електроніка, завойовують ринки майже всіх країн світу завдяки високій якості й надійності. Водночас Японія поглинає великі обсяги енергоносіїв, мінеральної і сільськогосподарської сировини, продовольства, імпортуючи їх з інших країн. Сальдо японського зовнішньоторговельного балансу зводиться зі значним позитивом протягом останніх десятиліть.

Моделлю економічного розвитку Японії, як вже зазначалося, є ієрархічний корпоративізм. Ця модель формувалася протягом останніх півтора століть, удосконалюючись під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин. Вона є основою розробки економічних стратегій країни. Особливостями, що визначають оригінальність японської економічної моделі, є: історико-економічні умови; рішучість у проведенні економічних реформ та їх ефективність; специфіка соціальних відносин всередині країни, зокрема, по вісі уряд-бізнес-населення.

Специфіка формування сучасних економічних стратегій Японії значною мірою пояснюється **особливостями історико-економічного розвитку країни**. Вони характеризуються двома суперечливими процесами: тривалою самоізоляцією Японії від навколишнього світу й готовністю впровадити в національну економіку найкращі здобутки світової наукової і технічної думки. Ізоляція, яку правлячі кола країни (особливо у феодальний період) ретельно підтримували, сприяла не тільки збереженню національних традицій і зміцненню національної свідомості, але й мала економічні наслідки. Один з них полягає в тому, що японці неохоче допускають до себе іноземців, в тому числі – іноземні товари й інвестиції. Частка прямих іноземних інвестицій в японській економіці незрівнянно нижча, ніж японські інвестиції в інших країнах.

Поворотним пунктом японської історії була антифеодальна революція «Мейдзі» (1867-1868 рр.), яка розчистила шлях ринковим відносинам в економіці й надала поштовх формуванню національної буржуазії. З цього часу починається стрімкий процес промислового перевороту, який перетворив Японію на індустріальну державу на початку ХХ століття. Розпочинається широка економічна, політична і воєнна експансія Японії, об'єктами якої був регіон Східної, Південно-Східної Азії та Океанії. Цьому сприяла світова війна: великі колоніальні держави були глибоко занурені у європейські справи й не помітили, як Японія їх поступово виштовхує з Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Вона захопила Корею, Маньчжурію, Тайвань та низку островів у Тихому океані. Японські товари

розповсюджувалися по країнах регіону; Японці краще знали традиційні смаки жителів Південно-Східної Азії, ніж європейці та американці.

Напередодні другої світової війни Японія вже мала потужний військово-промисловий комплекс, що спирався на розвинуту важку промисловість. Особливістю її було те, що енергетична й металургійна бази були розташовані на Північному сході Китаю. Це в роки війни мало негативні наслідки, оскільки сировинні бази були відрізані від машинобудівного комплексу.

Незважаючи на антифеодальну революцію, залишки феодалізму ще не були остаточно викоренені. Великі землевласники і взагалі аристократія мали великий вплив на правлячі кола, на імператорський двір.

Характерною рисою економічного розвитку Японії тривалий час було активне втручання уряду в економічні процеси. Вже після революції Мейдзі держава здійснює протекціоністську політику, всіляко підтримуючи приватне підприємництво. Широко практикуються державні субсидії приватним підприємцям, податкові пільги. Держава перетворюється на активного інвестора. Утворюються великі державні підприємства; зокрема, усі залізниці були державними. Значні кошти витрачаються на розвиток військово-промислового комплексу. В 20-х роках ХХ століття державне підприємництво досягає особливого розмаху. Майже дві третини усіх інвестицій в економіку забезпечувала держава.¹ В період між двома світовими війнами посилюється мілітаризація японської економіки. Була проголошена «загальна мобілізація нації», що означало підготовку до війни. Відповідно до цього здійснювалася економічна політика. В галузях стратегічного призначення (нафтова, вугільна, хімічна промисловість, чорна й кольорова металургія) була встановлена система фіксованих цін і утворено планово-розподільчий апарат. Компанії, що виконували військові замовлення, були підпорядковані міністерству озброєнь.

Згідно із законом про «загальну мобілізацію нації» держава одержала практично необмежений контроль над економічними процесами, концентруючи в своїх руках матеріальні й трудові ресурси. Було заборонено страйки, ліквідовано профспілки, розпущено політичні партії.

Крім уряду, контроль над економікою у довоєнній Японії здійснювали великі монопольні об'єднання, концерни на чолі з сімейними холдінгами, так звані «дзайбацу». Вони одержували найбільші військові замовлення й саме вони були найактивнішими прибічниками участі Японії у війні. Найпотужнішими концернами були «Міцуї», «Міцубісі», «Сумітомо», «Ясуда», «Окура». Концерн «Міцуї» охоплював банки, страхові компанії, підприємства гірничої, хімічної, електротехнічної галузей, відігравав значну роль у зовнішній торгівлі. Концерн «Міцубісі» контролював видобуток

---

¹ Э.Л. Лортикян. История экономических реформ. – Харьков: «Консум». – 1999. - С.106

мідної руди, виробництво мінеральних добрив, нафтопереробну промисловість і судноплавство. Концерн «Сумітомо» контролював чорну металургію, а «Ясуда» володів найбільшими банками, страховими й промисловими компаніями.

Переведення японської економіки на воєнні рейки посилило роль важкої промисловості, особливо металургії, хімічної промисловості. За 1931-1938 роки (період активної мілітаризації) обсяг промислової продукції зріс в 1,6 рази, продукція металургії збільшилася в 10 разів, машинобудування – майже в 7 раз, хімічна промисловість – більш ніж утричі. Наприкінці 30-х років Японія вийшла на перше місце у світі за виробництвом штучного шовку (матеріал для виробництва парашутів), військового суднобудування. Проте занедбаними опинилися галузі цивільного виробництва.

Політика мілітаризації економіки стала стрижнем економічної стратегії Японії в 30-40-х роках ХХ століття: одержати військову перемогу над своїми конкурентами – США, Великою Британією та Францією, - витіснити їх з Азіатсько-тихоокеанського регіону й встановити тут своє неподільне економічне панування.

Перекося в структурі економіки, надмірна монополізація хибними сторонами виявилися в процесі війни. Японія не тільки зазнала поразки, але й опинилася в неймовірно руйнівному становищі. Промислове виробництво наприкінці 1945 року складало лише 10% довоєнного рівня, його частка експорту у світовій торгівлі – лише 0,5%. Японія втратила свої колонії й була окупована американськими військами.

У цій ситуації перед Японією постали вже зовсім інші стратегічні цілі в економіці. Головною метою було якнайшвидше відбудувати народне господарство й ліквідувати відставання від своїх американських і європейських конкурентів, причому не тільки за кількісними показниками, але й – головне – за технологічним рівнем. Необхідно було перебудувати галузеву структуру економіки відповідно вимогам науково-технічного прогресу.

В перші повоєнні роки економічні реформи в Японії здійснювалися під керівництвом американських окупаційних військ; процес реформування очолив американський економічний радник Дж. Додж – відомий фінансист, президент Детройтського банку. Основні напрямки реформи визначалися таким чином: демілітаризація економіки; декартелізація; завершення аграрної реформи.

Було закріплено у новій конституції, що війна вже ніколи не повинна вийти з японської землі; витрати на військові цілі не повинні перевищувати 1% від ВВП.

Декартелізація полягала у ліквідації «дзайбацу». Холдінгові компанії були розпущені, їх акції були розпродані подрібненими частками. Лише за два роки 70% акцій перейшло у володіння громадян. Надмірна концентрація економіки була послаблена. Було запроваджено контроль над злиттям фірм,

взаємне володіння акціями було обмежене 25%. Проте найбільші монополісти зберегли свої основні позиції. Перше місце посів концерн «Міцубісі», друге – «Сумітомо», третє – «Міцуї», а четверте – «Ясуда». Під дію демонополізації не потрапили банки.

В 1947-1949 рр. була здійснена земельна реформа. Її основна мета полягала в ліквідації великих земельних володінь і перерозподіл їх селянам-орендарям за викуп по ринковій ціні. Після проведення реформи селяни-власники склали вже 62%, орендарі – 5,5%. Частина землі залишилася у руках поміщиків, проте вони вже не могли активно впливати на відносини в аграрному секторі.

Була здійснена фінансова стабілізація, в рамках якої надавалася американська фінансова допомога, поставлялося пальне, продовольство й медикаменти. Всі гуманітарні товари продавалися за гроші, а виручка йшла на фінансування сільського господарства. Японія повністю розплатилася за цю допомогу через 10 років. Була проведена бюджетна реформа, основою якої було суворе балансування статей бюджету з метою уникнення великого дефіциту. Державні субсидії збитковим підприємствам, що надавалися безповоротно, були замінені банківським кредитом. Було запроваджено фіксований курс єни, грошова емісія жорстко контролювалася.

Пріоритетом економічних реформ визначено піднесення виробництва. Військові заводи були демонтовані під контролем американських окупаційних влад. Заборона виробляти військову продукцію пішла на користь Японії, оскільки вона зосередила зусилля на цивільних технологіях. В той час, коли провідні держави світу відволікали значні кошти на гонку озброєнь, Японія освоювала ринки цивільної продукції. Більше того, вона немало заробила на замовленнях для армії США під час військових дій в Кореї та В'єтнамі. Це було неабияким стимулом розвитку японської економіки. В окремі роки військові замовлення США давали до третини усіх валютних надходжень Японії.

В рамках економічної реформи було впроваджено такі заходи: введено процедуру банкрутства компаній; введено контроль уряду над ключовими галузями економіки; заморожено ціни й заробітну плату; відтворено централізоване постачання підприємств.

Роль держави в післявоєнній відбудові економіки Японії не тільки не ослабла, але й зросла. За основу економічної моделі розвитку було взято кейнсіанську теорію, яка передбачає активну роль держави в регулюванні економіки. Було запроваджено планування економічного розвитку, плани мали індикативний характер. Програма відбудови економіки спиралася на три плани: 1949-1952, 1949-1953, 1951-1953; ці плани корегували й доповнювали один одного. Найбільш змістовними були «П'ятирічний план самозабезпечення» (1955-1959 рр.) й «Новий довгостроковий план економічного розвитку» (1957-1960 рр.). Наступні плани мали за мету

прискорення темпів розвитку економіки й удосконалення її галузевої структури.

Важливим напрямком економічної стратегії стала **зовнішньоекономічна орієнтація японської економіки**. Держава здійснювала контроль над зовнішньоекономічними операціями, розподіляла за лімітом кошти на оплату імпорту. Основою зовнішньоекономічної політики був протекціонізм, приплив іноземного капіталу в Японію обмежувався.

Післявоєнна економічна реформа оздоровила японську економіку; вона стала тим трампліном, з якого почалося бурхливе піднесення Японії у світовому економічному просторі. В 50-ті-60-ті роки ХХ ст. японська економіка розвивалася дуже високими темпами, щорічний приріст ВВП становив пересічно 15%. Це був час відбудови економіки, оснащення виробництва новітньою технікою, значних капіталовкладень у промисловість і сільське господарство. В другій половині 60-х років приріст дещо знизився, але все ж таки був досить високим, в середньому 11%.

Період 70-х-80-х років минулого століття характеризується помірною динамікою економічного розвитку. Пересічні темпи росту ВВП складають 3,8-4,5%. Це був час стабілізації вже зрілої економіки. Невисокі темпи пояснюються структурною перебудовою економіки, а також світового енергетичною кризою початку 70-х років. В цей період відбуваються певні зміни в економічній політиці уряду. Був скасований валютно-ліцензійний контроль над імпортом, знято обмеження для притоку капіталу й для експорту японського капіталу за межі країни. В середині 70-х років Японія перейшла від фіксованого до плаваючого курсу єни. Для форсування розвитку пріоритетних галузей – електронного машинобудування й виробництва сучасних засобів зв'язку – були впроваджені державні програми фінансової й організаційної підтримки науково-дослідних робіт, що виконувалися найбільшими фірмами в галузях високих технологій. Однією з них була «Програма фундаментальних досліджень в галузі новітніх технологій» (1981-1990 рр.). В середині 80-х років ХХ століття, зважаючи на надмірно високе позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, що загострювало відносини Японії з її конкурентами, уряд запровадив пільги для імпортерів, щоб вирівняти торговельний баланс.

Таким чином, стратегія 1970-х-1980-х років відзначається деякою лібералізацією економічної політики, але регулююча роль держави залишається досить активною.

В 90-х роках ХХ століття відбулося **суттєве гальмування японської економіки**. Темпи зростання ВВП дуже знижуються, навіть до мінусових позначок в окремі роки. Динаміка росту ВВП у 90-х роках і на початку нового століття віддзеркалюється наступною таблицею:

Таблиця 6.1.

Щорічні темпи росту ВВП Японії, %¹

Роки	1991-1995	1996-2000	2001-2003	2004-2007	2008	2009	2010
% приросту	1,0	1,2	0,0	2,2	-1,2	-5,2	3,0

Спад виробництва супроводжувався зростанням безробіття. Якщо у 80-ті роки частка безробітних у працездатному населенні не перевищувала 3%, то в 1999-2001 рр. вона становила 4,7-5%. Фондовий ринок відреагував на спад економіки. Головний фондовий індекс Японії Ніккей – 225 знизився з 1990 р. до 2001 р. на 64%, в той час як його американський аналог Доу-Джонс збільшився на 321%. По Японії прокотилася хвиля банкрутства. Тільки в 2000 році збанкрутувало понад 19 тис. компаній. Намагаючись стимулювати економіку, уряд збільшує державні витрати. Японія мала величезний державний борг (в 2000 р. – 5,6 трлн. дол. або 130% до ВВП).

Економічні негаразди Японії в 90-х роках пов'язані з макроекономічними перекосами. Тривалий час Японія має велике позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Приток капіталу від експорту японські банки використовували не стільки для інвестування у промислові підприємства (через високу вартість робочої сили), скільки в спекулятивні операції з акціями та в нерухомість. Курси акцій та ціни на земельні ділянки штучно завищувалися, акції купувалися для їх подальшого перепродажу. Цей процес одержав назву «мильної бульки». В 1990 р. «булька» луснула, ринкова ціна акцій і земельних ділянок почала спадати. Це призвело до утворення й накопичення боргів банками з боку корпорацій, які вкладали свої вільні кошти в ці активи. В 1995 р., уперше за післявоєнний період, прокотилася хвиля банкрутств багатьох банків.

Криза фінансової системи відбулася й на реальних векторах економіки Японії. Знизилися темпи капіталовкладень, знецінилося майно (нерухомість), яке є заставою під банківські кредити. Збанкрутування банків й утруднення з одержанням кредиту (через знецінення застави) спровокувало масове банкрутство японських компаній. Капітал і виробництво дедалі більше йшли за кордон у філії японських корпорацій та спільні підприємства, оскільки внутрішній ринок звужився.

Спад в економіці Японії був обумовлений також і зовнішніми причинами. В 1998 р. відбулася економічна криза в країнах Південно-Східної Азії – в регіоні, де Японія завжди мала пріоритетні позиції. Це призвело як до скорочення японського експорту, так і до падіння виробництва численних філій японських корпорацій, які розташувалися в регіоні.

В умовах тривалої стагнації перед урядом Японії постало завдання розробити й втілити у життя нову стратегію розвитку економіки. Кейнсіанські засади економічної моделі поступилися місцем неоліберальній

¹ Складено за даними: www.imf.org; www.cia.gov; www.un.org

політиці. Роль держави в регулюванні економіки звузилася, зосередившись переважно на макроекономічній сфері.

В 1999 р. була здійснена **фінансова реформа**, яка одержала назву «великого вибуху». Були усунені перепони для доступу на фінансові ринки. Банки, брокерські й страхові компанії набули можливість займатися всіма видами фінансових операцій. Скасовано заборону доступу нефінансових компаній на фінансові ринки. Дозволена торгівля цінними паперами поза фондовими біржами. Втручання держави в оперативну діяльність суб'єктів економіки суттєво знизилося, піднялося значення ринкових важелів регулювання. Це означає дерегуляцію економіки.¹

Дерегуляція економіки, визволення системи від безнадійних боргів і жорсткий контроль дефіциту державного бюджету – ось головні пріоритети нової економічної політики уряду Японії. Необхідно було визволити банки від великого обсягу так званих «поганих кредитів», які утворилися внаслідок краху «мильної бульки». Ці борги списано. Знижено податок з корпорацій. Значно поживався приток іноземних інвестицій в японську економіку внаслідок лібералізації зовнішньоекономічної діяльності.

Реформування економіки, що почалося з кінця 90-х років, почало давати позитивні результати з 2004 р., коли ВВП дав приріст 2,7%. Правда, надалі приріст коливався навколо 2% щороку, але все ж таки це краще, ніж у 90-х роках. Зовнішній борг скоротився до 1,5 трлн. дол. Рівень інфляції в Японії досить низький (0,3 % у 2006 році); це певною мірою пов'язано з квалістю динаміки японської економіки. Боротьба з дефляцією є одним з важливих напрямків економічної політики уряду. Рівень безробіття перевищує 4%, що для Японії слід оцінювати як досить високий.

Отже, з 2004 р. економічне зростання Японії відновилося після тривалої стагнації. Поживавлення почалося з галузей, що обслуговують переважно внутрішній ринок. Внутрішньоекономічна політика японського уряду характеризується наголошенням на вирішення соціальних проблем. На відміну від «жорсткої» американської моделі в Японії культивується «доброзичливий» капіталізм, коли перевага надається економічній стабільності, безпеці, збереженню соціальної рівноваги.²

Світова економічна криза відбилася на економіці Японії. У 2009 р. її ВВП скоротився на 5,2%, а промислове виробництво на 17%. Зовнішній борг досяг 2,132 трлн. дол. Безробіття сягнуло 5,1%.

У зовнішньоекономічній політиці Японія має два головних пріоритети: тісне співробітництво з партнерами по ОЕСР, особливо в рамках «Великої Сімки», і зміцнення своїх позицій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Японія є членом АТЕС, в якому відіграє важливу роль, бере участь у більшості регіональних банків розвитку. Особливе значення мають для

¹ Див. також: Леонтьева Е. Япония //МЭ и МО. - №8. - 2001.

² МЭ и МО. - №4. - 2007. – С. 22.

Японії її стосунки із США і Китаєм, ринок яких найпривабливіший для японських експортерів товарів та інвесторів.

Все більшого значення для Японії набуває її зарубіжна інвестиційна діяльність. Відплив інвестицій з Японії перевищував їх приплив у 2005 р. у 16 разів. В тому ж році чисте перевищення доходів від іноземних інвестицій над відповідними витратами виявилось більше активного сальдо торговельного балансу.¹ На кінець 2009 р. обсяг іноземних інвестицій в Японії становив 147,2 млрд. дол., а обсяг японських за кордоном – 738,5 млрд. дол. Японія перетворюється на країну-інвестора й кредитора. Останніми роками активну динаміку має експорт інформаційних і комунікаційних послуг з Японії. За період 2001 – 2005 рр. він виріс з 95 млрд. дол. до 121 млрд. дол.² Таким чином, тенденція, яка у цій сфері характерна для США, поширюється також і на Японію.

6.4. Стратегії економічного розвитку Федеративної Республіки Німеччини

Німеччина – одна з найрозвиненіших країн світу. За розміром ВВП вона посідає третє місце в групі розвинутих країн – у 2009 р. її ВВП становив (за ПКС) 2 857 трлн. дол.; в цілому за цим показником Німеччина посідає п'яте місце у світі, пропускаючи вперед себе Індію. Німеччина є економічним лідером Європейського Союзу, найпотужнішою в економічному відношенні країною Європи. Протягом ХХ століття німецька економіка знала зльоти і падіння, руйнування й відродження. ФРН має одну з найкращих у світі систему соціального захисту населення, високий рівень заробітної плати. Водночас за душевим розміром ВВП вона поступається США, Японії, Канаді й деяким своїм партнерам по ЄС. Вона має високу продуктивність праці, але меншу ніж у США, Японії, Франції. Висока якість німецької продукції в певній мірі компенсує на світових ринках її високу собівартість, яка утворюється за рахунок підвищення питомих витрат на робочу силу. Німеччина є значним експортером капіталу, вона посідає п'яте місце за обсягом зовнішнього кредиту і третє – за експортом інвестицій. Німеччина стала першим автором післявоєнного «економічного дива», а сьогодні показує дуже повільні темпи економічного зростання.

Такі протиріччя економічного розвитку Німеччини пояснюються як зовнішніми обставинами, так і особливостями внутрішньої економічної політики, обраними стратегіями.

Вже говорилося (розд. 4), що за часів панування в Німеччині фашистського режиму економіка була жорстко централізована й керувалася адміністративними методами. Значна її частина, особливо важка промисловість, була підпорядкована військовим цілям, стратегічної метою

---

¹ Там само. – С. 19.

² www.oecd.org

режиму було зміцнення економічних і політичних позицій Німеччини у світі через перерозподіл сфер впливу у світовій економіці; механізмом перерозподілу було визначено світову війну. Відомо, що ця мета не була досягнута й Німеччина зазнала нищівної поразки.

Внаслідок II світової війни економіка Німеччини опинилася в руйнівному становищі. В 1946 році промисловість складала лише 34% від довоєнного рівня. Державний борг за часи війни зріс у 14 разів, інфляція досягла 600%. Марка була знецінена, торговельні операції здійснювалися часто на основі натурообміну. Зanedбаним виявилось сільське господарство. Життєвий рівень німців значно знизився, мільйони з них голодували, нараховувалася велика кількість безробітних.

В таких складних умовах потрібна була принципово **нова економічна політика**, яка б поривала з амбіціями тоталітаризму й мала б націленість на соціальні пріоритети. Така політика була сформована у ФРН наприкінці 40-х – на початку 50-х років; її ефективність доведена успіхами німецької економіки протягом більш ніж півстоліття. Кардинальні позитивні зрушення в економіці ФРН пов'язані з «Планом Маршалла» та економічними реформами міністра економіки, а згодом канцлера Людвіга Ерхарда.

За «Планом Маршалла» США надали економічну допомогу ФРН і деяким іншим західноєвропейським країнам. Фінансова допомога Західній Німеччині складала понад 3 млрд. доларів – за тих часів велика сума. У ФРН надійшла велика кількість американського продовольства й продукції легкої промисловості. Головне ж – інвестиції та кредити. Інвестиції прямували переважно в галузі важкої промисловості – енергетику, металургію, важке машинобудування, хімічну промисловість.

Американська фінансова допомога сприяла поживленню економіки ФРН. Проте її повна відбудова, а потім небачений зліт, «економічне диво» пов'язані з політикою Л. Ерхарда. В основу цієї політики були покладені ідеї «фрайбурзької школи» (В. Ойкен, В. Репке), що пропагувала вільну ринкову економіку, та теорії «соціальної ринкової економіки» (А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард). Ці ідеї склали засади **неоліберальної економічної політики**. Таким чином, на відміну від США, Японії та більшості західноєвропейських держав, в яких перші повоєнні десятиліття проходили під пануванням кейнсіанства, уряд ФРН впроваджував неоліберальний напрям.

Згідно з неоліберальною політикою роль держави має бути обмеженою регулюванням економіки на макрорівні, вона не повинна втручатися в оперативну діяльність суб'єктів народного господарства. Суть цієї політики виражалася гаслом: «Так мало держави, наскільки це можливо, так багато держави, наскільки це потрібно».¹

Стратегічною метою економічного розвитку Німеччини у перше повоєнне десятиліття було відновлення економіки від руйнації й досягнення рівня найбільш розвинутих держав на новій технологічній основі.

¹ Факти про Німеччину. - Societats-Verla9: Frankfurt-am-Main. - 1995. - С. 217

Політика «соціального ринкового господарства» не була тотожною класичному лібералізму, який взагалі обмежував регулюючу роль держави до крайності. Неолібералізм Ерхарда ґрунтувався на досить сильній ролі держави в регулюванні соціальних відносин, в забезпеченні гідного рівня життя всіх верств населення. Важливим положенням неолібералізму була необхідність забезпечення державою умов для вільної конкуренції.

Реформування економіки ФРН розпочалося з грошової реформи в 1948 році. Рейхсмарки, що були в обігу за часів фашизму, були об'явлені недійсними й підлягали обміну на нові гроші – дойчмарки у співвідношенні 10:1. Заробітна ж плата сплачувалася новою валютою у співвідношенні 1:1. В короткий термін країна позбавилася знеціненої валюти, припинилася інфляція. Уряд припинив жорстке регулювання цін, вони були відпущені на свободу. Скасовувався також адміністративний розподіл ресурсів між суб'єктами господарювання.

Мікроекономічна політика Л. Ерхарда була спрямована на підтримку ключових галузей і підприємств, яким надавалися податкові пільги, кредити й інвестиції. Значну підтримку одержав дрібний і середній бізнес; водночас була обмежена можливість зростання потужності монополій, було прийнято низку антимонопольних і антикартельних законодавчих актів («Картельний закон» 1957 р. та інші).

Першочерговою політикою Ерхарда було вирішення соціальних проблем, і тут держава брала на себе велику частку відповідальності. Бюджетні витрати на соціальні потреби у ФРН встановлено на рівні вищому, ніж в інших розвинутих країнах.

Економічна політика Ерхарда досить швидко принесла позитивні наслідки. Вже наприкінці 1949 р. валовий обсяг промисловості складав 98% від 1936 року, тобто майже досяг довоєнного рівня; наприкінці 1950 р. він досяг 114%, а в 1956 р. він більш ніж подвоївся – 216%¹. За 1950-1957 роки промислове виробництво ФРН збільшилося удвічі, тоді як в США тільки на 27%, Великій Британії – на 22%, Франції – на 64%. Експорт Німеччини за той же період зріс в 4,3 рази. Підвищився добробут населення. Зник «чорний ринок», інфляція трималася на низькому рівні, марка поступово міцніла. Підвищилася продуктивність праці робітників і, відповідно, їх заробітна плата.

У світі заговорили про «німецьке економічне диво». Сам Л. Ерхард, головний автор цього дива, свою причетність до виняткового економічного піднесення ФРН оцінював досить скромно: «Це був лише наслідок чесних зусиль усього народу, який згідно із принципами свободи одержав можливість використати право на людську ініціативу, людську свободу і людську енергію».²

¹ Э.Л. Лортиян. История экономических реформ. – Харьков: «Консум». - 1999. – С. 134

² Факти про Німеччину. - Societats-Verla9: Frankfurt-am-Main. - 1995. - С. 216

Неоліберальна політика давала ефект понад десять років. Зростав добробут населення, а за ним і купівельна спроможність громадян, що сприяло розширенню внутрішнього ринку. Невисокий рівень податків стимулював виробників збільшувати інвестиції у виробництво. ФРН перетворилася на процвітаючу державу з високими темпами розвитку економіки й високою соціальною захищеністю населення. Наприкінці 50-х років за розміром ВВП вона посідала друге місце серед розвинутих держав.

Поступово виявилось, що ставка на «вільну гру» ринкових регуляторів не може довго сполучатися із зростаючими витратами держави на соціальні потреби. Завищені економічні й соціальні вимоги обумовили бурхливе зростання державних витрат, а безперервне зростання заробітної плати призвело до росту цін та інфляції. Л. Ерхард, який в 60-х роках був канцлером, попереджав про необхідність стримання росту соціальних витрат і обмеження споживання, але в умовах ейфорії, яка панувала тоді в суспільстві, його заклик сприймався легковажно.

Найвищих темпів розвитку економіка ФРН досягала в 50-х роках; приріст ВВП складав пересічно 15-20%. Проте в 60-ті роки позитивні фактори стрімкого економічного розвитку багато в чому себе вичерпали. Високий рівень соціальних витрат вимагав підвищення податків з корпорацій, державний бюджет зводився з дефіцитом. У першій половині 60-х років державні витрати зростали вдвічі швидше, ніж ВВП. В 1966 р. в країні вибухнула перша в повоєнному періоді економічна криза. В 1967 р. відбулося скорочення суспільного продукту на 0,1%, число зайнятих зменшилося на 3%.

Криза 1966-1967 рр. стала сигналом для необхідності формування нової стратегії й нової економічної політики. Якщо перша повоєнна стратегія робила наголос на швидких темпах економічного розвитку, то нова – на стабілізації економіки. На зміну неоліберальній політиці прийшла **політика неокейнсіанства**, яка означала посилення ролі держави на макроекономічному рівні регулювання. Цю політику впроваджували в життя соціал-демократи, що прийшли до влади.

Основи нової політики були сформовані в «Законі про сприяння стабільності й економічного росту», який було прийнято в 1967 році. Згідно з цим законом, кредитно-грошова політика доповнювалася активним використанням інструментів державної бюджетної та податкової політики. В процесі розробки рішень брали спільну участь союзи роботодавців, профспілки й урядові органи. Вони узгоджували динаміку заробітної плати і доходів із загальноекономічними цільовими установками. Була спроба нейтралізувати економічну владу груп примушенням до співробітництва, обміну інформацією, готовності до компромісів. Ця спроба виявилася невдалою через відсутність будь-яких економічних санкцій.¹

---

¹ В. Гутник. Германия.// МЭ и МО. - №8. - 2001. - С. 83

«Законом» запроваджувалося п'ятирічне фінансове планування, яке спиралося на загальноекономічні прогнози основних показників. Ця політика одержала найменування «фіскальної політики стабілізації». Вона ставила перед собою дві взаємопов'язані цілі: не допускати різких кон'юнктурних коливань економіки та сприяти стійкому економічному зростанню. Економічний бум вже не ставився за стратегічну мету, було взято курс на виважене зростання економіки. «Закон про стабільність» зобов'язував федеральні й земельні влади пристосовувати свою бюджетну політику до завдань досягнення загальноекономічної рівноваги, яка виражена в «магічному чотирикутнику»: стабільність цін; високий рівень зайнятості; рівновага платіжного балансу; постійне й збалансоване економічне зростання.

В основі політики стабілізації фінансовими засобами полягала кейнсіанська концепція регулювання сукупного попиту, яку необхідно було інтегрувати в систему соціального ринкового господарства. В 70-х роках уряд соціал-демократів, який очолював Г. Шмідт, зайнявся регулюванням навіть інвестицій, що підривало підвалини ринкового господарства. Економічні заходи уряду склалися в систему, яка отримала назву «глобального регулювання». Певний час ця система виявляла свою ефективність. З кінця 60-х й до середини 70-х років пересічні темпи зростання ВВП склалися 5-7%. Скоротилося безробіття.

Проте в 1974-1975 роках сталася нова економічна криза, яка виявилася більш серйозною, ніж попередня. Вона посилилася світовою енергетичною кризою. Різко підвищився рівень споживчих цін у країні – до 7% щороку, набирала темпів інфляція. ВВП скоротився на 5%, промислове виробництво – на 12%, обсяг внутрішніх приватних інвестицій – на 18,5%. Наростало масове безробіття. Вихід з цієї кризи відбувався дуже повільно, а в 1980-1982 рр. настала ще одна криза, яка супроводжувалася масовими збанкрутуванням й зниженням рівня життя населення.

У 1982 р. до влади прийшли християнські демократи на чолі з Г. Колем. Новий уряд знову повернувся до **неоліберальної політики**, взявши за основу ерхардівську модель, але не відмовляючись від позитивних здобутків досвіду «глобального регулювання». Головним в економічній політиці Г. Коля був поворот від стимулювання сукупного попиту до економіки пропозиції.

Одним з основних напрямків нової політики передбачалося стримання росту витрат. Державні витрати не повинні були випереджати за темпами зростання виробництва. Поступово зменшувалася роль держави в перерозподілі ВВП. Якщо в 1982 р. частка всіх державних витрат у ВВП складала 50%, то в 1989 р. вона скоротилася до 45%. Скоротився дефіцит державного бюджету з 3,4% від ВВП в 1996 р. до 1,2% в 1999 р.

Ще одним важливим напрямком економічної політики Г. Коля було стимулювання науково-технічного прогресу. Велика увага приділялася

створенню сучасних засобів зв'язку та інформатики. Держава виділяла значні кошти на науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки. Високий технічний рівень виробництва обумовив й високу конкурентоспроможність німецьких товарів на світовому ринку. За експортом продукції машинобудування Німеччина в цей період випереджала усі країни світу.

Водночас християнським демократам не вдалося запровадити податкову реформу, й Німеччина залишається країною з дуже високими податками, рівень яких зростав в часи правління соціал-демократів. Продовжувалося накопичення державного боргу, який зріс у обсязі з 900 млрд. марок в 1989 р. до 2200 млрд. марок у 1990 р. В значній мірі цей борг збільшився через витрати на вирішення соціально-економічних проблем, пов'язаних з возз'єднанням Німеччини.

Економічне зростання, яке розпочалося в 1982 р., тривало майже десять років. В цей період відбувається докорінна перебудова технічної бази економіки. Фірми спрямовують до 50% виробничих інвестицій на модернізацію і раціоналізацію виробництва. Темпи приросту ВВП коливалися від 1,5% в 1987 р. до 5,7% в 1990 р. Інфляція трималася на рівні нижче 3%, але безробіття залишалось ще високим.

В 90-х роках і в перші роки наступного десятиліття динаміка економічного розвитку Німеччини характеризується вкрай низькими темпами, про що свідчать дані наступної таблиці:

Таблиця 6.2.

Темпи приросту ВВП Німеччини, %¹

1992-1995 (пересічно)	1996-1999 (пересічно)	2000	2001- 2005 (пересічно)	2006-2007 (пересічно)	2008	2009	2010
1,2	1,5	3,0	0,6	2,5	1,0	-4,7	3,3

В 1993 р. спад економіки ФРН становив -1,3%, що було найнижчим показником за всю післявоєнну історію країни. Того ж року кількість безробітних становила 2,2 млн. чоловік, а в 1996 р. досягла 3,1 млн. чол. В 1993 р. дефіцит держбюджету складав 69 млрд. марок, а державний борг зріс до 1850 млрд. марок.

В 1999 р. уряд Коля пішов у відставку, йому на зміну прийшла коаліція соціал-демократів і «зелених» на чолі з Г. Шрьодером. Незважаючи на принципові політичні розходження з християнськими демократами, уряд Шрьодера в цілому зберігав неоліберальний напрям економічної політики. Водночас були деякі зміни в методах її здійснення.

Стратегічною метою соціал-демократи вважають суттєве піднесення життєвого рівня населення; головна їх увага зосереджена на **соціальній сфері**. Перш за все, це стосується боротьби з безробіттям. В 1999 р. безробіття сягнуло небезпечного рівня у 10,5%. На відміну минулим урядам,

¹ www.imf.org; МЭ и МО. - №8. – 2001. – С. 86; www.cia.gov.; www.un.org

які допомагали безробітним збільшенням витрат на їх утримання (що не стимулювало їх в пошуках роботи), Шрьодер робив ставку на створення сприятливих умов для підприємців, для відкриття нових фірм, що веде до появи нових робочих місць. Соціал-демократи особливо намагаються підтримати малий і середній бізнес.

Важливою метою нового уряду було зниження податків. Рівень оподаткування в країні наприкінці 90-х років досяг небачених розмірів. Так, якщо в США на податки йшло близько 32% нерозподіленого прибутку, у Великій Британії – 45%, то в Німеччині цей показник досяг 65%. Принципи податкової реформи були затверджені в 2000 році. Сукупний податок на прибуток зменшується з 50% до 40%; податок на доходи з 53% в 1999 році до 42% у 2005 році.¹

Тривала увага уряду Німеччини до соціальної сфери має наслідком високий рівень заробітної плати, яка є однією з найвищих у світі. З одного боку, це підвищує добробут громадян ФРН. Проте, з іншого боку, така система має негативний момент, оскільки робочі місця стали надто дорогими, що небажано в умовах світової конкуренції. Тому підприємці не зацікавлені в розширенні контингенту працівників і створення нових робочих місць. Вони надають перевагу в модернізації виробництва й ліквідації робочих місць. Це стимулює зростання безробіття.

Зростання чисельності безробітних стало помітним вже з середини 80-х років, коли вона складала 2 млн. чоловік. В 1997 р. безробіття досягло найвищого значення, коли кількість безробітних становила 4,4 млн. чол. або 11,4% працездатного населення. Потім напруга дещо спала: в 1999 р. рівень безробіття знизився до 10,5%, а в 2000 році до 9,6% (3,9 млн. чол.). В 2002 р. цей рівень становив 9,8%, тобто залишався ще досить високим.

Проте уряду соціал-демократів не вдалося здійснити стратегічну мету; темпи росту економіки були дуже низькі, а безробіття суттєво не зменшувалося.

В 2005 р. до влади в Німеччині повернулися християнські демократи на чолі з Ангелою Меркель; уряд сформовано коаліційний, до нього входять і представники соціал-демократів. Перед новим урядом постали проблеми, які вирішити в короткі строки дуже важко. Високі соціальні зобов'язання важким тягарем висять на державному бюджеті. Від'ємне сальдо бюджету в 2006 р. складало 67 млрд. дол. Через урядовий сектор витрачається 31% ВВП на соціальні цілі. Близько 41% дорослого населення живе в основному на державні субсидії у вигляді пенсій, стипендій, допомоги по безробіттю, пенсій по інвалідності і таке інше. Наповнення бюджету здійснюється за рахунок жорсткого податкового тиску. При цьому 10% суб'єктів економічної допомоги сплачують понад 50% від своїх доходів, 20% сплачують близько

---

¹ МЭ и МО. - №8. - 2001. - С. 87

80%, а 40% тих, хто має доходи, не сплачує податків взагалі.¹ Така податкова система не стимулює економічну ініціативу.

Уряд А. Меркель першочерговим завданням вважає припинення зростання бюджетного дефіциту. З цією метою передбачалося скорочення бюджетного кредитування з 38 млрд. євро в 2006 р. до 20 млрд. євро в 2009 р. Очікувалося, що відбудуться зміни в оподаткуванні; зокрема, зменшаться витрати роботодавців на соціальні виплати. До 2009 р. планувалося підвищити вік виходу на пенсію з 65 до 67 років (однаково для чоловіків і жінок); таким чином трохи зменшаться зобов'язання по виплаті пенсій.²

Перші кроки нового уряду дали позитивні результати. В 2006 і 2007 роках після тривалої стагнації темп приросту ВВП перевищив 2%. Інфляція в 2007 р. становила 2%. Але залишається високим рівень безробіття (9,1% в 2007 р.), зовнішній борг (4489 млрд. дол.).³

Світова економічна криза боляче вдарила по економіці Німеччини. ВВП у 2009 р. скоротився на 4,7%. Рівень безробіття становив 7,5%. Зовнішній борг дорівнював 5,208 трлн. дол. В 2010 році економіка Німеччини почала повільно виходити з кризи. Її ВВП виріс у 2010 році на 3,3 відсотка, що є кращим показником за останні 20 років. Цей результат набагато перевершив прогнози аналітиків, що чекали лише підйому на 1,3-1,4 відсотка.⁴

Одним з найважливіших стратегічних напрямків економічного розвитку Німеччини є її участь у європейських інтеграційних процесах. В 1951 р. ФРН разом із Францією, Італією, Бельгією, Нідерландами й Люксембургом підписали угоду про заснування Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС). Ця організація швидко показала свою ефективність, зокрема, сприяла відбудові й зміцненню енергетики й чорної металургії ФРН, що позитивно позначилося також і на важкому машинобудуванні. В 1957 р. ці ж шість країн підписали угоду про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). Тоді ж всі три організації сполучилися в одну спільноту, яка одержала назву «Європейське економічне співтовариство» або «Спільний ринок». В цьому об'єднанні ФРН зразу ж почала відігравати лідируючу роль і виграла від об'єднання більше, ніж інші члени ЄЕС, принаймні, на перших етапах існування організації. Німеччина мала значно потужнішу промисловість: вже наприкінці 50-х років вона посідала перше місце у Західній Європі за виплавою сталі й чавуну, виробництву сірчаної кислоти, каустичної й кальцинованої соди, азотних і калійних добрив, синтетичного каучуку, тракторів, автомобілів, суден. Продуктивність праці в промисловості ФРН була вищою, ніж у її партнерів. Тому знесення торговельних перешкод, відкриття кордонів внаслідок скасування тарифів та

---

¹ www.project-syndicate.org

² Там само.

³ www.cia.gov

⁴ <http://www.lenta.ru/news/2010/08/13/gdp/>

квот надало промисловості ФРН сильного стимулу, сприяло експансії німецьких товарів на західноєвропейські ринки. Зміцніли позиції великих корпорацій ФРН та її банків. Марка перетворилася на найсильнішу валюту Європи й залишалася такою аж до 2000 року, тобто до запровадження євро.

Із перетворенням ЄЕС на Європейський Союз лідируюча роль Німеччини в європейській економіці збереглася, незважаючи на розширення організації. Більше того, приєднання в 2004 році до складу ЄС нових держав, особливо Польщі, Чехії, Угорщини й Словаччини, підсилює роль Німеччини, оскільки в цих країнах вона має міцні економічні позиції (зовнішня торгівля, інвестиції). Символічно, що серцевина валютної системи ЄС – Європейський центральний банк – міститься у Франкфурті-на-Майні.

Партнери Німеччини по Європейському Союзу є також її основними партнерами у зовнішньоекономічних зв'язках. У зовнішній торгівлі ФРН на країни ЄС (без урахування нових 10 членів) припадає 56% експорту й 54% імпорту. Головним партнером є Франція (у 2009 р.: 10,2% експорту й 8,3% імпорту). Поза межами ЄС найтісніші економічні зв'язки Німеччина має із Сполученими Штатами. З 90-х років увага німецького бізнесу повертається до країн Центральної та Східної Європи, товарообіг з якими швидко зростає. В ЦСЕ зосереджено 6% німецьких інвестицій, переважно в Чехії та Угорщині. Німеччина є найбільшим кредитором країн цього регіону: вона надає понад 50% кредитів, що надходять сюди з розвинутих країн.

Зовнішньоекономічні зв'язки в цілому є одним з найважливіших напрямків економічних стратегій Німеччини. За оборотом зовнішньої торгівлі вона посідає третє місце в світі; її частка у світовому експорті складає 9,8%, в імпорті – 8,4%. Сальдо зовнішньої торгівлі Німеччини постійно позитивне і має тенденцію до зростання; якщо в 2001 р. воно становило 85 млрд. дол., то 2009 р. – вже 188,3 млрд. дол.¹. Щодо платіжного балансу, то він тривалий час складався з позитивним сальдо; проте в 90-х роках утворився дефіцит, який має тенденцію до зростання. Пояснюється це відтоком капіталу з Німеччини у вигляді інвестицій, тоді як зворотний приплив відносно незначний.

Таким чином, стратегічною метою сьогоденної Німеччини має бути надання імпульсу для нового економічного піднесення.

6.5. Стратегії економічного розвитку Франції

Франція належить до групи найрозвиненіших держав; в розрахунку ВВП за ПКС (2 126 млрд. дол. в 2009 р.) вона займає восьме місце у світі, пропускаючи вперед Велику Британію та Росію. В Європейському Союзі Франція – третя за економічним потенціалом після Німеччини й Великої Британії. Франція є значним експортером капіталу, за обсягом банківської діяльності знаходиться на третьому місці у світі. Вона має розвинуту

---

¹ www.un.org

авіакосмічну промисловість, атомну енергетику, хімічну промисловість та сферу послуг. За виробництвом сільськогосподарської продукції Франція посідає четверте місце у світі, а за її експортом друге.

Франція належить до обмеженої групи держав, що відігравали провідну роль в міжнародних економічних відносинах протягом декількох століть. Тривалий час вона була наймогутнішою країною Європи, та й сьогодні її вплив на європейські й світові справи досить значний. Франція була великою колоніальною імперією, й це наклало суттєвий відбиток на її економічні й політичні зв'язки з низкою держав у Африці та в Азії.

Стратегічна політика урядів Франції формувалася під впливом низки чинників. Серед них, крім імперського минулого, - тривале переважаєння ролі позичкового капіталу над виробничим, виключна роль держави в регулюванні економічних процесів і активне членство в Європейському Союзі.

Колоніальна експансія Франції набула найбільшого розмаху в ХІХ столітті, коли вона володіла величезними територіями в Африці, захопила Індокитай, мала численні колонії в Океанії, Карибському басейні. На той час володіння колоніями сприяло економічному розвитку Франції. Вона одержала багату сировинну базу й ринок збуту своєї продукції. Проте, оскільки Франція відставала в промисловому розвитку від інших індустриальних країн, вона не спромоглася в повній мірі використати цю перевагу. Частка колоній у зовнішній торгівлі Франції у 1913 р. становила за експортом лише 13%, а за імпортом – 9,5%. В колонії було вкладено не більше 10% усього капіталу, що був розміщений Францією за кордоном. Після першої світової війни активність Франції в економічних стосунках з колоніями зросла. В 1935 р. експорт в колонії вже становив 30%, а імпорт – 24%. При цьому французький експорт складався з промислових товарів широкого вжитку, а імпорт – з мінеральної та сільськогосподарської сировини. В період між двома світовими війнами зросла роль колоній як арени для вкладення французьких капіталів. На колоніальні володіння в ці часи припадало 75% експорту капіталу з Франції.

Після другої світової війни значення колоніальних володінь для Франції змінилося. Національно-визвольний рух, який підсилювався в цей час, вимагав великих витрат на утримання колоніальних військ та колоніальної адміністрації, що лягало важким тягарем на бюджет країни. В ситуації економічної руїни, яка не обминула французькі колонії, попит на імпорт французьких товарів і капіталу помітно впав. Аж до початку 60-х років, коли французька колоніальна імперія остаточно розвалилася, вона відволікала з метрополії більше коштів, ніж надавала їй. Після ліквідації імперії стосунки Франції з колишніми колоніями стали більш гнучкими. Франція надає їм преференції в торгівлі й сама здобуває певні пільги на ринках цих країн. Низка африканських країн до недавнього часу входила у так звану «зону франка», прив'язуючи свою валюту до французької. Значна частина колишніх

французьких колоній сьогодні є асоційованими членами Європейського Союзу.

Значну роль в економіці Франції здавна відігравав **експорт капіталу**, причому переважно в позичковій формі. Банківський капітал тривалий час визначав «економічне обличчя» Франції. На увесь світ були відомі такі кредитні заклади як Французький банк, «Генеральне товариство», «Ліонський кредит». Вони в XIX столітті в значній мірі контролювали економіку Франції та світовий ринок позичкового капіталу. Навколо них формувалися великі фінансові групи. Наприкінці XIX століття паризька біржа стала відігравати роль міжнародного позичкового центру. До провідної групи банків додалася «Національна облікова контора» й «Паризько-Нідерландський банк». Вирішальною силою в цих банках виступали «200 сімей», серед яких найсильнішими були Ротшільди, Шнейдери, де Ванделі.

З кінця XIX століття посилювалося вивезення французького капіталу за кордон. За період 1870-1913 рр. промислове виробництво Франції зросло тільки в три рази, а експорт капіталу – в шість разів. Напередодні першої світової війни обсяг вивезеного з Франції капіталу в 1,6 раз перевищував суму капіталовкладень в промисловість і торгівлю. Експорт капіталу з Франції мав не підприємницьку, а саме позичкову форму. Вивезення капіталу гальмувало економічний розвиток Франції, оскільки відволікало кошти від внутрішньої економіки. Наслідком цього було промислове відставання Франції від США, Великої Британії та Німеччини.

Роль позичкового капіталу для економіки Франції починає зменшуватися в XX столітті. Натомість поступово зростає значення вивезення капіталу у підприємницькій формі. В цілому Франція й після другої світової війни залишається одним з найбільших експортерів капіталу. В перші повоєнні роки французький капітал, переважно в підприємницькій формі, прямує в колонії, частка яких досягає 60% усього експортованого французького капіталу. Проте поступово відбувається переорієнтація в експорті капіталу на розвинуті країни, в першу чергу, на країни Західної Європи та США. В 90-х роках 70% всіх зарубіжних інвестицій з Франції припадало на країни Європейського Союзу, а ще чверть – в країни, що розвиваються (переважно в Африку).

На особливостях стратегій економічного розвитку Франції позначається **активна роль держави** в регулюванні економіки. Така роль є традиційною, й вона сягає часів, коли Франція була абсолютистською монархією, а в економічній політиці панували ідеї меркантилізму, що їх впроваджували в життя Сюллі й Кольбер. Після Великої французької революції втручання держави в економічні процеси дещо спадає, проте посилюється після першої світової війни. Війна нанесла великої шкоди французькій економіці. Матеріальні збитки становили 200 млрд. франків,

загальний рівень промислового виробництва скоротився на 40%, сільськогосподарське виробництво – на третину, експорт на 50%.¹

В такій ситуації уряд намагався здійснити заходи щодо відновлення економічного потенціалу, стабілізації економіки й підвищення рівня життя населення. Було уведено 8-годинний робочий день в промисловості, розроблена спеціальна програма, що передбачала укладання трудових договорів робітників з підприємцями. Були запроваджені пенсії робочим і службовцям по старості, хворобі, а також допомога безробітним. Незважаючи на те, що до 1924 року промислове виробництво було відновлено до довоєнного рівня, труднощі в економіці Франції ще зберігалися. В основному вони торкалися фінансової сфери. Державний бюджет зводився із значним дефіцитом, курс франка падав. Для запобігання подальшої дестабілізації економіки уряд був вимушений піти на непопулярні заходи. Були підвищені непрямі податки, скорочена заробітна плата службовцям, пенсії. Було здійснено грошову реформу, яка супроводжувалася девальвацією франка, що сприяло його стабілізації.

Криза, яка спіткала Францію в 1930-1934 роках, підсилила регулюючу роль держави. При цьому активізація держави в економічній сфері була своєрідною: вона намагалася не стільки допомогти бізнесу, скільки підмінити його². «Народний фронт», що прийшов до влади (1934-1936 рр.), здійснив націоналізацію окремих підприємств, промислове картелювання, запровадив субсидіювання, ціновий контроль. Була підвищена заробітна плата службовцям, пенсії ветеранам війни, для безробітних були організовані громадські роботи. Здійснено податкову реформу, внаслідок якої підвищувалися податки на великі прибутки. Нова криза 1937 року, а потім війна не дозволила урядові «Народного фронту» завершити реформування економіки. В цілому в період між двома світовими війнами економічна політика, що одержала назву «дирижизму», спиралася на ідеї Дж. Кейнса.

По закінченню Другої світової війни спостерігалися ще декілька хвиль націоналізації й зміцнення економічної ролі держави. Протягом 1945-1947 рр. були націоналізовані електроенергетика, вугільна промисловість, газові підприємства, частина авіаційної промисловості, автомобільний концерн «Рено», морське судноплавство, повітряний флот. Націоналізацією було охоплено близько 20% виробничих потужностей країни.³ Націоналізована промисловість опинилася поза ринковою сферою: держава фінансувала її діяльність з бюджетних коштів і контролювала всі стадії прийняття й реалізації інвестиційних проектів. Держава розробляла плани розвитку націоналізованого сектора, але більшість з них мала індикативний характер. Відновленню економіки Франції сприяла також американська допомога за «планом Маршалла» у сумі 12 млрд. доларів. Але великою є й заслуга

¹ Э.Л. Лортикян. История экономических реформ. – Харьков: «Консум». - 1999. - С. 92

² Див.: Островская Е. Франция// МЭ и МО. - №8. – 2001. - С.92

³ Э.Л. Лортикян. История экономических реформ. – Харьков: «Консум». - 1999. - С.142

французького уряду. Міністром економіки Жаном Монне було розроблено план модернізації економіки, розрахований на 1947-1953 рр. Планом передбачалася ефективна система контролю націоналізованого сектора економіки, він містив програму капіталовкладень.

Стратегічною метою політики «дирижизму» була індустріалізація країни для того, щоб утримати за Францією статус великої держави. Економічною моделлю Франції стала, як і в Німеччині, соціально-орієнтована ринкова економіка. В 50-60-х роках державі належала одна третина державного майна, багато банків, авіатранспорт, великі страхові компанії, радіомовлення. За рахунок держави здійснювалося 30% всіх капіталовкладень.

Наприкінці 60-х років і в 70-х роках до влади прийшли прибічники лібералізації економіки, і державне втручання в економіку дещо зменшилося, хоча й не було суттєво усунуто; здійснився перехід від дирижизму до неокейнсіанської моделі. За часів президентства Ж. Помпіду важливою метою було збалансування державного бюджету. Скорочувалося внутрішнє споживання, упорядковувалася податкова політика. На деякий час ці заходи стабілізували економіку. Проте глибока криза 1973-1974 років струснула економіку Франції. Безробіття зросло втричі і втричі знизилася прибутковість компаній. Якщо в період з 1950 по 1973 рр. щорічний приріст ВВП складав в середньому 5,1%, то в 1971-1980 роках він знизився до 2,3%.

Ця криза спровокувала новий прихід до влади в 1981 р. лівих сил на чолі з Ф. Міттераном, що означало нову хвилю націоналізації. В 1982 р. було прийнято закон про націоналізацію великих приватних банків і декількох промислових груп. Так, до рук держави перейшли такі промислові групи, як «Компані жєнераль д'електрисіте», «Пєшіне-Южін-Кюльман», «Сєн-Гобєн», «Томсон-Брандт», «Рон-Пуленк», залишалася у державній власності компанія «Рєно». Держава також придбала контрольні пакети акцій компаній «Юзінор», «Сасілор», «Дассо», «Матра». Частка державних підприємств у промисловості збільшилася з 18 до 32%. Державний сектор у банківській сфері забезпечував 75% депозитних і кредитних операцій. Держава контролювала діяльність 3,5 тис. компаній.¹ Були націоналізовані навіть такі могутні фінансові компанії, як «Паріба» і «Сюзєз». В 1983 р. на державний сектор припадало 23% зайнятих, 29% доданої вартості й 30% експорту товарів. Було введено активний ціновий контроль, високий податок на великі статки.

Водночас були задіяні деякі **соціальні реформи**. Були підвищені мінімальні ставки заробітної плати, збільшені розміри пенсій, дещо скоротився робочий тиждень.

Значна увага приділялася індикативному плануванню, було прийнято Закон про реформу планування, визначена методика розробки й організації

---

¹ Современный монополистический капитализм. Франция. - М.: «Мысль». - 1982. - С. 401

виконання планів. В планах визначалися стратегічні напрямки й цілі розвитку економіки на п'ятирічний період.

Реформа мала й негативні наслідки. Справа в тому, що націоналізації підлягали переважно компанії, які знаходилися у важкому фінансовому стані, на їх санацію витрачалися великі кошти з держбюджету. Бюджет не витримував такого навантаження.¹

В 1986 р. до влади повернулися праві сили, які запровадили приватизацію підприємств. З другої половини 80-х років економіка Франції дещо поживавішала. Світові ціни на традиційні французькі товари підвищилися, а на енергоносії знизилися. Баланс зовнішньої торгівлі став позитивним. Проте поживавлення економіки було нетривалим, і на початку 90-х років Франція зіткнулася з новою рецесією. Скоротилися обсяги промислового виробництва, зросло безробіття, знизився обсяг інвестицій. Період 1974-1996 рр. у Франції прозвали «тридцятьма гіркими роками». Особливо безпрецедентним було падіння інвестицій. Питома вага промисловості впала в структурі ВВП.

Уряд консерваторів на чолі з Ж. Шираком відійшов від неокейнсіанської політики й повернув до стимулювання приватного сектора. Відповідно закону «Про заходи щодо приватизації» до рук приватних підприємців перейшла велика кількість підприємств, в першу чергу таких, де кількість персоналу перевищувала тисячу чоловік. В 90-х роках у приватну власність перейшли такі великі корпорації як «Томсон» (електротехніка й електроніка), «Пешине» (кольорова металургія), «Юзінор-Сасілор» (чорна металургія). Частка держави у зайнятості знизилася до 10%, а в доданій вартості – до 16%. Проте в державній власності залишалися підприємства електроенергетики, газопостачання й комунікацій. І все ж таки регулююча роль держави була дещо звужена. Було скорочено рівень оподаткування, здійснена лібералізація цін. В середині 90-х років денационалізовано «Банк насьональ де Парі», хімічний завод «Рон-Пуленк». У валютній сфері був скасований контроль над валютними операціями, рухом капіталу, зняті обмеження у міжбанківського, біржового й іпотечного ринків. Всі державні підприємства були переведені на незалежне від бюджету функціонування й почали діяти в жорстких умовах ринку.

Проте економічна політика держави не стала по справжньому ліберальною. Перехід до влади «червоно-зеленого» уряду Л. Жоспена загальмував найбільш **радикальні реформи**. Уряд знов повернувся до контролювання цін державних природних монополій, цін на більшість аграрної продукції, тарифів на послуги сфер охорони здоров'я. Діяльність бізнесу у Франції зарегульована й зарегламентована більше, ніж у будь-якій країні Європейського Союзу.

Одним з головних напрямків діяльності уряду Л. Жоспена стало врегулювання державного бюджету, який тривалий час зводився з великим

---

¹ МЭ и МО. - №4. – 2007. – С. 41

пасивом. За рахунок стримання державних витрат вдалося скоротити дефіцит бюджету, і в 2000 році він становив 1,8% від ВВП, що вважається цілком задовільним для країн ЄС. Платіжний баланс також зводився з позитивним сальдо. Уряд намагався стимулювати розвиток економіки через зростання попиту з боку населення (кейнсіанський принцип), для чого передбачається підвищення доходів, заробітної плати. З 2000 року розгорнулася програма зниження податків. Держава мала у своєму розпорядженні кошти для запровадження цього заходу. Завдяки успішному економічному розвитку, зменшенню безробіття фіскальні надходження до бюджету суттєво збільшилися. Проте податкове зниження поширилося головним чином на осіб з невисокими доходами. Скорочено податок на житло. Але в цілому рівень податків у Франції й сьогодні залишається одним з найвищих в ЄС. Високим залишається рівень податків на корпорації, на заощадження та майно.

Важливою складовою стратегій розвитку французьких урядів завжди була **соціальна політика**. Витрати на соціальну сферу складають 60% всіх бюджетних витрат, вони значно вище, ніж у основних суперників Франції, і це в певній мірі негативно впливає на конкурентоспроможність французької економіки. Незважаючи на пріоритетність соціальних цілей, Франція характеризується високим рівнем безробіття, яке досягло нечуваних розмірів – 12,5% від активного населення. Такий високий рівень є не стільки наслідком неухаги уряду до соціальних проблем, скільки недостатньо ефективною економічною політикою в цілому. Так, антиринкові заходи уряду призводять до скорочення інвестицій в економіку країни і масового вивезення капіталу за її межі.

Наприкінці 90-х років уряду вдалося знизити рівень безробіття (в 2002 р. він становив 9,1%). Запроваджено доплати особам, які отримують мінімальну зарплату. З другої половини 90-х років трохи підвищилися темпи економічного розвитку. Вони збігаються з пересічними для ЄС, але в цілому є невисокими. До того ж, з початком нового тисячоліття ці темпи знову впали.

Таблиця 6.3.

Динаміка щорічних ВВП Франції (у %) ¹

1981-1990	1991-2000	2001-2005	2006-2008	2009	2010
3,3	2,1	1,5	1,5	-2,5	1,6

На зламі тисячоліть економіка Франції опинилася не на кращих позиціях. Темпи зростання ВВП виявилися досить кволими, нижче середньоєвропейських. В 2006 р. приріст промислового виробництва становив лише 0,2%. Безробіття у тому ж році сягнуло 8,7%. Сальдо платіжного балансу було від'ємним, зовнішній борг складав 3,5 трлн. дол. ²

¹ Складено за: МЭ и МО. - №8. - 2001. - С.95; www.cia.gov; www.un.org

² www.cia.gov

В таких умовах правоцентристський уряд суттєво змінює економічну політику й в цілому економічну модель. Так майже повністю ліквідовано державний сектор в економіці: частка держави у доданій вартості скоротилася до 5%. Уряд відмовився від політики дирижизму, яка була основою економічних стратегій тривалий час. Впала роль індикативного планування, воно майже не застосовується. Докорінні зміни відбуваються в соціальній політиці. Мета нової політики полягає у тому, щоб підвищити конкурентоздатність національного бізнесу. Для цього послабляється податковий тягар на корпорації. В рамках боротьби з безробіттям компанії отримують від держави субсидії за кожне нове робоче місце. Пенсійний вік підвищився з 60 років до 63-65 років.¹

В 2007 р. президентом Франції було обрано Ніколя Саркозі. Він намагається поєднати **позитивні наробики дирижизму з посиленням ринкових відносин**, з ліберальною моделлю. Серцевиною реформ має стати комплекс податкових заходів, спрямованих на реалізацію головного гасла його програми: «більше працювати – більше заробляти».²

Н. Саркозі має наміри здійснювати більш гнучку соціальну політику. Так, якщо безробітний удвічі відмовляється від запропонованої йому роботи, то він втрачає право на соціальну допомогу. Передбачається надати більше прав роботодавцям щодо приймання на роботу й звільнення робітників. Прийнято закон про скорочення апарату державної адміністрації.

Світова економічна криза не обминула й Францію. Приріст її ВВП становив у 2008 році тільки 0,1%, а в 2009 році скоротився на 2,5%; отже падіння економіки було не таким глибоким, як у деяких інших державах Європейського Союзу. Безробіття сягнуло 9,1%. Зовнішній борг складав понад 5 трлн. дол. Однак у 2010 році економіка Франції відчула пожвавлення. Так, за III квартал 2010 р. ВВП зріс на 0,3%³. В цілому за рік зростання ВВП склало 1,6%.

У **зовнішньоекономічних відносинах** стратегічним напрямком Франції є активна участь у європейських інтеграційних процесах. Вона стояла у витоків цієї організації й була найактивнішим прибічником її створення. Розроблювачами проекту економічного об'єднання Європи стали Жан Монне, голова Комісаріату з планування й адміністрації в уряді Франції, й Робер Шуман, французький прем'єр-міністр. Саме завдяки зусиллям Р. Шумана вдалося втілити в життя ідею утворення Європейського об'єднання вугілля й сталі в 1951 р. Французькі урядовці, політики, економісти й бізнесмени на початку 50-х років сподівалися, що в інтегрованій Європі Франція буде найсильнішою в економічному й політичному відношенні державою й отримає від усього неабиякі вигоди. Вже дуже швидко

¹ Е. Островская. Трансформация социально-экономической модели Франции // МЭ и МО. - №4. – 2007. – С. 40

² www.russamny.com

³ <http://economyobzor.com/banki/5303-franciya-povysila-prognoz-rosta-vvp-v-2010-godu.html>

виявилось, що це місце посіла ФРН, вплив якої, особливо в економічному плані, на розвиток Західної Європи став визначальним. Франція залишилася на другому місці в ЄС. Проте вона виграла від інтеграції, ефективно використавши переваги міжнародного поділу праці. Участь в ЄС прискорила процес концентрації виробництва, його технічної модернізації.

Особливо сприятливі умови створилися для французького сільського господарства, яке одержало широкий західноєвропейський ринок збуту, вільний від митних перешкод. Різко активізувалася зовнішня торгівля, превалююча частина якої припадає на країни ЄС: 62% експорту й 61% імпорту країни, у тому числі 78% експорту сільгосппродукції, 70% експорту автомобілів. В країнах ЄС розміщується 70% обсягу французьких зарубіжних інвестицій. Цим пояснюється велика увага французького уряду до всіх кардинальних змін, що відбуваються в Європейському Союзі. Франція завжди знаходиться серед ініціаторів тих важливих подій, які посилювали інтеграційні процеси в Західній Європі (Шенгенська угода, Маастріхтська угода, введення євро тощо). Винятком була тривала протидія голлістського уряду щодо вступу Великої Британії до ЄС; Франція розглядала її як небезпечного суперника. Уряд Ж. Ширака виступав за розширення Європейського Союзу за рахунок країн Центральної Європи, що й відбулося в 2004 році; принципово французький уряд стоїть за економічне об'єднання усієї Європи.

Нині стратегічною метою Франції залишається зміцнення позицій в Європейському Союзі й ОЕСР, збереження вигідних економічних стосунків з країнами, що розвиваються та прискорення темпів власної економіки.

В липні 2008 р. під егідою Франції й, зокрема, за ініціативою Н. Саркозі створено Середземноморський Союз (Союз Середземноморських держав - ССД). Ця організація об'єднує більшість західноєвропейських держав і країн Північної Африки, що тяжіють до басейну Середземного моря. Серед арабських країн, які увійшли до ССД, Марокко, Алжир і Туніс – колишні французькі колонії, які й сьогодні підтримують тісні економічні, політичні й культурні зв'язки з Францією. Це значно підсилює роль Франції як в Середземноморському регіоні, так і в Європейському Союзі.

6.6. Стратегії економічного розвитку Великої Британії

Велика Британія, одна з найрозвиненіших країн світу, протягом тривалого історичного періоду обирала високі стратегічні цілі. Після революції XVII століття й особливо після промислового перевороту у XVIII столітті Велика Британія стрімко увійшла до лідируючої групи економічно потужних держав світу й головною стратегічною метою ставила посісти перше місце у світовій економіці, що їй вдалося; економічним лідером вона залишалася аж до середини XIX століття, коли її обійшли США, а наприкінці того ж століття – також і Німеччина. В останній чверті XX століття за

обсягом ВВП Велика Британія поступилася також Японії та Франції, а за деякими економічними показниками навіть Італії. Проте з початком нового тисячоліття темпи розвитку її економіки хоч і були невисокими, все ж таки дещо перевищували показники розвитку її основних суперників, крім США. В 2009 р. її ВВП за ПКС становив 2 154 млрд. дол., що трохи більше, ніж у Росії та Франції, таким чином, Велика Британія займає четверту позицію серед розвинутих країн і шосте місце у світовій економіці в цілому.

Зовнішньоекономічна політика Великої Британії як складова стратегій розвитку суттєво змінювалася як під впливом зовнішніх обставин, так і внаслідок внутрішніх процесів в економіці. Після буржуазної революції та аж до 40-х років XIX століття уряд запроваджував політику протекціонізму з метою захисту своєї промисловості, що народжувалася в ході промислового перевороту, від іноземної конкуренції. Протекціонізм було задіяно також і в аграрному секторі. В 1815 р. були видані та звані «хлібні закони»; їх суть полягала у тому, що ввезення хлібу з-за кордону дозволялося лише тоді, коли внутрішні ціни на нього стояли високо, а коли знижувалися, - імпорт заборонявся.

Після завершення індустріалізації економічна ситуація в Англії докорінно змінилася. Англійські промислові товари стали значно дешевшими, ніж в інших країнах, через те їх конкурентоспроможність була дуже високою на внутрішньому й міжнародних ринках. В цих умовах необхідності в протекціоністських заходах вже не було. Більше того, Великій Британії було вигідно запровадити політику фрітрейдерства й вимагати того ж від своїх торговельних партнерів. Економічна політика у цей час ґрунтувалася на принципах вчення А. Сміта й Д. Рікардо. В 60-х роках активно використовується політика взаємного сприяння в торгівлі, суть якої полягала у взаємній відмові торговельних партнерів від митних перешкод. Це надавало Англії великі переваги й дозволило їй встановити лідируючі позиції на світових ринках. Внаслідок впровадження технічних засобів у сільське господарство продуктивність праці у цьому секторі значно підвищилася, що здешевило сільськогосподарську продукцію. Це дозволило у 1846 році скасувати «хлібні закони». Отже, лібералізація зовнішньої торгівлі була майже повною.

Велика Британія у першій половині й середині XIX століття була не тільки «майстернею світу», але й стала світовим кредитором. Ще в 1694 р. було засновано Англійський банк, наприкінці XVIII століття в країні нараховувалося вже 350 банків. В середині XIX століття Лондон перетворюється на світовий кредитний центр, Англійський банк стає «банком банків». Британські банки у цей час кредитували переважно зовнішню торгівлю. Англійський фунт стерлінгів був найтвердішою валютою в міжнародних розрахунках.

На економіку Великої Британії та економічну політику її урядів великий вплив мало володіння величезними колоніальними територіями,

звідки вона вивозила сировину (зокрема, бавовну) за дуже низькими цінами, а експортувала туди продукцію промисловості за монопольними цінами. Велика Британія була найбільшою колоніальною імперією світу.

Домінуюче положення Великої Британії у світовій економіці тривало до останньої чверті XIX століття. У цей час її частка у світовому видобутку вугілля становила 52%, у виплавлені чавуну – 50%, вона переробляла половини усієї бавовни, що вирощувалася у світі. Проте поступово економічні позиції Великої Британії починають слабнути. Вже з 50-х років XIX століття торговельний баланс країни стає пасивним, хоча платіжний баланс зберігає позитивне сальдо за рахунок міжнародних послуг (перевезення іноземних товарів на англійських судах тощо), процентів від міжнародного кредитування. Велика Британія запізнюється зі структурною перебудовою економіки. Аж до кінця XIX століття провідною галуззю залишалася текстильна промисловість. В той же час, з останньої третини XIX століття, головні конкуренти Великої Британії – США й Німеччина – випереджаючими темпами розвивали металургію, машинобудування й хімічну промисловість. Як вже відзначалося, наприкінці XIX століття Велика Британія опинилася на третьому місці у світовій економіці. Відставання її від головних суперників тривало й на початку XX століття, аж до кінця першої світової війни.

Протягом війни англійський уряд встановив жорстке державне регулювання економіки. Був встановлений контроль над базовими галузями промисловості, фіксовані ціни, контроль за вивезенням продукції за кордон, нормування запасів. Була організована державна закупівля товарів за зниженими цінами.

Після війни Велика Британія ненадовго повернула собі друге місце (після США) в світовій економіці, проте в її внутрішній економіці залишалися серйозні проблеми. Фунт стерлінгів, який до війни був найміцнішою валютою, знецінився. Для оздоровлення грошового обігу в 1919 р. було прийнято закон про відмову від золотого стандарту. Відновлення економіки супроводжувалося денационалізацією підприємств, скороченням непрямих податків. В 1925 р. золотий паритет фунта було відновлено. Короткочасне економічне піднесення 1924-1929 років було перервано світовою кризою. Промислове виробництво скоротилося на 23%, рівень безробіття сягнув 22%. Фунт стерлінгів знову поповз донизу, власники вкладів в англійських банках почали вилучати їх і переводити в більш міцну валюту, що призводило до скорочення золотого запасу країни.¹

З метою подолання кризи й збалансування державного бюджету уряд збільшив податки, зменшив посадові оклади робітникам бюджетної сфери, знизив виплати безробітним. В 1931 році знову було скасовано золотий стандарт фунта стерлінгів, що спровокувало зростання цін на внутрішньому ринку. Але на зовнішньому ринку, через цю обставину,

---

¹ Э.Л. Лортиян. История экономических реформ. – Харьков: «Консум». - 1999. – С. 90

конкуренентоспроможність англійських товарів підвищилася. Велика Британія відмовилася від політики фрітрейдерства й повернулася до протекціонізму, що дозволило їй покращити її платіжний баланс.

Друга світова війна негативно вплинула на економіку Великої Британії. Хоча вона зазнала менших пошкоджень, ніж країни континентальної Європи, великі воєнні витрати різко збільшили величину державного боргу, обумовили значний дефіцит платіжного балансу. Скоротився експорт англійських товарів. Велика Британія втратила значну частину своїх закордонних капіталовкладень, велику кількість суден, вантажів. На ведення війни країна втратила 25 млрд. фунтів стерлінгів. Починаючи з 1945 року Велика Британія вимушена була сплачувати в доларах свій борг США за ленд-лізом. Це обумовило виникнення гострої фінансової кризи. Ситуація пом'якшилася із наданням Сполученими Штатами допомоги за «планом Маршалла». Проте США умовою надання допомоги висунули вимогу вільного обміну фунта на долар. Оскільки англійська валюта була ослабленою, в 1949 році уряд був вимушений девальвувати фунт. В післявоєнний період позиції фунта продовжують погіршуватися; поступово він відтісняється маркою ФРН, яка стає другою за значенням після американського долара валютою в міжнародних розрахунках. Купівельна спроможність фунта знизилася в 1979 р. порівняно з 1950 роком майже в п'ять разів.

Промислове виробництво Великої Британії було відбудовано в цілому до 1952 року. Позитивним моментом в цей час стає його структурна перебудова. Випереджаючими темпами розвивалися нові галузі, зокрема, електротехнічне й електронне машинобудування, приладобудування, хімічна промисловість. Натомість значно знизилася питома вага металургії, транспортного машинобудування, видобутку вугілля, текстильної та швейної промисловості. Проте за темпами оновлення структури промисловості Велика Британія поступалася Німеччині та Японії. Вона також поступалася за темпами зростання продуктивності праці.

Економічна політика британського уряду в перші повоєнні роки ґрунтується на економічному вченні Дж. М. Кейнса. Лейбористи, що прийшли до влади в 1945 році здійснили націоналізацію великої кількості підприємств і цілих галузей промисловості. Перша хвиля націоналізації (1946-1951 рр.) охопила переважно капіталомісткі, базові галузі промисловості: вугільну, електроенергетику, чорну металургію, транспорт, зв'язок. Також був націоналізований Англійський банк. Лейбористи спиралися на кейнсіанську концепцію необхідності централізованого державного контролю й значного розширення господарських і соціальних функцій уряду. З метою стимулювання інвестицій було створено Раду національних інвестицій, яка являла собою плановий орган; вона здійснювала контроль за капіталовкладенням в націоналізовані підприємства.

Падіння купівельної спроможності фунта вимусило уряд здійснити його девальвацію; вартість фунта знизилася з 4,03 до 2,8 долара за одиницю.

В 1951 р. до влади прийшли консерватори на чолі У. Черчиллем. Стратегічною метою цього уряду було повернення для Британії ролі лідера у світовій політиці й економіці. На відміну від лейбористів консерватори дотримувалися неоліберальної економічної політики. Була здійснена денаціоналізація частки підприємств. Проте суттєво змінити економічну ситуацію на краще консерваторам не вдалося.

У цей період набирає сили й завершується розпад британської колоніальної системи, Велика Британія до початку 60-х років втрачає майже всі свої колонії. Цей факт суттєво вплинув на зовнішньоекономічну складову англійської стратегії розвитку. Вже було ясно, що Британія вже не зможе повернутися до позицій світового лідера, слід було шукати нові орієнтири розвитку. Головним стратегічним партнером для Британії стають Сполучені Штати. З європейськими країнами її стосунки розвиваються непросто.

Тривалий час англійський уряд, політики й бізнесмени з насторогою ставилися до ідеї європейської інтеграції на тих засадах, які були оголошені «шісткою» (насамперед, Францією та ФРН), а саме – щодо утворення наднаціонального механізму регулювання економічних відносин. Велика Британія не приєдналася до Римського договору і не стала членом Європейського економічного співтовариства в 1957 році. Натомість вона ініціювала утворення Європейської асоціації вільної торгівлі в 1960 році, що складалася з семи країн (Велика Британія, Данія, Норвегія, Португалія, Австрія, Швеція та Швейцарія). На відміну від ЄС в цій організації передбачалося активне співробітництво лише у сфері міжнародної торгівлі, лібералізація якої вважалася головною метою. Ніяких наднаціональних структур (парламенту, політичного союзу) не планувалося.

Дуже швидко виявилось, що ЄАВТ не спроможна конкурувати з більш потужним Європейським економічним співтовариством, і поступово вона стала розпадатися. При цьому Велика Британія першою вийшла з ЄАВТ і вступила до «Спільного ринку» в 1973 році. П'ять років для Великої Британії були втрачені, оскільки розбудова ЄЕС, становлення основних принципів діяльності організації відбувалися без англійців.

В 1964 р. до влади знов повертаються лейбористи. Їх уряд впровадив індикативне планування і регіональне планування. Було здійснено часткову ренаціоналізацію металургійної промисловості, що повернуло під державний контроль 90% потужностей цієї галузі. Крім того, в державному секторі залишалися вугільна, газова промисловість, електроенергетика, транспорт, цивільна авіація, зв'язок і Англійський банк.

Але уряд лейбористів не вирішив проблем прискорення темпів економічного розвитку й не досяг суттєвого поліпшення умов життя населення. В 1970 р. до влади прийшли консерватори, які взяли курс на денаціоналізацію економіки й зменшення втручання держави в діяльність

фірм. Вони розпустили ті міністерства, що були створені їх попередниками (міністерство економіки, міністерство зайнятості й продуктивності праці, міністерство технології). Якщо лейбористи вважали необхідним перш за все стимулювати попит як головний фактор піднесення економіки, то консерватори здійснювали неоліберальну політику, суть якої полягала в стимулюванні пропозиції, тобто в наданні всілякої підтримки виробникам.

Спільним у лейбористів і консерваторів було намагання досягнути покращення платіжного балансу або росту економіки за допомогою політики «стоп – уперед»; це означало, що перш, ніж прискорити темпи розвитку, слід упорядкувати всі структурні підрозділи економіки. Основним завданням такої політики була боротьба з інфляцією. Проте дефляційні заходи, що особливо активно проводили консерватори, погіршили становище на внутрішньому ринку, обмежили попит на товари й послуги. Внаслідок уповільнилися темпи росту економіки й зросло безробіття.

Економічна криза 1973-1974 років прискорила падіння уряду консерваторів, до влади знов прийшли лейбористи. Розпочалася нова хвиля націоналізації економіки (1974-1977 рр.). Цього разу до державного сектора були залучені суднобудування, авіаракетне виробництво, автомобільна промисловість, низка підприємств верстатобудування, електроніки та інші. Одним з напрямків політики лейбористів цього періоду була закупівля державною контрольних пакетів акцій перспективних підприємств. Для здійснення цієї мети була утворена холдінгова компанія «Національне управління підприємствами». Взагалі, в регулюванні економіки Великої Британії державі належить значно більша роль, ніж в деяких інших розвинутих країнах. Це виявляється, зокрема, у високій питомій вазі держави у національних капіталовкладеннях, в частці державних підприємств у числі зайнятих і валовій продукції, у високій частці бюджетних витрат у ВВП. Наприкінці 70-х років в націоналізованих галузях утворювалося понад 10% ВВП і здійснювалася чверть усіх інвестицій в промисловість. Глибина втручання державних органів в економіку в значній мірі залежить від того, яка партія перебуває при владі: лейбористи чи консерватори.

Наприкінці 70-х років минулого століття економічна ситуація у Великій Британії погіршилася, темпи розвитку загальмувалися. Кейнсіанська теорія стала розглядатися як така, що не може вирішити економічні проблеми в нових умовах. Все це сприяло приходу до влади в 1979 р. консерваторів на чолі з М. Тетчер. Вона рішуче відкинула кейнсіанство й віддала перевагу політиці монетаризму. Була денационалізована ціла низка державних підприємств. Було розпродано приватному бізнесові родовища нафти й газу, що належали до того державі, контрольні пакети акцій компаній «Брітіш ероспейс», «Брітіш ейруейз», «Брітіш фрейт корпорейшн», «Брітіш телеком», «Роллс-Ройс». Було приватизовано близько 100 державних компаній, внаслідок чого державний сектор скоротився на дві третини.

Державна система у сфері охорони здоров'я, страхування, пенсійного забезпечення перетворилася на змішано-державну систему. Уряд консерваторів знизив ставки податків на прибуток, йому вдалося приборкати інфляцію, яка знизилася з 16% у 1980 р. до 3% у 1988 р. З'явилася тенденція до зростання темпів економічного розвитку. Якщо в 1970-1980 роках щорічний приріст ВВП становив пересічно 1,9%, то в 1980-1990 роках він піднявся до 3,2%. Значні зусилля уряд М. Тетчер докладав до стимулювання розвитку приватного бізнесу. Ставка податку на прибуток великих корпорацій була знижена до 35%; їм надавалися кредити на пільгових умовах банками країни. Приділялася увага також дрібному й середньому підприємству.

Важливим завданням уряду була боротьба з інфляцією (одним з головних постулатів монетаризму). Темпи зростання грошової маси жорстко контролювалися. З цією метою було суттєво обмежено державні витрати на низку галузей народного господарства, в тому числі на промисловість, комунальне господарство, транспорт, культуру й освіту.

Водночас виникли проблеми соціального порядку. Скорочення витрат на соціальні потреби й контроль над зростанням заробітної плати посилили диференціацію у суспільстві; викликали невдоволення найменш забезпечених верств населення. Темпи розвитку економіки в першій половині 90-х років впали до 1,4% пересічно.

З 1997 р. країною керують знов лейбористи на чолі з Е. Блером. На відміну від попередніх лейбористських урядів Блер не став розпочинати нову хвилю націоналізації підприємств. Його програма будується на сполученні соціальних цінностей лейборизму з розвитком ринкової економіки. Якщо в попередніх програмах лейбористів наголос робився на наданні прямої допомоги малозабезпеченим верствам населення, то нові лейбористи перевагу надають кращим умовам одержання освіти, професійному навчанню, стимулюванню праці, створенню нових робочих місць.

Хоч уряд лейбористів не здійснив нової деприватизації; держава продовжує контролювати цілі сектори економіки, в тому числі приватизовані об'єкти. В першу чергу це стосується електро- й газопостачання, телекомунікацій. В цих секторах створені спеціальні регулюючі органи, які контролюють, зокрема, тарифи на комунальні послуги, перешкоджаючи надмірному зростанню цін. Новим заходом в політиці лейбористів стало залучення приватних фірм до фінансування державних проектів.

Лейбористи продовжують політику обмеження зростання цін та інфляції, яку впроваджували ще консерватори. Велика увага приділяється скороченню дефіциту державного бюджету. Пріоритетними бюджетними витратами визначено витрати на освіту, професійне навчання, особливо молоді. Як і до них консерватори, лейбористи знижують ставки прямих податків для стимулювання економіки. Зараз рівень оподаткування у Великій Британії нижчий, ніж у більшості розвинутих країн. Бюджет Великої Британії, незважаючи на зниження податків, став профіцитним. У 2000 році уряд підвищив рівень мінімальної заробітної плати і пенсій.

---

¹ Хесин Е. Великобритания.// МЭ и МО. - №8. - 2001. - С. 101

Лейбористам вдалося поживити економіку після стагнації першої половини 90-х років минулого століття. Хоч темпи приросту ВВП не дуже високі, проте вони вищі, ніж у Франції та Німеччини.

Таблиця 6.4.

Динаміка ВВП Великої Британії (%)¹

Пересічно за рік					Роки		
1980-1990	1990-1995	1995-2000	2001-2005	2006-2007	2008	2009	2010
3,2	1,4	2,7	2,5	2,8	-0,1	-5,0	1,6

Таким чином, за роки прем'єрства Е. Блера (1997-2007 рр.) економіка Великої Британії розвивалася в цілому стабільно, без злетів і падінь. Як лейборист Блер намагався дотримуватися соціальної орієнтації своєї партії в економічній політиці; в той же час він все більшу перевагу віддавав ліберальній моделі економіки. Йому вдалося знизити рівень безробіття до 2,9% (2006 р.). ВВП країни зріс з 775 млрд. ф. ст. у 1997 р. до 1306 млрд. ф. ст. у 2006 р., тобто майже подвоївся. Душовий показник ВВП (за ПКС) за цей же період збільшився з 20 тис. дол. до 31 тис. дол.

Проте наприкінці правління Блера перед британською економікою знов постали проблеми. Бюджет зводиться з дефіцитом (у 2006 р. доходи – 973 млрд. дол., витрати – 1,04 трлн. дол.); сальдо платіжного балансу також від'ємне (-58 млрд. дол.); рівень інфляції дорівнював 3,0%, що є критичною межею для Євросоюзу. Зовнішній борг сягнув позначки 8,28 трлн. дол. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами зростало увесь час і в 2007 р. становило – 150 млрд. дол.

Ці негативні наслідки в економіці поступово знижували популярність Е. Блера; до того ж, значна кількість населення невдоволена його підтримкою війни в Іраку. Зважаючи на все це, Блер пішов у відставку в 2007 р., а його місце зайняв також лейборист Г. Браун, колишній міністр фінансів. Від нового прем'єра очікували наведення більш жорсткої фінансової політики, ліквідації дефіциту держбюджету, скорочення зовнішнього боргу, а також підвищення темпів економічного розвитку країни.

Світова криза далася взнаки й на економіці Великої Британії. Скорочення ВВП становило -5%, безробіття сягнуло 7,6%. Державний бюджет показав від'ємне сальдо в 244,3 млрд. дол. Зовнішній борг перевершив 9 трлн. дол.

Світова економічна криза не дозволила уряду Г. Брауна втілити у життя усі задачі, що були поставлені. У 2010 році був обраний новий прем'єр-міністр Великої Британії – Д. Кемерон, який є представником консерваторів. Пріоритетним напрямом нового уряду Великої Британії стала боротьба з дефіцитом державного бюджету.

Зовнішньоекономічні орієнтири Великої Британії змінювалися залежно від змін зовнішньої та внутрішньої ситуації. Якщо в 40-50-х роках

¹ Складено за: МЭ И МО. – 2005. - №8. – С. 95; www.cia.gov; www.un.gov

XX століття пріоритет надавався зв'язкам з колоніями та США, то згодом зросла роль Західної Європи, особливо після вступу Британії до ЄЕС в 1973 році. Так, якщо в 1950 р. 40% експорту країни і стільки ж імпорту припадало на країни, що розвиваються, то вже наприкінці 90-х років минулого століття частка Західної Європи в британському експорті становила 63%. Знизилася частка США в зовнішній торгівлі (до 14% в 2009 р.), проте для Великої Британії партнерство зі США має більше значення, ніж для будь-якої іншої країни ЄС.

Вже відзначалося, що Велика Британія увійшла до Європейського Економічного Співтовариства із запізненням. Це негативно вплинуло на її економіку, оскільки ємні ринки Західної Європи опинилися недостатньо відкритими для британських товарів. З кінця 70-х років ситуація змінилася на краще, і Велика Британія змогла використати переваги глибокої економічної інтеграції. Особливістю стосунків Великої Британії з партнерами по ЄС є те, що по зовнішньоторговельних операціях з ними вона має негативне сальдо, а по інвестиціях – позитивне, тобто англійські інвестиції в західноєвропейські країни перевищують за обсягом приток інвестицій звідти.

Як консерватори, так і лейбористи протидіють тотальній інтегрованості Великої Британії в європейські структури, вони виступають проти перетворення Європейського Союзу на наднаціональну організацію. В цьому уряд має підтримку більшості населення країни. Велика Британія не приєдналася до Європейського валютного союзу і зберегла фунт стерлінгів як національну валюту. Уряд має розбіжності зі своїми партнерами по ЄС і в деяких інших питаннях. Так, наприклад, він проти уведення єдиних податкових ставок в ЄС, оскільки рівень ставок в Британії нижчий, ніж в інших країнах, і це надає певні переваги англійським виробникам.

Запитання для самоконтролю:

1. Що є спільного й відмінного у стратегіях розвитку групи розвинутих країн?
2. Чим принципово відрізняються ліберальна, корпоративістська й соціально-ринкова моделі розвитку?
3. В яких умовах розвитку США застосовували кейнсіанську політику і в яких – ліберальну?
4. В яких країнах роль держави в регулюванні економіки є відносно активнішою?
5. В чому полягають причини німецького і японського «економічного дива»?
6. В чому полягають причини відходу більшості розвинутих країн від некейнсіанства до неолібералізму наприкінці XX століття?
7. Що таке політика «дирижизму», де вона була застосована?

8. Чим пояснюється спад динаміки економічного розвитку більшості розвинутих країн в 90-х роках минулого століття й на початку нового століття?
9. Якими, на Вашу думку, мають бути стратегії економічного розвитку провідних країн на найближче десятиліття?

Розділ 7. Проблеми формування стратегій розвитку країн транзитивної економіки

Ключові поняття

Сутність поняття «країна з транзитивною економікою». Соціалістична система господарства. Ідея «ринкового соціалізму». «Шокова терапія», «еволюційний шлях». Модель «соціалістичної ринкової економіки».

7.1. Передумови реформування економіки

Країни з транзитивною економікою – це колишні соціалістичні країни, в яких відбувається перехід від командно-адміністративних методів господарювання до сучасних ринкових. До них належать республіки колишнього СРСР, країни Центральної Європи, Монголія, Китай, В'єтнам. Хоч Китай в своєму розвитку спирається на комуністичну ідеологію, за мету продовжує мати побудову комунізму, - все ж таки за характером реформ він, безумовно, є країною з транзитивною економікою. Сьогодні тільки Куба й Корейська Народно-Демократична Республіка залишаються типово соціалістичними країнами з класичною для соціалістичної системи політикою управління економікою.

Соціалістична система, яка панувала в економіці певної групи країн понад 70 років, виявилася неефективною наприкінці ХХ століття. Слід зауважити, що на стадії індустріалізації (орієнтовно з кінця 20-х до кінця 50-х років минулого століття) в соціалістичній економічній системі були й позитивні надбання в окремих сферах і напрямках. Централізація управління й жорстке планування дозволяли широко маневрувати ресурсами й спрямовувати їх на найважливіші об'єкти. Мобілізація ресурсів тривалий час сприяла досягненню високих темпів розвитку індустрії. При в цілому невисокому рівні матеріального забезпечення населення вдалося запобігти глибокому соціальному розшаруванню.

Але в умовах науково-технічної революції, коли світова економіка вступає в постіндустріальну стадію розвитку, соціалістична економічна система виявилася неконкурентоспроможною. Темпи ВВП й приросту промислової продукції поступово спадали. Починаючи з другої половини 60-х років сукупна питома вага соціалістичних країн у світовій економіці зменшується. За рівнем продуктивності праці і за якістю продукції (за винятком вузької галузі аерокосмічного й військово-технічного виробництва) соціалістичні країни суттєво відставали від розвинутих країн.

Адміністративно-командна система управління економікою виявила свою негнучкість щодо здатності опанування надбанням науково-технічного прогресу. Згідно з пануючою теорією про пріоритетність виробництва засобів виробництва основний наголос більше робився на нарощування

потенціалу важкої індустрії. Це призводило не тільки до занепаду сфери послуг, але й викликало деструкцію народного господарства в цілому. Незважаючи на досить великі вливання коштів у НДДКР, соціалістичні країни дедалі помітніше відставали від західних країн в розвитку наукоємного виробництва. Жодна з соціалістичних країн не перейшла до постіндустріальної стадії розвитку.

Соціалістична система господарства оволоділа економікою різних країн в неоднаковій мірі. Найбільш глибоко й послідовно вона реалізувалася в СРСР, що пояснюється також й тривалістю її існування. Ця обставина багато в чому визначає той факт, що в колишніх радянських республіках (в тому числі в Україні) перебудова економіки на ринкових засадах здійснюється значно важче, ніж в країнах Центральної Європи. На початку 90-х років в СРСР серед економічно активного населення вже не існувало покоління, які б пам'ятали оперативні засоби господарювання в умовах ринкової економіки. Ментальність значної частини населення країни була антиринковою. Ось чому в умовах вже перехідного періоду наші бізнесмени в багатьох випадках виявили безпорадність, урядовці – непорозуміння ситуації, певні частини населення й чиновництва – потайний і явний опір реформам.

Найбільш крайніх і спотворених форм адміністративно-командна система набула в Китаї в 60-х роках, в період так званого «великого стрибка» і «культурної революції». Колективізація відбувалася у формі комун, в яких усупільнення поширювалося не тільки на засоби виробництва, але й в багатьох випадках на особисті речі селян. Комуна вважалася самодостатньою господарською одиницею, здатною забезпечити своїх членів усім необхідним. Більше того, в сільськогосподарських комунах насаджувалися примітивні промислові підприємства, які нічого спільного не мали з агропромисловим комплексом, наприклад, установки по виплавлянню заліза. Продукція таких підприємств була надзвичайно низької якості, по суті, малопридатною для використання. Таким чином, розтринькувалися ресурси, а віддачі не було.

Продуктивність праці в усіх секторах економіки була дуже низькою. В країні існувала розподільча система найпоширеніших продуктів споживання. В зовнішньоекономічній політиці уряд додержувався автаркії, тобто опори на власні сили при максимальному скороченні обсягів зовнішньої торгівлі. Така політика в решті решт призвела до голоду нечуваних масштабів, що охопив десятки мільйонів людей.

В соціалістичних країнах Центральної Європи (також в Литві, Латвії, Естонії) запровадження соціалістичної системи відбулося значно пізніше і в більшості країн було не таким глибоким і всеосяжним, як в СРСР. Так, наприклад, в Польщі та Югославії не було здійснено колективізації сільського господарства, в цій сфері панувала дрібна приватна власність. В Чехословаччині та Угорщині земля не була націоналізована, й поряд з

колективними сільськими господарствами існував і приватний сектор. В цих країнах також дозволялося займатися дрібним приватним бізнесом у сфері послуг (торгівля, перукарні, кав'ярні, пошивочні ательє, інші побутові послуги). В Югославії соціалістичні методи керування економікою багато в чому відрізнялися від канонічної системи, що панувала в інших країнах. Державні підприємства тут мали значний ступінь самоуправління і свободу у визначенні номенклатури своєї продукції, її реалізації й ціноутворення. В країні існувала конкуренція підприємств, централізація управління економікою була не такою жорсткою, як в СРСР. З іншого боку, в Югославії зростало безробіття та інфляція.

Гальмування економічного розвитку соціалістичних країн розпочалося ще в 60-х роках. У той час його могли розглядати лише фахівці, оскільки за рахунок кількісного нарощування виробничих потужностей в промисловості загальні макроекономічні показники цих країн виглядали пристойно. Але вже детальний аналіз виявляв структурні негаразди. Відсутність ринкового регулятора призводила до того, що вироблялася велика кількість продукції, яка не знаходила збуту; в той же час відчувався гострий дефіцит багатьох видів продукції. Продукція ставала дедалі більш матеріало- й енергомісткою. Віддача на інвестиції в основні фонди падала, знижувалася продуктивність праці. Спадали темпи росту національного доходу. Якщо в 1971-1975 роках його середньорічні темпи в країнах Ради Економічної Взаємодопомоги склали 6,4%, то в 1976-1980 роках вони знизилися до 4,1%, в 1981-1985 роках – до 3,3%.¹

У 80-х роках минулого століття криза економічної системи соціалізму вже стала очевидною. Основні макроекономічні показники почали стрімко падати. Так, вироблений національний дохід в Україні в 1990 році порівняно з попереднім роком скоротився на 3,6%, а в 1991 р. – ще на 13,4%.² дедалі більшим ставав розрив з розвинутими країнами у використанні наслідків науково-технічного прогресу. Стало зрозумілим, що ті позитивні фактори, що стимулювали екстенсивний розвиток економічної системи соціалізму, вже вичерпано. Перехід до ринкової системи господарювання став об'єктивним і неминучим. Настав час обирати принципово нові стратегії економічного розвитку.

7.2. Особливості реформування економіки в постсоціалістичних країнах

Спроби відхилити негативну тенденцію розвитку, змінити методи управління економікою при збереженні основ соціалістичної системи були задіяні ще в 60-х роках минулого століття. В СРСР була проголошена ідея «ринкового соціалізму», яка мала втілитися в економічну реформу 1965 року.

¹ Народное хозяйство СССР за 70 лет. - М.: «Финансы и статистика» . - 1987. -С. 653.

² Народне господарство України у 1992 році. Статистичний щорічник. - К.: «Техніка». - 1993. - С.8

Очолив реформаторський процес голова ради міністрів М.О. Косигін. Реформа передбачала надання підприємствам більшої свободи дій у плануванні номенклатури виробництва, розпорядженні фондом заробітної плати, самостійності у виборі партнерів щодо кооперації і реалізації продукції, у виході на зовнішні ринки. Фактично це була модель, подібна до югославської, яка вже існувала реально. Якби реформа здійснилася, криза соціалістичної системи відтягнулася б, а в разі заглиблення реформи радянська економіка безболісно еволюціювала б у ринкову. Але цього не сталося через різку протидію консервативних політичних кіл, що взяли гору в керівництві компартії й уряду СРСР. Реформа була згорнута вже наприкінці 60-х років.

У соціалістичних країнах Центральної Європи реформаторські спроби того часу виявилися більш вдалимими, хоча й вони були далеко не радикальними. Так, в Угорщині підприємства отримали право самостійно реалізовувати свою продукцію; в межах фонду заробітної плати могли визначати оптимальну кількість зайнятих, а при вивільненні якоїсь кількості робітників решта одержувала підвищену зарплату. Була здійснена реформа цін, внаслідок якої ціни внутрішнього ринку ув'язувалися із світовими цінами. Лібералізація цін призвела до їх тривалого зростання. У 80-х роках сфера ринкових відносин в Угорщині розширилася. Почав формуватися ринок цінних паперів й іноземної валюти. Розширилося приватне підприємництво в промисловості й сільському господарстві. Наприкінці 80-х років були задіяні антиінфляційні заходи, ціни стабілізувалися. Почався приплив іноземного капіталу в країну.

В Польщі реформи почали здійснюватися ще з початку 80-х років ХХ століття. Була розширена зона, в якій діяли ринкові (а не директивні) ціни, приватна власність допускалася не тільки в сільському господарстві, а й у промисловості. Система централізованого планування поступово замінювалася системою урядових замовлень підприємствам. Був легалізований ринок іноземної валюти. З кінця 1989 р. уряд відмовився від контролю за цінами, але водночас обмежив зростання заробітної плати.

Цінова реформа здійснилася також у Чехословаччині, при цьому підвищувалися ціни на ресурси і знижувалися на споживчі товари. Було також надано більше оперативних прав промисловим підприємствам.

Реформування економіки в Китаї розпочалося з 1978 року, коли Ден Сяопін проголосив початок тривалої і послідовної реформи. Взірцем до неї спочатку була реформа народного господарства СРСР 1965 року. Проте згодом керівництво Китаю пішло на сміливіші й радикальніші перетворення. Реформування почалося з сільського господарства, де було дозволено мати присадибні ділянки. Легалізовано було також дрібний приватний бізнес у промисловості й сфері побутових послуг. Це дало відчутний поштовх збільшенню обсягів виробництва й зростанню заробітної плати, а отже, - й розширенню внутрішнього ринка. Були допущені договірні ціни, уведено

сімейний підряд, почалося створення спільних підприємств (з державним і приватним капіталом) під пильним урядовим контролем. У 80-х роках було проголошено курс на побудову системи соціалістичного товарного господарства; при цьому планове господарство також зберігалось, але сфера його застосування дещо звужувалася. На цьому етапі відбувалася реформа ціноутворення. Скорочувалася номенклатура товарів з централізовано встановленими цінами і розширювався контингент товарів (в основному споживчого характеру) з ринково регульованими цінами. Поступово лібералізація цін поширювалася.

Широке розгортання економічних реформ у колишніх соціалістичних країнах почалося в 90-х роках ХХ століття, після розпаду політичної й економічної системи соціалізму. **Стратегічною метою реформувань ставилося досягнення рівня економічного розвитку провідних країн світу; механізмом досягнення мети визначено перехід до ринкових економічних відносин.** Тобто ринок виступає не самоціллю, а засобом.

Однією з головних проблем реформування стало питання про методи й темпи економічних перетворень. Появилось два шляхи: рішуча ламка соціалістичних економічних відносин й перехід до ринкового механізму якнайшвидше (так звана «шокова терапія»), - цей шлях обрала більшість країн; поступовий, еволюційний метод формування, що зберігає сильні позиції державної адміністрації, - таким чином здійснюються реформи в Китаї і (з деякими оговірками) в Білорусі.

Найбільш рішуче «шокова терапія» впровадилася у Польщі, яка однією з перших серед країн Центральної Європи стала на шлях глибоких ринкових перетворень. Шоковий метод супроводжується болісними соціальними явищами, падінням виробництва, інфляцією, бурхливим зростанням цін, зростанням безробіття, зниженням рівня життя населення, погіршенням становища його малозахисених верств. Ці негативні явища характерні для першого етапу реформування за цим методом. Потім, через декілька років, становище вирівнюється й реформи проявляють свій позитивний результат. Першими з «шокового стану» вийшла відносно розвинена група країн Центральної Європи – Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, в той час як інші країни Центральної та Східної Європи почали виходити з кризи лише з кінця 90-х років минулого століття. Про це свідчать дані наступної таблиці.

Таблиця 7.1.

Динаміка ВВП, % до попереднього року¹

Країни	Роки							
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Україна	-11	-17	-6	-5	-1	-1	0	6
Росія	-9	-13	-4	-3	1	-5	3	9
Польща	4	5	8	6	8	6	6	5
Угорщина	0	2	5	1	4	5	5	6
Болгарія	-1	0	2	-9	-6	4	...	5
Молдова	...	...	-3	-6	2	-6	-5	2

Реформи у Польщі, які здійснювалися за планом міністра фінансів Л. Бальцеровича, включали, зокрема, такі заходи: різке зниження інфляції завдяки припиненню фінансування державного бюджету Центральним банком країни; впровадження конвертованості національної грошової одиниці (злогого); лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі; отримання кредитів МВФ на стабілізацію економіки; швидку структурну перебудову економіки шляхом проведення прискореної приватизації; прийняття нового економічного законодавства; відкриття національної економіки для іноземних інвесторів.

Рішучі дії польського уряду щодо реформування економіки розпочалися з 1990 року, коли було «відпущено» ціни на 90% видів товарів та послуг, тобто була здійснена цінова лібералізація. Підприємствам була надана самостійність у фінансових питаннях, в закупівлі сировини й реалізації продукції. Проте ці дії призвели до інфляції й зростання цін; вже в 1990 році інфляція зросла на 69%.² Скоротилося промислове виробництво, зросло безробіття. З 1991 року уряд запровадив більш жорстку фінансову політику, інфляція суттєво скоротилася. Було підвищено ставку процента за кредит до 50%, а потім навіть до 80%. Проте така висока ставка не стимулювала економічну ініціативу підприємств, тому наприкінці 1991 р. вона була суттєво знижена. Розпочалася приватизація підприємств. В країну став надходити іноземний капітал.

Після завершення «шокового етапу» реформування економіки Польщі стабілізувалося й розпочався динамічний розвиток. Позитивні показники приросту ВВП й промислової продукції почалися з 1992 року, а в 1996 році Польща досягла дореформеного рівня виробництва.

Реформи в Чехословаччині (в 1993 р. розділилася на Чехію та Словаччину) розпочалися в 1990 році з масової приватизації державних підприємств. З початку 1991 року було здійснено лібералізацію цін. Як і в

¹ Складено по: Статистичний щорічник України за 2000 рік. - С.534, 551; БИКИ. - №130. - 2000. - С.1; МЭ и МО. - №11 – 2001. - С.45

² Докладніше дивись: Э.Л. Лортикян. История экономических реформ. – Харьков.: «Консум». - 1999. - С.229

Польщі, тут перший етап реформ супроводжувався інфляцією й падінням виробництва. Проте інфляція не набула такого характеру, як у Польщі, ціни зросли лише на 59% за 1991 рік. Надалі вдалося приборкати інфляцію, вона вже не перевищувала 10%.

В Угорщині реформи мали більш поступовий характер, оскільки вони розпочалися, як вже зазначалося, раніше. Тому вони й відбулися тут з найменшими втратами. Самостійність державних підприємств була забезпечена певною мірою ще у 80-х роках; в 90-х роках розпочалася їх приватизація. Вже на початку цього десятиліття до Угорщини швидко пішов іноземний капітал; наприкінці 1993 р. прямі іноземні інвестиції в Угорщину склали за обсягом половину усіх інвестицій західних країн у Центральну та Східну Європу.

Позитивними наслідками реформ у країнах Центральної Європи стали: зникнення дефіциту товарів на ринках; поступове підвищення доходів населення; реструктуризація економіки в напрямку суттєвого підвищення частки приватного сектора; збільшення обсягів зовнішньої торгівлі; зростання продуктивності праці; поступове зростання обсягів ВВП.

Проте не всі проблеми було вирішено успішно. В цих країнах залишається досить високим рівень безробіття. У 2002 році він становив у Чехії 9,8%, в Угорщині – 5,8%, в Словаччині – 17,2%, Словенії – 11%, в Польщі – 18,1%.¹ Уповільнилися темпи приросту ВВП після 2000 року. Фактори, що сприяли активному економічному зростанню в 90-х роках (приватизація, приплив іноземного капіталу і т. ін.) значною мірою виявилися вичерпаними.

Таблиця 7.2.
Динаміка ВВП, % до попереднього року²

Країни	Роки						
	2001-2004 пересічно	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	9,0	2,7	7,1	7,9	2,1	-15,1	4,3
Росія	6,1	6,4	6,7	8,5	5,2	-7,9	3,8
Польща	2,9	3,2	6,1	6,8	5,1	1,7	3,3
Угорщина	3,8	4,2	3,9	1,0	0,6	-6,3	0,8
Болгарія	5,1	6,2	6,1	6,4	6,2	-5,0	0,0
Чехія	3,1	6,1	6,4	6,1	2,5	-4,1	1,8

Але, як відомо, Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, а також Естонія, Латвія й Литва у 2004 році були прийняті до Європейського Союзу, а в 2007 р. Болгарія й Румунія. Це означає, що їх вже визнано країнами з ринковою економікою. Отже, перехідний етап для цих країн завершився.

¹ www.cia.gov

² www.cia.gov; www.ukrstat.gov.ua

У країнах СНД реформи проходили важче й позитивний ефект дали пізніше. Практично тільки з 2000 року почалося наростання темпів економічного розвитку, протягом же 90-х років виробництво в колишніх республіках СРСР скоротилося майже вдвічі. Відбувалося зникнення цілих галузей виробництва, особливо у сфері високих технологій. З'явилося й наростало безробіття. Рівень життя основної маси населення різко впав. Порівняно з 1990 роком ВВП Росії в 1999 році складав 50%, України – 41%.¹

Така ситуація склалася через невдале, необачне застосування методів «шокової терапії» для якої тут умови були менш сприятливими, ніж у країнах Центральної Європи. Перед початком процесу реформування держава мала майже абсолютну монополію в усіх сферах виробництва. Приватного сектора ще не склалося. Ціноутворення жорстко регламентувалося. Суб'єкти економічної діяльності не мали досвіду праці в ринкових умовах.

На перших порах основним напрямком реформування стали роздержавлення власності й лібералізація цін. Приватизація державної власності в країнах СНД мала форму «ваучеризації», коли колишній громадянин одержував ваучер, тобто документ на право володіння часткою державної власності; цей ваучер він потім мав право вкласти у будь-яке підприємство, що підлягало приватизації. По суті, відбувався поділ на дрібнесенькі частини державного майна. Основною формою власності в процесі роздержавлення стала колективна, згодом підвищувалася частка приватного сектора. Державна власність в більшості країн СНД наприкінці 90-х років ХХ століття становила не більше 8%.

Лібералізація цін, яка була проведена без огляду на реальний стан економіки, призвела до інфляції нечуваних розмірів. Так, протягом 1992-1996 років індекс споживчих цін виріс у Молдові в 1,5 тисяч разів, в Білорусі – в 39,6 тис. разів, в Україні – в 42,5 тис. разів.² Тільки у другій половині 90-х років інфляцію вдалося приборкати шляхом здійснення грошових реформ. Були запроваджені національні валюти (в Україні – в 1996 році, найпізніше серед усіх країн СНД). Починаючи з 2000 року в більшості країн цього регіону інфляція має помірний характер, хоч її рівень вище, ніж в розвинутих країнах.

Непідготовленим рішенням стала також лібералізація зовнішньої торгівлі. Більш дешеві й якісні зарубіжні товари буквально придушили національне виробництво багатьох видів легкої та харчової промисловості, автомобілебудування.

З другої половини 90-х років минулого століття економічні реформи в країнах СНД набули більш систематичного й послідовного характеру. Була завершена грошова реформа, упорядковано законодавство про

¹ Статистичний щорічник України за 2000 рік. – С.551

² Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмойвой. - М.: «Флинта». - 2000. - С. 455

зовнішньоекономічну діяльність, в цілому наближався до завершення процес роздержавлення власності. В ряді країн розпочалися аграрні реформи, завдяки яким селяни одержали землю у власність. Поступово зростав приплив іноземних інвестицій, хоч його темпи поступалися темпам у країнах Центральної Європи. Усе це підготувало підґрунтя спочатку для припинення падіння, а потім і для економічного росту. Починаючи з 2000 року темпи приросту ВВП у більшості країн СНД перевищували аналогічні показники країн Центральної Європи.

Проте не всі проблеми вирішено. Рівень 1990 року в економіці досягли не всі країни навіть на початок передкризового 2008 року (Росії це вдалося тільки в 2007 році). Далекою від оптимальної залишається галузева структура економіки: в Росії і в структурі ВВП, і в експорті переважає паливно-енергетичний комплекс, в Україні – металургійний; частка машинобудування залишається невисокою. Вкрай повільно здійснюється технологічна перебудова економіки, витрати на науково-дослідні роботи зовсім недостатні. Рівень життя основної маси населення поки що значно поступається країнам Західної Європи.

В 2008-2009 роках країни Східної і Центральної Європи зазнали економічної кризи, яка виявилася більш глибокою, ніж в інших країнах Європи. ВВП Росії скоротився майже на 8%, України понад 15%, Естонії - на 13,9%, Латвії – на 18%, Литви – на 14,8%. В той же час економіка Китаю зросла на 9,1%.

Отже, **стратегічною метою** країн Східної Європи на сьогоdnішньому етапі є прискорення темпів розвитку економіки й технологічна перебудова промисловості. В зовнішньоекономічному плані – активізація діяльності на зовнішніх ринках, пошук стабільної ніші для своїх товарів та послуг, диверсифікація партнерів щодо зовнішньої торгівлі. Стратегія відносно економічної інтеграції у різних країнах СНД на однакова. Україна чітко визначила свій напрямок – до Європейського Союзу; на це націлена також Грузія; Росія, Білорусь, Казахстан виступають за більш глибоку інтеграцію на теренах СНД. Докладніше про інтеграційні процеси мова буде йти в IX-му розділі посібника.

Особливості стратегій країн перехідної економіки доцільно розглянути на прикладі найбільших держав цієї групи – Росії та Китаю.

7.3. Особливості стратегій економічного розвитку Росії

Росія є офіційною спадкоємицею колишнього СРСР як в частині його активів, так і відносно його міжнародних боргів. Після розпаду Радянського Союзу в Росії опинилася основна частина потенціалу колишнього єдиного народногосподарського комплексу. Частка Росії становить понад 60% національного доходу колишнього Союзу, 76% його території та понад половину населення. В межах СНД на Росії припадає 72% сукупного ВВП,

68% сумарного експорту товарів та послуг.¹ Серед інших країн, утворених на теренах колишнього СРСР, у Російській Федерації склалися найсприятливіші умови для розбудови національної економіки з найменшим рівнем залежності від зовнішніх чинників. Цими передумовами є: наявність на її території майже всіх корисних копалин, що робить її незалежною від зовнішніх ринків у цьому відношенні; наявність диверсифікованого виробничого потенціалу всіх галузей промисловості; наявність потужного науково-технічного потенціалу.

Головною стратегічною метою Росії є збереження того місця у світовій економіці й світовій політиці, яке займав СРСР напередодні свого розпаду. Росія прагне зберегти свої позиції у вісімці найвпливовіших держав світу.

Певні підстави для цього є. Росія володіє величезними природними ресурсами, й що особливо важливо, - запасами нафти (15% світових), газу (42%) та вугілля (43%). Росія має найдовшу в світі протяжність берегової лінії; це означає, що вона розпоряджається значною площею і підводними ресурсами континентального шельфу. Росія залишається провідною космічною державою, її ракетно-космічний комплекс визначається високим технологічним рівнем. Важливим чинником економічного потенціалу Росії становить її людський потенціал. Рівень освіченості й професійної підготовки російських громадян робить їх спроможними вирішувати будь-які технічні й економічні проблеми. Система підготовки кадрів усіх рівнів відповідає світовим нормам, завдяки чому існує великий попит на них практично в усіх розвинутих країнах.

Проте можливості ефективного використання сприятливих чинників зростання економіки Росії реалізуються далеко не в повній мірі. Її ВВП у 2009 р. становив 2 147 млрд. дол. (за ПКС), або 3,0% світового валового продукту, тобто у шість разів менше, ніж мав Радянський Союз. За цим показником Росія посідає сьоме місце у світі. На душу населення в 2009 р. припадало 15,3 тис. доларів, тобто втричі менше, ніж у США, вдвічі менше, ніж в Японії.

Причиною такого становища стала тривала економічна криза, яка відкинула Росію далеко від найбільш розвинутих держав. Ступінь зношення обладнання наприкінці 90-х років становив 70%, продуктивність праці – тільки 52% від пересічносвітового рівня.² Як вже говорилося, в 1999 році ВВП Росії складав 59% від рівня 1990 року. Причиною ж кризи була, перш за все, невдала економічна політика, що лягла в основу реформування.

Реформи в Росії було започатковано за моделлю «шокової терапії». Найважливішими складовими економічної політики в першій половині 90-х років стали: лібералізація цін, лібералізація зовнішньої торгівлі, приватизація. Реформи розроблялися під керівництвом Єгора Гайдара, який

¹ МЭ и МО. - №8. - 2010. - С. 37

² МЭ и МО. - №3. - 2001. - С. 23-24

був прихильником монетаристської теорії регулювання економіки. Було взято курс на роздержавлення майна й згортання державного втручання в економіку, що одержало назву дерегуляції.

Вважалося, що лібералізація цінової політики («відпуск цін») в короткі строки оздоровить економіку. Справа в тому, що в неринковій економіці, яка існувала за радянських часів, ціни встановлювалися адміністративним порядком і в цілому не відповідали реальній вартості товару. Відсутність узгодження попиту й пропозиції призводила до того, що одні товари не користувалися попитом («затоварення»), інші опинилися у дефіциті. Це спричинило накопичення великих матеріальних і фінансових втрат, гальмувало економіку. Прибічники лібералізації цін розраховували, що їх відпуском одні товари подорожчають, інші – подешевшають; таким чином, як сподівалися, буде встановлено структурну рівновагу в економіці. Але дійсність не виправдала цих сподівань. Економіка Росії не була готова для такої «санації». За відсутності державного регулювання ціни практично на всі товари й послуги збільшилися багаторазово (див. табл. 7.3.)

Таблиця 7.3.

**Індекс споживчих цін в Росії в першій половині 90-х років
(% до попереднього року)¹**

1991	1992	1993	1994	1995	1996
260	2610	940	315	231	123

Особливо «обвальним» був 1992 рік, коли ціни зросли в 26 разів. Російський рубль стрімко знецінювався. Грошові зберігання, які населення мало в ощадкасах, перетворювалися на пил.

Лібералізація зовнішньої торгівлі в перші роки реформ виявилася у майже повному відкритті внутрішнього ринку Росії для іноземних товарів через максимальне зниження імпорتنих тарифів. Це стимулювало імпорт. Дешеві і якісні іноземні товари підірвали цілі галузі російської економіки. Водночас російські товари по багатьох позиціях, особливо в машинобудуванні, виявилися неконкурентоспроможними на світових ринках. Тяжким наслідком для Росії стало переорієнтування країн Центральної Європи на західні ринки. Важке становище в економіці колишніх радянських республік звузило їхні ринки для російських товарів. Дезорганізація внутрішнього ринку й проблеми на зовнішніх ринках, різке падіння купівельної спроможності населення – все це призвело до руйнування економіки, закриття великої кількості підприємств, особливо в промисловості. Як слідство – тривале падіння обсягів валового внутрішнього продукту (див. табл. 7.4.)

¹ С.Л. Постников, С.А. Попов. Мировая экономика и экономическое положение России. Сборник статистических материалов. - М.: «Финансы и статистика». - 2001. - С. 91

Таблиця 7.4.

**Індекси соціально-економічних показників розвитку Росії
в першій половині 90-х років (у % до попереднього року)¹**

Показники	Роки					
	1991	1992	1993	1994	1995	1996
ВВП	87,2	81,0	88,0	87,4	96,0	95,1
Промисловість	92,0	82,0	86,0	79,0	97,0	96,0
Інвестиції в основний капітал	84,0	60,3	84,5	76,0	90,0	81,9

Слід зазначити, що в цілому показники зовнішньої торгівлі Росії в цей період були непоганими, сальдо є позитивним з 1992 року. Справа в тому, що Росія значно активізувала експорт енергоносіїв, в першу чергу, газу й нафти, а також деяких інших природних ресурсів. Саме природні багатства дозволили російській економіці втриматися “на плаву” в ці важкі для неї роки. В цілому Росія в міжнародній торгівлі перетворилася на експортера сировини. Частка мінеральних ресурсів у її товарному експорті зростає, в 2000 році вона досягла 55%. Частка ж машин і обладнання становила 15% в торгівлі з країнами СНД і тільки 6% в торгівлі з іншими країнами.

Таблиця 7.5.

Динаміка зовнішньої торгівлі Росії (млрд. дол.)²

Показники	Роки							
	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2001	2002
Експорт	71,1	53,6	66,9	86,9	73,7	105,1	103,3	104,6
Імпорт	81,8	43,0	38,7	47,4	31,0	44,2	57,1	60,7
Обіг	152,9	96,0	105,6	134,3	104,7	149,3	160,4	165,3
Сальдо	-10,7	10,6	28,2	39,5	42,7	50,9	46,2	43,9

Дослідники простежують декілька етапів еволюції економічної політики уряду Росії в процесі реформування.³

Перший етап тривав з 1992 по 1995 роки. Основними цілями економічної політики на цей час ставилися:

- лібералізація економіки (цін, господарських зв'язків, зовнішньоекономічних відносин);
- макроекономічна стабілізація, зниження інфляції;
- приватизація.

У 1992 році була здійснена грошова реформа; знецінені грошові купюри були замінені новими, курс яких був фіксованим відносно світових валют, рубль вільно конвертувався на валютних ринках. Була створена

¹ МЭ и МО. - №3. - 2001. - С. 23-24

² Статистичний щорічник України за 2000 рік. – С. 565; <http://www.cia.gov>

³ Див.: М. Николаев, М. Махотаева. Эволюция государственной политики России.// МЭ и МО. - №5. - 2003. - С. 65-69

банківська система на основі акціонерних комерційних банків на чолі з Центральним банком Російської Федерації. Сформувався фондовий ринок в країні. Поступово зростало надходження іноземних інвестицій в Росію, особливо з 1995 року. Проте водночас спостерігався вплив капіталу з Росії за кордон, що перевищувало надходження ПІІ. У структурі платіжного балансу Росії протягом 90-х років рахунок операцій з капіталом мав від'ємне сальдо.

Приватизація в Росії здійснювалася у формі «ваучеризації». Кожний громадянин одержав сертифікат на право участі у розподілі власності. Значна кількість таких ваучерів була скуплена ділками, що мали необхідні для цього кошти. Оцінка вартості основних фондів підприємств була сильно занижена, що дозволило окремим бізнесменам і діловим групам реально стати володарями великих і прибуткових підприємств. Утворилися компанії, деякі з котрих стали транснаціональними й увійшли до реєстру сотні найбільших ТНК світу. Передують компанії енергетичного сектору: «Сургутнафтогаз», «Лукойл», «Газпром», «РАО-ЄЕС Росії», «Сибнафта», «Татнафта», «Тюменська нафтова компанія (ТНК)», «Роснафта». На кожній з цих компаній зайнято десятки тисяч робітників. Так, компанія «Газпром» налічує 376,3 тис. чол., «Лукойл» – 151,4 тис., «РАО-ЄЕС Росії» – 469,3 тис. Капітал «Лукойл» в 2009 році становив 56,4 млрд. дол., «Сургутнафтогазу» – 35 млрд. дол., «Газпрому» – 144,2 млрд. дол. Таким чином, Росія активно включилася у світовий процес транснаціоналізації. Компанії – велетні утворюють свої дочірні підприємства й філії за межами Росії, в тому числі й в Україні.

Перша половина 90-х років минулого століття, як вже визначалося, характеризувалася глибоким економічним спадом в Росії. Однією з головних його причин була хибна політика «невтручання» держави в економічні процеси. Вже у середині 90-х років недоліки такої політики стали очевидними. Втім, перший етап реформування здійснив деякі цілі, поставлені розробниками стратегії розвитку. Було завершено лібералізацію цін; була здійснена масова приватизація, внаслідок чого 70% ВВП вироблялося в недержавному секторі; було приборкано інфляцію. Головним позитивним наслідком середини 90-х років стало відновлення системи державного регулювання економіки; це означало кінець політики «дерегулювання» й початок нового етапу реформування.

Другий етап реформ відбувався з 1996 р. до 1998 р. його цілі були визначені програмою «Структурна перебудова й економічне зростання в 1997-2000 роках». Принципово важливим пунктом цієї програми є положення про підсилення ролі держави в економіці. На цьому етапі ліберальні теорії розвитку поступаються неокейнсіанству. Нова політика принесла позитивні наслідки. Падіння економіки припинилося, і в 1997 році уперше з початку реформування ВВП показав приріст. Проте в 1998 році

відбулася криза, що значною мірою була спровокована зовнішніми чинниками; вона відкинула російську економіку знову назад на деякий час.

Третій етап розпочався з восени 1998 року й завершився наприкінці 1999 року. Завдання цього періоду були сформовані постановою держдуми «Про основні напрямки соціально-економічного розвитку Російської Федерації». Провідна теза цього документу – необхідність підсилення регулюючої ролі держави в економіці.

Серед основних цілей економічної політики на цьому етапі зазначалося: відновлення й розвиток виробництва, збереження й активізація науково-технічного потенціалу; удосконалення ціноутворення в природних, в тому числі сировинних монополіях, оздоровлення системи державних фінансів і нормалізація грошового обігу; концентрація ресурсів для пріоритетних галузей економіки; підсилення ролі державного замовлення й закупівлі продовольства для державних потреб; підвищення ефективності соціальної політики; захист прав власника й забезпечення інших правових умов ефективного функціонування ринкової економіки; захист національних інтересів у зовнішньоекономічній і зовнішньополітичній сферах.

Цей період характеризується визнанням «дирижизму» як пріоритету в економічній політиці держави. Функції держави формулюються таким чином: корегування негативних проявів ринка; прогнозування розвитку ринкових процесів; цілеспрямоване й планомірне формування умов і стимулів розвитку стратегічно важливих для держави й суспільства сфер; забезпечення надійного захисту громадян від надмірних соціальних витрат реформ.

Політика цього етапу виявилася виправданою. З 1999 року в економіці Росії розпочався підйом, який тривав й на початку нового десятиліття аж до світової кризи 2008-2009 рр.

Деякі зміни в економічній політиці уряду прийшлися на четвертий етап, який розпочався в 2000 році. Оскільки ринковий механізм в цілому вже запрацював, уряд зосереджує свої зусилля переважно на макроекономічному регулюванні. В «Плані дій уряду Російської Федерації в галузі соціальної політики й модернізації економіки на 2000-2001 роки» зазначалося, що зусилля уряду будуть сконцентровані на забезпеченні рівних умов конкуренції, захисті прав власності, скасуванні надмірних адміністративних перешкод для підприємницької та інвестиційної діяльності, підвищення фінансової прозорості підприємств і організацій.

У 2001 році була запроваджена митна реформа. Скоротилося число товарних позицій, що підлягали митному оподаткуванню в імпорті у розмірі до 5%; зросла кількість позицій, оподаткованих високою ставкою (понад 20%). Встановлено оподаткування експорту деяких важливих товарів, насамперед, нафти й газу, що суттєво поповнює державний бюджет Росії; таким чином, посилюються протекціоністські тенденції в зовнішньоекономічній політиці.

Надалі стратегія уряду була сформульована в «Програмі соціально-економічного розвитку Російської Федерації на середньострокову перспективу (2002-2004 роки)». Вона передбачала модернізацію економіки при певному скороченні втручання держави в господарську діяльність й подальшу лібералізацію ринків.

Основним напрямком модернізації економіки було визначено створення сприятливого інвестиційного й підприємницького клімату. З цією метою було запропоновано такі заходи: захист прав власності й покращення корпоративного управління; розвиток інституту банкрутства й захист прав кредиторів; вирівнювання умов конкуренції й дійова антимонопольна політика; дебюрократизація економіки; підвищення ефективності управління державною власністю; розвиток фінансової інфраструктури.¹

З приходом до влади В. Путіна упорядковується бюджет, скорочується від'ємне сальдо платіжного балансу Росії. Країна поступово зменшує зовнішній борг, припиняє брати позики Міжнародного валютного фонду. Ці заходи приносять певні ефекти. Темпи зростання економіки з початком нового десятиліття стабільні, про що свідчать дані наступної таблиці.

Таблиця 7.6.

Динаміка основних показників розвитку економіки Росії з другої половини 90-х років (в % до попереднього року)²

Показники	Роки								
	1996-1999 (пересічно)	2000	2001	2002	2003	2006	2007	2009	2010
ВВП	99,0	109,0	104,0	103,9	107,3	106,6	107,6	92,1	103,8
Промисловість	101,0	111,9	104,9	104,4	107,0	...	106,0	90,7	108,3

З початку нового століття темпи зростання російської економіки стабільно високі. Це дозволило Росії підняти ВВП до рівня 1991 р. і навіть перевершити його. Показник ВВП на душу населення тут вищий, ніж у будь-якій країні СНД. Росії вдалося перейти з десятого – одинадцятого місця у світовій економіці, яке вона посідала ще в 2000 році, на сьоме місце, обігнавши Канаду, Францію й Італію й впритул наблизившись до Великої Британії. Зростають прямі іноземні інвестиції в економіку Росії; у 2006 р. їх обсяг становив 68 млрд. дол.

Світова економічна криза на деякий час перервала поступальний розвиток російської економіки. В 2009 р. ВВП Росії скоротився майже на 8%.

Економіка Росії дуже залежить від коливань світових цін на нафту. Так, високі темпи економічного росту з 2000 р. тісно корелюють з високими цінами на нафту на світових ринках.

¹ МЭ и МО. - №5. - 2003. - С. 69

² Складено за: С.Л. Постников, С.А. Попов. Мировая экономика и экономическое положение России. Сборник статистических материалов. - М.: «Финансы и статистика». - 2001. - С. 91-92; БИКИ. - №113. - 2002. - С. 2; <http://www.cia.gov>

Для приборкання інфляції російський уряд здійснює низку заходів в ціновій політиці. Так, в 2003 році було встановлено граничний розмір підвищення ціни на газ (не більше ніж 20%). В той же час ціни на газ зростають швидше, ніж на вугілля й мазут, що має зробити останні види палива більш привабливими для споживача, а це сприятиме вирівнюванню енергетичного балансу. Зважаючи на першорядне значення для російської економіки паливно-енергетичного комплексу, було розроблено «Основні положення енергетичної стратегії Росії на період до 2020 року» і федеральну цільову програму «Енергоефективна економіка на 2002-2005 роки й на перспективу до 2010 року». Згідно з цими документами передбачається, зокрема, створення й освоєння конкурентоздатного обладнання для ПЕК, що замінило б імпортне.

З 2004 р. російський уряд здійснює політику централізації управління країною. Це виражається в призначенні губернаторів президентом (до того вони обиралися), в більш ретельному догляді і за діяльністю олігархічних структур (справа ЮКОСа) та ін. Є підстави вважати, що після короткого періоду лібералізації (четвертий етап) уряд знову повертається до підвалин теорії Кейнса.

Формуючи економічну політику, президент В. Путін обґрунтував тезу про необхідність подвоєння ВВП за 10 років. На перший план висунуто структурне оновлення економіки; першочерговим завданням ставиться розробка концепції прискореного зростання. В дискусіях про методи такої концепції домінують дві моделі – дирижістська й інституційна.

Останнім часом уряд надає перевагу **інституційній моделі**. Згідно з нею здійснюються реформи природних монополій, пенсійна реформа, реформується бюджетне законодавство тощо. Уряд відмовився від визначення явних галузевих пріоритетів. Ця відмова пов'язана з особливостями сучасного етапу технологічного розвитку, коли практично дуже важко апріорно визначити перспективні сектори й відповідно в адміністративному порядку надавати їм фінансові ресурси. Водночас важливим завданням ставиться диверсифікація виробництва й експорту, прискорений розвиток секторів «нової економіки».¹

У **зовнішньоекономічній політиці** російський уряд намагається дотримуватися принципу збалансованості у географічному вимірі. В зовнішній торгівлі головними партнерами Росії є країни Європейського Союзу; на них припадає приблизно 52% усього товарообігу. Так, в експорті частка Німеччини становить 6,24%, Нідерландів – 10,62%, Італії – 6,26% (2009 р.).

В той же час Росія є основним торговельним партнером для країн СНД. Частка СНД в російському товарообігу становить 14,5% (Україна - 4%,

---

¹ Див.: «Вопросы экономики». - №3. - 2004. - С. 15-16

Білорусь - 4%, Казахстан - 3%). Ця частка поступово знижується. В 2009 р. частка СНД в російському експорті становила 15,5%, в імпорті – 13,0%¹.

Проте в експорті продукції обробної промисловості Росії частка країн СНД становить 55%. В тому числі на експорт продукції загального машинобудування припадає 54%, транспортних засобів – 78%, продукції легкої промисловості – 73%, фармацевтичної продукції – 85%.

Водночас в Росію спрямовується майже половина оброблених виробів, що експортуються з країн СНД, в тому числі 60-65% машин, обладнання, транспортних засобів. Наприклад, у 2008 році залізничне устаткування експортувалося з України до Росії на 2 млрд. дол., що складало 80% усіх продаж цієї групи товарів (залізничні товарні вагони, локомотиви тощо).²

На країни ЄврАзЕС приходить 8,2% товарообігу, країни АТЕС – 20,4%.

Росія зацікавлена у розширенні свого економічного впливу на просторі СНД, тому вона ініціює утворення тут локальних інтеграційних угруповань з більш високим рівнем інтеграції. Так, існує митний союз, до якого увійшли Росія, Білорусь, Казахстан і Киргизстан. Ці ж країни сформували організацію «ЄврАзЕС» – Євразійський економічний союз, до якого запрошувалася й Україна. У січні 2003 р. було прийнято рішення про утворення єдиного економічного простору (ЄЕП), який сполучає Росію, Україну, Білорусь й Казахстан; ця організація відповідає рівневі вільної економічної зони. Рішення України щодо вступу до ЄЕП було ратифіковано українським парламентом в 2004 році. Проте з приходом у 2005 році до влади нового уряду, який однозначно визначив пріоритетність європейського вектора для України, реальне функціонування ЄЕП ставиться під сумнів. У 2010 році знову підписано угоду про митний союз, до якого увійшли Росія, Білорусь і Казахстан; його учасники сподіваються, що він стане реальністю з 2011 р. (попередня угода була лише формальним актом). Україна не приєдналася до цієї угоди, але сьогодні, починаючи з 2010 р., взаємовідносини України з Росією в політичній та економічній площині стали більш конструктивними, зовнішньоекономічні стосунки набули суттєвого динамізму.

Росія зацікавлена в реінтеграції пострадянського простору, де вона відіграватиме лідируючу роль. Причому мета розвитку реінтеграційних процесів не обмежується створенням митного союзу і ЄЕП, а полягає у формуванні широкої євразійської зони економічного співробітництва за участю СНД і ЄС, а також з виходом на Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Найважливіша умова досягнення цієї мети – господарська консолідація пострадянського простору. Це є стратегічною метою Росії в СНД.

Іншим напрямком зовнішньоекономічної стратегії Росії є зміцнення своїх позицій на світових ринках, в першу чергу, на європейських. Останнім часом активізуються економічні й політичні зв'язки Росії з Китаєм. У 2009 р.

¹ МЭ и МО. - №8. - 2010. – С. 34

² МЭ и МО. - №8. - 2010. – С. 35-36

частка Китаю у зовнішньоекономічному товарообігу складала вже 5,7%, тобто КНР вийшла на четверте місце.

Поки ще не можна говорити, що в економіці Росії здійснилися кардинальні зрушення на краще. Ті позитиви, що мають місце, здебільшого пов'язані з експлуатацією природних ресурсів країни. Інвестиції в основний капітал, особливо інноваційного характеру, недостатні. Так, наприклад, в структурі ПІП (2009 р.) на торгівлю припадає 27,8%, на обробну промисловість – 27,1%, на транспорт і зв'язок – 16,8%, на операції з нерухомістю – 9,7%, а на машини й обладнання – тільки 1,5%.¹ В товарному експорті Росії в 2009 році на мінеральні продукти припадало 67,4%, а ще 12,9% на недорогочінні метали, в той час як на машини й обладнання – тільки 5,9%.² Необхідна більш рішуча політика щодо структурних перетворень в економіці.

В 2005 р. президент Росії В.В. Путін оголосив ідею визначення пріоритетних національних проектів на найближчу перспективу. Найактуальнішими серед них було визнано:

- охорону здоров'я;
- освіту;
- доступне житло;
- розвиток АПК.

Таким чином, наголос робиться на вирішення, у першу чергу, соціальних проблем, що створює необхідні умови для розвитку людського капіталу. В Росії формується економічна модель, що ґрунтується на знаннях, інтелектуальному потенціалі.³

У 2007 р. прийнято «Концепцію довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації», розраховану до 2020 року. Концепція ґрунтується на трьох фундаментальних факторах.

Перший фактор – посилення глобальної конкуренції, яка б охоплювала ринки не тільки товарів, але й капіталів, технологій, робочої сили. Слід подолати залежність Росії від паливно-енергетичної складової в структурі виробництва й експорту, диверсифікувати економіку.

Другий фактор – зростання ролі людського капіталу в соціально-економічному розвитку. Необхідно різко підвищити продуктивність праці.

Третій фактор – нарощення потужностей для випуску товарів, що характеризуються високим технологічним рівнем.

Концепція визначає стратегічною метою перетворення Росії в одного з глобальних лідерів світової економіки, вихід її на рівень соціально-економічного розвитку високо індустріальних держав. Прогнозується, що до

---

¹ www.gsk.ru

² http://www.gks.ru/bgd/regl/b10_11/IssWWW.exe/Stg/d2/26-08.htm

³ Економіка України. - №1. – 2008. – С75.

2020 року Росія має увійти в п'ятірку провідних країн світу за економічною потужністю.¹

Новий президент Росії Д. Медведєв в основі продовжує стратегічну політику В. Путіна. В економічній сфері наголос ставиться на необхідності суттєвих зрушень в технологічному переобладнанні на інноваційних засадах. У зовнішньоекономічних відносинах буде продовжена політика на географічну диверсифікацію зв'язків з основними партнерами як на Заході, так і на Сході, активізація позиції Росії, насамперед, на просторах СНД, ЄС і АТР.

7.4. Стратегії економічного розвитку Китайської Народної Республіки

Китай є найбільшою країною світу за чисельністю населення й третьою за розмірами території. В останню чверть минулого століття Китай показав надзвичайно високі темпи розвитку й стрімко наблизився до найпотужніших в економічному відношенні країн. Зростає його геополітична вага. Китай перетворюється на один з визначальних факторів розвитку світової економіки, і це необхідно враховувати при розробці зовнішньоекономічної складової стратегії розвитку.

За розмірами ВВП, розрахованими за ПКС, Китай посідає друге місце в світі після США (8 950 млрд. дол. у 2009 р.) Це становить 12,5% від світового показника (США – 20,3%).

Китай займає перше місце у світі за видобутком вугілля, виробництвом чорних металів, цементу, велосипедів, зерна, бавовни, м'яса, мінеральних добрив, бавовняних тканин, одягу, взуття, за поголів'ям свиней, виловом риби. Друге місце він посідає за виробництвом електроенергії, хімічних волокон, вовняних тканин. Третє - за виробництвом шовкових тканин, сої. Китай також знаходиться серед лідерів за виробництвом металорізальних верстатів, устаткування для гірничошахтної та металургійної промисловості, локомотивів та вагонів, цукру, чаю.

Економічні здобутки Китаю стали можливими, насамперед, завдяки економічним реформам, ефективній економічній політиці уряду, вдало обраним стратегіям розвитку країни.

Сучасні економічні стратегії Китаю беруть початок з 1978 року, коли було проголошено курс на економічну реформу, в основу якої поклалися перебудова відносин власності й формування соціалістичного ринку. Реформа має довготерміновий характер й здійснюватиметься у три етапи:

- до 2000 року планувалося збільшити валову продукцію промисловості і сільського господарства у 4 рази, забезпечити досягнення середнього достатку життя народу;

---

¹ www.economy.gov.ru

- до 2021 року – підняти Китай до рівня середньорозвинутої країни;
- до 2049 року – перетворити Китай на високорозвинуту державу.

Головною метою стратегії залишається побудова комунізму в країні через сто років після перемоги соціалістичної революції в Китаї (1949 р.).

Реформування розпочалося у 80-ті роки минулого століття зі сфери сільського господарства, з аграрних відносин. Комуни ліквідувалися, земельні ділянки (0,4 га на господарство) передавалися селянам у довгострокову оренду на правах сімейного підряду. Селянам було надано право займатися підсобним промислом, продавати надлишки продукції на ринках. Проте земля залишилася у державній власності, не стала об'єктом купівлі-продажу. В 1983 р. виробничі бригади, які діяли в комунах, були розпущені й було завершено перехід селян до одноосібного господарювання; наприкінці того ж року вже 94% усіх селянських дворів працювало за формою сімейного підряду.

Спочатку держава контролювала ціни на основні сільськогосподарські продукти, насамперед, на рис і бавовну. Але після 1985 р. уряд почав відмовлятися від жорсткого регламентування цінової політики в аграрному секторі.

Господарська самостійність селян, їх зацікавленість у результатах праці призвела до суттєвого підвищення продуктивності праці і різкого збільшення обсягів сільськогосподарської продукції. Виявилось, однак, що наприкінці 90-х років сільське господарство вичерпало свої можливості для збільшення виробництва продукції. Знадобилися нові підходи, які б забезпечили нове зростання якісних показників виробництва на селі. Аграрна політика перенесла наголос на кооперування селян у сфері виробництва й обігу, концентрацію землі в руках господарників, використання найманої робочої сили.

Аграрні реформи викликали надлишок робочої сили в селі; в 90-х роках її чисельність досягала 130 млн. чоловік.¹ Міста не в змозі були поглинути таку кількість робітників. Вихід було знайдено у сполученні сільськогосподарської діяльності селян з дрібним підприємництвом у сфері промисловості й торгівлі. В сільській місцевості утворювалися підприємства кустарного типу, які потім укрупнювалися й перетворювалися в акціонерні товариства, іноді навіть з іноземним капіталом (переважно капіталом хуацяо). Розвиток сільської промисловості відбувався бурхливими темпами. Якщо пересічні темпи міської промисловості у 80-90-х роках не піднімалися вище 12%, то сільської досягали 134%.

В 1997 році було прийнято «Закон про волонтерські й селищні підприємства», який встановлював права сільських промислових підприємств. Водночас закон передбачав необхідність раціонального планування, регулювання й контролю з боку держави щодо цих підприємств.

¹ МЭ и МО. - №4. - 2003. - С. 80

Згодом у сільській місцевості були створені приватні підприємства, що залучали найману робочу силу. В середині 90-х років почали інтенсивно розвиватися пайові підприємства, як правило, великі; їх комерційні інтереси вже виходили за межі селищ і волостей. На всі ці підприємства в 1997 р. вже припадало 25% ВВП, 50% доданої вартості промислової продукції, 30% валютних доходів від експорту, 30% доходів селян.¹

Після того, як реформування аграрних відносин дало перші позитивні наслідки, уряд поширив механізм економічних перетворень на інші галузі й сфери. У 1984 році була прийнята постанова «Про реформу господарської системи». Вона передбачала розширення господарської самостійності підприємств, скорочення сфери директивного планування, перехід до торгівлі засобами виробництва. Також реформуванню підлягала система цін, праці, заробітної плати. Було офіційно проголошено про доцільність використання різноманітних форм власності – державної, колективної та приватної.

Промислові підприємства одержали досить широкі можливості для самостійної діяльності. Вони могли обирати різні форми власності, самостійно вирішувати оперативні питання (виробництво, постачання, збут), здійснювати кадрову політику, встановлювати систему заробітної плати і в певних межах (які визначалися державою) самостійно встановлювати ціни на свою продукцію. Поступово формувалася ринкова система ціноутворення.

В 1988 році було прийнято «Закон про промислове підприємство загальнонародної власності», в якому визначалися права й обов'язки державних підприємств. Було зазначено, що підприємство відповідає за свої доходи й збитки, знаходиться на самостійному балансі. Але контроль за діяльністю державного підприємства здійснюється первинною ланкою комуністичної партії. Поступово частка державного сектора у виробництві промислової продукції знижується; в 1980 році вона становила 76%, в 1993 р. – 43%, а в 2000 р. скоротилася до 24%.²

Реформуванню підлягає також кредитно-фінансова сфера. Передбачалося, що Народний банк Китаю стане дійсно центральним банком країни, що відповідає за стабільність національної валюти. Для цього необхідно було його максимально звільнити від втручання й опіки з боку центральних і місцевих влад. Проте цього не сталося, Народний банк залишився у прямому підпорядкуванні Держраді КНР.

Держава жорстко регулює первинну емісію акцій компаній, визначаючи емітентів, обсяги й строки випуску цінних паперів. При цьому 2/3 акцій виключено з вільного ринкового обігу.

Особливістю економічної системи Китаю є сполучення планових важелів управління (директивне планування) з ринковими. Держава здійснює

---

¹ МЭ и МО. - №4. - 2003. - С. 80

² МЭ и МО. - №4. - 2003. - С. 83

регулювання на макрорівні, ринок – на мікрорівні. Принцип розподілу за працею (соціалістичний принцип) сполучається з принципом розподілу за вкладеним капіталом (капіталістичний принцип). Ця концепція отримала назву **моделі «соціалістичної ринкової економіки»**.

Заходи щодо реформування економіки прискорили темпи її розвитку. Пересічний річний темп зростання ВВП в п'ятирічку 1981-1985 років був одним з найвищих за всю історію післявоєнного Китаю, він становив 13,2%. Проте форсування розвитку промисловості мало й негативні наслідки. Розпочалася інфляція, накопичилося багато незавершеного капітального будівництва, загострилися міжгалузеві диспропорції. Економіка увійшла до стадії «перегріву». За цих умов у 1989 р. було взято курс на «гальмування» реформ і посилення втручання державних органів регулювання економіки. Було вжито заходів щодо встановлення більш жорстких умов кредитування, скорочено бюджетні витрати й грошову емісію. Наприкінці 1991 року з наслідками «перегріву» було в цілому покінчено, і з 1992 року реформам було надано нового імпульсу.

Таблиця 7.7.

Приріст ВВП Китаю за підсумками виконання державних планів розвитку економіки, (%)¹

Період	Роки							
	1952-1957	1958-1965	1966-1970	1971-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2000
Приріст	71	38	46	83	66	46	76	49
Пересічні темпи за рік	11,8	4,6	9,2	8,3	13,2	9,2	15,2	9,8

В другій половині 90-х років головна увага приділяється реформуванню державного сектора економіки. Справа в тому, що державні підприємства нарощували обсяги виробництва часто за рахунок неконкурентоспроможної продукції, яка не знаходила збуту на ринках. Внаслідок цього в деяких галузях до половини держпідприємств виявилися збитковими й не могли відігравати роль соціального стабілізатора. Найчастіше винуватцем такої ситуації виявлявся управлінський персонал, що не міг (або не хотів) пристосуватися до ринкових умов керування. Рентабельність державного сектора постійно скорочувалася; в 1990-1995 роках частка збиткових підприємств зростає з 27 до 43%.²

Загострення ситуації в реальному секторі економіки негативно відбилося на стані банківсько-кредитної системи. Обсяг прострочених боргів досягав 25% усіх наданих кредитів. Це спонукало банки до відмови від

¹ Складено за: МЭ и МО. - №8. - 2001. - С.123

² МЭ и МО. - №4. - 2003. - С.83-84

кредитування державних підприємств, що ще більше погіршувало становище державного сектора.

З метою подолання труднощів у державному секторі економіки було вирішено суттєво розширити права державних підприємств щодо виходу їх на ринок. Активізувалася структура ринку: розширилася мережа товарних і фондових бірж. У державному секторі залишилися великі й середні підприємства, а малі були здебільшого продані.

На пленумі КПК у вересні 1999 року була сформована чергова програма реформування державних підприємств. Передбачалося до 2010 року скоротити частку держсектора в економіці, залишивши під контролем держави транспорт, зв'язок, металургію й хімію. Розроблено й затверджено закони про охорону прав приватних підприємств. Заохочується кредитування приватного сектора банками; в банках створюються відділи по роботі з малими й середніми підприємствами.

Реформи в економіці Китаю дали вражаючі наслідки. В 1991-2001 роках ВВП країни зріс (у поточних цінах) у 5 разів, а порівняно з 1978 роком (початок реформи) – у 30 разів. В період 1996-2000 рр. пересічний річний приріст сільськогосподарської продукції становив 3,5%. За 1978-2001 роки виробництво зерна збільшилося у 1,5% рази, бавовни – в 2,4 рази, олійної сировини – в 5,5 разів, цукрового буряку – в 4 рази, м'яса – в 7,4 рази, вилову риби – у 9,6 разів.

Протягом реформування (1979-2000 рр.) щорічний приріст промислової продукції зростав у середньому на 11,6%. Виробництво електроенергії зросло у 5,8 разів, сталі – у 4,8 рази, цементу – у 9,8 разів, автомобілів – у 15,7 разів.¹ Китай посів перше місце у світі за виробництвом сталі, вугілля, цементу, хімічних добрив, телевізорів, синтетичних волокон.

Таблиця 7.8.

Динаміка ВВП Китаю, %²

Роки	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Динаміка ВВП	8,3	9,1	10,0	10,1	10,2	11,1	13,0	9,0	9,1	10,3

Незважаючи на світову кризу, ВВП Китаю зріс у 2009 році на 9,1%. Продовжилася позитивна динаміка зовнішньоекономічних зв'язків. Так, за 2003 р. експорт збільшився на 32%, за 2007 р. – на 25%; це становить до 40% приросту ВВП³; більше половини експорту припадає на підприємства з участю іноземного капіталу (в 2005 р. частка підприємств з іноземним капіталом становила в експорті 58%). За обсягом золотовалютних резервів Китай вийшов на перше місце у світі (2,622 трлн. дол.); основною валютою китайських резервів є долар (до 72%).

¹ БИКИ. - №123. - 2002. - С.1-2

² www.un.org; www.cia.gov

³ МЭ и МО. - №7. – 2004. – С. 48

У 2003 році до влади в Китаї прийшло нове керівництво, яке схильне до більш рішучих реформ економіки. Стратегічними цілями нової економічної політики визначені: підтримка приватного власника й лібералізація зовнішньоекономічних відносин.

Якщо в 1988 році в конституцію країни було внесене положення про недержавний сектор як доповнюючий до державного, то в березні 2004 р. була внесена поправка до конституції, в якій міститься положення про недоторканість «законно нажитої» приватної власності громадян КНР. Важливим моментом став дозвіл приватним власникам і навіть олігархам вступати до лав комуністичної партії, чим скористалося чимало багатіїв; це стає ознакою поступового розмивання соціалістичного ладу під номінальним адміністративним керівництвом КПК.

Серед головних завдань сучасної економічної стратегії Китаю є приватизація збиткових державних підприємств і реструктуризація державного фінансово-банківського сектора на принципах різноманітності форм власності фінансових інститутів. Оскільки національний капітал сьогодні не може освоїти усі державні активи, виникає необхідність більш активно залучати іноземних інвесторів.¹ В 2005 р. обсяг іноземних інвестицій в китайську економіку становив 64 млрд. дол.² На кінець 2010 р. він становив вже 574,3 млрд. дол.³

На третьому пленумі ЦК КПК (жовтень 2003 р.) були визначені такі орієнтири стратегії в галузі економіки:

- реформа конституції на підтримку плюралізму форм власності;
- зміцнення влади закону й створення для усіх справедливих умов старту в економіці;
- розвиток самоврядування на селі.

Головним напрямком вважається **узаконення плюралізму форм власності**.

Важливим напрямком **зовнішньоекономічної стратегії** визначено активізацію економічних стосунків з іншими країнами й особливо зовнішньоторговельну експансію Китаю. З 1992 р. китайський уряд зробив наголос на стратегію експортної орієнтації під гаслом «Йти узовні!».

Китай здійснює активну зовнішньоекономічну політику. В 1979-2001 роках він використав 394 млрд. дол. іноземних інвестицій. В 2000-2002 роках щорічне надходження прямих іноземних інвестицій складало 40-50 млрд. доларів. На початок 2002 року в Китаї були накопичені інвестиції з більш ніж 170 країн; кількість підприємств з іноземними інвестиціями досягла 390 тисяч. Основна маса прямих іноземних інвестицій прибуває в Китай через Гонконг (30% у 2005 р.); значна кількість інвестицій надходить з країн Латинської Америки (19%); великими інвесторами в китайську економіку є

¹ Див. В. Михеев. Китай: новые компоненты стратегии развития// МЭ и МО. - №7. - 2004. - С. 52

² МЭ и МО. - №9. - 2007. - С. 27.

³ www.cia.gov

також Японія й Південна Корея.¹ З свого боку, КНР поступово сама перетворюється на експортера капіталу. В 2006 р. обсяг прямих китайських інвестицій за кордоном перевищив 63 млрд. дол.² Сьогодні ця цифра вельми зросла, так на кінець 2010 р. обсяг ПІІ з Китаю становив 278,9 млрд. дол.

У 1979-1999 рр. обсяг зовнішньої торгівлі щороку зростав пересічно на 15%. В 2007 році порівняно з 2000 р. експорт Китаю зріс у п'ять разів і склав 1221 млрд. дол. В 2009 р. експорт Китаю становив 1 204 млрд. дол., що вивело його на перше місце в світі за цим показником. За обсягом імпорту (954,3 млрд. дол.) Китай посідає третє місце (після США й Німеччини). Частка машинобудування в експорті становить 30%, частка наукоємної продукції – 17,5%. Головним партнером у зовнішній торгівлі є США (22% експорту), Японія (18% імпорту), Південна Корея. Починаючи з 1990 р. Китай має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Уряд здійснює помірковану тарифну політику. В 1990-2001 рр. тарифи знижувалися декілька раз. Середня ставка імпорتنних тарифів була зменшена з 35% до 15% на промислову продукцію. В 2005 році встановлено середню ставку імпорتنних тарифів на рівні 10%.

Зміцнюється валютно-фінансова система країни. Емісію і контроль за валютними операціями здійснює Народний банк Китаю. Діють також Торговельно-промисловий, Будівельний і Сільськогосподарський банки, які були перетворені на державно-комерційні заклади. Засновано також Державний банк розвитку, Імпортно-експортний банк. В 1996 році були засновані перші акціонерні комерційні банки.

Формуючи стратегічні цілі економічного розвитку, китайський уряд останнім часом дедалі більше враховує глобальний чинник. Якщо тривалий час Китай уникав участі в міжнародних організаціях економічного типу, то з кінця 90-х років ситуація змінилася. Визначною подією став вступ Китаю до Світової організації торгівлі в листопаді 2001 року. Після цього КНР зразу ж активізувала економічне зближення з Японією та Південною Кореєю. Китай намагається перетворитися на потужний чинник розвитку міжнародної економіки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Для досягнення цієї мети китайський уряд активно використовує особливий статус Гонконгу (Сянган) – території, яка належить КНР, але має виключно пільгові умови торговельних та інших економічних операцій з іноземцями. Через Гонконг йде понад 18% експорту Китаю.

Однією з важливих складових стратегічної політики китайського уряду є утворення спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, куди активно залучається іноземний капітал. В першу чергу, це провінції Гуандун, Фуцзянь і Цзянсу; сформувався величезний економічний комплекс з центром в місті Шанхай. В 2005 р. в п'ять регіонів експортної орієнтації (Гуандун, Фуцзянь, дельта річки Янцзи, зона Бохайської затоки,

---

¹ www.oecd.org

² МЭ и МО. - №9. – 2007. – С. 28.

Шаньдун) надійшло 51% національних інвестицій в основний капітал, 85% іноземних інвестицій, тут створено 83% підприємств з іноземним капіталом. Ці регіони дають 91% експорту країни, 58% її ВВП.¹

Слід, правда, зауважити, що орієнтація на пріоритетний розвиток приморських регіонів супроводжується уповільненим темпом розвитку внутрішніх регіонів, диференціація їх економічних рівнів дедалі зростає.

На початку нового тисячоліття Китай активізує свою участь в Азіатсько-Тихоокеанському економічному співтоваристві (АТЕС). Розглядається можливість зміцнення контактів в рамках регіональних контактів «ПСА-3» (Північно-Східна Азія за участю Китаю, Японії та Південної Кореї), АСЕАН+3 (+ Китай, Японія, Південна Корея), Шанхайська організація співробітництва (ШОС). Успішно розвивається діалог з «Великою вісімкою».

Останніми роками Китай активізує свою зовнішньоекономічну експансію на просторі СНД, де він є успішним конкурентом Росії. Його частка в імпорті держав СНД (без Росії) зросла з 2% в 2000 р. до 10,7% в 2008 р., а в абсолютному вираженні китайський експорт в СНД за той же період збільшився в 30 разів.²

Розвинуті держави, а особливо країни АТР не можуть не рахуватися із зростаючою економічною потужністю Китаю в регіоні. США вже давно відмовилися від економічної блокади КНР. Китай сьогодні є не тільки одним з найбільших виробників продукції, але й являє собою величезний потенційний простір для реалізації іноземних товарів та розміщення капіталу. Тому західні держави все більш охоче йдуть на контакти з Китаєм. Прийняття КНР до СОТ означає, що його визнано країною з ринковою економікою. Тривалий час перепоною для активного співробітництва розвинутих країн з Китаєм були ідеологічні розходження. Сьогодні вони поступово згладжуються. Цей процес набув нового поштовху, коли партію очолив представник молодшої генерації партійної й державної еліти Ху Цзиньтао.

Активне включення Китаю в глобальні процеси й бурхливе зростання його економічного потенціалу перетворює його не тільки в регіональний, але й в глобальний чинник розвитку світової економіки. Сьогодні стратегічна політика КНР так чи інакше відбивається на економіці багатьох країн, в тому числі України.

Запитання для самоконтролю:

1. В чому полягали передумови здійснення соціально-економічних реформ в колишніх соціалістичних країнах?

¹ МЭ и МО. - №9. – 2007. – С. 29.

² МЭ и МО. - №8. – 2010. – С. 43.

2. В чому полягає суть «перехідної економіки»?
3. Порівняйте позитивні й негативні аспекти «еволюційного» й «шокового» шляхів реформування економіки.
4. Які чинники сприяли реформуванню економіки в країнах Центральної Європи?
5. Які проблеми виникли в країнах СНД в перехідний період?
6. Які етапи можна виокремити в процесі реформування економіки Росії?
7. Які фактори сприяють, а які гальмують здійснення реформ в Росії?
8. В чому полягає стратегічна мета Росії на сучасному етапі її розвитку?
9. В чому полягали передумови реформування економіки Китаю?
- 10.Що передбачала нова економічна ідеологія Ден Сяопіна?
11. Назвіть основні етапи реформування економіки КНР?
12. В чому полягає стратегічна мета Китаю на сучасному етапі його розвитку?

Розділ 8. Специфіка економічних стратегій країн, що розвиваються

Ключові поняття

Економічна суть поняття «країни, що розвиваються». Нові індустріальні країни. Найменш розвинуті країни. Економічні проблеми країн, що розвиваються. Стратегії економічного розвитку країн, що розвиваються. Політика «етатизму». «Вашигтонський консенсус». Зовнішня заборгованість. Соціальні проблеми й соціальна політика. Політика експорторієнтації й імпортозаміщення. Індустріалізація.

Впровадження стратегій економічного розвитку країнами, що розвиваються, здійснюється у складних умовах. Значна їх частина знаходиться на аграрній стадії економічного розвитку; пересічний показник ВВП на душу населення майже вдесятеро поступається показнику розвинутих країн; у структурі промисловості більшості цих країн переважають легка й гірнича, новітні галузі або відсутні, або ще недостатньо розвинуті; їх економіка знаходиться під сильним тиском ТНК й залежністю від ринків розвинутих країн.

Таблиця 8.1.
Основні показники економіки країн, що розвиваються (2000 р.)¹

	Питома вага населення в населенні світу	Питома вага у світовому ВВП	ВВП на душу населення, тис. дол.	Середньорічні темпи приросту ВВП, 1991-2000, %	Питома вага у світовому експорті, %	Питома вага у світовому пром. вир.	Питома вага у світовому вироб.
Розвинуті країни	14,0	51,0	29,0	2,2	56,8	56,2	24,4
Країни, що розвиваються	79,0	37,6	3,8	5,0	41,2	34,5	68,3
У т.ч.							
Лат. Америка	8,6	7,5	7,0	2,9	8,1	6,4	6,3
Азія	53,3	23,6	3,6	6,6	27,5	22,8	53,1
Півд. Аф., Близ. Схід	6,2	5,4	7,1	3,2	5,2	4,5	5,7
Тропічна Африка	10,8	1,2	0,9	1,3	0,4	0,7	3,2

В цілому ж група країн, що розвивається, досягла певних успіхів в розвитку економіки за останні 50 років. Темпи їх економічного росту за цей період в 2,5 рази перевищують відповідний показник розвинутих країн. Не в

¹ МЭ и МО. - №9. - 2001. - С. 90-100. Примітка: у число країн, що розвиваються, в даній таблиці включено Китай.

останню чергу це є наслідком реформування економіки, реалізації обраних стратегій.

Одним з головних факторів, що сприяв економічному зростанню певної групи країн (особливо Східної й Південно-Східної Азії), є дешева робоча сила. На цей фактор зорієнтовані такі галузі промисловості, як швейна, текстильна, взуттєва, побутова електроніка. Іншим фактором стало використання сировинної бази (перш за все, покладів мінеральної сировини). Екологічно шкідливі виробництва – нафтопереробна, виробництво мінеральних добрив, металургійна, целюлозно-паперова промисловість через високі витрати на природоохоронні заходи в розвинутих країнах були з них витіснені до країн, що розвиваються.

Важливою рисою економічних політик цих країн було створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення іноземних інвестицій; зокрема, було запропоновано пільгове оподаткування, можливість придбання нерухомої власності іноземними інвесторами. У 80-90-х роках минулого століття це сприяло інтенсивному надходженню інвестицій; поступово, з середини 90-х років, темпи іноземного інвестування почали спадати через те, що все зростаюча частина ПІІ почала прямувати на ринки розвинутих країн.

Таблиця 8.2.

**Щорічний приріст прямих іноземних інвестицій
по основних групах країн, млрд. дол.¹**

Показники	Роки					
	1995	1997	2000	2003	2004	2005
Розвинуті країни	206	275	890	367	396	542
Країни, що розвиваються	110	176	218	172	275	334
Країни СНД	...	...	...	...	26	27
Світ в цілому	332	473	1140	560	711	916

Поступово в окремих країнах розпочалося проведення структурних реформ. Від видобувних виробництв вони стали переходити до переробних трудомістких і навіть наукомістких. Це стосується так званих нових індустріальних країн. Високими темпами розвивалася інженерна й соціальна інфраструктура, сфера послуг, туризм, банківська справа, страхування, зв'язок. Проводилася жорстка фінансова політика, політика по зниженню рівня інфляції, боротьба з корупцією, тіньовим капіталом; щоправда, успіхи у цій сфері були не такі очевидні.

Одним із стратегічних напрямів економічної політики країн, що розвиваються, є переорієнтування виробництва з імпортозамінного на

¹ www.cia.gov; www.oecd.org

експортоорієнтований. Сьогодні вони значно розширили номенклатуру запропонованих на експорт товарів, перейшовши з розряду монофункціональних у поліфункціональні.

У багатьох країнах, що розвиваються, на початковому етапі реформування економіки була широко застосована модель «етатизму» – широкого втручання держави в економічні процеси, створення потужного державного сектора. Економічні ресурси опинилися в руках уряду, який постійно регулював ціни на продукцію державних підприємств, регулював курс валют, контролював зовнішню торгівлю. Для зниження безробіття на державних підприємствах штучно завищувалася чисельність робітників. Поряд з позитивними наслідками такої політики (наприклад, в Сінгапурі, Тайвані) мали місце й негативні; зокрема, зосередження великих ресурсів й економічної влади в руках державних чиновників часто вели до корупції.

На сучасному етапі економічного розвитку більшість країн цієї групи перейшли до неоліберальної політики. Особливо широко неоліберальна модель застосовується в країнах Латинської Америки. Вона була розроблена Економічною комісією ООН для Латинської Америки й Карибського басейну (ЕКЛАК). Ця модель, яка мала назву «периферійної економіки», передбачала структурні перетворення щодо формування імпортозамінної індустріалізації. Головну роль у реалізації моделі повинна була відіграти держава, але методами макроекономічної політики. Імпортозамінна політика дала можливість у Латинській Америці розвивати нові виробництва і підтримувати достатньо високі темпи економічного росту.

У 90-х роках була запропонована нова модель – **«Вашингтонський консенсус»**, яка була підтримана МВФ і рекомендована також країнам із перехідною економікою. Основні положення цієї моделі:

- бюджетна дисципліна (дефіцит бюджету не повинен перевищувати офіційні резерви);
- державні витрати повинні бути переорієнтовані з політичної до економічної сфери;
- податкова реформа (зниження податкових ставок);
- фінансова лібералізація (відмова від пільгових умов фінансування й кредитування);
- лібералізація торгівлі (зниження митних тарифів до 10%);
- усунення перешкод для залучення прямих іноземних інвестицій;
- приватизація державних підприємств;
- дерегулювання економіки.

Упровадження моделі «Вашингтонського консенсусу» мало суперечливі наслідки. До позитивних наслідків слід віднести зростання темпів зовнішньої торгівлі, залучення іноземних інвестицій; до негативних – фінансову й валютну нестабільність, яка обернулася низкою криз, зокрема, в Аргентині, в Південно-Східній Азії.

У виборі й реалізації економічних стратегій країн, що розвиваються, є суттєві розбіжності по групах нових індустріальних країн (НІК) і найменш розвинутих країн.

Поняття **нових індустріальних країн** виникло у 80-х роках минулого століття і зв'язувалося з чотирма драконами Південно-Східної Азії: Гонконгом, Республікою Кореєю, Сінгапуром і Тайванем. Ці країни першими почали індустріалізацію і згодом по багатьох показниках наздогнали й обігнали розвинуті країни. Пізніше до числа НІК додалися «тигри» – Індонезія, Філіппіни, Малайзія і Таїланд. В Азії до нових індустріальних країн належить також Індія, а в Латинській Америці – Бразилія, Мексика, Аргентина та Чилі. В цілому на НІК припадає 30% населення світу, 18% світового ВВП.

Головну роль у становленні нових індустріальних країн зіграла держава. Нею здійснювалася дирижістська політика: жорстка економія валютних коштів, протекціонізм (обмеження імпорту й стимулювання експорту). Створювалися найсприятливіші умови для прямих зарубіжних інвестицій у сфері організації спочатку трудомістких, а пізніше – наукомістких виробництв, залучення нових технологій. Держава шляхом продуманої політики пільгового оподаткування скорочувала розвиток одних галузей і сприяла розвитку інших.

Важливим важелем державної політики було валютне регулювання. Гальмувалося підвищення курсу національних валют. Зростання ж курсу валют в міру нарощування експорту й росту конкурентоздатності національних товарів держава компенсувала субсидіями для експортерів, що продовжувало робити експорт вигідним.

Політика імпортозаміщення здійснювалася за такою схемою: спочатку заміщувався імпорт у галузях, що виготовляють товари народного споживання (текстильна, взуттєва, харчова); пізніше, при накопиченні необхідного капіталу, імпортозаміщення стало поширюватися на товари виробничого призначення (хімічні й нафтопереробні продукти, чорні метали, деталі машин і устаткування).

Держава постійно контролювала перерозподіл коштів між пріоритетними й допоміжними галузями. Так, обробна промисловість в основному фінансувалася за рахунок коштів сільського господарства і видобувних галузей, а також за рахунок притоку прямих іноземних інвестицій. Пріоритети в економіці постійно змінювалися. Так, у 50-х роках минулого століття це було текстильне виробництво; у 60-х роках – виробництво цементу, мінеральних добрив, нафтопереробка, чорна металургія, хімія органічного синтезу; у 70-х – суднобудування, автомобілебудування; у 80-х – інформатика, електротехнічне машинобудування; у 90-х – виробництво нових матеріалів і технологій, електроніка й аерокосмічна промисловість. В останні два десятиліття були створені науково-дослідні інститути, вузи, технопарки, технополіси для

практичних наукових розробок. Основні напрямки досліджень, що впроваджуються у практику: устаткування для АЕС, виробництво комп'ютерів, устаткування для шельфового видобутку нафти й газу, мікроекономіка, чиста хімія, інформатика, автоматизація виробництва.

У міру зміцнення економіки роль держави почала знижуватися, жорсткі адміністративні методи в управлінні стали замінятися макроекономічним регулюванням. Експортоорієнтована модель розвитку багато в чому себе вже зжила. З підвищенням рівня зарплати товари цієї групи країн втрачають свою конкурентоспроможність на світових ринках, темпи обсягів виробництва знижуються. Тому НІК продовжують модернізацію і перехід на нові технології, наукомістке виробництво й послуги. Розвиваються туризм, фінансова діяльність, інформаційні технології.

Фінансово-економічна криза 1997-1998 рр. негативно вплинула на нові індустріальні країни Південно-Східної Азії (Таїланд, Індонезію, Філіппіни, Сінгапур). Криза мала, зокрема, такі причини: незбалансованість галузевої структури виробництва (відсутність або недостатній розвиток базових галузей); спрямованість іноземних інвестицій переважно в ті галузі, в яких очікувався найвищий прибуток; дисбаланс у фінансово-банківському секторі.

На початку нового тисячоліття темпи розвитку деяких НІК дещо знизилися, але й сьогодні в цілому вони вищі за відповідні показники розвинутих країн.

Таблиця 8.3.

Темпи зростання ВВП деяких НІК, %¹

Країни	Роки						
	1991-2000 (пересічно)	2001-2005 (пересічно)	2006	2007	2008	2009	2010
Бразилія	2,0	2,1	3,7	6,1	5,1	-0,2	7,5
Мексика	3,3	1,8	4,8	3,3	1,5	-6,5	5,0
Аргентина	3,2	2,3	8,5	7,6	5,0	-3,0	7,5
Індія	6,0	6,9	9,4	9,0	7,4	7,4	8,3
Р. Корея	4,8	4,3	5,0	5,1	2,3	0,2	6,1
Таїланд	3,4	4,8	5,0	4,9	2,5	-2,2	7,6

Звертає увагу суттєве падіння темпів розвитку в Аргентині, а також їх гальмування в інших Латиноамериканських країнах в 2000-2003 роках; в Аргентині воно спричинилося глибокою фінансовою кризою. Так, у 2001 р. ВВП Аргентини скоротився на 4,6%, а в 2002 р. – ще на 10,9%. Дослідники пояснюють це некритичним застосуванням ідей «Вашингтонського консенсусу». З 2004 року економіка цих країн розвивалася прискореними темпами. Але криза 2008-2009 років загальмувала це зростання. Особливо вразила криза Мексику, економіка якої значною мірою спрямована на ринок

¹ www.unctad.org; www.cia.gov

США, які відчули економічний спад. Слід також відзначити стабільно високі темпи розвитку економіки Індії, навіть під час світової кризи. Це дозволило країні посісти четверте місце в світовій економіці. У 2010 році ситуація змінилася на краще. Країни, що розвиваються, демонструють досить високі темпи приросту ВВП.

Розглянемо докладніше особливості стратегій економічного розвитку нових індустріальних країн на прикладі Індії та Бразилії.

Республіка Індія – друга за чисельністю населення (1 173 млн. чол. у 2009 р.) країна світу, сьома за територією (3,3 млн. км²). За розмірами ВВП (у розрахунку за ПКС) Індія вже посідає четверте місце у світі (після США, Китаю та Японії) – 3 736 млрд. дол. у 2009 році. Але за душевим показником розвитку економіки Індія ще суттєво відстає від розвинутих країн; ВВП на душу населення в 2009 році становив тільки 3 200 доларів, що характеризує Індію як середньорозвинуту країну. В структурі економіки країни все ще досить висока частка сільського господарства: 17,1% у ВВП і 52% серед зайнятих. Високим є рівень безробіття (близько 10,7% у 2009 році). За даними Світового Банку 36% населення Індії живе в умовах бідності за прибутком менше 1 долара в день.

Водночас Індія має темпи економічного розвитку одними з найвищих серед НІК. Значною мірою це стало наслідком ефективної економічної політики уряду. При цьому слід зважити, що розвиток індійської економіки розпочався в складних умовах постколоніальної держави (Індія стала незалежною в 1947 році). Економічні стратегії Індії формувалися з огляду на внутрішні й зовнішні обставини, які час від часу змінювалися.

З самого початку здобуття незалежності уряд Індії стикнувся з розбалансованою й децентралізованою економікою, з центробіжними тенденціями місцевих князьків і олігархів. Великий президент Індії Джавахарлал Неру проклав курс, названий його ім'ям, який передбачав суттєве підвищення ролі держави в економічній сфері. В основі економічної стратегії «курсу Неру» було спирання на внутрішні сили країни.

З перших же років незалежності Неру всіляко зміцнював державний сектор в економіці. Було націоналізовано усі підприємства, що належали колоніальній владі. Державний сектор почав розвиватися найбільш динамічно. На початку 70-х років ХХ століття його частка у ВВП складала вже 26%, а на початку 80-х – навіть 38%.¹ При цьому держава контролювала основну діяльність приватного сектора.

Державне регулювання в Індії здійснюється в умовах багатоукладної економіки. Використовуються два методи регулювання: пряме (адміністративне) й непряме (економічне). Відсталі господарства, що знаходяться на нижчому технологічному рівні, слабо реагують на економічне регулювання, тому до них застосовуються адміністративні методи. Підприємства й сектори з високим технологічним рівнем краще піддаються

---

¹ МЭ и МО. - №3. - 2003. - С.78

економічним методам, які дають більший ефект. Економічне регулювання здійснюється шляхом регулювання цін, тарифів, умов кредиту, курсу валюти, рівня податків.¹

Перші три десятиліття незалежності були орієнтовані на становлення базових галузей економіки (вугільна промисловість, електроенергетика, чорна й кольорова металургія, транспортне й сільськогосподарське машинобудування) й реформування сільського господарства. Завдяки «зеленій революції» значно підвищилася врожайність сільськогосподарських культур. Індія перетворилася на індустріально-аграрну державу. Проте темпи зростання економіки у цей час були не дуже високими, пересічно 3,5% приросту ВВП на рік.

У 80 – х роках минулого століття розвиток індійської економіки дещо прискорився, пересічні темпи зростання ВВП становили 5,6%. За роки незалежності декілька разів була реформована банківська система. У 50 – ті роки, поряд із дрібними, стали створюватися великі комерційні банки. У 1969 році з метою більш рівномірного розподілу кредитних ресурсів були націоналізовані 14 банків, у 1980 році – ще 6. Банки були зобов'язані не менше 40% усіх кредитів виділяти пріоритетним галузям економіки. Жорсткий контроль банків з боку держави призвів до погіршення їхнього фінансового становища.

Бідність значної кількості населення й безробіття, яке становить десятки мільйонів чоловік, змусили уряд приділяти підвищену увагу розвитку дрібних підприємств. Їхня питома вага в промисловості досягає 40%, у промисловому експорті – 45%, у загальному експорті – 35%. Постійний надлишок робочої сили, обмежена купівельна спроможність населення стали основою масового розвитку традиційних форм господарської діяльності. Залучення нових технологій дало можливість провести модернізацію дрібного виробництва, технічно зблизити його з великим.

На перших етапах економічного реформування (аж до кінця 80 – х років) держава проводила політику захисту внутрішнього ринка від активної іноземної конкуренції, що створювало умови для виживання дрібних підприємств, орієнтованих на бідні прошарки населення. Цей ринок має свою специфіку: попит обмежений вузьким набором товарів першої необхідності, слабо схильний до змін, що дає можливість не втрачати додаткові кошти на модернізацію і відновлення асортименту. В основному це текстильне, взуттєве, шкіряне, скляне й будівельне виробництво, у яких дрібні підприємства складають 70-80%. Держава уклала перелік товарів, які заборонено виробляти великим підприємствам. У цей перелік входять 800 найменувань товарів, що можуть закуповуватися у дрібних виробників за фіксованою ціною. Це фактично гарантує збут продукції.

---

¹ www.rus-ind.ru/economic/factors

У сільській місцевості здійснюється політика «сільської індустрії» – створюються підприємства по переробці сільськогосподарської сировини на дрібних олійнях, рисосушках, млинах. Це дає можливість збільшити сільськогосподарську зайнятість населення і ширше використовувати місцеві ресурси. Прийнято рішення про створення кластерів малих підприємств як центрів росту, особливо в економічно відсталих районах.

На початку 90 – х років минулого століття Індія зіштовхнулася з новими економічними проблемами. Процес розвитку економіки ставав все менш стабільним. Зростав дефіцит платіжного балансу, а також зовнішній і внутрішній борг. В період 1990-1994 рр. пересічний річний приріст ВВП знизився до 3,8%. В 1991-1992 рр. Індію спіткала фінансова криза. Дефіцит бюджету центрального уряду складав 8,2% від ВВП, дефіцит платіжного балансу по поточним операціям – 3,5%, інфляція підскочила до 17%, приріст промислової продукції не досягав навіть 1%, суттєво скоротився експорт.¹

За таких умов стало очевидно, що необхідна нова стратегія економічного розвитку, яку й обрав індійський уряд. Основою стратегії стало обмеження державного регулювання, лібералізація економічної політики.

Першочерговим завданням стало досягнення макрофінансової стабілізації й реструктуризації на галузевому рівні. Реформи охопили практично усі сектори економіки. В сільському господарстві були здійснені цінові зрушення, ціни на сільгосппродукти були наближені до реальних витрат на їх виготовлення. Зберігаються субсидії виробникам аграрного сектора. За різними оцінками субсидії становлять 14% від ВВП, що утруднює відносини Індії з СОТ.²

В промисловості було ліквідовано ліцензування підприємств; це сприяло залученню капіталу. Були відкриті для приватного підприємництва деякі сектори економіки, які раніше були власністю держави. В зовнішній торгівлі зняті кількісні обмеження й знижено тарифи з 71% в 1993 р. до 35% в 1998 році.

Втім, проведення реформ 90 – х років ХХ століття не означало повну відкритість індійської економіки. Політика лібералізації призвела до певних поступень приватному й іноземному капіталу в сфері фінансів і страхування, активізувала діяльність спільних підприємств й сприяла появі чисто іноземних фірм, здійснила конвертацію рупії. Проте значні обмеження ще залишаються, оскільки сьогодні індійська економіка не може бути повністю відкритою.

Реформи дали позитивний наслідок. Збільшився національний продукт на душу населення, знизилися бюджетний дефіцит, інфляція. Темпи зростання ВВП у 1990-1994 рр. склали у середньому 3,8%, в 1995-2000 рр. становили вже 6,5%, в 2001-2003 рр. пересічно 5,9%, у 2004-2007 рр. становили у середньому 8,7%, а в 2009 р. ВВП зріс на 7,4%.

---

¹ МЭ и МО. - №1. - 2005. - С.90

² Там само.

Розширення промислового виробництва спиралося переважно на динамічний розвиток галузей, що виробляють споживчі товари, тоді як виробництво засобів виробництва розвивалося повільно. Економіка Індії орієнтована, насамперед, на внутрішній ринок. За деякими підрахунками, 94-96% усього приросту виробництва країни обумовлено внутрішнім попитом і менше 4-6% - розширенням експорту.¹

Частка Індії у світовому валовому продукті невпинно зростає, а частка у світовій торгівлі знижується: в 1950 р. її частка у світовому експорті становила 2%, а в 2000 р. – менше 0,6%; правда, у 2007 р. вона підвищилася до 1,0%. Величезний внутрішній ринок Індії поглинає більшу частину продукції, що виробляється. Спирання на внутрішній ринок убезпечує Індію від зовнішніх катаклізм. Так, світова фінансова криза 1998 року майже не вплинула на економіку країни. Розширенню внутрішнього ринку сприяє поступове підвищення рівня життя індійців: частка бідних в країні знизилася з 39% у 1988 році до 26% у 2000 р.

Зовнішньоекономічні зв'язки Індії відстають за темпами розвитку від зростання економіки в цілому. Повільні темпи розвитку зовнішньої торгівлі Індії пояснюються також недостатньою конкурентоспроможністю більшості індійських промислових товарів. Країна відшукує свою нішу на світових ринках. Основні надії пов'язані з експортом програмного забезпечення. Темпи росту експорту даної продукції за останнє десятиліття склали не менше 25% щороку.² Наприкінці 90 – х років ХХ століття у секторі інформаційних технологій було зайнято понад 300 тис. чоловік у 1,5 тис. фірмах. Переважна більшість програмного забезпечення йде на зовнішній ринок, в основному, експортується у США. Вважається, що Індія має найбільший після США резерв фахівців з інформаційних технологій.³

Таблиця 8.4.

**Експорт товарів та послуг
інформаційно-комунікаційної сфери з Індії, млн. дол.⁴**

Фінансовий рік	Валова вартість	Приріст до попереднього року, %
1980	4,0	...
1989-1990	105,4	51
1994-1995	480,9	53
1999-2000	4000,0	83
2000-2001	6200,0	55
2001-2002	7700,0	24
2002-2003	9790,0	27

¹ МЭ и МО. - №1. - 2005. - С.90

² МЭ и МО. - №3. - 2003. - С. 79

³ БИКИ. - №148. - 2000. - С. 16

⁴ МЭ и МО. - №7. - 2004. - С. 76

Особливе місце серед чинників економічного розвитку Індії посідає наука. Серед країн, що розвиваються, Індія передре за кількістю вищих навчальних закладів і студентів. Важлива роль у формуванні науково-технічного потенціалу належить фінансуванню НДДКР; за показниками частки витрат на наукові розробки та дослідження у ВВП Індія наблизилася до рівня розвинутих країн. Частка держави в загальному обсязі інвестицій у НДДКР становить 80%. Країна має досить розгалужену науково-дослідну інфраструктуру, яка нараховує понад 900 підрозділів включно університети й приватні дослідницькі заклади. Утворено Раду з технологічного розвитку (TDB – Technology Development Board); її діяльність спрямована на інтенсифікацію процесу промислового освоєння національних та зарубіжних науково-технологічних розробок.¹

Економічні реформи сприяли притоку іноземних інвестицій в Індію. За роки реформ в країну залучено 27 млрд. доларів прямих іноземних інвестицій. Суттєва роль в цьому процесі належить етнічним індійцям, які проживають за кордоном: в 90 – х роках їх частка в ПІІ становила 31%. Проте, іноземні інвестиції в індійську економіку становлять поки що 11,5% потреб. Стримують приток інвестицій бюрократизація індійського суспільства, корупція, закритість деяких секторів для іноземного капіталу.

Стратегічною метою економічної реформи Індії на перше десятиліття поточного століття визнано створення в країні конкурентоспроможного господарства за стандартами світової ринкової економіки. Взят курс на ослаблення державного втручання у господарський механізм країни з метою заохочення приватної ініціативи, розширення можливостей для саморегуляції національної економіки. Пріоритетними напрямками 10-го плану соціально-економічного розвитку Індії (2002-2007 рр.) було визнано прискорення процесу приватизації підприємств державного сектора, реформи в банківській сфері, реформа трудового законодавства. Особлива увага приділяється виконанню програм щодо розвитку інфраструктури, насамперед енергетики, нафтогазової промисловості, транспорту й зв'язку.

Зовнішньоекономічна політика уряду спрямована на більш глибоке залучення Індії до світової економічної системи. Країна поступово відмовляється від протекціоністських заходів. Так, максимальний рівень імпорتنих тарифів було знижено з 400% до 65%; на більшість імпорتنих товарів тарифи значно нижчі. Знято обмеження на прямі іноземні інвестиції. Проте це не означає політики «лібералізації без меж». На цілу низку товарів сільськогосподарського виробництва й легкої промисловості зберігаються захисні імпортні тарифи. Це, зокрема, рис, пшениця, кукурудза, деякі види текстилю, чай.

---

¹ www.rus-ind.ru/economic/factors

Для активізації експортної діяльності країни й залученню іноземних інвестицій утворюються спеціальні економічні зони; вирішено сформувати 18 СЕЗ, але поки що реально функціонують тільки вісім.¹

Значні економічні успіхи Індії вивели її на четверте місце в світовій економіці за розмірами ВВП. Перспективи її подальшого зростання оцінюються як дуже високі. Недарма її зарахували до символічної групи БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) – групи, яка, на думку фахівців, буде в найближчому майбутньому визначати темпи й напрямки розвитку світової економіки.

Проблемою економіки Індії залишається ще великий масив бідного населення, безробіття. Це стримує впровадження нових технологій в господарство, оскільки підвищення продуктивності виробництва буде звільняти значну кількість працівників. Ось чому більшість технологічних досягнень має в Індії експортну спрямованість. З іншого боку, щорічний від'їзд з країни десятків тисяч найбільш кваліфікованих фахівців ослаблює позиції Індії у високотехнологічній сфері. Ще однією проблемою Індії є досить великий зовнішній борг (221,3 млрд. дол. в 2009 р.).

Отже, перед урядом Індії постає завдання сформувати нову стратегію економічного розвитку на найближчі роки, яка б ще більше прискорила темпи розвитку й сприяла б підвищенню рівня життя основної маси населення.

Федеративна Республіка Бразилія – найбільша в Латинській Америці країна за територією (8,5 млн. км²) та одна з найбільш населених країн світу (201 млн. чол. у 2009 році). За розмірами ВВП (2 041 млрд. дол. у 2009 р.) вона посідає 9-те місце у світі. Бразилія володіє одним з найбагатших у світі природно-ресурсним потенціалом. Вона займає друге місце по запасах деревини й залізної руди, четверте – по запасах бокситів, п'яте – по запасах марганцевих руд. Крім цього, провідне місце займає країна по запасах цинку, берилію, ніобію, платини, нікелю, урану, золота. Бразилія займає одне з перших місць за гідроенергетичним потенціалом.

За обсягом промислового виробництва Бразилія вийшла на восьме місце у світі, має власний аерокосмічний комплекс. Вона входить до першої десятки країн світу за виробництвом морських суден, тракторів, літаків, автомобілів, озброєнь, виплавою сталі та металорізальних верстатів.

Тривалий час стратегічним напрямком Бразилії було впровадження імпортозамінної індустрії з опорою на внутрішні можливості; це було характерною ознакою більшості латиноамериканських держав. Така політика сприяла нарощуванню виробництва в галузях важкої промисловості. До 80 – х років минулого століття активно здійснювався протекціонізм, сильне державне втручання в регулювання економічних процесів. Модель «етатизму» давала добрі наслідки в 50-х-60-х роках, коли пересічні темпи росту ВВП складали 5-6%. Енергетична криза 70 – х років боляче вдарила по

¹ www.rus-ind.ru/economic/factors

економіці Бразилії, яка не має значних покладів нафти й газу. В країні різко зросла інфляція, розпочалася втеча іноземного капіталу, збільшувалася величина державного боргу.

У 80 – х роках уряд Бразилії перейшов до неоліберальної моделі розвитку. В основі цієї моделі полягає орієнтація на зовнішні чинники й зовнішньоорієнтовану економіку. Наголос в економічній політиці почав зміщуватися від державних важелів управління до стимулювання приватної ініціативи. Значну роль в новій політиці стали відігравати іноземні капітали – кредити й прямі інвестиції.

Наприкінці 80 – х років була здійснена широка приватизація в нафтовій і електроенергетичній промисловості, фінансовій сфері. Були приватизовані важливі об'єкти інфраструктури: телекомунікаційний і телефонний зв'язок, електро- і газопостачання, виробництво електроенергії. При цьому 40% прибутків від приватизації надійшло від продажу власності іноземним компаніям. Вживаються заходи для збільшення національних накопичень: підвищується надійність банківської системи, розвивається фондовий ринок. Для регулювання фінансового ринку уряд використовує податкову політику. Було встановлено 7% податку на іноземні інвестиції в короткострокові облігації і 5% - на інвестиції в приватизаційні фонди.

Були здійснені заходи щодо приборкання інфляції. Якщо в 1993 році вона складала 2489%, то в 1997 р. – 4,1%. Високі темпи інфляції і високі процентні ставки призвели до спекулятивних банківських операцій. Як тільки була досягнута фінансова стабілізація, - багато банків, прибутки яких будувалися на спекулятивних операціях, стали банкрутами.

Реформи дещо поліпшили ситуацію у фінансовій сфері країни, оздоровили її галузеву структуру. Проте темпи економічного зростання залишилися невисокими (див. табл. 8.3.). В 2002 році спалахнула нова фінансова криза. Приватний сектор відчував труднощі з рефінансуванням валютної заборгованості. Активізувався перевід доходів за кордон, що стало причиною нестачі коштів на валютному ринку. Центральний банк опинився в не змозі задовольнити попит на валюту, внаслідок чого відбулася девальвація реала. Щоб вийти із скрутного становища, Бразилія узяла в МВФ кредит на суму в 30 млрд. дол.

Девальвація реала стала однією з головних причин підвищення темпів інфляції; в 2002 році її рівень становив 12,5%; проте згодом інфляцію вдалося приборкати й у 2007 р. вона знизилася до 3,5%.

Однією з головних проблем Бразилії залишається зростання державного внутрішнього боргу, який становить 56% відносно ВВП. Зовнішній борг Бразилії в 2009 році становив 237,7 млрд. доларів, що є одним з найбільших показників у світі.

В рейтингу конкурентоспроможності економіки, що складає Світовий економічний форум, Бразилія посідає 58-те місце серед 139-ти країн. В рейтингу відкритості економіки – 87 місце серед 125 країн, що характеризує

її як країну з частково закритою економікою. Такий низький рейтинг пояснюється все ще активним регулюванням державою зовнішньої торгівлі й недотримання прав інтелектуальної власності (поширена піратська торгівля музичними й комп'ютерними дисками).

Серед пріоритетних проблем бразильського уряду є ефективність соціальної політики. Рівень безробіття перевищує 8%, хоч це дещо нижче, ніж в цілому по Латинській Америці. Головним напрямком соціальної політики є боротьба з бідністю та голодом. Розпочато реалізацію програми «Ні – голоду». Вона містить заходи, серед яких надання щомісячної грошової допомоги у розмірі 50 реалів бідним сім'ям; ця сума може бути витрачена виключно на купівлю продовольства. Програма також передбачає покращення житлових умов і доступ до освіти найбідніших верств населення.

В зовнішньоекономічній політиці пріоритетним напрямком бразильського уряду є поглиблення інтеграції у межах МЕРКОСУР – організації, ініціатором утворення якої була саме Бразилія. Активізуються також економічні зносини з ЄС, Китаєм, Індією та Росією. На Північну Америку припадає 25% експорту Бразилії, на Європейський Союз 23%, на Латинську Америку – 16%. В імпорті перше місце займає ЄС – 28%, далі йде Північна Америка – 24%.¹ Країни Східної Європи поки що посідають скромне місце: 2,7% в експорті і 1,9% в імпорті.

Для активізації зовнішньоекономічних зв'язків уряд Бразилії створив спеціальну Агенцію по сприянню експорту. Її завдання – просування національних товарів на світовий ринок і підтримка діяльності малих і середніх підприємств. Урядові органи розробили «Стратегічний план розвитку експорту», мета якого – утворення 400 тис. нових робочих місць через збільшення експорту на 10%. Цей план виконується успішно: якщо в 2004 р. експорт Бразилії становив 95 млрд. дол., то в 2007 р. – вже 159 млрд. дол.; при імпорті в 116 млрд. дол. країна мала позитивне сальдо в 43 млрд. дол.² У зв'язку зі світовою економічною кризою показники зовнішньої торгівлі дещо погіршилися. Так, експорт у 2009 р. становив 153 млрд. дол., а імпорт – 127,7 млрд. дол. У 2010 році ситуація змінилася: експорт становив вже 199,7 трлн. дол., а імпорт – 188,7 трлн. дол.³

В межах СОТ Бразилія наполегливо відстоює свої позиції. Особливо важливими є переговори щодо лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією. Бразильський АПК щороку втрачає близько 8 млрд. доларів через протекціоністську політику розвинутих країн, а саме – через застосування ними нетарифних обмежень і субсидювання сільського господарства.

Бразилія намагається залучити в економіку якнайбільше інвестицій, створюючи для цього сприятливий інвестиційний клімат. Останніми роками

¹ МЭ и МО. - №1. - 2004. – С. 110.

² www.oecd.org

³ www.cia.gov

щорічний приплив інвестицій становить 15-25 млрд. дол. Розподіл ПІІ такий: у сферу послуг йде 56%, в обробну промисловість – 40%, у сільське господарство й гірничу промисловість – 4%. Для того, щоб збільшити привабливість Бразилії для іноземних інвесторів, утворено державну агенцію із сприяння інвестиціям.

Економіка Бразилії дуже сильно відчуває вплив (і тиск) з боку США, ТНК, МВФ та Світового банку. В розробці стратегій розвитку уряд країни цей фактор повинен обов'язково враховувати.

Проблеми **найменш розвинутих країн** полягають у тому, що вони не мають власних резервів для подолання бідності. Відсутність багатих покладів корисних копалин не дає їм можливості одержати прибутків від мінеральної ренти. Перешкодою економічного розвитку стає також політична нестабільність, відсутність транспортної інфраструктури, низький рівень освіти населення. Вкрай низький рівень накопичення коштів населення і капіталів виробництва унеможлиблює інвестування галузей для створення засобів виробництва, підготовки кваліфікованої робочої сили, удосконалення технологій. Це, у свою чергу, не сприяє росту продуктивності праці, викликає низький рівень споживання. Незначні інвестиції не забезпечують впровадження нових технологій. Низький попит навіть на товари першої необхідності не дає можливості створювати підприємництва серійного виробництва.

Таблиця 8.5.
Економічні показники деяких найменш розвинутих країн, 2009 р.¹

Країни	ВВП (за ПКС млрд. дол.)	ВВП на душу населення, дол.	Населення за межею бідності, %
Бурунді	3,241	300	68
Гаїті	11,97	1 200	80
Того	5,653	900	32
Нігер	10,07	700	63
Афганістан	26,98	900	36
Ліберія	1,635	500	80
Мадагаскар	20,12	1 000	50
Мозамбік	20,19	900	70
Ефіопія	77,36	900	38,7
Малі	15,68	1 200	36,1
Сомалі	5,665	600	...
Зімбабве	4,161	100	68

Головною стратегічною метою більшості країн цієї групи є індустріалізація економіки. Сьогодні промислове виробництво в них

¹ Складено за: www.cia.gov.

представлено переважно переробкою сільськогосподарської продукції, харчовою промисловістю. Промислове виробництво зосереджено, в основному, на малих підприємствах. По числу зайнятих малі підприємства займають друге місце після аграрного сектору й багато в чому з ним пов'язані.

Можливість дрібних підприємств пристосуватися до нестабільної економічної ситуації знайшла відбиток в особливих формах – в об'єднанні промислової і сільськогосподарської діяльності. Це так звані «сільська індустріалізація» і «мала індустріалізація», що створюються за межами великих міст для максимального наближення до сировинної бази. Такі форми підприємництва дають можливість розширити масштаби використання місцевих природних ресурсів, а за рахунок розвитку трудомістких виробництв знизити відтік робочої сили із сільської місцевості. У ряді країн стали створюватися кластери – групи підприємств, територіально пов'язаних між собою, що здійснюють спільну закупівлю сировини й збут готової продукції.

Починаючи з 60 – х років минулого століття найменш розвинуті країни здійснюють політику імпортозамінної індустріалізації. До раніше сформованої харчової, тютюнової і текстильної промисловості додаються металообробка, сільськогосподарське машинобудування (в основному на рівні складання), складання з імпортних вузлів і деталей холодильників, пральних машин, кондиціонерів. Як правило, у їх виникненні бере участь іноземний капітал. Але іноземних інвестицій у ці країни надходить дуже замало.

Запитання для самоконтролю:

1. Які основні проблеми в економічній сфері стоять перед країнами, що розвиваються?
2. Які фактори впливають на вибір стратегій країнами, що розвиваються?
3. Які наслідки для країн, що розвиваються, має обрання моделі «Вашингтонського консенсусу»?
4. В яких умовах країні доцільно обрати експортоорієнтовану модель економіки, а в яких – імпортозамінну?
5. Яку роль відіграє держава в економіці нових індустріальних країн?
6. В чому полягають причини успішного розвитку економіки Індії?
7. Як держава намагається вирішити економічні проблеми Бразилії?
8. Які є шляхи виходу на більш високий рівень розвитку для найменш розвинутих країн?

Розділ 9. Стратегії макрорегіональних інтеграційних об'єднань

Ключові поняття

Міжнародна економічна інтеграція. Регіональна інтеграція. Європейське об'єднання вугілля й сталі. Європейське економічне співтовариство. Європейський Союз. Рада економічної взаємодопомоги. Співдружність незалежних держав. ГУАМ. Організація чорноморського економічного співробітництва. Єдиний економічний простір. Шанхайська організація співробітництва. Наднаціональні структури регулювання інтеграційних процесів.

З розвитком міжнародних інтеграційних процесів все більшого значення набувають стратегії, що розробляються й здійснюються на макрорегіональному рівні, в міжнародних регіональних об'єднаннях. Нагадаємо, що на сьогоднішній день існує п'ять рівнів регіональної інтеграції: зона преференційної торгівлі, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний і валютний союз. Ступінь впливу стратегій макрорегіональних об'єднань на світове співтовариство залежить переважно від рівня інтегрованості об'єднання: чим глибше процес інтеграції, тим більший вплив. Іншим чинником впливу стратегій на світові економічні процеси є склад учасників регіонального угруповання; якщо воно складається з економічно потужних держав, то стратегічна політика такого об'єднання може істотно вплинути не тільки на економіку країн регіону, але й на розвиток світової економіки в цілому.

У світі нараховуються вже десятки макрорегіональних об'єднань різного рівня інтеграції. Стратегії більшості з них мають вузько локальний характер або слабо виражений вплив на економічний розвиток регіону, не говорячи вже про світову економіку. Серед найвпливовіших та найцікавіших за складом учасників є такі організації: Європейський Союз; Північно-Американська угода про вільну торгівлю (НАФТА); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН); Південний спільний ринок (МЕРКОСУР); Латино-Американська асоціація інтеграції (ЛААІ); Співдружність Незалежних Держав (СНД). Для України найбільшу зацікавленість становлять стратегії Європейського Союзу, до якого вона прагне вступити, а також СНД, Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) і ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова), членами яких вона є.

Кожне макрорегіональне інтеграційне об'єднання має свою стратегічну мету, заради здійснення якої об'єднання утворюються. З поглибленням інтеграційних процесів в об'єднання, з виходом на наступний рівень

інтеграції, а також з огляду на зміни економічної й політичної ситуації стратегічна мета може доповнюватися, уточнюватися або змінюватися.

Європейський Союз – макрорегіональне об'єднання з найвищим рівнем міжнародної економічної інтеграції. Він пройшов усі стадії інтеграційної еволюції, тому розгляд стратегій регіональних об'єднань доцільно почати саме з нього.

Початок інтеграційних процесів у Європі припадає на перше повоєнне десятиліття. В 1949 р. соціалістичними країнами була заснована **Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ)**, яка проіснувала до 1990 року. Але РЕВ являла собою, перш за все, політичну організацію. Економічна інтеграція розглядалася як підпорядкований процес, що має сприяти досягненню політичних цілей. Крім того, в умовах жорсткого централізованого планування інтеграційний процес набував неприродного характеру і, по суті, гальмувався. З розпадом соціалістичної системи як політичної сили припинила існування і РЕВ, що підтвердило її штучний характер.

Інакше розвивалися інтеграційні процеси в Західній Європі. Правда, на перших порах, зразу ж по закінченні другої світової війни, панувала ідея утворення політичного союзу західноєвропейських країн; він мав бути протидією поширення комунізму на Захід. В 1946 р. прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчилль виступив за створення Сполучених Штатів Європи, які б являли собою єдиний монолітний блок західноєвропейських держав. Його промова дала початок рухові «за єдину Європу». В різних західноєвропейських країнах почали утворюватися координаційні комітети, що сприяли б втіленню в життя ідеї британського прем'єра. Наприкінці 1948 року біло сформовано «Європейський рух».¹ В тому ж році міністрами закордонних справ Франції, Великої Британії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу було підписано Брюссельський пакт про утворення Західного Союзу. Його призначенням було забезпечення співробітництва країн-членів в економічній, соціальній і культурній сферах. Згодом цей союз був доповнений Європейською радою (1949 р.), до якої увійшли ще деякі західноєвропейські країни. В 1955 р. Західний союз було перейменовано у Західноєвропейський Союз, який сполучав десять країн.

Проте дійсної економічної інтеграції в Західній Європі певний час не відбувалося, оскільки згадані організації мали відверто політичний характер, а між провідними європейськими державами тих часів мали місце політичні протиріччя (особливо між Францією й Великою Британією). Навіть утворена в 1948 році Організація європейського економічного співробітництва (ОЕСС) для реалізації американської допомоги за «планом Маршалла» мало що змінила, оскільки й у неї були, насамперед, політичні цілі. Необхідним був інший підхід до європейської інтеграції. Політичні цілі, як виявилось, не тільки не сприяли, але й заважали природному рухові процесу економічної інтеграції. Прийшлося відкласти завдання політичної інтеграції аж до 90 – х

¹ Ю.Д. Ильин. Лекции по истории и праву Европейского Союза. – Харьков: Консум. - 1998. - С. 14-15

років. Політичній інтеграції musила передувати інтеграція економічна, а не навпаки.

Реальний процес економічної інтеграції в Західній Європі розпочався майже водночас із спробами здійснити політичну інтеграцію. Розроблювачами проекту економічного об'єднання Європи стали Жан Монне, голова Комісаріату з планування й адміністрації в уряді Франції, і Робер Шуман, французький прем'єр-міністр. В основі проекту була ідея утворення **Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС)**, і Р. Шуман втілював його в життя.

Післявоєнна Європа відчувала неабиякі економічні труднощі. Крім фізичного зруйнування війною об'єктів народного господарства економічне становище погіршувалося нестачею капіталу, конкуренцією з боку США, які вийшли з війни ще більш потужною державою. В цих умовах конкурування ще й між собою у найважливіших галузях виробництва для європейських країн утрудняло вихід з економічної кризи. Такими галузями тоді були енергетика (в першу чергу, вугільна промисловість) та чорна металургія. Саме з них розпочалася координація економічної діяльності західноєвропейських країн.

У 1951 році шість країн – Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург – підписали угоду про заснування ЄОВС. Це об'єднання стало «першою ластівкою» інтеграційного процесу. Координація розвитку вугільної промисловості і чорної металургії очолювалася Верховним органом, який надбав певних наднаціональних повноважень. Після реалізації «Плану Шумана» передбачалася інтеграція й інших галузей економіки. По суті, ЄОВС стало першим щаблем в еволюції європейської інтеграції – зоною преференційної торгівлі.

ЄОВС швидко продемонструвало свою ефективність, між «шісткою» міцніли економічні стосунки, поступово складався механізм регулювання зовнішніх зв'язків на взаємовигідній основі. Згодом розпочалися переговори про поширення інтеграції на інші товари й послуги. Виникла ідея утворення митного союзу, а далі – економічного союзу.

В березні 1957 р. ті ж самі шість країн підписали в Римі угоду про заснування **Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)** і **Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом)**. Тоді ж три організації – ЄОВС, ЄЕС і Євратом – сполучилися в одну спільноту, яка одержала назву «**Європейське економічне співтовариство**». При цьому всі три складові частини зберегли своє автономне існування в новій організації.

Утворюючи ЄЕС, його засновники виношували далекосяжні плани. *Головна мета* ЄЕС була проголошена в статті 2-й Договору: «Співтовариство має за свою мету, шляхом створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільної політики та діяльності... сприяти гармонійному та збалансованому розвитку економічної діяльності Співтовариства, високому рівню зайнятості та

соціальному захисту, рівності між чоловіками та жінками, стійкому та безінфляційному зростанню, досягнення високого рівня конкурентоспроможності та зближення економічних показників, захисту та поліпшенню стану навколишнього середовища, підвищенню життєвого рівня та якості життя, економічній і соціальній інтеграції та солідарності держав-членів».¹

Договір передбачав відміну митних зборів та кількісних обмежень на імпорт та експорт товарів між державами-членами, спільну торговельну політику, утворення внутрішнього ринку. Як показав час, ці наміри здійснилися.

В перші десять років з початку існування ЄЕС (1957-1967 рр.) йшло активне формування зони вільної торгівлі. В 1968 р. було утворено митний союз. В 1969 р. на конференції в Гаазі було прийнято рішення про подальше поглиблення західноєвропейської інтеграції, а саме, - утворення економічного й валютного союзу зі спільною валютою. Ця пропозиція виходила від прем'єр-міністра Бельгії Тіндеманса, і план такого союзу одержав його ім'я. За планом Тіндеманса валютний союз мав бути утворений вже до кінця 1980 року, але цей строк виявився нереальним. Не всі члени ЄЕС були до цього готові; до цього часу відбулося розширення організації, вступ до неї нових країн, і розбіжності між членами ЄЕС в їх економічному розвитку дещо збільшилися, що гальмувало проведення єдиної валютної політики. Проте в 1979 р. було утворено Європейську валютну систему (ЄВС), яка стала кроком до валютного союзу.

В 1985 році була прийнята Шенгенська угода, згідно з якою громадяни країн-членів могли вільно пересуватися в межах ЄЕС.

Важливим заходом щодо утворення економічного й валютного союзу стало прийняття в 1987 р. Єдиного європейського акту, який проголосив злиття економічної інтеграції та політичного співробітництва в єдиний процес. Актом передбачалося завершення побудови єдиного Спільного ринку до кінця 1992 р. Це означало остаточне усунення перепон у взаємній торгівлі (зокрема, різних стандартів в країнах, різного національного законодавства щодо ведення бізнесу тощо). Одним з головних завдань організації, що були накреслені Актом, визначалося співробітництво в галузі зовнішньої політики. Отже, майбутній союз міркувався не тільки як економічний, але й як політичний.

До початку 90 - х років було завершено формування єдиного внутрішнього ринку. Це означало, що досягнуто четвертого рівня в інтеграційній еволюції – «спільного ринку». Тепер можна було, нарешті, перейти до утворення економічного і валютного союзу. Політична, економічна й валютна інтеграція Західної Європи була зафіксована Маастріхтською угодою про **Європейський Союз** в грудні 1991 р. Угодою передбачалося: єдине європейське громадянство; політичний союз;

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Port-Royal. - 1999. - С. 47.

економічний і валютний союз. Маастріхтська угода була проголошена як початок нового етапу в процесі створення ще тіснішого союзу народів Європи. Водночас підкреслювалася спадкоємність щодо основних досягнень Європейського Співтовариства: «Союз засновується на базі Європейського Співтовариства, доповненого сферами політики і формами співробітництва згідно з даним Договором. Його завдання полягає в налагодженні... відносин між державами-членами та їх народами».¹

Західноєвропейська інтеграція виявила свою економічну ефективність. Усунення внутрішніх перепон у торгівлі між країнами-членами різко активізувало зовнішньоекономічні зв'язки між ними. Середньорічні темпи приросту зовнішньої торгівлі ЄЕС склали в 1960-1970 роках 10,3%, в 1970–1980 роках – 19,7%. При цьому, якщо в 1960–1970 роках увесь експорт країн ЄЕС збільшився у 3,8 разів, то експорт в межах співтовариства – у 5,5 разів. Відповідно у 1970–1980 роках – 5,9 і 6,2 рази.² Стабільно розвивалися основні галузі економіки. Поступово відбувалося вирівнювання економічних показників серед членів Співтовариства, бідніші країни підтягувалися до рівня багатших. Особливо вражаючим є приклад Ірландії: в 1972 р., напередодні вступу до ЄЕС, вона була найбіднішою країною серед «дев'ятки», її ВВП на душу населення складав 58,5% від загального показника ЄС в цілому; у 2002 р. вона вже посіла друге місце (після Люксембургу) за душевим показником ВВП, який становив 122,5% від відповідного показника ЄС в цілому.³

Успіхи інтеграції стали чинником, який притягує до ЄС все більшу кількість країн. В 1973 р. до ЄЕС вступили Велика Британія, Данія й Ірландія; в 1981 р. – Греція; в 1986 р. – Іспанія й Португалія; в 1995 р. – Австрія, Фінляндія й Швеція. В 2004 році до лав Європейського Союзу вступило зразу аж десять країн: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Естонія, Латвія, Литва, Кіпр, Мальта. В 2007 р. прийнято до ЄС також Болгарію та Румунію. Отже, інтегрована Європа дедалі поширюється на схід. Вступ до об'єднаної Європи є, як вже значилося, стратегічною метою України.

Із завершенням формування спільного ринку й переходом на вищий щабель інтеграції перед ЄС постала *нова стратегічна мета*. У Договорі про Європейський Союз декларується, що він знаменує собою новий етап в процесі утворення згуртованого союзу народів Європи, в якому рішення, що приймаються, спрямовані на якомога більше задоволення потреб громадян. Завдання Союзу, зазначається в статті «А» Договору, полягає в тому, щоб організувати за допомогою методів, що характеризуються

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Port-Royal. - 1999. - С. 16.

² Розраховано за: Н.Н. Устинов. Мировая торговля. Статистико-аналитический справочник. – М.: «Экономика». - 2000. - С. 122

³ МЭ и МО. - №7. - 2004. - С. 18

згуртованістю й солідарністю, відносини між державами-членами та їх народами.

Таблиця 9.1.

ВВП держав-членів ЄС (за ПКС), 2009 р.¹

Країна	ВВП		
	абс., млрд. дол.	% до ЄС	на душу населення, дол.
Німеччина	2 815	19,05	34 200
В. Британія	2 123	14,3	34 200
Франція	2 094	14,1	32 500
Італія	1 737	11,7	29 900
Іспанія	1 359	9,2	29 300
Нідерланди	659,1	4,4	39 400
Польща	688,3	4,6	17 900
Бельгія	383,0	2,6	36 800
Швеція	335,1	2,2	37 000
Греція	332,9	2,2	31 00
Австрія	321,6	2,1	39 200
Чехія	253,1	1,7	24 800
Румунія	254,4	1,7	11 600
Португалія	240,9	1,6	22 500
Данія	197,5	1,3	35 900
Угорщина	185,7	1,2	18 600
Ірландія	172,5	1,1	37 700
Фінляндія	178,9	1,2	34 100
Словаччина	114,9	0,7	21 000
Болгарія	90,48	0,6	12 600
Литва	55,17	0,3	15 500
Словенія	55,41	0,3	27 600
Латвія	32,31	0,2	14 500
Люксембург	39,08	0,2	79 500
Естонія	23,71	0,1	18 300
Кіпр	22,75	0,1	21 000
Мальта	9,86	0,06	24 300
ЄС	14 430	100,0	31 900

Конкретизуючи мету, Договір визначає, що Співтовариство має своїм завданням, шляхом утворення спільного ринка, економічного й валютного союзу, спільної внутрішньої і зовнішньої політики, сприяти гармонійному й збалансованому розвитку економічної діяльності, стійкому і безінфляційному зростанню, яке б зберігало навколишнє середовище, досягненню високого ступеня конвергенції (зближення) економічних показників, високого рівня

¹ www.cia.gov.

зайнятості й соціального захисту, підвищенню життєвого рівня і якості життя.

Союз ставить перед собою такі *цілі*:

- сприяти стійкому й гармонійному економічному й соціальному прогресу, особливо шляхом утворення простору без внутрішніх кордонів, економічного й соціального згуртування й утворення економічного й валютного союзу;
- сприяти утвердженню індивідуальності Союзу на міжнародних мережах, особливо шляхом здійснення спільної зовнішньої політики й політики безпеки;
- посилити захист прав та інтересів громадян держав-членів за допомогою введення громадянства Союзу;
- розвивати тісне співробітництво в галузі правосуддя й внутрішніх справ;
- повністю зберігати досягнутий рівень інтеграції Співтовариства.

Відповідно поставленій меті й визначеним цілям формується політика Європейського Союзу по різних напрямках діяльності.

Економічна політика ЄС здійснюється за такими напрямками: торгівля; виробництво (промисловість, сільське господарство, транспорт); рух факторів виробництва (капітал, робоча сила); регулювання відносин між суб'єктами міжнародної економіки в межах ЄС (конкуренція, антимонопольне законодавство та ін.).

Спільна торговельна політика ґрунтується на митному союзі. Митні збори на імпорт та експорт товарів між членами Союзу скасовані; це стосується як протекціоністського мита, так і фіскального. Ставки митних тарифів щодо третіх країн – єдині і затверджуються Радою ЄС за рекомендації Комісії. Забороняються кількісні обмеження (квоти й таке інше) в торгівлі між державами-членами.

Для стимулювання експорту в треті країни здійснюється політика надання пільг виробникам тих товарів, в експорті яких зацікавлений Союз. Спільна торговельна політика базується на єдиних принципах щодо укладання угод з третіми країнами. Це виявляється не тільки в становленні тарифів та квот, але й спільних заходів проти демпінгу на міжнародних ринках.

Частка ЄС у світовому експорті складає близько 40%. На взаємну торгівлю країн-членів припадає 60% всього товарного обороту ЄС.

Промислова політика спрямована на підвищення конкурентоспроможності промисловості країни ЄС. Для цього створюються такі умови: сприяння структурній перебудові відповідно до науково-технічного прогресу; заохочення ініціативи і розвитку підприємництва, особливо малих і середніх підприємств; сприяння співпраці між підприємствами; стимулювання інноваційної політики, впровадження наукових досліджень і нової технології у виробництво.

Промислова політика Співтовариства почала формуватися ще в рамках ЄОВС, тобто на початку 50-х років. Тоді під контроль Об'єднання були взяті малорентабельні й капіталомісткі галузі, які відновлювати після війни поодиночі країнам було важко. Під особливу увагу ЄОВС були узяті вугільна й сталеплавильна промисловість.

Наприкінці 60-х і на початку 70-х років ХХ століття було розроблено середньострокові програми, які давали загальну орієнтацію промисловій політиці. В 1968 р. було створено Генеральний Директорат із справ промисловості, сьогодні до його відомо входять директорати: з питань промислової політики, з технологічних правил і стандартів, з базисних галузей, з виробництва капітального обладнання, з виробництва споживчих товарів і з інформаційних технологій. У 1970 р. Директорат підготував «Меморандум з промислової політики».

В 1990 р. Європейська Комісія розробила документ «Промислова політика у відкритому і конкурентному середовищі», в якому були сформульовані основні принципи промислової політики. Згідно з цією програмою особливий пріоритет віддається високотехнологічним галузям. Розроблено документи щодо організації НДДКР, технічної стандартизації, Європейського господарського права, утворення єдиної системи енергопостачання й телекомунікацій та ін. Ці програми називаються «Прагматичною ринковою промисловою політикою».¹

З метою сприяння конкурентоспроможності малих і середніх фірм було прийнято рішення про Європейське об'єднання з економічних інтересів (ЄОЕІ). Об'єднання формується шляхом заключенням угод між двома або більше учасниками країн-членів. ЄОЕІ координує діяльність своїх членів, сприяє розширенню їх діяльності, субсидує витрати на наукові дослідження. Спільна економічна політика в промисловості передбачає встановлення єдиних стандартів для усіх країн ЄЕС. Найбільша увага в процесі уніфікації стандарту приділяється найновішим галузям - електроніці, аерокосмічній техніці.

Велике значення приділяється боротьбі з нечесною конкуренцією між фірмами країн-членів. Забороняються дії (рішення, договори) між суб'єктами підприємницької діяльності, які можуть обмежувати або усувати конкуренцію в межах спільного ринку. До таких дій відносяться: фіксація закупівельних або продажних цін; контроль виробництва; розподіл ринків або джерел постачання.²

Важливе значення приділяється підвищенню прибутковості й зниженню витрат виробництва у європейській промисловості. З цією метою надається допомога підприємствам у покращенні професійного навчання, в засвоєнні нових методів організації праці, у встановленні тотального контролю за якістю при розробці й впровадженні нових технологій. ЄС

¹ Див.: Герчикова И.Н. Международные экономические организации. - М.: Консалтбанкпир. - 2000. - С.435

² Європейський Союз. Консолідовані договори. - К.: Port-Royal. - 1999. - С. 82

сприяє західноєвропейським фірмам в їх просуванні на світові ринки. Це здійснюється за допомогою податкових пільг для експортоорієнтованих галузей промисловості, узгодженої інвестиційної діяльності підприємств країн-членів за межами ЄС.

Одним із ефективних заходів підтримки виробників країн-членів є застосування протекціоністського тарифу на імпорт товарів з третіх країн; середній митний тариф ЄС становить понад 5%.

У регулюванні промислового розвитку країн ЄС головна роль належить економічним заходам, адміністрування зведено до мінімуму. Одним з найдієвіших інструментів регулювання є податкова політика. Зміна податкових ставок здійснюється вибірково з огляду на конкретну ситуацію. Іншими заходами підтримки підприємства є: дотації підприємцям; пільгові довгострокові кредити й гарантії; залучення державних коштів для фінансування проектів у галузі будівництва, оновлення технології й реорганізації підприємств; забезпечення державними контрактами, що гарантує ринок збуту.¹

Державна допомога в межах ЄС має селективний характер. Промисловість галузево поділяється на дві групи, до кожної з них є свій підхід. Першу групу складають «старі» галузі – чорна металургія, суднобудування, вугільна, текстильна промисловість. Тут політика спрямована на скорочення виробничих потужностей і підвищення конкурентоспроможності. Щодо до групи «нових» галузей – інформаційні технології, електроніка, - то їм підтримка надається у першу чергу і стимулюється розширення виробництва.

Аграрна політика є важливою складовою частиною економічної стратегії ЄС. Метою політики є збільшення продуктивності сільськогосподарського виробництва шляхом підтримки технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільського господарства, оптимального використання факторів виробництва, особливо людської праці. Важливого значення набуває стабілізація ринку сільськогосподарських регулярних поставок і збуту продукції за доступної для споживача ціни.

Для досягнення означених цілей заснована спільна організація сільськогосподарських ринків. Ця організація займається регулюванням цін, надає виробникам маркетингові послуги, сприяє стабілізації обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції. Впроваджується єдина цінова політика.

З метою підтримки сільськогосподарських виробників у 1962 р. було утворено Європейський фонд орієнтації і гарантування сільського господарства – ФЕОГА (Fonds europeen par orientation et garantie de agriculture). Фонд засновано в рамках плану «Зелена Європа», що передбачав утвердження спільного аграрного ринку. Він субсидує експорт

---

¹ Ю.Н. Пахомов, А.С. Филипенко, Д.Г. Лукьяненко, Ю.В. Макогон, С.В. Громенкова. Международные стратегии экономического развития. - Киев-Донецк. - 2001. - С. 65, 70.

сільськогосподарської продукції за межі ЄС і, таким чином, сприяє продовольчій інтервенції країн Союзу на зовнішні ринки.

Завдяки ефективній сільськогосподарській політиці країни ЄС не тільки забезпечили себе практично всіма сільськогосподарськими продуктами, які притаманні кліматичним поясом Європи, але й стали їх важливими експортерами. Політика стимулювання виробництва й обмеження імпорту призвела до того, що ціни на продовольчі товари на ринках ЄС стали вищими, ніж ціни світового ринку.¹

Політика в галузі транспорту й зв'язку спрямована на утворення Єдиної інфраструктури в просторі ЄС. З цією метою розроблено й впроваджено спільні правила щодо перевезень вантажів і пасажирів між державами-членами, встановлено єдині тарифи. Ліквідуються всі будь-які перешкоди на шляху перевезень від країни до країни. Водночас для найменш розвинутих регіонів ЄС дозволяються пільгові тарифи; обумовленість таких тарифів вивчає Комісія, вона ж дає висновки з цього приводу.

Згідно з метою зменшення відмінностей між регіонами і встановлення єдиного економічного простору в ЄС будується система трансєвропейських мереж у сферах транспорту, телекомунікацій та енергетичного комплексу. Особливо увага приділяється взаємодії національних мереж. Утворення єдиних транс'європейських мереж включає технічну стандартизацію, розробки проектів впровадження здобутків науково-технічного прогресу в сфері комунікацій. Такі проекти фінансуються відповідними органами й фондами ЄС.

Великого значення приділяється *сприянню міжнародному рухові факторів виробництва*. Ліквідуються обмеження на пересування капіталу та робочої сили між державами-членами. Лібералізується також рух капіталу між державами-членами і третіми країнами. Лібералізація руху капіталу включає прямі і портфельні інвестиції, надання фінансових послуг і допуск цінних паперів на ринки капіталу. Договором передбачено, що у випадках, коли переміщення капіталу в треті країни або з них погрожує економічній безпеці Союзу, щодо третіх країн можуть бути запроваджені обмеження.

Гарантується свобода пересування працівників у межах Союзу. Вона означає скасування будь-якої дискримінації на національній основі між представниками держав-членів; це ж стосується й оплати за працю. Всі громадяни Союзу мають однакові права на безпеку й охорону здоров'я. Окремо стимулюється обмін молодими працівниками між державами. Забороняється обмеження свободи заснування та ведення бізнесу громадянами держав-членів на території іншої держави-члена. Це стосується також утворення агенцій, філій та дочірніх компаній. Всі суб'єкти економічної діяльності в межах Союзу мають рівні умови – як резиденти, так і нерезиденти країн-членів.

---

¹ Див.: Международные экономические отношения/Под ред. В.Е. Рыбалкина. - М.: ЮНИТИ. - 1999. - С. 256

Валютно-кредитна система Європейського Союзу є однією з найважливіших сфер регулювання. Утворення валютно-кредитних і фінансових інститутів Європейського Союзу пов'язано з процесом економічної інтеграції. Основними елементами валютної інтеграції є: спільна валюта; валютна інтервенція; спільні фонди взаємного кредитування країн-членів; валютно-кредитне регулювання.

Уже з самого початку функціонування ЄЕС було утворено Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) і Європейський фонд розвитку (ЄФР). Згодом виникли й інші інститути. Вищим досягненням еволюції європейської валютної системи стало утворення Європейського валютного союзу.

Формування економічного й валютного союзу почалося відповідно до Маастріхтського договору. Було засновано Європейський валютний інститут (ЄВІ), який здійснював безпосередньо підготовку Європейського валютного союзу (ЄВС). Одним з головних завдань ЄВІ було створення умов для уведення нової міжнародної валютної одиниці – євро. Свої функції ЄВІ виконав до початку 1999 р., коли євро змінив єкю. З цього часу на зміну приходить Європейська система центральних банків (ЄСЦБ) на чолі з Європейським центральним банком (ЄЦБ). У 2002 р. євро змінив в обігу національні валюти більшості країн ЄС.

Основні цілі ЄСЦБ:

- забезпечення цінової стабільності;
- розробка й реалізація єдиної грошової політики;
- здійснення валютних операцій;
- управління офіційними валютними резервами держав-членів;
- зміцнення платіжної політики.

Функції Європейського центрального банку полягають у наступному:

- контролювання грошової маси в обігу;
- встановлення базисних процентних ставок;
- встановлення ліміту бюджетних витрат.

Емісію здійснюють національні центральні банки.

Основним критерієм утворення ЄВС є стабільність економічних параметрів його учасників. Довгострокові процентні ставки не повинні перевищувати 7,8%, інфляція – не більше 2,7%, державний борг – не більше 3% від ВВП.

Європейський фонд розвитку (ЄФР) утворено в 1956 р. в рамках Європейського інвестиційного банку. Його метою є надання допомоги країнам, що розвиваються, асоційованим з ЄС. Функцією ЄФР є кредитування на компенсацію втрат при експорті сільськогосподарської й мінеральної сировини, а також координація двохсторонніх програм допомоги країнам, що розвиваються.

Соціальна політика ЄС має на меті сприяння зайнятості, поліпшення життя та праці трудівників країн-членів. Вона спрямована на забезпечення соціального захисту населення, на встановлення партнерських відношень між правліннями й працівниками, на боротьбу з безпідставним звільненням робітників.

Серед цілей соціальної політики одне з чільних місць займає поліпшення умов праці, захист здоров'я та безпека трудівників. Ставиться завдання забезпечити рівність чоловіків і жінок щодо можливостей на ринку праці та ставлення до них на роботі. Передбачається захист робітників по закінченні строку дії їхнього контракту.

Європейська комісія координує співпрацю держав-членів у таких напрямках:

- зайнятість;
- трудове законодавство та умови праці;
- соціальний захист;
- запобігання нещасним випадкам під час роботи та професійним хворобам;
- гігієна праці;
- права на асоціації та колективні договори між управліннями та працівниками.

Заходи щодо цих напрямків Комісія узгоджує з Економічним і соціальним комітетом (ЕКОСОК). Для сприяння ефективному вирішенню соціальних проблем утворено Європейський соціальний фонд (ЄСФ). Фонд фінансує заходи щодо працевлаштування робітників, підвищення їх професійного рівня, полегшення їхньої адаптації до змін у системі виробництва.

Складовою частиною соціальної політики ЄС є розвиток якості освіти. Ця політика, зокрема, передбачає викладання та широке розповсюдження мов держав-членів, мобільність студентів та викладачів, визнання дипломів навчальних закладів усіх країн-членів, обмін інформацією та досвідом з питань освіти. Особливого значення надається розвитку молодіжних обмінів між країнами. Останнім часом в межах ЄС активно поширюється нова методика навчання у вищій школі – так званий “Болонський процес”; до системи поступово приєднується й країни – не члени ЄС, зокрема, Україна.

Важливим елементом соціальної політики є сприяння професійній підготовці. Вона розцінюється як ефективний засіб адаптації до змін у виробництві, а також як засіб полегшення інтеграції у ринок праці.

Значним соціальним і політичним надбанням стало впровадження єдиного європейського громадянства; житель кожної країни-члена є водночас і громадянином ЄС. Це ще більше сприяє адаптації мігрантів всередині ЄС, активізує мобільність робочої сили.

Незважаючи на в цілому поступальний розвиток, економіка Європейського союзу не позбавлена проблем, які постають час від часу. Так,

економічна криза 2008 - 2009 років відкинула назад економіку більшості країн Союзу (наприклад, ВВП Німеччини в 2009 р. скоротився на 4,7%, Великої Британії – на 5%, Італії – на 5,1%). Далася взнаки нерівномірність економічного розвитку членів ЄС: Греція, Португалія й Ірландія опинилися в особливо скрутному становищі. Через відповідні фінансові інституції Греції була надана значна допомога коштами ЄС у 2010 р. Умовою надання допомоги стало суттєве обмеження витрат на соціальну сферу, що викликало в Греції серйозні заворушення серед малозабезпечених верств населення.

Зовнішньоекономічна політика ЄС спирається на угоди, що укладено з іншими країнами в контексті міжнародних правових норм, зокрема, норм і принципів, що розроблені ООН, СОТ, МВФ. Спільна зовнішня політика спрямована на захист спільних цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності Союзу. Вона передбачає співробітництво держав-членів за такими напрямками:

- визначення принципів спільної зовнішньої політики;
- узгодження спільних дій;
- узгодження спільних позицій;
- зміцнення систематичного співробітництва між державами-членами в політичній сфері.¹

З 90-х років минулого століття ЄС привертає все більшу увагу до центральноєвропейських і східноєвропейських країн. З метою підтримки процесу реформ в цих країнах ЄС уклав низку двосторонніх угод про торгівлю й співробітництво, що охоплюють такі пріоритетні області: полегшення доступу товарів на ринки Союзу; співробітництво в сільському господарстві й харчовій промисловості; стимулювання інвестицій; підготовка кадрів; навколишнє середовище. Країни Центральної Європи, а також Балтії (Естонія, Латвія, Литва), Румунія і Болгарія вже стали членами ЄС.

Для підтримки процесу реформ в країнах СНД розроблено програму ТАСІС (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States). Вона передбачає надання технічної допомоги, передачі “ноу-хау”, надання гуманітарної допомоги.

В 1992 р. Європейський Союз уклав з країнами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) угоду про утворення Європейського економічного простору, що передбачає вільний рух товарів та послуг між цими двома організаціями.

Особливий статус мають відносини ЄС з групою країн, що розвиваються (69 держав), які є асоційованими членами. Ці відносини регулюються так званими Ломейськими конвенціями (від м. Ломе, столиці Того). Вони надають певні пільги цим країнам в торгівлі, а також передбачають співробітництво в промисловості, сільському господарстві, сфері послуг і соціальній сфері.

---

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Port-Royal. - 1999. - С. 21.

Водночас країни Європейського Союзу значну частину свого товарообігу орієнтують на Сполучені Штати Америки. На США припадає 24% експорту й 14% імпорту ЄС (2005 р.). Зростає роль Китаю у зовнішній торгівлі ЄС; його частка складає 5% в експорті й 14% в імпорті Союзу. Досить активні торговельні зв'язки має ЄС з Росією: понад 5% в експорті й понад 9% в імпорті; країни Союзу значною мірою залежать від Росії в отриманні газу.

Співдружність Незалежних Держав (СНД) утворилася в 1991 р. після розпаду Радянського Союзу. До неї увійшло 12 з 15 колишніх радянських республік: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна. В 1992 р. було підписано Статут СНД, який визначив цілі й принципи діяльності Співдружності. В 2008 р. Грузія вийшла із Співдружності.

Головною метою СНД задекларовано співробітництво в політичній, економічній, гуманітарній, екологічній та культурній областях для всебічного й збалансованого економічного й соціального розвитку держав-членів. Таке співробітництво має перетворитися у перспективі на Економічний союз.

Принципи СНД: держави-члени суверенні й рівні, держави-члени є самостійними й рівноправними суб'єктами міжнародного права.

Передбачалося, що СНД стане потужним економічним об'єднанням на кшталт Європейського співтовариства. Для цього, здавалося, були об'єктивні підстави. Промисловий потенціал держав СНД складає 10% від світового, запаси основних видів природних ресурсів – 25%, експортний потенціал – 4,5%, простір СНД має досить розвинуту транспортну інфраструктуру.¹ На СНД припадає 5% світового валового продукту; за економічним потенціалом Співдружність посідає третє місце після Європейського Союзу та НАФТА. На країни СНД припадає 17% території світової суші; 21% лісів; 30% запасів газу; 30% запасів вугілля; 10% запасів нафти; 36% урану; золота, цинку й свинцю – по 20%; нікелю, міді й молібдену – по 10-12%.²

Були підстави очікувати швидкий розвиток інтеграційних процесів між державами Співдружності, оскільки на початку 90 - х років ще збереглися виробничі зв'язки між підприємствами колишніх республік СРСР. Тривалий процес територіального розподілу праці в межах Союзу утворив механізм доповнення, кооперації між економіками союзних республік. Необхідно було пристосувати цей механізм до нових умов, пов'язаних з переходом до ринкової економіки. До того ж, відсутність мовного бар'єру, культурні, навіть сімейні зв'язки сприяли успішному розвитку інтеграції. Проте насправді цей процес іде з великими труднощами.

В 1993 р. урядами країн СНД було підписано договір про утворення Економічного союзу. Його функціонування означало б вільний рух товарів,

¹ МЭ и МО. - №1. - 2005. - С. 95

² МЭ и МО. - №8. - 2010. - С. 32

послуг, капіталів, робочої сили. Передбачалося узгодження політики в сферах грошово-кредитних відносин, бюджету, цін і оподаткування, валютних відносин, митних тарифів.

Цілями економічного союзу проголошувалося стабільний розвиток економіки країн-членів, утворення спільного економічного простору, сприяння взаємним інвестиціям, утворення платіжного союзу із взаємним визнанням внутрішніх валют, взаємну конвертованість валют, що необхідно для переходу до валютного союзу.

З початку утворення СНД знаходилася на стадії зони преференційної торгівлі. Тому шлях до економічного союзу пролягає через проміжні стадії: зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок товарів та послуг, капіталів, робочої сили – валютний союз. В 1994 р. було підписано Договір про утворення зони вільної торгівлі. Він передбачав поступове скорочення митних зборів і утворення в майбутньому міждержавної економічної ради. В тому ж 1994 р. був утворений Міждержавний економічний комітет Економічного союзу СНД. Він є наднаціональним органом, який мав втілювати в життя економічні програми й рішення, розроблені в структурах СНД. Передбачалося утворення митного союзу. Проте угоду підписали лише декілька держав; зокрема, Україна до неї не приєдналася.

Незважаючи на далекоглядність прийнятих рішень щодо поглиблення інтеграційних процесів більшість з них залишилася на папері і не втілюється у життя. Більше того, з'явилася тенденція до ослаблення взаємних економічних відносин. Якщо в 1990 р. частка взаємних поставок 12 держав СНД перевищувала 70% загальної вартості їх експорту, то в 1995 р. вона складала тільки 55%, а в 2006 р. – вже 34%. При цьому в першу чергу скорочується частка товарів з високим ступенем обробки. Для порівняння: в ЄС частка внутрішньої торгівлі в загальному обсязі експорту перевищує 60%, НАФТА – 45%. За оцінками, близько половини спаду виробництва в країнах СНД в 1991 – 1995 р. р. обумовлена саме скороченням їх взаємного товарообігу.¹

Є декілька причин такого явища. З одного боку, - це наслідок глибокого падіння економік всіх країн СНД, розрив економічних зв'язків між суб'єктами економіки колишнього СРСР і труднощі переходу до ринкової економіки. З іншого боку, така ситуація утворюється з політичних причин. Політичні лідери, партії й деякі соціальні верстви країн побоюються втрати частки незалежності країни через необхідність передачі деяких суверенних прав до наднаціональних органів. Незважаючи на багаторазову задекларованість необхідності знижувати митні бар'єри, уряди країн СНД часто діяли у зворотному напрямі – утворювали митні пости, вводили квоти, ліцензування взаємної торгівлі. Неодноразові зустрічі голів держав і урядів не надають інтеграційному прогресові належного імпульсу через неоднакове трактування національних інтересів кожного члена СНД.

¹ МЭ и МО. - №1. - 2005. - С. 95-96

Однією з головних перешкод в процесі поглиблення інтеграції у межах СНД є небажання країн-членів передати частку суверенності до наднаціональних структур. Проте практика існування інтеграційних об'єднань свідчить, що без цього справжня інтеграція взагалі неможлива. Саме ефективно створена система наднаціональних органів Європейського Союзу надала суттєвого імпульсу європейській інтеграції. Справжня причина в тому, що уряди деяких країн СНД (насамперед, України та Грузії) побоювалися гегемонії Росії в економічному союзі, що планується. Якщо в Європейському Союзі чотири країни – Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія – приблизно рівні за економічним потенціалом й жодна з них не може в односторонньому порядку заблокувати рішення, то в СНД Росія має безсумнівну перевагу. (табл. 9.2.)

Таблиця 9.2.

ВВП країн СНД в 2009 р.¹

Країни	ВВП, млрд. дол. (за ПКС)	частка в ВВП СНД, %	ВВП на душу населення, тис. дол.	в % до середнього показника СНД
СНД	2 957	100,0	7,04	100,0
Росія	2 116	71,5	15,1	214,3
Україна	289,3	9,7	6,3	89,4
Казахстан	182,0	6,1	11,8	167,4
Білорусь	120,7	4,1	12,5	177,4
Узбекистан	78,37	2,6	2,8	39,7
Азербайджан	85,65	2,9	10,4	147,6
Туркменістан	32,52	1,1	6,7	95,1
Вірменія	16,25	0,5	5,5	78,1
Молдова	10,13	0,3	2,3	32,6
Киргизстан	12,09	0,4	2,2	31,2
Таджикистан	13,65	0,4	1,9	26,9

Через такі обставини СНД й досі перебуває на стадії зони преференційної торгівлі. Щоб надати імпульсу для розвитку інтеграційного процесу, були здійснені проби сформувати локальні угруповання всередині СНД для більш високого ступеня інтегрованості. Найбільше зближення відбулося між Росією й Білоруссю. В 1998 р. була підписана Декларація про тісну економічну й політичну інтеграцію обох країн. В 1999 р. була підписана угода про створення Союзної держави між двома країнами, а в 2000 р. прийнято рішення про утворення між ними валютного союзу і впровадження єдиної валюти. Слід зазначити, що незважаючи на повільність реалізації цих договорів, економічні взаємини між Росією та Білоруссю значно поживалися; Білорусь сьогодні вийшла на перше місце серед держав СНД як торговельний партнер Росії, обійшовши Україну. Правда, за деякими

¹ www.cia.gov

розрахунками, за інтегральним показником рівня економічного співробітництва Україна все ж таки є першим партнером для Росії серед країн СНД: її частка становила в 2009 р. 28,3% (частка Білорусі – 27.6%, Казахстану – 24,%).¹

В 1996 р. між Білоруссю, Казахстаном, Киргизстаном і Росією було підписано Договір про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній областях. Договір передбачав утворення у перспективі співтовариства інтегрованих держав, формування економічного простору, розвиток єдиних транспортних, енергетичних, інформаційних систем, гармонізацію законодавства, узгодження зовнішньополітичного курсу, а також утворення митного союзу.

В 1999 р. між цими чотирма державами було підписано Договір про митний союз і *Єдиний економічний простір* (ЄЕП). Основними цілями ЄЕП є ефективне функціонування спільного ринку товарів, послуг, капіталу та праці, утворення умов для єдиної структурної перебудови економіки в інтересах суттєвого підвищення рівня населення; проведення узгодженої податкової, грошово-кредитної, валютно-фінансової, торговельної, митної і тарифної політики; формування єдиних транспортних, енергетичних та інформаційних систем; створення спільної системи заходів державної підтримки пріоритетних галузей економіки, виробничої й науково-технологічної кооперації². Передбачалося, що реалізація договору дозволить збільшити товарообіг між країнами на 50-70%. Але ні митний союз, ні Єдиний економічний простір тоді не були реалізовані.

В 2000 році Білорусь, Казахстан, Киргизія, Росія й Таджикистан заснували міжнародну організацію під назвою **«Євразійське економічне співтовариство» (ЄврАзЕС)**, яке утворювалося для реалізації угод про митний союз і Єдиний економічний простір. Формування об'єднання забезпечувалося утворенням таких органів управління, як Міждержавна рада, Інтеграційний комітет, Міжпарламентська асамблея, Суд співтовариства, Наголошувалося, що передача певних повноважень цим органам не зменшує національного суверенітету країн, що входять до ЄврАзЕС.

Цілями формування ЄврАзЕС як митного союзу визначено:

- забезпечення спільними діями соціально-економічного прогресу своїх країн шляхом усунення між ними перешкод для вільної економічної взаємодії між господарськими суб'єктами;
- гарантування стійкого розвитку економіки, вільного товарообміну та добросовісної конкуренції;
- зміцнення координації економічної політики держав-учасниць та забезпечення всебічного розвитку національного народного господарства;

¹ МЭ и МО. - №8. - 2010. - С. 39

² К. Астапов. Формирование единого экономического пространства стран СНГ//МЭ и МО. - №1. - 2005. - С. 96

- створення умов для активного виходу держав-учасниць Митного союзу на світовий ринок.

Головними рисами ЄврАзЕС проголошуються: єдиний економічний простір; спільна політика економічної безпеки; скоординована зовнішньоекономічна політика держав-учасниць; спільні законодавчі засади; тісне співробітництво в гуманітарній сфері.

Розроблено стратегію розвитку ЄврАзЕС до 2015 р. До цього часу має бути узгоджена прикордонна політика, облаштовано пункти пропуску на зовнішніх кордонах країн-учасниць, буде скасовано митний контроль на кордонах між державами – учасницями і створено єдину систему управління прикордонними службами в межах ЄврАзЕС.

В 2003 р. ідея створення Єдиного економічного простору одержала нове наповнення. В м. Ялта було підписано угоду про його утворення між Білоруссю, Казахстаном, Росією й Україною. Зміст ідеї полягав у тому, що інтеграція буде просуватися скоріше й глибше тоді, коли в інтеграційне об'єднання будуть сполучені найрозвиненіші країни СНД; вони стануть своєрідним локомотивом, який активізує інтеграційний процес на усьому просторі СНД.

Основними принципами функціонування ЄЄП проголошується: забезпечення свободи переміщення товарів, послуг, капіталу і робочої сили через кордони країн-учасниць. ЄЄП передбачено формувати поетапно, з урахуванням можливості різнорівневої й різношвидкісної інтеграції; справа в тому, що не всі держави-члени мають однакову готовність до кожного рівня інтеграції. Кожна держава-учасник самостійно визначає, в яких з напрямків розвитку інтеграції вона буде брати участь і в якому обсязі. Завершення формування зони вільної торгівлі є першочерговим і базовим етапом формування ЄЄП.

Ялтинська угода визначає ЄЄП як зону вільної торгівлі; на цьому наполягала українська делегація. Передбачається, що простір формується поетапно з урахуванням можливостей держав, що входять в нього. Угода враховує різні ступені інтеграції держав ЄЄП (Росія і Білорусь – союзна держава; Росія, Білорусь і Казахстан – члени ЄврАзЕС); строки можливого переходу до більш високих ступенів інтеграції визначаються кожною державою самостійно.

Угодою були визначені принципи ЄЄП – забезпечення вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили через кордони держав-учасниць, а також узгоджена макроекономічна політика і спільна політика по окремим галузям. Принцип вільного руху товарів передбачає усунення вилучень у режиму вільної торгівлі й усунення обмежень у взаємній торгівлі на основі уніфікації митних тарифів.

Об'єктивно Єдиний економічний простір має непогані умови стати інтеграційним осередком, до якого можуть приєднатися інші члени СНД. На чотири країни, що підписали угоду (Білорусь, Казахстан, Росію й Україну),

припадає 90% сукупного ВВП Співдружності Незалежних Держав, 92,6% внутрішньо регіонального експорту.¹ Проте сьогодні реальне майбутнє ЄСП досить не визначене. Хоч Верховна Рада України ратифікувала Угоду, уряд нашої країни підкреслює, що головний вектор наших інтеграційних устремлінь – Європейський Союз, а інші вектори є другорядними, а отже можуть заважати досягненню головної мети. Втім, ідея ЄСП в принципі не відкидається; мова йде про максимальний захист інтересів України в цьому об'єднанні.

Українська сторона наполягає на дотриманні таких головних елементів зони вільної торгівлі в межах ЄСП²:

- скасування експортного мита;
- незастосування вилучень;
- незастосування кількісних обмежень;
- незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів.

Докладніше про політику України в сфері економічної інтеграції та її участі в інших інтеграційних угрупованнях - у наступному розділі.

У 2010 р. між Росією, Білоруссю й Казахстаном підписана нова угода про створення митного союзу, який має розпочати дію з 2011 року, а також про формування Єдиного економічного простору, що, нарешті, має реалізуватися.

На теренах СНД утворилася ще одне об'єднання **Шанхайська організація співробітництва (ШОС)**. Крім країн СНД – Росії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану й Узбекистану – до неї входить також Китай. Спостерігачами при ШОС є Індія, Пакистан, Іран і Монголія.

Шанхайська організація співробітництва офіційно була проголошена в 2001 р. в китайському місті Шанхай (звідси назва організації). В 2002 р. голови держав-учасниць прийняли «Хартію Шанхайської організації співробітництва», в якій були зафіксовані цілі, принципи й основні напрямки співробітництва в рамках організації. В 2003 р. було підписано «Програму багатостороннього торговельно-економічного співробітництва держав-членів ШОС». Програма визначила основні цілі й завдання економічного співробітництва, особливо виокремивши курс на створення протягом 20 років системи вільного руху товарів, послуг, капіталів і технологій. В 2005 р. було утворено Фонд розвитку ШОС і Ділову раду ШОС.

Основними цілями ШОС проголошено:

- зміцнення взаємної довіри й добросусідських відносин між країнами-учасницями;
- організація ефективного співробітництва в політичній, торговельно-економічній, науково-технічній і культурній областях;

¹ МЭ и МО. - №2. - 2004. - С. 96

² www.minfin.gov.ua

- спільне забезпечення й підтримка миру, безпеки й стабільності в регіоні.

Основними принципами ШОС є: повага суверенітету, рівність усіх держав-членів, відкритість і не спрямованість проти інших держав і міжнародних організацій.

В рамках реалізації «Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва» в 2005 р. досягнуто домовленостей по проектах в галузі гідроенергетики, розвитку автотранспортних маршрутів, в науково-технічній і сільськогосподарській сферах. Того ж року була підписана угода про міжбанківське співробітництво.

Особлива увага приділяється співробітництву в енергетичній сфері. Росія, Казахстан і Узбекистан є значними постачальниками нафти й газу, а Китай – їх споживачами. Якщо взяти до уваги, що зацікавленість в цій сфері проявляють спостерігачі Іран (постачальник) та Індія (споживач), то може у перспективі сформуватися регіональне «енергетичне співтовариство».

В 2007 р. була прийнята Бішкекська декларація, яка підвела підсумки діяльності ШОС за минулі роки й підтвердила основні цілі й принципи. Зокрема, знову було наголошено на важливості спільного ефективного використання енергоресурсів і розробки спільної енергетичної стратегії. Іншими пріоритетними напрямками взаємодії підтверджено формування єдиної транспортної й інформаційної систем.¹

Україна, що не належить до Центральноазійського регіону, не претендує на вступ до ШОС. Але вона могла б мати статус спостерігача при цій організації, бо має економічні інтереси в цім регіоні. Насамперед, це енергоресурси Росії, Казахстану й Узбекистану. Крім того, це обсяжні внутрішні ринки Росії й Китаю, що приваблюють українських товаровиробників.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке економічна інтеграція?
2. Які є рівні регіональної економічної інтеграції?
3. Які етапи пройшла західноєвропейська інтеграція?
4. Що було головною метою Європейського економічного співтовариства?
5. Що передбачала Шенгенська угода?
6. В чому полягають основні положення Маастрихтської угоди?
7. Які чинники сприяють ефективному розвитку економіки Європейського Союзу?
8. Як визначаються основні напрямки економічної та соціальної політики ЄС?

---

¹ www.sng.ru; www.shos.ru

9. Що являє собою валютно-кредитна система ЄС?
10. Як визначаються основні напрямки зовнішньоекономічної політики ЄС?
11. В яких історико-економічних умовах було засновано СНД?
12. Що є головною метою СНД і в чому полягають її цілі?
13. В чому полягають причини повільного просування СНД по шляху інтеграції?
14. Які утворено локальні інтеграції угруповання в межах СНД?
15. Що являє собою Єдиний економічний простір і які є перспективи його розвитку як інтеграційного об'єднання?

Розділ 10. Проблеми, принципи й напрямки формування стратегій економічного розвитку України

Ключові поняття

Міжнародна конкурентоспроможність. Структурна політика. Системна інтеграція у світове господарство. Інтеграційна макровзаємодія на міжрегіональному рівні. Стратегічні пріоритети. План дії «Україна – Європейський Союз». Європейська політика сусідства. Інтеграційні вектори України.

З моменту здобуття незалежності Україна увійшла у світове товариство як суверенна держава і перед нею постала мета розробити й здійснити самостійну стратегію економічного розвитку. Стратегія повинна прокласти шлях до перетворення України на економічно розвинену країну постіндустріального типу, здатну забезпечити свою оборонну міць і високий рівень життя населення. З того часу минуло майже два десятиліття; умови розвитку України, - як внутрішні, так і зовнішні, - змінювалися, відповідно змінювалася стратегічна політика, механізм її здійснення. Проте головна стратегічна мета залишилася незмінною.

Кожний етап розвитку держави вимагає постановки адекватних стратегічних цілей, їх конкретизації відповідно окремих сфер і галузей економіки. Ця теза поділяється багатьма українськими економістами. «...Якщо на початкових етапах ринкової трансформації найважливішими її інституціональними передумовами вважались лібералізація, приватизація та корпоратизація, макроекономічна стабілізація», - зазначає Д.Г. Лук'яненко, - «то на сьогодні домінує ідея здатності держави забезпечити середовище, що стимулює внутрішню і міжнародну конкурентоздатність національних підприємств та об'єднань. Таким чином, вирішального значення для економічного розвитку України набуває макро- і мікробалансована структурна політика та її інституціональне забезпечення».¹

Така політика конкретизується у заходи, до яких належать:

- системна інтеграція у світове господарство із забезпеченням реальної міжнародної конкурентоспроможності;
- ефективна міжнародна спеціалізація, скоординована із внутрішньою структурною модернізацією та орієнтована на доступні прогресуючі сегменти світового ринку;
- спрямована на ліквідацію монопольної чи моносонної залежності від окремих зарубіжних ринків міжнародна диверсифікація;

¹ Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. Монографія. /За ред. д. е. н., проф. Д. Г. Лук'яненка. - К. - 2001. - С. 533

- становлення власних транснаціональних економічних структур із глобальним менеджментом;
- забезпечення належного рівня економічної безпеки з дійовими механізмами захисту від несприятливих змін міжнародної кон'юнктури та фінансових криз.¹

Завершення 90-х років стало й часом припинення тривалої кризи в економіці України. Початок нового десятиліття ставить нові завдання, вимагає уточнення й доповнення тих цілей, які визначалися раніше. В 2001 р. були розроблені «Концептуальні засади стратегій економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки».² **Метою стратегії** на наступне десятиліття проголошувалося забезпечення підґрунтя України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, її інтегрування у світовий економічний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку. Якщо на попередньому етапі реформ здійснювався демонтаж (через механізми лібералізації) державно-адміністративної системи управління, то тепер ставилася нова мета – формування сильної держави, активізація її регулюючої функції і водночас здійснення такої політики, яка б не лише зберегла, а й істотно посилила ринковий вектор розвитку.

Відповідно до головної мети розвитку «Концептуальні засади» визначали стратегічні пріоритети України. Цими пріоритетами є:

1. *Створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.* Передбачалося, що до кінця 2007 р. Україна може претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а до 2011 р. – створити реальні внутрішні передумови для вступу України в ЄС.
2. *Забезпечення сталого економічного зростання.* Для цього необхідно реалізувати стратегію випереджаючого розвитку, яка могла б забезпечити щорічні темпи зростання ВВП України у півтора-два рази вищі, ніж загалом у країнах ЄС.
3. *Утвердження інноваційної моделі розвитку.* Базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки.
4. *Соціальна переорієнтація економічної політики.* Головним завданням має стати цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян, обмеження загрозливої диференціації доходів населення, подолання бідності, утвердження сучасних європейських стандартів життя.

Згідно з «Концептуальними засадами» соціально-економічні перетворення в Україні мали здійснитися у два етапи:

¹ Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. Монографія. /За ред. д. е. н., проф. Д. Г. Лук'яненка. - К. – 2001. - С. 535

² www.arr.com.ua

Перший етап – 2002-2004 роки. Його основна мета – зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, створення сприятливих умов для накопичення інвестиційних ресурсів, істотне розширення внутрішнього попиту й утвердження на цій основі надійної стабілізації та сталого зростання.

Другий етап – 2005-2011 роки. Передбачалася комплексна модернізація підприємств, утвердження принципів і механізмів структурно-іноваційної моделі розвитку та формування базових засад соціально орієнтованого ринкового господарства.

Перший етап, запланований «Концептуальними засадами», вже завершився і йому можна дати оцінку. Певні цілі досягнуто. Зокрема, економіка стабілізувалася, темпи зростання ВВП навіть перевищили планові. Проте в цілому соціально-економічний розвиток України у цей час не виправдав очікувань. Спостерігалася низька активність іноземного інвестування в економіку, диференціація доходів населення поглибилася, зросла корумпованість, монополізація економіки олігархічними структурами.

В «Концептуальних засадах» конкретизувалися напрямки реформування й шляхи його здійснення. Зокрема, серед пріоритетних були визначені такі сфери: інституційні перетворення; стратегія макроекономічної політики; стратегія розвитку внутрішнього ринку та реального сектора економіки; інвестиційна та структурно-інноваційна політика; соціальна політика; зовнішньоекономічна стратегія; активна державна регіональна політика; економічна та екологічна безпека.

Аналіз виконання завдань Концепції на першому етапі виявив, що вона потребує коригування з огляду на реалії соціально-економічного розвитку України та її зовнішньополітичного оточення. Тому було прийнято новий документ, який отримав назву «*Стратегія економічного й соціального розвитку України (2004-2015 роки). Шляхом європейської інтеграції*».¹

В «Стратегії» визначається, що основою стратегічного курсу України є утвердження України як високотехнологічної держави. Кінцевою метою євроінтеграційного курсу України є набуття нашою державою повноправного членства в Європейському Союзі.

Проте і цей документ недостатньо враховує можливості використання економічного потенціалу України й прискорення процесу реформування економіки країни з метою її вступу до СОТ і Європейського Союзу. Перед урядом нашої держави постає завдання надати більш дієвого поштовху економічному розвитку й забезпечення необхідного динамізму рухові у напрямку до євроінтеграції. Певні досягнення в цьому напрямі вже є. Після гальмування динаміки ВВП у 2005 р. (2,7% приросту) розвиток економіки країни прискорився в 2006 і 2007 роках (відповідно 7,1% і 6,9%). Приріст промислового виробництва в цей період становив понад 6% щороку. Пожвавився приріст ПІІ. Проте зростала інфляція, яка перевищувала 11%.

¹ <http://old.europexxi.kiev.ua./ukrainian>

Рівень 1990 р. за обсягом ВВП не досягнуто. Дуже повільно йде технологічна перебудова економіки. Е

Економічна криза 2008-2009 р. відкинула економіку України назад. В 2009 р. в порівнянні з попереднім роком ВВП скоротився на 15,1%. При цьому індекс промислової продукції в 2009 р. порівняно з 2008 р. становив 78,1% (в тому числі в металургійному виробництві – 73,4%, в машинобудуванні – 54,9%, в хімічній промисловості – 76,8%), індекс будівельної промисловості – 51,8%, транспорту – 78,1%. Обсяг експорту склав 59,3% до попереднього року, імпорту – 53,1%¹. Така ситуація вимагає коригування прийнятих планів і щодо строків досягнення цілей і до методів їх досягнення.

Економічна політика українського уряду повинна бути спрямована на розкриття й ефективне використання значного ресурсного, виробничого й інтелектуального потенціалу нашої країни. За визначенням експертів Національного інституту стратегічних досліджень, основними напрямками такої політики мають стати:²

- реформування соціальної політики та формування дієвого ринку праці;
- реформування житлово-комунального господарства;
- створення конкурентного середовища, сприятливого для соціально-економічного розвитку;
- орієнтація фінансової та інвестиційної політики на завдання структурної модернізації національної економіки;
- підвищення енергоефективності української економіки;
- розширення та реструктуризація зовнішньоторговельних відносин;
- поєднання макроекономічної стабільності та динамічного розвитку.

За думкою українських науковців, фахівців з проблем міжнародних економічних стратегій (зокрема, Ю.В. Макогона), інтеграція України в глобальний простір має будуватися на максимальному використанні інформаційних, інтелектуальних ресурсів і наявного науково-технічного потенціалу.³

Важливою складовою стратегії розвитку України є **зовнішньоекономічна політика**. Україна є учасницею організацій глобального типу (ООН та її економічні структури), макрорегіонального (СНД, ОЧЕС, ГУАМ), мезорегіонального (євро регіони). Ще знаходячись у складі СРСР, Україна стала однією із засновниць ООН у 1945 році на правах самостійного члена. Декілька разів вона обиралася непостійним членом Ради Безпеки ООН. Вона бере активну участь у роботі головного економічного органу ООН – Економічній і соціальній раді (ЕКОСОП), а також в ЮНІДО, ЮНКТАД та інших органах, пов'язаних з економікою. Після здобуття

¹ <http://ukrstat.gov.ua/>

² www.nisd.gov.ua

³ Международные стратегии экономического развития. Учебное пособие. / Под ред. Ю.В. Макогона. – К.: «Знання». – 2007. – С. 431.

незалежності Україна вступила до МВФ і Світового банку (у 1992 році). Міжнародний валютний фонд серед міжнародних організацій є найбільшим кредитором України; на другому місці – Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР), та третьому – Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР).

Кредити МВФ йдуть на підтримку платіжного балансу й на погашення внутрішнього боргу України. Кредити МВФ почали надходити в Україну в той час, коли її економіка знаходилася в критичному стані. Завдяки ним удалося приборкати гіперінфляцію та ввести в обіг нову грошову одиницю – гривню. Стабілізація курсу гривні після 2000 р. відбувалася також не без допомоги МВФ.

Члени МВФ умовно поділяються на країни-донори (це розвинуті країни) та країни – споживачі допомоги, до яких належить Україна. Хоча квота України в МВФ становить лише 0,6%, її членство в цій організації для нас дуже важливе, причому не тільки через можливість безпосередньо одержати від неї кредити. Фонд справляє вплив на ситуацію на світовому валютно-кредитному ринку, і від його позиції багато в чому залежить політика комерційних банків та інших кредитних закладів. Неврівноваженість української економіки сприймається як істотний ризик для надання кредиту; авторитет МВФ, його готовність надати кошти України пом'якшують цей ризик, що створює так званий «демонстраційний ефект».

Кошти, що надходять від Світового банку, спрямовані на реалізацію довгострокових інвестиційних проєктів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту тощо. У структурі позик Світового банку значне місце посідають позики на структурну перебудову й розвиток паливно-енергетичної галузі, на впровадження ринкових відносин в агропромисловому комплексі.

Кошти, що надходять від Світового банку, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямовані також на реалізацію довгострокових інвестиційних проєктів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту тощо. Позики Світового банку для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту більш сприятливі. За класифікацією СБ Україна належить до III-ї категорії країн (рівень доходів нижче від середнього світового), тому термін погашення кредитів продовжується до 20 років з пільговим періодом 5 років. Пріоритетним напрямком співробітництва України зі Світовим банком є залучення коштів на інвестиційні проєкти.

Позики ЄБРР безпосередньо йдуть на розвиток виробництва, причому значна їх частина прямує на підтримку приватних малих і середніх підприємств. До співробітництва з ЄБРР підключаються найсолідніші комерційні банки України. В галузевому розрізі ЄБРР інвестує переважно харчову промисловість, видобуток нафти й газу, агробізнес, телекомунікації, портове господарство, а також вкладає кошти у фінансову сферу.

В 2008 році Україна стала членом Світової організації торгівлі (СОТ). Шлях до цієї організації для нашої країни був довгим і непростим через жорсткі умови, які Україна поступово виконувала. Україна подала заяву про вступ до СОТ ще в 1993 р., а з 1997 р. розпочався процес двосторонніх переговорів уряду України з країнами-членами СОТ про позитивну рекомендацію нашій країні щодо вступу до цієї організації. Отже, з подачі заяви й до вступу промайнуло 15 років.

Набуття статусу члена СОТ надає Україні перспективи більш глибокого залучення до міжнародного поділу праці, прискорює динаміку її зовнішньоторговельної діяльності. Будуть знижені або ліквідовані обмеження на імпорт українських товарів країнами-членами СОТ; зникнуть мури для нашого експорту на зразок антидемпінгових розслідувань; знизяться ціни на імпорتنі товари широкого вжитку. З іншого боку, український ринок стане більш відкритим для іноземних товарів, які будуть конкурувати з вітчизняним виробництвом, а це може стати загрозою для деяких галузей. Пільговий період, який надається Україні як країні-новачку необхідно використати максимально ефективно для адаптації до нових умов.

Одним з напрямів економічної політики України є співпраця з іноземними комерційними банками й залучення іноземних інвестицій в економіку країни. На початок 2010 року накопичена сума прямих іноземних інвестицій в Україну становила 47 млрд. дол.¹, що зовсім небагато з огляду на значний потенціал нашої країни (для порівняння: ПІІ в Польщі становили на ту ж дату 168 млрд. дол., в маленький Угорщині – 239 млрд. дол., в Чехії – 119 млрд. дол.).² Іноземний капітал поступово проникає до банківської сфери України. Серед 176 існуючих банків країни 52 містять іноземний капітал. За даними НБУ, частка іноземного капіталу в статутному капіталі банківської системи України складає 36%. Найбільшими за вкладеним капіталом іноземними банками, що діють в Україні, є «Raiffeisen Zentralbank» (Австрія), «BNP Paribas» (Франція), «Unicredit Group» (Італія), «ВТБ» (Росія), «Внешэкономбанк» (Росія), «Альфа - Груп» (Росія).³

Стратегічним напрямком зовнішньоекономічної політики України відносно глобальних економічних організацій є однозначна активізація участі нашої держави в їх функціонуванні. Що ж до макрорегіональних організацій, то тут формування української стратегічної лінії відбувається непросто. Вже говорилося, що першим регіональним угрупованням, у яке увійшла Україна (й стала одним з його співзасновників), була Співдружність Незалежних Держав. В перші роки незалежності стратегічними партнерами України визначалися Росія, США, Польща, Німеччина. Згодом стратегічний вектор України все більш почав повертатися у бік Європейського Союзу. Сьогодні вже однозначно визнано: **стратегічною метою України є вступ до**

---

¹ www.ukrstat.gov.ua

² www.cia.gov

³ Газ. «Зеркало недели». - №37. – 2010.

ЄС. Цей імператив був зафіксований ще в «Концептуальних засадах» як основне геополітичне завдання нашої держави.

В 1998 р. набула чинності після ратифікації Верховною Радою *Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом*,¹ яка була підписана ще у 1994 р. Ця угода регулює політичні, економічні та культурні відносини між Україною та ЄС. Одним з головних завдань угоди було передбачено сприяння торгівлі та залученню інвестицій, а також розвиток гармонійних економічних відносин між Україною та ЄС.

Економічно-торговельні положення Угоди спираються на принципи режиму найбільшого сприяння і національного режиму. Окремі розділи присвячено питанням торгівлі сталеливарними виробами, умовами заснування та функціонування компаній, наближенню законодавства і захисту прав інтелектуальної власності, а також визначенню інструментів захисту торгівлі.²

В розділі Угоди про економічне співробітництво наголошується, що його метою є сприяння процесу економічних реформ та відродження і сталого розвитку України. Стверджується, що таке співробітництво сприятиме зміцненню й розвитку економічних зв'язків на благо обох сторін. Зосереджується увага, зокрема, на промисловій кооперації, заохоченні та захисті інвестицій, державних поставках, зближенні політики стандартизації в гірничовидобувній та сировинній галузях, науці та техніці, освіті, АПК, енергетиці, цивільній ядерній галузі, галузі охорони довкілля, транспорті, космосі, телекомунікація, фінансових послугах, перешкоді «відмиванню грошей», валютній політиці, регіональному розвитку та в інших галузях.

У 2008 р. дія Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами завершилася. Вона надала певного імпульсу в розвитку економічних відносин між Україною та ЄС. Проте нові реалії у світовій економіці, поглиблення регіональних інтеграційних процесів вимагають розширення й удосконалення взаємовідносин між нашою країною та Європейським Союзом. Ця обставина робить актуальним прийняття нових документів, що сприяли б наближенню України до вступу в ЄС.

У 1998 та 2000 рр. Указами Президента України затверджено Стратегію і Програму інтеграції України в ЄС. У грудні 1999 р. Європейська Рада схвалила Спільну стратегію ЄС щодо України. Спільна стратегія ЄС передбачає підтримку процесу демократичних та економічних перетворень в Україні, вирішення спільних проблем щодо підтримання стабільності та безпеки на Європейському континенті. У вересні 2000 року відбувся Паризький саміт «Україна – ЄС», який засвідчив європейську перспективу України, стратегічний курс на інтеграцію України до ЄС. У 2001 році було прийнято «План дій ЄС у галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні». В

¹ [http:// old.europexxi.kiev.ua/ukrainian](http://old.europexxi.kiev.ua/ukrainian)

² www.delukr.ec.europa.en.

2002 р. відбувся у Копенгагені черговий саміт «Україна – ЄС», на якому було визнано прогрес України у виконанні вимог та стандартів ОБСЄ і Ради Європи, у запровадженні економічних реформ, позитивні зрушення в українській економіці. Була підкреслена необхідність розвивати й надалі стратегічне партнерство між Україною та ЄС.

У зв'язку з розширенням у 2004 та 2007 році складу ЄС Україна стала безпосередньо контактувати з ним кордонами, що надало нового аспекту у взаємозв'язках нашої країни з Європейським Союзом. Врахування цієї ситуації знайшло вираження у документі «**Європейська політика сусідства**», який прийнято в рамках Угоди «План дій Україна – Європейський Союз». Цей план розрахований на три роки. Він передбачав інтенсифікацію політичних, безпекових, економічних та культурних відносин між сторонами. Згідно з Планом, інтеграція України в Європейський Союз в оглядовому періоді буде здійснена у формі Зони вільної торгівлі ЄС – Україна після вступу України до СОТ. Відзначається, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України та вітає її європейський вибір.

Європейська політика суспільства відкриває **нові перспективи** для партнерства, економічної інтеграції та співробітництва:

- підвищується рівень інтеграції, включно участі України у внутрішньому ринку ЄС;
- розширюється політичне співробітництво;
- збільшується фінансова підтримка України з боку ЄС; через Європейський інвестиційний банк надаватиметься підтримка проектам, що потребують інвестиції в інфраструктуру;
- будуть розширені можливості для участі України в певних програмах ЄС, що сприятиме розвитку культурних, освітніх, технічних, наукових зв'язків, а також співробітництву у сфері охорони довкілля;
- буде надана підтримка в адаптації законодавства України до норм і стандартів ЄС;
- поглибляться торговельні та економічні відносини, особливо після вступу України до СОТ.

План дій Україна – Європейський Союз визначав **пріоритети діяльності**. Серед них виокремлюються такі:¹

- зміцнення демократичних основ в Україні, забезпечення свободи засобів масової інформації та свободи слова;
- посилення співробітництва з питань спільної сусідської та регіональної безпеки;
- вступ України до СОТ;
- покращення інвестиційного клімату в Україні шляхом запровадження недискримінаційних, прозорих і передбачуваних умов ведення бізнесу, спрощення адміністративних процедур та боротьби з корупцією;

¹ [http:// old.europexxi.kiev.ua/ukrainian](http://old.europexxi.kiev.ua/ukrainian)

- зміцнення податкової реформи в Україні;
- спрощення візового режиму між Україною та ЄС;
- поступове наближення законодавства, норм та стандартів України до законодавства, норм та стандартів Європейського Союзу;
- усунення дискримінаційного ставлення до працівників-мігрантів.

План дій конкретизував заходи щодо співробітництва між Україною та ЄС по окремим напрямкам та галузях. Особливе значення приділяється взаємозв'язкам в **економічній сфері**.

Умовою інтеграції України до ЄС визначався подальший прогрес у створенні повністю функціонуючої ринкової економіки, включаючи ціноутворення, контроль за державною допомогою, законодавче середовище, яке забезпечує чесну конкуренцію між суб'єктами господарювання.

В галузі макроекономічної політики відзначалася необхідність посилити незалежність Національного банку України, а також зміцнити стабільність фіскальної системи, в тому числі шляхом проведення податкової реформи та реалізації заходів у пенсійній системі. Наголошується на необхідності зменшення участі держави у ціноутворенні з метою запобігання погіршення умов торгівлі та функціонування економіки.

Вважалося за необхідне покращити умови для іноземних інвесторів; зокрема, рекомендується скасувати існуючі обмеження, закріплені Земельним кодексом України, на володіння земельними ділянками несільськогосподарського призначення українськими юридичними особами із часткою іноземного капіталу, включаючи ті, в яких іноземний капітал становить 100%.

В **соціалній сфері** наголос робиться на зменшення бідності та збільшення зайнятості. Необхідно посилити соціальну інтеграцію, включаючи стабільну систему освіти, охорони здоров'я, інших соціальних послуг.

Важливою метою українського уряду повинна стати розробка державної стратегії сталого розвитку.

Значна увага у Плані дій приділялася **торгівлі** й реформі ринкових відносин. Згідно з Планом, поступово будуть скасовані усі експортні та імпорتنі обмеження. Буде здійснено поступове скасування експортного мита на брутто чорних металів відповідно до двосторонньої угоди між Україною та ЄС. Необхідно здійснити митну реформу з метою спрощення проходження товарів через митницю й усунення бюрократичних перепон. Поступово будуть усунені кількісні обмеження імпорту, його ліцензування.

План дій передбачає створення сприятливих умов для руху капіталу. При заснуванні компаній необхідно забезпечити повне дотримання режиму найбільшого сприяння та національного режиму. Дискримінаційні заходи, що впливають на діяльність компаній ЄС та України, мають бути скасовані. Дочірні компанії або філії ЄС, а також України, мають діяти в умовах, не

менш сприятливих, ніж ті, в яких діють національні компанії. Поступово скасовуються обмеження щодо заснування компаній.

План дій декларує необхідність забезпечення вільного руху капіталу, пов'язаного з прямими та іншими інвестиціями, гарантування захисту іноземних інвестицій, а також ліквідації або репатріації капіталовкладень або прибутку з них.

У сфері **транспорту** вважалось за необхідне розробка й впровадження національної транспортної стратегії, яка б включала розвиток національної транспортної інфраструктури. Передбачається продовження участі у спільному розвитку транс'європейських коридорів, а також у програмі ТРАСЕКА. Буде розвиватися співробітництво у сфері супутникової навігації. Учасники Плану дій візьмуть активну участь у сприянні розвитку Дунаю з метою повного використання його потенціалу як однієї з головних складових європейського внутрішнього водного транспорту.

В галузі **енергетики** передбачалося затвердження спільної енергетичної політики України та ЄС. Розглядається можливість участі України в Європейській енергетичній програмі. Вважається за доцільне диверсифікувати постачання нафти й газу в Україну; в цьому відношенні приділяється увага нафтопроводу Одеса-Броди-Польща. Важливе значення має впровадження реструктуризації українських вугільних шахт, безпеці їх експлуатації.

План дій передбачав також заходи щодо **охорони навколишнього середовища**. Зокрема, йдеться про впровадження положення Кіотського протоколу та Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, а також про активізацію участі України у робочій групі Дунай - Чорне море.

Особливого значення надавалося співробітництву у сфері **науки, технологій та освіти**. Передусім вважається за необхідне зміцнити людський, матеріальний та інституціональний потенціал України з метою покращення можливостей фізичних та юридичних осіб, задіяних у науково-технічній та інноваційних сферах. Передбачається обмін науковим персоналом в рамках спільних проектів та сприяння участі українських науковців у міжнародних конференціях та форумах.

Реформування освіти в Україні буде здійснюватися у напрямку наближення до європейських стандартів у рамках Болонського процесу. Будуть розширені молодіжні обміни та співробітництво у сфері неформальної освіти молоді, посиляться міжкультурний діалог через програму «Молодь» (YOUTH).

В Плані дій звертається увага на розширення контактів та співробітництва на транскордонному та регіональному рівнях з сусідніми новими державами-членами ЄС. Вважається за необхідне забезпечити підтримку регіонів у підготовці та впровадженні «Програми сусідства» за участю України.

Основна ідея Європейської політики сусідства полягає в тому, що такі держави, як Україна, які поки ще не мають найближчої перспективи членства в ЄС, але мають спільний з ЄС кордон, стануть частиною простору процвітання та «кола друзів», з якими ЄС тісно співпрацює. Україні та іншим сусіднім країнам буде запропоновано перспективу поступової інтеграції у внутрішній ринок ЄС паралельно з подальшою торговельною лібералізацією.¹ В грудні 2005 р. Європейський Союз визнав ринковий статус української економіки.

Серед програм, спрямованих на економічну взаємодію Європейського Союзу з Україною, особливо слід відзначити **програму TACIS** (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) – Технічна допомога Співдружності Незалежних Держав. Програма TACIS була заснована у 1991 році для надання допомоги незалежним державам, що утворилися після розпаду СРСР.

На початковому етапі пріоритетами програми TACIS було надання країнам СНД європейських ноу-хау, що були спрямовані на інституційну перебудову країн у зв'язку з їх переходом до ринкової економіки. В наступних етапах програма розширювалася й диверсифікувалася в галузевому відношенні.

Україна є одним з найбільших отримувачів допомоги у рамках TACIS. Починаючи з 2000 року програма TACIS для України сконцентрована на інституційній, адміністративній і правовій реформі з наголошенням на зміцнення норм права, підтримку приватного сектора й подолання соціальних наслідків перехідного періоду. Проекти TACIS розвиваються у контексті Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та ЄС.

Розвиток приватного сектора є однією з ключових задач програми. Реалізація цього завдання полягає у допомозі підприємствам у реструктуризації, забезпеченні довгострокового фінансування приватних підприємств, зокрема, через підтримку банківського й фінансового сектора.

Серед окремих об'єктів, які були споруджені або реконструйовані TACIS, слід відзначити пункт перетину кордону в місті Чоп, міст в Ягодині, реконструкцію низки енергетичних об'єктів з метою реалізації програми енергозберігання. Європейська Комісія взяла на себе обов'язок в рамках TACIS частково компенсувати втрати електроенергії в Україні через закриття Чорнобильської АЕС.

Важливим напрямком в реалізації програми TACIS є модернізація інформаційної системи приватизованих підприємств. Починаючи з 2000 року експерти TACIS допомагали впроваджувати сучасні інформаційні системи на цілій низці українських фірм; зокрема, серед них «Київмедпрепарат», «Оболонь», «Бліцінформ», «Одесакабель», «Возко», «Запоріжтрансформатор».

---

¹ www.delukr.ec.europa.eu.

Всього на економічні реформи в Україні TACIS виділила гранти на 32 проекти. Серед них також проекти з реструктуризації сільського господарства, сприяння розвитку фінансових ринків в Україні та інші.

Вступ до Європейського Союзу, як вже зазначалося, найголовнішою метою, **визначальним вектором стратегічної політики України**. Дата вступу нашої країни до ЄС поки що не визначена; Україна у відносинах з цією організацією має поки що статус «сусідства». Звісно, що такий статус не зовсім відповідає устремлінням України на шляху інтеграції у європейське співтовариство; українська громадськість сподівалася на здобуття статусу асоційованого члена Європейського Союзу. Очевидно, що нашій країні належить ще пройти певний період подальшого реформування економіки, підвищення її макроекономічних показників, щоб увійти до європейської спільноти на рівних. У вересні 2008 р. на саміті «Україна - ЄС» вже була досягнута принципова домовленість про надання Україні статусу асоційованого члена в 2009 році, але, як вже відомо, ця подія відсунута на пізніший строк.

Ще Угодою про партнерство та співробітництво була передбачена можливість створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. В 2005-2006 роках ця перспектива розглядалася сторонами в практичній площині. Було визначено, що для майбутньої угоди слід обрати варіант поглибленої угоди про вільну торгівлю. Така угода може бути підписана після вступу України до СОТ. Тепер, коли Україна є членом СОТ, перешкод для створення зони вільної торгівлі немає.

Після приходу до влади команди Президента України В.Ф. Януковича процес взаємовідносин між нашою країною і ЄС активізувався в напрямку реалізації конкретних домовленостей. На саміті Україна – ЄС в листопаді 2010 р. було прийнято принципове рішення про надання Україні з боку ЄС безвізового режиму в 2011 році. В конкретну площину лягла домовленість про утворення зони вільної торгівлі між нашою країною та Європейським Союзом з перспективою надання Україні статусу асоційованого члена ЄС.

За оцінками експертів¹, формування зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом матиме для нашої країни неабиякі позитивні наслідки, хоч виникнуть і деякі проблеми. Позитивний вплив позначиться у таких сферах:

- поліпшення доступу до ринків ЄС стимулюватиме нарощення виробництва української економіки і ВВП України зростатиме;
- уповільниться зростання індексу споживчих цін через посилення конкуренції з боку іноземних товарів;
- курс гривні стане гнучкішим, утворяться умови до режиму вільно конвертованої гривні;

---

¹ Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС. Міжнародний центр перспективних досліджень. – К. – 2007. – С. 54.

- зниження торговельних бар'єрів стимулюватиме збільшення руху товарів між країнами в обох напрямках.

Проблеми: ризик збанкрутування неконкурентоспроможних вітчизняних фірм з відповідним скороченням робочих місць; ліквідація імпорتنих тарифів зменшить доходи до бюджету; розробка й впровадження нових стандартів і правил походження товарів потребують підвищення державних витрат.

Таблиця 10.1.

Торгівля України товарами з країнами ЄС в 2009 р., млн. дол.¹

Країна	Експорт України	Імпорт України	Сальдо	Товарообіг	Питома вага в товарообігу, %
Австрія	328,7	612,2	-283,5	940,9	3,7
Бельгія	279,6	464,0	-184,4	743,6	2,9
Болгарія	395,5	151,8	243,7	547,3	2,2
Греція	100,3	82,8	17,5	183,1	0,7
Данія	122,4	219,4	-97,0	341,8	1,3
Естонія	77,5	135,3	-57,8	212,8	0,8
Ірландія	4,2	102,1	-97,9	106,3	0,4
Іспанія	570,4	372,2	198,2	942,6	3,7
Італія	1227,6	1139,8	87,8	2367,4	9,5
Кіпр	130,8	49,1	81,7	179,9	0,7
Латвія	178,0	110,1	67,9	288,1	1,1
Литва	193,5	410,3	-216,8	603,8	2,4
Люксембург	2,5	18,6	-16,1	21,1	0,08
Мальта	31,4	7,7	23,7	39,1	0,1
Нідерланди	594,9	677,5	-82,6	1272,4	5,1
Німеччина	1248,1	3852,1	-2604,0	5100,2	20,4
Польща	1208,0	2170,3	-962,3	3378,3	13,5
Португалія	63,6	41,9	21,7	105,5	0,4
Румунія	319,5	488,1	-168,6	807,6	3,2
Словаччина	433,7	306,0	127,7	739,7	2,9
Словенія	11,0	185,4	-174,4	196,4	0,7
Велика Британія	346,3	651,1	-304,8	997,4	4,1
Угорщина	730,2	678,3	51,9	1408,5	5,6
Фінляндія	37,5	421,6	-384,1	459,1	1,8
Франція	442,3	971,5	-529,2	1413,8	5,6
Швеція	81,1	451,3	-370,2	532,4	2,1
Чехія	340,7	622,2	-281,5	962,9	3,8
ЄС - 27	9 499,3	15 392,7	-5893,4	24 892	100,00

¹ <http://ukrstat.gov.ua/>

Як вже говорилося, Україна реально є учасницею таких регіональних об'єднань як СНД, ОЧЕС, ГУАМ. Проблеми, пов'язані з членством нашої країни в **Співдружності Незалежних Держав**, розглядалися в попередньому розділі. Слід додати, що економічний простір СНД зберігає для України важливе значення. Незважаючи на те, що частка СНД у зовнішній торгівлі нашої країни останнім часом зменшується, вона залишається ще досить високою. З Росією Україна має найбільший товарообіг. Значна кількість товарів, якими ми торгуємо з партнерами із СНД, підпадає під преференційний режим, в тому числі наш імпорт енергоносіїв. Збереглося чимало виробничих зв'язків між підприємствами України і колишніх радянських республік. Більшість країн надає безвізовий режим, що полегшує вільне переміщення робочої сили.

Таблиця 10.2.

Зовнішня торгівля товарами України з країнами СНД, 2009 р., млн. дол.¹

Країна	Експорт України	Імпорт України	Сальдо
Країни СНД	14 959	21 142	-6 183
Азербайджан	497	792	-295
Білорусь	1 476	2 030	-554
Вірменія	154	12	142
Казахстан	1 011	588	423
Киргизстан	57	4	53
Молдова	581	58	523
Російська Федерація	10 760	17 559	-6 799
Таджикистан	66	2	64
Туркменістан	170	26	144
Узбекистан	184	67	117

Зовнішньоекономічна діяльність України з країнами СНД регулюється Постановою Кабінету Міністрів України про «Положення про порядок поставок і митного оформлення продукції за виробничою кооперацією підприємств і галузей держав-учасниць СНД». Це положення регулює поставки продукції (сировини, матеріалів, деталей, вузлів) для спільного виготовлення кінцевої продукції. Між підприємствами укладаються договори, на основі яких здійснюється митне оформлення продукції. Ця продукція звільнюється від обкладення ввізним або експортним митом, акцизним збором та іншими податками.

В межах СНД найважливіше значення мають наші стосунки із Росією. Вона визнана, поряд з ЄС і США, нашим стратегічним партнером. В «Концептуальних засадах стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» зазначається, що наші економічні відносини з Росією органічно узгоджуються з євроінтеграційним курсом нашої держави.

¹ www.ukrstat.gov.ua

Зауважується, що ці стратегічні стосунки мають базуватися на принципах добросусідства, партнерства, рівності та взаємної вигоди. Відповідно до національних інтересів та цілей України, її економічної безпеки пріоритетними напрямками стратегічного партнерства з Російською Федерацією в економічній сфері «Концептуальні засади» відзначають:

- співробітництво в енергетичній галузі (розвиток єдиної енергетичної системи, спільне використання нафтопереробних та інших виробництв паливно-енергетичних комплексів);
- науково-технічне та інноваційне співробітництво;
- розвиток транспортної мережі в Україні в інтересах обох держав;
- інвестиційне співробітництво, розвиток спільних виробничих структур, коопераційних та технологічних зв'язків, формування спільних промислово-фінансових груп (ПФГ);
- розвиток фондових ринків та процесів взаємоінвестування;
- взаємне розширення ринку трудових ресурсів;
- спільний розвиток регіонів, що становлять інтерес для обох країн; взаємовигідне використання спільних зон господарської діяльності та розвиток контактних територій;
- співробітництво в протидії тінізації економіки та нелегальній міграції.

Росія є головним постачальником енергоносіїв в Україну, в першу чергу, нафти й газу. Нинішній український уряд відшукує альтернативні джерела забезпечення країни енергетичними ресурсами, щоб зменшити залежність від Росії, яка є майже монополістом на українському енергетичному ринку.

Проте у найближчому часі роль Росії як головного поставника енергоносіїв в Україну залишиться. Росія також є потенційно великим ринком для українських товарів та послуг (зокрема, транспортних послуг). Через ці обставини економічні зв'язки між нашими країнами ослаблювати було б недоречно.

Що ж до СНД, то очевидно, що ця організація потребує серйозного реформування. Ті цілі, що ставилися в момент її заснування в 1991 році, не у всьому відповідають сьогodнішнім реаліям. Ще більшою мірою це відноситься до механізму функціонування організації. Головна мета реформування – перетворення СНД з переважно політичної організації, якою вона є сьогодні, на організацію, активно працюючу в напрямку поглиблення економічної інтеграції між країнами-членами. В такому разі участь України в СНД була б доцільною і ефективною.

В такому ж контексті слід розглядати й участь України в Єдиному економічному просторі (ЄЕП). Потенційно наша країна може отримати економічні вигоди завдяки режиму вільної торгівлі, що передбачає ця організація. Важливо тільки, щоб угоди, які підписуються в рамках ЄЕП, не суперечили цілям вступу України до ЄС.

З приходом в 2010 р. до влади президента В.Ф. Януковича й нового уряду перспективи співробітництва України з СНД і, особливо, з Росією значно покращилися. Це відзначилося, зокрема, і на зовнішньоторговельних відносинах. Так, за перше півріччя 2010 р. порівняно з відповідним періодом 2009 р. наш експорт в країни СНД збільшився на 40% (увесь експорт – на 33%), а імпорт – на 31%; експорт в Росію виріс на 67%, а імпорт – подвоївся (205%). Разом з тим, Україна не приєдналася до Митного союзу, укладеного Росією, Білоруссю й Казахстаном. Як і раніше, українська влада надає перевагу зоні вільної торгівлі.

Іншим макрорегіональним об'єднанням, до якого входить Україна, є **Організація Чорноморського економічного співтовариства (ОЧЕС)**. Це співтовариство було засноване в 1992 р. Воно складається з 12 держав: Азербайджану, Албанії, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Сербії, Туреччини та України. Серед цілей ОЧЕС – багатостороннє співробітництво чорноморських держав у різних галузях економіки, в першу чергу, у промисловості, сільському господарстві, транспорті, в торгівлі, в розвитку туризму, телекомунікацій. Однією із сфер співробітництва визначено екологію Чорного моря. Механізм інтеграції в межах ОЧЕС передбачає безподаткову торгівлю, вільний рух капіталів та послуг, створення вільних економічних зон, обмін економічною інформацією.

Чорноморське економічне співробітництво знаходиться поки що на початковій стадії інтеграційного процесу. Зовнішня торгівля країн-учасниць орієнтована переважно на регіони, що знаходяться поза ОЧЕС. Так, у Росії товарообіг з регіонами ОЧЕС складає 15-16% від загального (з цієї частки дві третини припадає на Україну); для України цей показник дорівнює 11-12% (88% за рахунок Росії); для Туреччини – 7%, Греції – 3% в імпорті й 9% у експорті. Тільки для Болгарії та Молдови цей показник вищий (відповідно 32% і 80%).

Незважаючи на це, учасники ОЧЕС вбачають реальні перспективи для плідного співробітництва. Найперспективнішими напрямками інтеграції є: об'єднання електромереж в єдиній системі «Чорноморського кільця»; утворення регіональних транспортних коридорів; прокладення ліній оптиковолоконного зв'язку; програми з охорони Чорного моря.

Багато надій покладається на Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР), який розпочав діяльність у 1999 році. Його функціями є кредитування зовнішньоторговельних операцій та підтримка фінансових систем країн-членів. Квоти окремих країн в уставному капіталі ЧБТР складають: Росія, Греція й Туреччина – по 16,5%; Україна, Болгарія й Румунія – по 13,5%; Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія й Молдова – по 2%.¹

В рамках ОЧЕС утворені Міжнародний центр чорноморських досліджень, Науковий центр ОЧЕС.

---

¹ И.Н. Герчикова. Международные экономические организации. – С. 261

Однією з найважливіших цілей ОЧЕС є утворення зони вільної торгівлі на території країн-учасниць. Прагнення до цього є у всіх країн. Проте ця справа ускладнюється тим, що деякі з членів (Греція, Болгарія, Румунія) входять до ЄС і мають там особливий торговельний режим. Решта ж країн має інший режим торгівлі. До того ж, деякі члени ОЧЕС поки що навіть не увійшли до Світової організації торгівлі, а без цього утворення зони вільної торгівлі в регіоні неможливе.

Серед важливих економічних завдань ОЧЕС є створення високоефективної єдиної транспортної мережі в Чорномор'ї. Окрім дев'яти транспортних коридорів, що проходять територією країн-учасниць, передбачаються також інші проекти. Серед них відкриття Волго-Донського каналу для міжнародних перевезень; активізація вантажопотоків на Іллічівськ; активізація транспортної лінії Поті-Констанца та інші. Важливе значення приділяється транспортуванню енергоносіїв з Закавказзя й Казахстану на захід. В 1992 р. був утворений Каспійський трубопровідний консорціум для вивозу казахської нафти. Багато надій покладається на будівництво нафтопроводів, які надади б можливість експортувати азербайджанську нафту. Серед варіантів – трубопроводи Баку – Новоросійськ, Баку – Джейхан (Туреччина). Для України найвигіднішим варіантом був би трубопровід Баку – Супса, який би подавав нафту до порту Южний і далі по трубопроводу Одеса – Броди.

В рамках ОЧЕС сформовані і діють 17 робочих груп, в тому числі з торгівлі й економічного розвитку, надзвичайних ситуацій, боротьби з організованою злочинністю, статистики, транспорту, зв'язку, енергетики, науки й технологій, екології, сільського господарства, туризму, освіти банківської справи й фінансів, культури.

У вирішенні проблем транспортування нафти й газу із Середньої Азії й Закавказзя через територію України багато сподівань покладається на **Організацію за демократію й економічний розвиток - ГУАМ** (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Раніше до цього об'єднання належав і Узбекистан, але, як вже говорилося в попередньому розділі, він припинив співробітництво з країнами-учасницями. Україна в цій організації є державою з найбільшим економічним потенціалом. В певній мірі ГУАМ розглядається як альтернатива СНД, в якій домінуючу роль відіграє Росія.

Згідно зі Статутом основними цілями ГУАМ є: затвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права й поважання прав людини; забезпечення стійкого розвитку; зміцнення міжнародної й регіональної безпеки й стабільності; поглиблення європейської інтеграції для створення спільного простору безпеки, а також розширення економічного й гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного й гуманітарного

потенціалу; активізація політичної взаємодії й практичного співробітництва у сферах, що являють взаємний інтерес.¹

Однією з головних задач ГУАМ є будівництво потужного транспортного коридору «Схід – Захід», своєрідне відродження «Великого шовкового шляху». Але тут встають певні перешкоди. Транспортування нафти через Босфор у Середземне море практично заборонено Туреччиною. Великі надії, як вже говорилося, покладаються на трубопровід Баку – Супса (грузинський порт). Цей проект, до речі, був би найдешевшим серед усіх варіантів. Проте, як відомо, перевага надана напрямку Баку – Джейхан (найдорожчий варіант). Через цей турецький порт піде переважна частина азербайджанської нафти й значна частина казахської – усього 60 млн. т на рік; через Новоросійськ пройде 30 млн. т, через Супсу – лише 10 млн. т.

Втім, слід мати на увазі, що не тільки нафтою живе економічна співдружність ГУАМ. Перспективи для розширення економічних відносин між країнами регіону не обмежуються транспортуванням енергоносіїв, вони значно ширші. До того ж, ця організація відкрита й для інших країн, які поділяли б її цілі й принципи.

Економічна інтеграція на макрорегіональному рівні – веління часу; вона витікає із закономірностей процесу глобалізації й поширюється, включаючи все нові й нові країни. Тому Україна не повинна залишатися поза процесом регіональної інтеграції, вона має брати участь в інтеграційних об'єднаннях різного типу, якщо це відповідає її інтересам.

Запитання для самоконтролю:

1. Що полягає сьогодні в основі стратегічної мети України?
2. Які основні цілі проголошені «Концептуальними засадами стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки»?
3. В яких міжнародних організаціях бере участь Україна?
4. Що є стратегічною метою України в зовнішньополітичній сфері?
5. Яка основна ідея Спільної стратегії ЄС щодо України?
6. В чому полягає суть «Європейської політики сусідства»?
7. Які цілі передбачено «Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх країнами-членами»?
8. Які пріоритети визначає План дій Україна – Європейський Союз?
9. Які заходи в економічній сфері передбачаються Планом дій Україна – Європейський Союз?
10. Які проекти щодо України передбачені програмою TACIS?
11. Яку позицію займає Україна щодо співробітництва в рамках СНД?
12. Дайте оцінку перспектив економічного співробітництва України з Росією.

---

¹ www.guam.org.ua

13. Які можливості відкриваються перед економікою України як учасниці ОЧЕС?
14. Які цілі ставить організація ГУАМ?

Тести

---

1. При визначенні власної моделі економічного розвитку урядові країни з перехідною економікою найдоцільніше обрати таких шлях:
- а) копіювати моделі розвитку найрозвиненіших країн;
  - б) слідувати пропозиціям і вимогам МВФ, Світового банку й Світової організації торгівлі;
  - в) узгоджувати вимоги процесу глобалізації з особливостями національної економіки;
  - г) спиратись на досвід розвитку національної економіки.
2. Розробка стратегій економічного розвитку починається з:
- а) оцінки ресурсів країни;
  - б) визначення головної мети розвитку;
  - в) розробки механізму економічної політики уряду.
3. Стратегічна політика починається з:
- а) визначення головної мети розвитку;
  - б) розробки механізму реалізації головної мети;
  - в) визначення необхідних фінансових, виробничих і людських ресурсів.
4. Певний сегмент ринку країни орієнтується на іноземних покупців. Це стадія:
- а) національного ринку;
  - б) міжнародного ринку;
  - в) світового ринку.
5. До основних факторів виробництва належать:
- а) природні ресурси, кваліфікована робоча сила, технології;
  - б) географічне положення, природні ресурси, капітал;
  - в) географічне положення, природні ресурси, некваліфікована робоча сила;
  - г) сучасні технології, капітал, кваліфіковані кадри.
6. До розвинутих факторів виробництва належать:
- а) географічне положення, природні ресурси, некваліфікована робоча сила;
  - б) сучасні технології, капітал, кваліфіковані кадри, науково-технічна база;

- в) природні ресурси, кваліфікована робоча сила, технології, науково-технічна база;
- г) природні ресурси, технології, капітал, науково-технічна база.

7. Домінуючим фактором на первісному етапі розвитку групи нових індустріальних країн Південно-Східної й Східної Азії (Сінгапур, Р. Корея, Тайвань, Гонконг) був:

- а) природні ресурси;
- б) дешева робоча сила;
- в) капітал;
- г) новітні технології.

8. Домінуючим фактором економічного розвитку країн Перської затоки є:

- а) природні ресурси;
- б) дешева робоча сила;
- в) капітал;
- г) новітні технології.

9. Країни СНД знаходяться на стадії цивілізаційного розвитку:

- а) аграрній;
- б) індустріальній;
- в) постіндустріальній.

10. Початком процесу глобалізації економічних відносин вважається:

- а) промислова революція кінця XVII – початку XIX століть;
- б) розвиток науково-технічного прогресу з першої третини XX століття;
- в) перехід індустріально розвинутих країн в постіндустріальну фазу в другій половині XX століття.

11. Розробляючи стратегію розвитку з урахуванням феномену глобалізації, уряд країни повинен виходити з такої позиції:

- а) впливу глобалізації можна уникнути;
- б) можна скористатися перевагами глобалізації й уникнути її вад;
- в) глобалізацією можна керувати;
- г) глобалізації не можна протидіяти.

12. До яких впливових міжнародних організацій економічної сфери Україна поки ще не входить:

- а) Міжнародний валютний фонд;
- б) Світова організація торгівлі;
- в) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- г) Європейський Союз.

13. До яких регіональних інтеграційних угруповань Україна входить:

- а) СНД, ГУАМ, ЦЕФТА;
- б) СНД, ОЧЕС, ЄврАзЕС;
- в) СНД, ГУАМ, ОЧЕС;
- г) СНД, ЦЕФТА, ЄврАзЕС.

14. Пріоритетними геополітичними партнерами України є:

- а) Росія, США, ЄС;
- б) Росія, Китай, США;
- в) США, Німеччина, Канада;
- г) Росія, Польща, Туреччина.

15. Яка макроекономічна теорія оголошує основною метою економічної політики уряду здобуття позитивного сальдо грошового і торговельного балансу держави?

- а) меркантилізм;
- б) теорія абсолютних переваг;
- в) кейнсіанство;
- г) монетаризм.

16. Яка макроекономічна політика вважає основною рушійною силою економічного піднесення стимулювання попиту?

- а) меркантилізм;
- б) теорія абсолютних переваг;
- в) кейнсіанство;
- г) монетаризм.

17. Яка макроекономічна теорія вважає рушійною силою піднесення економіки стимулювання пропозиції?

- а) меркантилізм;
- б) теорія абсолютних переваг;
- в) кейнсіанство;
- г) монетаризм.

18. В сучасній економіці головним важелем державного регулювання економіки є:

- а) адміністративні методи;
- б) макроекономічне регулювання;
- в) державний сектор економіки.

19. Нетривала інфляція в країні має такі позитивні наслідки:

- а) стимулює експорт;

- б) стимулює імпорт;
- в) забезпечує стабільність національної валюти.

20. Тривала дефляція в країні має такі негативні наслідки:

- а) порушує пропорції між попитом і пропозицією;
- б) стримує підприємницьку діяльність;
- в) призводить до нестабільності національної валюти.

21. Яким методом державної промислової політики є система державних закупівель, замовлень, адресних субсидій?

- а) інформаційним;
- б) макроекономічного регулювання;
- в) ресурсним;
- г) інституційним.

22. Яким методом державної промислової політики є сприяння утворенню концернів, холдингів, фінансово-промислових груп?

- а) інформаційним;
- б) макроекономічного регулювання;
- в) ресурсним;
- г) інституційним.

23. Які методи протекціонізму найменше засуджуються Світовою організацією торгівлі?

- а) митні тарифи;
- б) квоти;
- в) експортні субсидії;
- г) демпінг.

24. В процесі розробки стратегій в першу чергу необхідно враховувати вплив циклів розвитку економіки:

- а) малих;
- б) середніх;
- в) тривалих.

25. Який з наданих нижче закладів не входить до валютно-кредитної системи Європейського Союзу?

- а) Європейський інвестиційний банк (ЄІБ);
- б) Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР);
- в) Європейський центральний банк (ЄЦБ);
- г) Європейський фонд розвитку (ЄФР).

26. Яка з програм Європейського Союзу спрямована на співробітництво з країнами СНД?

- а) PHARE;
- б) TACIS;
- в) Ломейські угоди;
- г) Угода про Європейський економічний простір (ЄЕП).

27. Уряд країни мінімально втручається у взаємодії між підприємцями й робітниками; стосунки між ними ґрунтуються, в першу чергу, на професійних якостях робітника. Яка це модель розвитку?

- а) демократичного корпоративізму;
- б) ієрархічного корпоративізму;
- в) ліберальна;
- г) соціально-ринкова.

28. Уряд країни активно втручається в регулювання економіки; стосунки між підприємцями й робітниками мають патерналістський характер. Яка це модель розвитку?

- а) демократичного корпоративізму;
- б) ієрархічного корпоративізму;
- в) ліберальна;
- г) соціально-ринкова.

29. В деяких країнах, що розвиваються, запроваджена політика «етатизму». Вона означає:

- а) лібералізацію економічних відносин всередині країни;
- б) лібералізацію зовнішньоекономічних відносин;
- в) створення потужного державного сектора;
- г) впровадження експортно-орієнтованого виробництва.

30. Світовий банк в своїй структурі утворив організацію для надання допомоги найбільш біднішим країнам. Яка це організація?

- а) Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР);
- б) Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- в) Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- г) Багатостороння агенція з гарантування інвестицій (БАГІ).

31. Психологічну теорію економічного розвитку розробили:

- а) маржиналісти;
- б) кейнсіанці;
- в) монетаристи;
- г) інституціоналісти.

32. «Новий курс» президента США Ф. Рузвельта ґрунтувався на:

- а) класичній теорії саморегулювання економіки;

- б) теорії Дж. Кейнса;
- в) теорії монетаризму;
- г) теорії «індустріального суспільства».

33. Політика «дирижизму» передбачає:

- а) лібералізацію управління економікою;
- б) запровадження елементів планового регулювання економіки;
- в) централізація управління економікою.

34. Політика «соціалізації корпоративної власності» полягає у тому, що:

- а) держава надає пільги великим корпораціям;
- б) збільшується частка трудівників у володінні акціями корпорацій;
- в) держава націоналізує корпорації.

35. Політики неолібералізму в США дотримувалися президенти:

- а) Ф. Рузвельт;
- б) Г. Трумен;
- в) Р. Рейган;
- г) Б. Клінтон.

36. Напередодні Другої світової війни уряд Японії здійснював політику:

- а) активного втручання в економіку країни;
- б) неолібералізму;
- в) кейнсіанства.

37. Основу післявоєнної реформи в Японії складала:

- а) демілітаризація, демонополізація, аграрна реформа;
- б) індустріалізація, денаціоналізація, картелізація;
- в) демілітаризація, націоналізація, кооперація.

38. Економічна політика канцлера ФРН Л. Ерхарда ґрунтувалася на:

- а) кейнсіанстві;
- б) неолібералізмі;
- в) дирижизмі.

39. Економіка ФРН розвивається за моделлю:

- а) лібералізм;
- б) демократичний корпоративізм;
- в) ієрархічний корпоративізм;
- г) соціально-ринкова модель.

40. Повоєнне відновлення економіки Франції здійснювалося на основі політики:

- а) неолібералізму;
- б) кейнсіанства;
- в) дирижизму.

41. Ідеологом економічного об'єднання Європи став:

- а) Шарль де Голль;
- б) Робер Шуман;
- в) Жак Ширак.

42. Велика Британія була серед засновників інтеграційного об'єднання:

- а) Європейського об'єднання вугілля й сталі;
- б) Європейської асоціації вільної торгівлі;
- в) Європейського економічного співтовариства.

43. Політики «монетаризму» у Великій Британії дотримуються уряди:

- а) консерваторів;
- б) лібералів;
- в) лейбористів.

44. Основу сучасного економічного розвитку Росії становлять:

- а) великі поклади паливно-енергетичних ресурсів;
- б) значний контингент дешевих трудових ресурсів;
- в) великі капіталовкладення у нові технології.

45. Сучасне керівництво Росії в економічній політиці надає перевагу:

- а) роздержавленню власності;
- б) централізації управління;
- в) неолібералізму.

46. Єдиний економічний простір – це:

- а) зона вільної торгівлі між ЄС і ЄАВТ;
- б) інтеграційне об'єднання чотирьох держав СНД ;
- в) інтеграційне об'єднання НАФТА і ЛААІ.

47. Економічні реформи в КНР розпочалися з:

- а) реформування аграрних відносин;
- б) з приватизації промислових підприємств;
- в) з кредитно-фінансової сфери.

48. У рамках Угоди «План дій Україна-Європейський Союз» Україна має статус:

- а) кандидата у члени ЄС;
- б) європейського сусіда;

в) асоційованого члена ЄС.

49. В межах СНД уряд України вважає за доцільне здійснювати економічне співробітництво на рівні:

- а) зони преференційної торгівлі;
- б) зони вільної торгівлі;
- в) митного союзу;
- г) економічного союзу.

50. Перше місце за обсягом зовнішнього товарообігу України посідає інтеграційне об'єднання:

- а) ЄС;
- б) СНД;
- в) НАФТА;
- г) АТЕС.

Рекомендована література

---

1. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ – 2001.
2. Гаевская О.Б. Управление международным сотрудничеством. Монография. – К.: МАУП – 1999 – 168 с.
3. Глобалізація і економіка України. – К.: «Логос» – 1999.
4. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ. Монографія./ За ред. Циганкової Т.М. – К.: КНЕУ – 2003 – 660 с.
5. Глобальні трансформації і стратегії розвитку./ За ред. Білоруса О.Г. – К.: ВІПОЛ – 1998.
6. Домінік Мартен, Жан-Люк Мецжер, Філіп П'Єр. Соціологія глобалізації. – К.: КМ Академія. – 2005.
7. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. – К.: Україна – 1997
8. Економіка зарубіжних стран. Навчальний посібник./ За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., В.М. Осипова – К.: «ЦУЛ» – 2007. – 543 с.
9. Історія економічних вчень. Підручник./ За ред. Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О. – К.: КНЕУ – 1999 – 564 с.
10. Кочетов Э.Г. Геоэкономика (освоение мирового экономического пространства). Учебник. – М.: БЕК – 1998 – 480 с.
11. Ломакин В.К. Мировая экономика. Учебник. – М.: «Юнити» - 1999 – 727 с.
12. Лортикян Э.Л. История экономических реформ. Учебное пособие. – Харьков.: «Консум» - 1999 – 289 с.
13. Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М., Циганкова Т.М. Міжнародна економіка. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ – 1999 – 73 с.
14. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ – 2005 – 203 с.
15. Львов Д.С. Экономика развития. – М.: «Экзамен» - 2002
16. Мартин Г.-П., Шуман Х. Западная глобализации. Атака на процветание и демократию. Пер. с нем. – М.: «Альпина» - 2001 – 335 с.
17. Міжнародні стратегії економічного розвитку. Підручник / За ред. Ю.В. Макогона. – К.: «Освіта України». – 2009.
18. Міжнародна економіка. Підручник./ За ред. Козака Ю.Г., Д.Г. Лук'яненка, Ю.В. Макогона. – К.: «ЦУЛ» – 2009.
19. Міжнародні організації. Кредитно-модульний курс. Навчальний посібник/ За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., Логвінової Н.С. – К.: «ЦУЛ» – 2011.
20. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран./ Под ред. Колесова В.П. и Осьмовой М.Н. – М.: «Флинта» - 2000. – 480 с.
21. Мировая экономика./ Под ред. Николаевой И.П. – М.: «ЮНИТИ» - 2000. – 575 с.

22. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України. Підручник. – К.: КНЕУ – 2003. – 948 с.
23. Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К. – 1998.
24. Пахомов Ю.Н., Лук'яненко Д.Г., Губський Б.В. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі. – К.: Україна – 1997.
25. Пахомов Ю.Н., Филипенко А.С., Лукьяненко Д.Г., Макогон Ю.В., Громенкова С.В. Международные стратегии экономического развития. Киев – Донецк – 2001. – 239 с.
26. План дій Україна-Європейський Союз. Європейська політика сусідства.
27. Посельський В. Європейський Союз: Інституційні основи європейської інтеграції. – К.: «Смолоскип» – 2002. – 168 с.
28. Світова економіка. Навчальний посібник. / За ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, Н.С. Логвінової. – К.: «ЦУЛ». – 2010.
29. Соколенко С.И. Глобальные рынки XXI столетия: перспективы Украины. – К.: «Логос». – 1998.
30. Соколенко С.И. Глобализация і економіка України. – К.: «Логос» – 1999. – 539 с.
31. Стратегія економічного й соціального розвитку України (2004-2015 роки). Шляхом європейської інтеграції.
32. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу.
33. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). Інститут економічного прогнозування./ За ред. Гейця В.М. – К.: «Логос». – 1999.
34. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх країнами-членами.
35. Україна на шляху до Європи. – К.: «Фенікс» – 2001 – 343 с.
36. Управление внешнеэкономической деятельностью. Учебное пособие./ Под ред. Кредисова А.И., Березовского С.Н., Волошина В.В. – К.: «Феникс» - 1996. – 420 с.
37. Філіпенко А.С., Рогач О.І., Шнирков О.І. та ін. Світова економіка. Підручник. – К.: «Либідь» – 2000. – 582 с.
38. Циганкова Т.М. Міжнародні організації. Навчальний посібник. – К. – 1998
39. Циганкова Т.М., Петрашко Л.П., Кальченко Т.В. Міжнародна торгівля. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ – 2001. – 488 с.
40. Шенгенские соглашения. – М. – 2000.
41. Шреплер Х.-А. Международные экономические организации. Справочник. – М.: «Международные отношения». – 1999 – 456 с.
42. Щербанин Ю.А., Рожков К.Л., Рыбалкин В.Е., Фишер Г. Международные экономические отношения. Интеграция. – М.: «ЮНИТИ» - 1997. – 128 с.